НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

СІРОТКІНА Марія Вячеславівна

УДК 343.13

ДИСЕРТАЦІЯ
ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА КОМПРОМІС У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність»
(081 – Право)

Подається на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ **М.В. Сіроткіна**

Науковий консультант **Удалова Лариса Давидівна**, доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України

Київ – 2021

АНОТАЦІЯ

Сіроткіна М. В. **Теорія та практика реалізації права на компроміс у кримінальному процесі України.** – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2021.

Дисертація є першим в Україні комплексним монографічним дослідженням теоретичних і правових основ реалізації права на компроміс у кримінальному процесі, в якому обґрунтовується низка концептуальних для теорії й практики понять, положень, висновків та пропозицій.

Доведено, що механізми досягнення компромісу при вирішенні конфліктів (спорів) як у цивільних відносинах, так і у разі вчинення злочинів притаманні нашому законодавству ще з часів Київської Русі. У нормах права того часу прослідковується перевага приватного начала над публічним і відбувається зародження інституту «угод у кримінальному провадженні» шляхом досягнення компромісу між потерпілим, обвинуваченим та державою. Визначено, що розуміння правової природи права на компроміс у теперішньому його розумінні почало формуватися у другій половині XX ст. та законодавчо було закріплене з прийняттям КПК України 2012 р.

Обґрунтованою, що міжнародні стандарти реалізації права на компроміс у кримінальному судочинстві – це закріплені у загальновизнаних нормах міжнародних актів обов’язкового і рекомендаційного характеру загальні положення, принципи міжнародного права, відповідно до яких реалізується право учасників кримінального провадження на досягнення компромісу, а також обов’язки органів державної влади, службових та інших осіб щодо забезпечення реалізації зазначеними особами такого права.

Доведено, що до основних міжнародно-правових принципів реалізації права на компроміс у кримінальному провадженні відносяться: добровільність; співробітництво і рівність сторін; інформативна згода сторін на участь у процедурах примирення; конфіденційність; доступність; допустимість примирення на будь-якій стадії кримінального судочинства; нейтралітет, незалежність, неупередженість, справедливість, компетентність і кваліфікація посередника. Визначено додаткові міжнародно-правові засади реалізації права на компроміс у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх – підвищений правовий захист, найменше втручання, спеціалізація та індивідуалізація.

Кримінальними процесуальними гарантіями реалізації права на компроміс у кримінальному судочинстві, закріпленими на міжнародному рівні, є: отримання юридичних консультацій щодо процедури примирення; інформування учасників про основні аспекти відновних процедур; недопустимість примушування або схиляння до участі в процесах примирення або згоди з їх результатами; забезпечення можливості повернення до розгляду кримінального провадження у загальному порядку у випадку недосягнення домовленості між сторонами; застосування кримінальних процесуальних санкцій до недобросовісної сторони у випадку невиконання нею взятих на себе зобов’язань.

Аналіз співвідношення категорій «конфлікт» і «протиріччя» свідчить, що категорія «конфлікт» має суб’єктивно-об’єктивний характер, а категорія «протиріччя» – об’єктивний, суб’єктивного характеру вона набуває у разі виникнення передумови конфлікту. Визначено, що суттю правового конфлікту є протистояння, що реалізується у правовій площині та має чітко виражений онтологічний, аксіологічний та праксеологічний характер, спрямований на удосконалення ціннісних і пізнавально-діяльнісних проявів правової реальності. Запропоновано класифікувати правовий конфлікт за галузями права.

Обґрунтовано, що під кримінально-правовим конфліктом потрібно розуміти конфлікт інтересів, охоронюваних кримінальним законом, який виник між особою, яка вчинила кримінальне правопорушення, державою та жертвою протиправного діяння. Кримінально-правовий конфлікт завжди є первинним по відношенню до кримінально-процесуального, однак останній не позбавлений своєї самостійності, як вид правового конфлікту.

Виокремлено ознаки кримінально-процесуального конфлікту та доведено, що кримінально-процесуальний конфлікт – це самостійний вид правових конфліктів, який виражається у зіткненні протилежно спрямованих, несумісних позицій учасників кримінального провадження, що ґрунтується на правовому протиріччі, розв’язати яке можливо за допомогою правових засобів із застосуванням як формальних, так і неформальних процедур (переговорів), передбачених кримінальним процесуальним законом. Розроблено класифікацію кримінально-процесуальних конфліктів за сферами прояву, масштабами, тривалістю, напруженістю, суб’єктами кримінальних процесуальних конфліктних відносин, причинами виникнення, комунікативною спрямованістю, наслідками та формами зіткнення.

Обґрунтовано, що кримінально-процесуальний компроміс – це один з різновидів правового компромісу, який характеризується бажанням сторін з «доброї» власної волі вирішити кримінально-правовий конфлікт при певних рівних умовах, взаємних поступках і вигоді у кримінальному провадженні.

Доведено, що під правом на компроміс у кримінальному процесі потрібно розуміти право на отримання цінностей, благ поновлюючого характеру, якому кореспондує обов’язок винуватої у вчиненні кримінального правопорушення особи вчинити відновну дію, як для потерпілої особи, так і для держави й суспільства загалом, з метою відновлення порушеного кримінально караним діянням суспільного спокою, безпеки та правового порядку. Формами реалізації права на компроміс у кримінальному провадженні є: звільнення від кримінальної відповідальності у зв’язку з примиренням винного з потерпілим, угоди про примирення та про визнання

винуватості, медіація. Обґрунтовано, що для кримінального процесуального права взагалі, а права на компроміс зокрема, важливою домінантою та фактором є індивідуалізація, а тому носіями права на компроміс у кримінальному провадженні є потерпіла особа та підозрюваний (обвинувачений).

Визначено, що під межами реалізації права на компроміс потрібно розуміти умови, за яких буде можливим законне застосування такого права у кримінальному провадженні або ж умови, за яких його реалізація буде неможливою. До основних критеріїв допустимості меж права на компроміс віднесено: 1) перелік кримінальних правопорушень, на які воно поширюється; 2) коло винних осіб, які підпадають під його дію; 3) закріплені в законі вимоги, в обмін на виконання яких особа звільняється від кримінальної відповідальності або їй пом'якшується покарання. Зауважено на необхідності відмежування від компромісу у кримінальному судочинстві «узгоджувальних» або подібних до них процедур.

Обґрунтовано, що в КПК України 2012 р. запроваджено прагматичний тип кримінального процесу, який надає можливість особі реалізувати об'єктивне право на компроміс через інститути звільнення від кримінальної відповідальності, кримінального провадження на підставі угод, та в, майбутньому, медіації. Прагматичний тип кримінального процесу може бути як приватно-прагматичним, так і публічно-прагматичним.

Визначено, що під альтернативним вирішенням юридичних конфліктів розуміється сукупність різноманітних правозастосовних процедур, що не відносяться до так званого «традиційного» правозастосовного процесу, проте розвиваються в межах системи права та є одним із напрямів розвитку і вдосконалення сучасного юридичного процесу. Альтернативне вирішення спорів у кримінальному провадженні передбачає активне використання сторонами юридичного конфлікту (захисту та обвинувачення) стратегії компромісу і (або) стратегії співпраці в управлінні юридичним конфліктом, що є особливо цінним, з метою узгодження їхніх інтересів. Визначено, що

сутність категорії «альтернативні способи вирішення спорів» варто розглядати у вузькому та широкому значеннях.

Обґрунтовано, що інститут угоди у кримінальному судочинстві можна розглядати з різних позицій: і як прискорення кримінального провадження, і його спрощення, і як прояв диференціації кримінальної процесуальної форми, як механізм реалізації права на компроміс тощо. Однак, в основі угоди як про примирення, так і про визнання винуватості лежить компроміс, в якому закладена зацікавленість сторін.

Запропоновано авторське визначення угоди про визнання винуватості – це угода, яка укладається між прокурором і підозрюваним чи обвинуваченим, предметом якої є беззастережне визнання останнім своєї винуватості у вчиненні кримінального правопорушення, обов'язки щодо співробітництва у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою, якщо відповідні домовленості мали місце, в обмін на узгоджене покарання та його призначення або на його призначення та звільнення від його відбування з випробуванням, а також на передбачені законом наслідки укладення та затвердження угоди». Виокремлено два різновиди угоди про визнання винуватості: 1) угода про визнання винуватості у провадженні щодо кримінальних проступків, нетяжких і тяжких злочинів; 2) угода про співробітництво в усіх категоріях кримінальних проваджень.

Запропоновано авторське визначення угоди про примирення – це угода, яка укладається між потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим та за їх ініціативою у провадженні щодо кримінальних проступків, нетяжких злочинів та у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення, предметом якої є відшкодування заподіяної протиправним діянням шкоди або вчинення інших дій, не пов'язаних з відшкодуванням шкоди, які підозрюваний чи обвинувачений зобов'язані вчинити на користь потерпілого, в обмін на узгоджене покарання та його призначення або на його призначення та звільнення від відбування з випробуванням, а також на передбачені законом наслідки укладення та затвердження угоди.

Встановлено, що процедура медіації є популярною у багатьох країнах. Широко діють програми примирення у США, Великобританії, Канаді, Норвегії, Фінляндії, Австрії та ФРН, де вони закріплені у національному законодавстві. З'ясовано, що в Україні запровадження у кримінальне судочинство інституту медіації перебуває на етапі становлення. Запровадження у кримінальне судочинство інституту медіації потребує прийняття Закону України «Про медіацію», в якому потрібно встановити строки її проведення, особливості проведення медіації у провадженнях стосовно неповнолітніх, відповідальність медіатора у разі розголошення ним конфіденційної інформації та інші важливі аспекти, яким у державах з більш усталеними правовими традиціями приділяється належна увага.

Обґрунтовано, що звільнення від кримінальної відповідальності – це компромісна форма вирішення кримінально-правового конфлікту, передбачена Кримінальним і Кримінальним процесуальним кодексами України, що полягає у відмові суду від імені держави застосовувати заходи кримінально-правового впливу щодо осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, у передбачених законом випадках. Акцентовано увагу на наявності дискусій з приводу застосування у кримінальному провадженні звільнення від кримінальної відповідальності. Аргументовано, що звільнення від кримінальної відповідальності не суперечить засаді презумпції невинуватості та міжнародним стандартам з прав людини. Визначено відмінність між звільненням від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим та угодою про примирення.

Сформульовано низку пропозицій щодо змін і доповнень до чинного КПК України з питань, що стосуються розширення прав підозрюваного, обвинуваченого, окремого закріплення у законі угоди про співробітництво, змісту угоди про примирення, віднесення до учасників кримінального провадження медіатора, врегулювання застосування заходів безпеки у відношенні підозрюваного чи обвинуваченого, з яким укладено угоду про

співробітництво. Обґрунтовано пропозиції до проєкту Закону «Про медіацію».

Ключові слова: звільнення від кримінальної відповідальності, кримінально-правовий конфлікт, кримінально-процесуальний конфлікт, кримінально-процесуальний компроміс, медіація, міжнародні стандарти реалізації права на компроміс, право на компроміс, прагматичний тип кримінального процесу, угода про визнання винуватості, угоди про примирення.

SUMMARY

M.V. Sirotkina **Theory and practice of exercising the right to a tradeoff in a criminal process of Ukraine.** – Qualification research paper in the form of a manuscript.

A thesis for the degree of a Doctor of Law majoring in 12.00.09 – criminal process and criminalistics; forensic examination; operative-investigative activity. – National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2021.

This thesis is the first in Ukraine comprehensive monographic study of theoretical and legal foundations of the right to a tradeoff in a criminal process substantiating a number of concepts, provisions, conclusions, and suggestions conceptual for theory and practice.

It has been proved that the mechanisms of reaching a tradeoff when resolving conflicts (disputes) both in civil relations and in the case of crimes have been inherent in our legislation since Kyivan Rus. The laws of that time show the prevalence of a private principle above a public and generate the institute of "transactions in criminal proceedings" by tradeoff between the victim, the accused and the state. It is determined that the understanding of the legal nature of the right to a tradeoff in its present sense began to form in the second half of the twentieth century and was enshrined in laws with the adoption of the Criminal Procedure Code of Ukraine in 2012.

It has been justified that the international standards of exercising the right to a tradeoff in criminal proceedings are the general provisions and principles of international law enshrined in generally recognized norms of international acts of a binding and recommendatory nature, according to which the right of parties to criminal proceedings to a tradeoff is exercised, as well as the obligations of public authorities, officials and other persons to ensure that the said persons exercise such a right are performed.

It has been proved that the basic international legal principles of exercising the right to a tradeoff in criminal proceedings include voluntariness, cooperation

and equality of the parties, informed consent of the parties to participate in conciliation procedures, confidentiality, accessibility, admissibility of conciliation at any stage of criminal proceedings, neutrality, independence, impartiality, fairness, competence and qualification of the mediator. Additional international legal bases of exercising the right to a tradeoff in juvenile criminal proceedings in the form of increased legal protection, reduced interference, specialization and individualization have been determined.

Criminal procedural guarantees of the right to a tradeoff in criminal proceedings enshrined at the international level include obtaining of a legal advice on conciliation procedures, informing the parties about the key aspects of restorative procedures, the inadmissibility of coercion or inducement to participate in conciliation processes or to express consent with their results, ensuring that criminal proceedings can be returned to the general procedure should the parties fail to reach an agreement, as well as the application of criminal procedural sanctions to an unscrupulous party in the case of its default.

Analysis of the correlation between the categories of "conflict" and "contradiction" shows that the category of "conflict" has a subjective-objective nature, while the category of "contradiction" has an objective nature. It acquires subjective nature upon occurrence of a conflict prerequisite. It has been determined that the essence of the legal conflict is a confrontation implemented in the legal plane and having a clearly expressed ontological, axiological and praxeological nature aimed at improving the value and cognitive-activity manifestations of legal reality. It has been suggested to classify the legal conflict by branches of law.

It has been substantiated that the criminal-legal conflict should be understood as a conflict of interests protected by criminal law, which arose between the person who committed the criminal offence, the state and the victim of an unlawful act. Criminal-legal conflict is always primary in relation to criminal-procedural conflict; however, the latter is not deprived of its independence as a type of legal conflict.

The features of criminal-procedural conflict have been identified and it has been proved that the criminal-procedural conflict is an independent type of legal conflict, which is expressed in a clash of oppositely directed, incompatible positions of parties to the criminal proceedings based on a legal conflict which can be solved by legal means using both formal and informal procedures (negotiations) envisaged by the criminal procedural law. The classification of criminal-procedural conflicts according to the spheres of manifestation, scale, duration, tension, subjects of criminal procedural conflict relations, causes of occurrence, communicative orientation, consequences and forms of collision has been developed.

It has been substantiated that criminal-procedural compromise is one of the varieties of legal compromise, which is characterized by the desire of the parties to solve the criminal-legal conflict *durante bene placito* under certain equal conditions, mutual concessions and benefits in criminal proceedings.

It has been proved that the right to a tradeoff in criminal proceedings should mean the right to obtain the values or benefits of restorative nature with a corresponding obligation of the person guilty in committing a criminal offence to make restorative action both for the victim, and for the state and society as a whole for the purpose of restoring public peace, safety and legal order violated by a criminal offence. The forms of exercising the right to a tradeoff in criminal proceedings are as follows: exemption from criminal liability in connection with reconciliation of the guilty with the victim, agreements on reconciliation and on confession of guilt, as well as mediation. It has been proved that for the criminal procedural law in general and for the right to a tradeoff in particular the dominant and important factor is individualization, so the holders of the right to a tradeoff in criminal proceedings are the victim and the suspect (accused).

It has been determined that the limits of the right to a tradeoff should mean the conditions under which the legitimate exercising of such a right in criminal proceedings will be possible or the conditions under which its exercising will be impossible. The main criteria for the admissibility of the limits of the right to a

tradeoff are as follows: 1) the list of criminal offenses to which it applies; 2) the range of perpetrators subject to it; 3) the requirements enshrined in the law, in exchange for the fulfillment of which the person shall be exempted from criminal liability or his/her punishment shall be mitigated. The need to distinguish between "conciliation" or similar procedures and a tradeoff in criminal proceedings has been noted.

It has been proved that the Criminal Procedure Code of Ukraine 2012 introduced a pragmatic type of criminal proceedings allowing a person to exercise an objective right to a tradeoff through the institutions of exemption from criminal liability, criminal proceedings on the basis of agreements, and, subsequently, mediation. The pragmatic type of criminal proceedings may be both private-pragmatic and public-pragmatic.

It has been determined that the alternative resolution of legal conflicts shall mean a set of various law enforcement procedures not related to the so-called "conventional" law enforcement process, but developed within the system of law and being one of the directions of development and improvement of a modern legal process. Alternative dispute resolution in criminal proceedings involves the active use of a strategy of tradeoff and (or) cooperation strategy by the parties to the legal conflict (defense and prosecution) when managing the legal conflict, which is especially valuable in order to reconcile their interests. It has been determined that the essence of the "alternative dispute resolution" category should be considered in a narrow and broad sense.

It has been proved that the institute of agreement in criminal proceedings can be considered from different standpoints: as acceleration of criminal proceedings, its simplification, a manifestation of differentiation of criminal procedural form, a mechanism of implementing the right to a tradeoff etc. However, the heart of the agreement, both on reconciliation and on the admission of guilt, is a tradeoff based on the parties' interests.

The author's definition of plea bargain has been proposed as a bargain concluded between the prosecutor and the suspect or the accused, the subject of

which is the unconditional recognition by the latter of his/her guilt in a criminal offense, the obligation to cooperate in investigating a criminal offense committed by another person, if any, in exchange for the agreed punishment and its assignment or its assignment and release from serving the same with probation, as well as the consequences of conclusion and approval of a bargain provided for by law. There are two types of plea bargains: 1) plea bargain in criminal proceedings of misdemeanors, non-serious and serious crimes; 2) cooperation agreement in all categories of criminal proceedings.

The author has offered her definition of an agreement on reconciliation as an agreement concluded between the victim and the suspect or accused and at their initiative in criminal proceedings for misdemeanors, crimes of small or medium gravity and in criminal proceedings in the form of private prosecution, the subject of which is compensation for the damage caused by a wrongful act or the commitment of other actions not related to compensation for damage, which the suspect or the accused is required to perform in favor of the victim, in exchange for an agreed upon punishment and its assignment or its assignment and release from serving the same with probation, as well as the consequences of conclusion and approval of a bargain provided for by law.

It has been established that the mediation procedure is popular in many countries. Reconciliation programs are widely used in the USA, Great Britain, Canada, Norway, Finland, Austria and Germany, where they are enshrined in the national legislation. It has been noted that in Ukraine, introduction of mediation institute in criminal proceedings is at the inception stage. Introduction of the institute of mediation into criminal proceedings requires adoption of the law on mediation, which should stipulate the terms, peculiarities of mediation in cases involving minors, mediator's liability for disclosure of confidential information and other important aspects that are given due attention in states with more developed legal traditions.

It has been justified that exemption from criminal liability is a tradeoff form of solution of criminal-legal conflict provided for by the Criminal Code and

Criminal Procedure Code of Ukraine, implying the refusal of the court on behalf of the state to apply measures of criminal law influence on persons who have committed a criminal offence in cases stipulated by law. Attention has been drawn to the existence of discussions on the application in criminal proceedings of exemption from criminal liability. It has been argued that exemption from criminal liability does not contradict the principle of presumption of innocence and international human rights standards. The distinction between exemption from criminal liability in connection with reconciliation of the perpetrator with the victim and the agreement on reconciliation has been defined.

A number of proposals for amending the current CPC of Ukraine has been formulated on the issues related to the expansion of the rights of the suspect and the accused, a separate enshrinement of the cooperation agreement in the law, the content of the reconciliation agreement, the assignment of a mediator to the parties to criminal proceedings, the permission to apply security measures to the suspect or defendant with whom the cooperation agreement was concluded. Proposals to the draft law on mediation have been substantiated.

Keywords: criminal-legal conflict, criminal-procedural conflict, criminal-procedural tradeoff, exemption from criminal liability, international standards of exercising the right to a tradeoff, mediation, pragmatic type of criminal proceedings, plea bargaining, reconciliation agreements, right to a tradeoff.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія

1. Сіроткіна М. В. Право на компроміс у кримінальному процесі України: теорія і практика : монографія. Київ: Талком, 2020. 432 с.

Статті у наукових фахових виданнях України

2. Сіроткіна М. В. Впровадження програм відновного правосуддя у світі: зарубіжний досвід. *Правова держава*. 2009. Вип. 20. С. 361–368.

3. Сіроткіна М. В. Щодо сутності кримінально-правового та кримінально-процесуального конфліктів. *Право иа.* 2016. № 3. С. 204–209.

4. Сіроткіна М. В. Щодо сутності та змісту правового конфлікту у кримінальному провадженні. *Наше право*. 2019. № 1. С. 232–237.

5. Сіроткіна М. В. Поняття та види кримінально-процесуального конфлікту. *Наукові записки.* Серія : Право. 2019. Вип. 6. Спецвипуск. Т. 2. С. 27–32.

6. Сіроткіна М. В. Застосування процедури медіації у кримінальному процесі Австрії, ФРН та Швейцарії. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2020. № 3(13). С. 106–114.

7. Сіроткіна М. В. Укладення та затвердження угоди про визнання винуватості у кримінальному провадженні: проблеми правозастосовної практики в Україні. *Журнал східноєвропейського права*. 2020. № 82. С. 115−123.

8. Сіроткіна М. В. Правове регулювання механізму укладення угод як засобу досягнення компромісу у кримінальному судочинстві України: історичний аспект. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського ун-ту права імені Короля Данила Галицького.* Серія Право. 2020. № 9 (21). С. 119−129.

9. Сіроткіна М. В. Міжнародно-правові гарантії права на компроміс у кримінальному судочинстві. *Наше право*. 2020. № 3. С. 139–145.

10. Сіроткіна М. В. Ініціювання укладення угоди про примирення в кримінальному провадженні. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 8. С. 291–296.

11. Сіроткіна М. В. Принципи добровільності та конфіденційності в системі міжнародних стандартів реалізації права на компроміс у кримінальному судочинстві. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 10. С. 280–285.

12. Сіроткіна М. В. Передумови застосування альтернативних способів вирішення кримінально-правових та кримінально-процесуальних конфліктів. *Слово Національної школи суддів України*. 2020. № 3 (32). С. 147–157.

13. Сіроткіна М. В. Поняття та зміст правового компромісу у кримінальному процесі: концептуальні підходи. *Часопис Київського ун-ту права*. 2020. № 3. С. 280−284.

14. Сіроткіна М. В. Звільнення від кримінальної відповідальності як альтернатива кримінальному переслідуванню. *Юридична Україна*. 2020. № 9 (213). С. 33–40.

15. Сіроткіна М. В. Звільнення особи від кримінальної відповідальності та його співвідношення із засадою презумпції невинуватості. *Юридична Україна.* 2020. № 8 (212). С. 44–50.

16. Сіроткіна М. В. Угода про визнання винуватості у кримінальному провадженні як одна з компромісних форм вирішення правового конфлікту. *Юридичний вісник*. 2020. № 2. С. 166–171.

17. Сіроткіна М. В. Методологічні підходи щодо класифікації правового конфлікту. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 7. С. 380–382.

18. Сіроткіна М. В. Поняття та класифікація кримінально-процесуального компромісу. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*. 2020. № 3−4. С. 54–61.

Статті у наукових періодичних виданнях
інших держав з юридичного напряму

19. Сіроткіна М. В. Предмет та зміст угоди про співпрацю між підозрюваним (обвинуваченим) та прокурором у кримінальному судочинстві України. *Верховенство права:* Міжнар. наук. журнал. 2018. № 1. С. 214–220.

20. Сіроткіна М. В. Міжнародні стандарти участі посередника у процедурі примирення у кримінальному судочинстві. *ReOS*. 2020. № 6. С. 80−85.

21. Сіроткіна М. В. Поняття та зміст угоди про примирення у кримінальному судочинстві України. *Інтернаука: Міжнар. наук. журнал.* Серія: «Юридичні науки». 2020. № 11(33). Т. 2. С. 34–39.

22. Сіроткіна М. В. Концептуальні підходи, сутність та класифікація систем альтернативного вирішення юридичних конфліктів (спорів) у кримінальному провадженні. *Visegrad journal on human right*. 2020. № 4. С. 116–124.

23. Sirotkina M., Lomakina O., Shkarnega O. Topical aspects of DCFTA implementation in the judicial proceedings. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2021. Vol. 7 № 1 January. P. 127–133.

Тези доповідей, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

24. Сіроткіна М. В. Реалізація права на повне відшкодування шкоди, завданої злочином шляхом механізмів відновного правосуддя. *Від громадянського суспільства − до правової держави*: тези доп. IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 24 квіт. 2009 р.). Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2009. С. 386–388.

25. Сіроткіна М. В. Проблемні питання інституту угод у кримінальному провадженні. *Протидія злочинності: теорія та практика*: матеріали V Міжвуз. наук.-практ. конф. студентів, курсантів, аспірантів та молодих учених (Київ, 18 жовт. 2013 р.). Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2013. С. 420–427.

26. Сіроткіна М. В. Роль та значення компромісу при вирішенні кримінально-правового конфлікту. *Протидія злочинності: теорія та практика*: матеріали VII Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 19 жовт. 2016 р.). Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2016. С. 511–512.

27. Sirotkina Mariia V. Institution of Agreements as One of Ways of Compromise Solution of Criminal and Legal Conflict under Ukrainian Legislation. *Procesowo-kryminalistyczna problematyka udzialu pokrzywdzonego w postepowaniu karnym*: V Miedzynarodova Konferencia Naukowa pt. (Wroclaw, 22 listopad 2016). Wroclaw, 2017. S. 19−20.

28. Сіроткіна М. В. Втілення відновного правосуддя у кримінальне судочинство України. *Розбудова правової держави в Україні: реалії та перспективи*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 29 трав. 2020 р.). Одеса: Вид. дім «Гельветика», 2020. С. 201–204.

29. Сіроткіна М. В. Ініціювання укладення угоди про примирення як крок до правового компромісу. *Актуальні проблеми юридичної науки та практики в XXI столітті*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Рівне, 16−17 жовт. 2020 р.). Рівне: Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 203–205.

30. Сіроткіна М. В. Щодо співпраці у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою: проблемні питання застосування та перспективи подальшого розвитку. *Актуальні питання розвитку державності та правової системи в сучасній Україні*: тези доповідей Міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 30–31 жовт. 2020 р.). Запоріжжя : ЗНУ, 2020. С. 177–180.

31. Сіроткіна М. В. Щодо проблемних питань визначення правової кваліфікації вчиненого кримінального правопорушення та узгодженого покарання при укладанні та затвердженні угод. *Legal science, legislation and law enforcement practice: regularities and development trends: conference proceedings of International scientific and practical conference* (Lublin, the Republic of Poland, October 30−31, 2020). Lublin : Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2020. P. 364–368.

32. Сіроткіна М. В. Укладення угоди як спосіб вирішення кримінально-правового спору в Україні: історичний погляд. *Правова система України: сучасний стан та актуальні проблеми:* збірник матеріалів VIII Всеукр. наук.-практ. конф. (Івано-Франківськ, 13 листоп. 2020 р.). Івано-Франківськ: Вид. Голіней О.В., 2020. С. 102–106.

Публікації, які додатково відображають наукові результати дисертації:

33. Сіроткіна М. В. Затримання та взяття під варту: рекомендації, практика застосування та досвід / За заг. ред. Н. О. Верещінської, А. Г. Алєксєєва. К., 2007. 216 с.

34. Нескороджена Л. Л., Щербак С. В., Сіроткіна М. В. Цивільний позов, моральна шкода та її компенсація у кримінальному та цивільному судочинстві: теорія і практика : наук.-практ. посіб. Київ : Фурса С.Я. ; КНТ, 2008. 416 с.

35. Сіроткіна М. В. Компенсація моральної шкоди в кримінальному судочинстві України: монографія. Івано-Франківськ: Прикарп. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2009. 145 с.

36. Вільгушинський М. Й., Сіроткіна М. В. Право близьких родичів потерпілого на відшкодування моральної шкоди у кримінальному судочинстві України: проблеми та способи вирішення. *Прикарпатський юридичний вісник: зб. наук. праць.* Івано-Франківськ. 2011. Вип. 1. С. 215−224.

37. Фулей Т. І., Сіроткіна М. В. Затримання та взяття під варту: особливості застосування : навч.-метод. посіб. Київ : АДЕФ-Україна, 2011. 158 с.

38. Кучинська О. П., Сіроткіна М. В. Методичні рекомендації до навчального курсу для суддів по темі «Затримання та взяття під варту: особливості застосування». Київ : Нац. школа суддів України, 2012. 39 с.

39. Вільгушинський М. Й., Сіроткіна М. В. Погоджувальне правосуддя у кримінальній юстиції України: актуальні проблеми

впровадження та застосування. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2012. № 6. С. 97–112.

40. Бабанли Р. Ш., Сіроткіна М. В. Доведеність вини поза розумним сумнівом у кримінальному процесі України: особливості розуміння та правозастосування. *Адвокат*. Київ : Експрес-поліграф, 2013. № 10. С. 19–21.

41. Сіроткіна М. В. Щодо проблемних питань укладення угод в кримінальному провадженні. *Адвокат*. Київ : Експрес-поліграф, 2014. № 3. С. 32–36.

42. Процесуальні документи у кримінальному провадженні. Зразки. Роз'яснення : наук.-практ. посіб. / Городовенко В. В., Гринюк В. О., Кучинська О. П., Погорецький М. А., Сіроткіна М. В. та ін. Київ : Юрінком Інтер, 2015. 545 с.

43. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України: у 4-х т. / за ред. О.В. Стовби. Харків : Видавнича агенція «Апостиль», 2018. Т. IV. 416 с.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ ……..……....23

ВСТУП ……..…...24

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА КОМПРОМІС У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ…….....39

1.1 Історичні витоки та ґенеза компромісного розв’язання спорів у кримінальному судочинстві України ……39

1.2 Наукові розвідки щодо реалізації права на компроміс в кримінальному процесі України …….....58

1.3 Методологія проведення досліджень проблем реалізації права на компроміс в кримінальному процесі України …….....69

1.4 Міжнародні стандарти реалізації права на компроміс у кримінальному судочинстві 87

Висновки до розділу 1.....128

РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРАВОВИХ КОНФЛІКТУ І КОМПРОМІСУ, ПРАВА НА КОМПРОМІС У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: КАТЕГОРІАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО РОЗУМІННЯ, КРИТЕРІЇ КЛАСИФІКАЦІЇ ТА СТРУКТУРНА ХАРАКТЕРИСТИКА…….....131

2.1 Правова природа, зміст і класифікація конфліктів у кримінальному провадженні 131

2.2 Поняття, зміст і класифікація правового компромісу у кримінальному процесі 163

2.3 Юридична природа права на компроміс у кримінальному процесі України.....183

2.4 Сутність процедур примирення в системі альтернативного вирішення юридичних конфліктів у кримінальному провадженні на шляху до компромісу 203

Висновки до розділу 2.....224

РОЗДІЛ 3. ПРОЦЕСУАЛЬНІ МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА КОМПРОМІС У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ: ОСОБЛИВІ ТА ПОЗАСУДОВІ ПОРЯДКИ…….....229

3.1 Угода про визнання винуватості у кримінальному провадженні: сучасні погляди на поняття, сутність і правову природу 229

3.2 Угода про примирення у кримінальному провадженні: сучасні поняття, сутність і значення 259

3.3 Актуальні проблеми укладення угод у кримінальному провадженні……..……...286

3.4 Імплементація інституту медіації у кримінальне судочинство як одного з перспективних напрямів реалізації права на компроміс сторонами кримінально-правового конфлікту …….....312

Висновки до розділу 3.....348

РОЗДІЛ 4. ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА КОМПРОМІС ПРИ ВИРІШЕННІ ПИТАННЯ ПРО ЗВІЛЬНЕННЯ ОСОБИ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ.....350

4.1 Звільнення від кримінальної відповідальності як компромісне вирішення кримінально-правового конфлікту ……..……..…350

4.2 Теоретичні та практичні проблемні питання, що виникають під час застосування звільнення від кримінальної відповідальності ……367

Висновки до розділу 4.....395

ВИСНОВКИ …….....397

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ…….....409

ДОДАТКИ.....468

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АВС – альтернативне вирішення спорів

ВПВС – Велика Палата Верховного Суду

ВССУ – Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ

ВС – Верховний Суд

ВСУ – Верховний Суд України

ГУ – головне управління

ЄРДР – Єдиний реєстр досудових розслідувань

ЄС – Європейський Союз

ЄСПЛ – Європейський Суд з прав людини

КПК – Кримінальний процесуальний кодекс України

КК – Кримінальний кодекс України

МВС – Міністерство внутрішніх справ України

МЮ – Міністерство юстиції України

НП – Національна поліція

ОВС – органи внутрішніх справ

ООН – Організація Об’єднаних Націй

РЄ – Рада Європи

РФ – Російська Федерація

США – Сполучені Штати Америки

ТОА – (Täter-OpferAusgleich) – «досягнення компромісу між винуватою особою та потерпілим»

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

ФРН – Федеративна Республіка Німеччина

арт. – артикул

п. – пункт

пп. – підпункти

ст. – стаття

ч. – частина

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Трансформація, яку нині переживає людство, призводить до фундаментальних змін у будь-якій сфері суспільного життя. Не стоїть осторонь цих процесів і Україна. Продиктовані вимогами часу зміни, ренесанс ідей гуманізму, як світоглядної основи суспільства, призводить і до реформ у сфері кримінальної юстиції, змінюючи та впроваджуючи нове у вітчизняне кримінальне процесуальне законодавство.

Кримінальне судочинство може відповідати своєму призначенню за наявності у ньому ефективного юридичного механізму подолання та усунення конфлікту, який виник у результаті вчинення кримінального правопорушення. Законодавець знаходиться в постійному пошуку нових дієвих способів реагування держави і суспільства на кримінальні правопорушення та протидії злочинності, враховуючи певні негативні наслідки неефективності застосування лише традиційного кримінального переслідування і покарання.

Дієвим способом вирішення конфлікту, який виник у результаті вчинення кримінального правопорушення, може бути застосування у кримінальному провадженні, поряд із традиційними, й компромісних процедур, ефективність яких доведена досвідом правозастосування чи не в усіх прогресивних державах світу з усталеними правовими традиціями.

Зростання наукового інтересу до цієї проблеми можна пояснити концептуальною зміною підходів законодавця до регулювання процесуального порядку здійснення кримінального судочинства, його гуманізацією, відмовою від концепції визнання абсолютної пріоритетності публічних інтересів, у зв’язку з чим настало суттєве розширення дії засади диспозитивності. Це знайшло безпосередній прояв, насамперед, у запровадженні нових юридичних процедур, де акцент робиться на прагматизмі та появі права на компроміс у кримінальному судочинстві.

Формами реалізації права на компроміс у кримінальному процесі є можливість досягнення угоди про примирення між потерпілим і підозрюваним, обвинуваченим, або угоди про визнання винуватості, звільнення особи від кримінальної відповідальності, що значно впливає на якість і швидкість досудового розслідування та здійснення правосуддя. Усе більшої актуальності набуває необхідність упровадження процедури медіації на шляху до примирення.

Вказані інститути є відносно новими у кримінальному процесі України, однак окремі елементи домовленостей щодо застосування примирливих і компромісних процедур, які притаманні сьогоднішньому праву на компроміс, мали місце ще в давні часи та, пізніше, знайшли своє відображення в таких пам'ятках права, як «Руська Правда», «Права, за якими судиться малоросійський народ» та ін. Отже, право на компроміс існувало ще задовго до появи наявних механізмів його реалізації у кримінальному судочинстві й притаманне нашій автентичній ментальності та духовності.

Значний внесок у розробку теоретичних і практичних аспектів вказаної проблематики здійснили Ю. П. Аленін, Р. Ф. Аракелян, І. В. Басиста, Ю. В. Баулін, А. В. Біцай, С. В. Бобровник, М. Й. Вільгушинський, С. Г. Волкотруб, І. В. Гловюк, В. О. Гринюк, В. В. Землянська, І. О. Кісліцина, С. А. Крушинський, В. С. Кузьмічов, Є. О. Курта, О. О. Леляк, В. В. Луцик, Я. П. Любченко, Ж. В. Мандриченко, Ю. І. Микитин, В. В. Назаров, Н. В. Нестор, Р. В. Новак, І. В. Паризький, О. В. Перепадя, Є. В. Повзик, М. А. Погорецький, П. В. Пушкар, О. М. Сеник, О. В. Стратій, І. А. Тітко, А. С. Трекке, Г. Є. Тюрін, Л. Д. Удалова, Г. О. Усатий, П. В. Холодило, В. А. Шкелебей, А. М. Ященко та інші науковці.

Істотна увага дослідженню компромісних процедур у кримінальному судочинстві приділяється у працях сучасних зарубіжних учених-процесуалістів Г. В. Абшилави, Х. Д. Алікперова, О. С. Василенко, Н. І. Гайдаєнко-Шер, М. В. Головізніна, М. М. Головінського, Л. В. Головка, Н. А. Дудіної, Є. Є. Забуги, Л. Л. Зайцевої, Х. Зера, А. А. Іванова,

В. В. Колесника, Н. С. Костенко, М. Є. Кубрикової, Ю. В. Кувалдіної, М. Ю. Лебедєва, Я. В. Лошкобанової, В. І. Павлова, Т. Б. Саркісяна, Д. Г. Скотта, О. О. Тертишної, Х. О. Шумової, Я. Ю. Яніної та інших.

Незважаючи на істотний внесок науковців у розробку проблематики досягнення компромісу в кримінальному процесі, значна кількість її теоретичних і практичних аспектів на сьогодні не досліджувалася, розкривалася фрагментарно, недостатньо повно або не отримала однозначного вирішення. Жоден з учених не досліджував цілісно право на компроміс і форми його реалізації у кримінальному процесі.

Зокрема, залишаються недослідженими юридична природа права на компроміс у кримінальному процесі, зміст і класифікація конфліктів у кримінальному провадженні, поняття, зміст та класифікація правового компромісу в кримінальному процесі, сутність процедур примирення в системі альтернативного вирішення юридичних конфліктів у кримінальному провадженні на шляху до компромісу. Фрагментарно висвітлюються історичні витоки та ґенеза компромісного розв’язання спорів у кримінальному судочинстві України, процесуальні механізми реалізації права на компроміс у кримінальному провадженні, зокрема, шляхом укладення угоди про визнання винуватості та угоди про примирення між потерпілим і підозрюваним (обвинуваченим), вирішення питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності, а також шляхом вирішення кримінально-правового конфлікту засобами медіативних процедур. Відсутність однозначності у розумінні правової природи права на компроміс та інших механізмів, що мають узгоджувальний характер, їх змісту та особливостей застосування, зумовлює дискусії науковців і практиків з приводу використання компромісних або узгоджувальних процедур у кримінальному провадженні.

Аналіз судової статистики за 2012−2020 рр. свідчить про позитивну динаміку практики застосування компромісних процедур у кримінальному процесі. Так, судами першої інстанції у 2012 р. розглянуто 428 кримінальних

проваджень на підставі угод, у 2013 р. – 139 188, 2014 р. – 131 034, 2015 р. – 122 260, 2016 р. –103 502, 2017 р. – 110 686, 2018 р. – 111 742, 2019 р. – 108 893, 2020 р. – 112 971. З них затверджено угод (як про визнання винуватості, так і про примирення) у 2012 р. – 58, 2013 р. – 25 610, 2014 р. – 23 295, 2015 р. – 18 619, 2016 р. – 15 098, 2017 р. – 17 933, 2018 р. – 18 094, 2019 р. – 17 599, 2020 р. – 14 966. Варто вказати, що питома вага винесених ухвал про звільнення від кримінальної відповідальності в Україні є також доволі великою. Так, у 2014 р. судами першої інстанції розглянуто проваджень з винесенням таких ухвал 4099, 2015 р. – 2867, 2017 р. – 2986, 2018 р. – 3103, 2019 р. – 2923, 2020 р. – 2680[1].

Однак, у слідчій і судовій практиці наявна низка практичних проблем, пов'язаних з неналежним законодавчим урегулюванням у вітчизняному кримінальному процесі можливості реалізації права на компроміс сторонами конфлікту, який виник у результаті вчинення кримінального правопорушення. Чимало рішень судів скасовуються судами вищої інстанції у зв'язку з неправильним застосуванням норм, якими регулюється звільнення особи від кримінальної відповідальності, можливостями досягнення угод та їх ініціювання тощо.

Наявність у слідчій та судовій практиці вказаних проблем нерідко призводить до порушення прав і законних інтересів потерпілого, а також підозрюваного (обвинуваченого), невиправданої тяганини під час досудового розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень, неналежного використання альтернативних шляхів розв'язання кримінально-правового конфлікту, недотримання вимог засади диспозитивності та інших засад кримінального провадження, і в кінцевому підсумку, – до унеможливлення досягнення завдань кримінального провадження. Запобігання таким помилкам повинно відбуватися за допомогою поєднання теорії та практики, яке дозволить забезпечити, з одного боку, формування у

[1] Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження. URL : https://court.gov.ua/inshe/sudova_statistika (дата звернення: 02.02.2021).

практичних працівників компетенційних навичок, пов'язаних з нормами, якими регулюється застосування компромісних механізмів у кримінальному провадженні, а з іншого, – вироблення в доктрині кримінального процесу та впровадження у слідчу і судову практику однозначних підходів до вирішення наявних проблем реалізації права на компроміс.

Викладене вище зумовлює актуальність наукового дослідження теоретичних і практичних аспектів проблем реалізації права на компроміс у кримінальному процесі України, яке повинно здійснюватися в межах самостійного кримінального процесуального вчення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до положень Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015−2020 роки (Указ Президента України від 20 травня 2015 р. № 276/2015), Національної стратегії у сфері прав людини (Указ Президента України від 25 серпня 2015 р. № 501/2015), Плану заходів з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року (розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 р. № 1393-р), Стратегії сталого розвитку «Україна–2020» (Указ Президента України від 15 серпня 2021 р. № 5/2015), Стратегії національної безпеки України (Указ Президента України від 6 травня 2015 р. № 287/2015), Стратегії розвитку системи Міністерства внутрішніх справ України до 2020 року (розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2017 р. № 1023-р), Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 років (п. 7.6, 7.18, 7.19, 10.1, 10.2, 10.8; наказ МВС України від 16 березня 2015 р. № 275), Тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020−2024 роки (п. 14, 27; наказ МВС України від 11 червня 2020 р. № 454), Основних напрямів наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2018–2020 роки (п. 2.4.1, 2.4.11, 3.4.4, 3.3.13; рішення Вченої ради НАВС від 26 грудня 2017 р. (протокол № 28/1)).

Тему дисертації затверджено рішенням Вченої ради Науково-дослідного інституту публічного права від 25 липня 2018 р. (протокол № 7).

Мета і задачі дослідження. *Метою* дисертаційної роботи є комплексна розробка теоретичних і практичних основ права на компроміс як кримінального процесуального інституту, формування системної концепції права на компроміс у кримінальному процесі України та формулювання на цій основі пропозицій і рекомендацій, спрямованих на удосконалення національного законодавства відповідно до міжнародних стандартів кримінального судочинства.

Сформульована мета зумовила постановку та вирішення таких *задач:*

– встановити історичні витоки та ґенезу компромісного розв’язання спорів у кримінальному судочинстві України;

– відслідкувати розвиток наукових поглядів щодо характеристики права на компроміс у кримінальному процесі України та стан теоретичної розробленості проблемних питань цього процесуального інституту;

– розкрити методологію проведення досліджень проблем реалізації права на компроміс у кримінальному процесі України;

– визначити міжнародні стандарти реалізації права на компроміс у кримінальному судочинстві та встановити їх основні принципи і гарантії;

– з’ясувати правову природу і зміст конфліктів у кримінальному провадженні та здійснити їх класифікацію;

– визначити поняття та зміст правового компромісу в кримінальному процесі, здійснити його класифікацію;

– з’ясувати та охарактеризувати юридичну природу права на компроміс у вітчизняному кримінальному процесі;

– розкрити сутність процедур примирення в системі альтернативного вирішення юридичних конфліктів у кримінальному провадженні;

– встановити сучасні погляди на поняття, сутність і правову природу угоди про визнання винуватості у кримінальному провадженні;

– визначити сучасні поняття, сутність і значення угоди про примирення у кримінальному провадженні;

– з’ясувати актуальні проблеми укладення угод у кримінальному провадженні та визначити шляхи їх вирішення;

– розкрити процедуру імплементації інституту медіації у кримінальне судочинство як одного з перспективних напрямів реалізації права на компроміс сторонами кримінально-правового конфлікту;

– дослідити звільнення від кримінальної відповідальності як компромісне вирішення кримінально-правового конфлікту;

– з’ясувати теоретичні та практичні проблемні питання, що виникають під час застосування звільнення від кримінальної відповідальності;

– сформулювати науково обґрунтовані пропозиції та рекомендації щодо законодавчої регламентації реалізації права на компроміс у кримінальному процесі України.

Об’єктом дослідження є комплекс правовідносин, що виникають, розвиваються та припиняються під час реалізації права на компроміс у кримінальному процесі України.

Предметом дослідження є теорія та практика реалізації права на компроміс у кримінальному процесі України.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети, розв’язання обумовлених нею задач, забезпечення достовірності отриманих результатів, правильності сформульованих висновків використано систему загальнонаукових і спеціальних методів наукового пізнання.

Зокрема, *діалектичний метод* дав можливість розглянути всі питання теми в динаміці, виявити їх взаємозв’язок і взаємообумовленість (розділи 1–4); методи *формальної логіки* (аналіз, синтез, дедукція, індукція, аналогія, абстрагування) дозволили детальніше усвідомити поняття, сутність і зміст компромісу в кримінальному процесі, розуміння правової природи кримінально-правового конфлікту та шляхів його вирішення за допомогою компромісних процедур, розуміння юридичної природи права на компроміс

та його реалізації у кримінальному процесі, підстави та процесуальний порядок укладення угод у кримінальному провадженні, звільнення від кримінальної відповідальності та медіації (розділи 2–4). Завдяки *герменевтичному методу* досліджено смислові характеристики нормативно-правової бази і таких основних правових понять, як: «компроміс», «конфлікт», «юридичний конфлікт», «кримінально-правовий конфлікт», «кримінально-процесуальний компроміс», «право на компроміс», «угода», «медіація» тощо (підрозділ 1.4; розділи 2–3); окреслено зарубіжний досвід укладення договірних та альтернативних угод у кримінальному судочинстві, а також застосування медіації (розділи 2–4). Використання *історико-правового методу* полягало у відстеженні еволюції явищ, що досліджуються, динаміки їхнього становлення та подальшого розвитку, насамперед, ґенези досягнення компромісу у кримінальному провадженні, пізнанні закономірностей становлення права на компроміс у кримінальному процесі, угод і медіації як соціального явища, законодавства про примирення, його окремих інститутів та принципів (підрозділ 1.1). Застосування *прогностичного методу* у площині порівняльного аналізу дозволило виявити тенденції основних напрямів розвитку вітчизняного законодавства щодо гарантування прав підозрюваного, обвинуваченого, який уклав угоду про примирення, про визнання винуватості, співпрацює з правоохоронними органами, а також особливостей формування таких гарантій на основі зарубіжного досвіду (розділи 2–4).

Метод аналогії використано під час дослідження зарубіжної практики укладення угод, застосування медіації чи звільнення від кримінальної відповідальності (в англо-американській та романо-германській правових системах, а також у пострадянських країнах) (розділи 3–4). *Метод класифікації* − при визначенні обставин, що враховуються при укладенні угод, правових наслідків їх невиконання, а також при класифікації кримінально-правових конфліктів і кримінально-процесуальних компромісів (розділи 2–4). *Метод правового моделювання* – для спроєктування

пропозицій змін до КПК України та пошуку оптимальної моделі укладення і затвердження угод, удосконалення регламентації процесуального порядку їх укладення, затвердження та оскарження, окреслення перспектив подальшого реформування кримінального процесуального законодавства у цьому напрямі (розділи 2–4). *Метод узагальнення* − при підведенні підсумків за результатами дослідження окремих проблем, що стосуються компромісних процедур, які застосовуються у кримінальному процесі (розділи 2–4). *Порівняльно-правовий метод* − для виявлення спільних і відмінних рис при вивченні зарубіжного досвіду нормативного врегулювання інституту угод у кримінальному провадженні, медіації та звільнення від кримінальної відповідальності (розділи 3–4). С*татистичний метод* − при роботі зі статистичною інформацією для обґрунтування теоретичних положень дисертаційного дослідження (розділи 2–4), *соціологічний* – при узагальненні результатів проведеного анкетування та результатів дослідження практики застосування кримінального процесуального законодавства (розділи 2–4).

Емпіричну базу дослідження становлять систематизовані дані державної статистичної звітності щодо рішень судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2012–2020 роки, результати узагальнення судової практики Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Верховного Суду України, судові рішення (240 кримінальних проваджень), рішення Європейського суду з прав людини та рішення Конституційного Суду України, зведені дані, отримані під час опитування 269 респондентів, а саме: 150 слідчих (Київської, Житомирської, Івано-Франківської, Львівської та Дніпропетровської областей), 60 прокурорів (Київської, Житомирської, Івано-Франківської, Львівської та Дніпропетровської областей), 59 адвокатів (м. Києва, Київської, Житомирської та Івано-Франківської областей). Використовувався також власний 10-річний досвід вивчення судової практики, набутий під час роботи у Вищому спеціалізованому суді України з розгляду цивільних і кримінальних справ та у Верховному Суді.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є першим в Україні комплексним дослідженням теоретичних і правових основ реалізації права на компроміс у кримінальному процесі України, в якому обґрунтовано низку концептуальних для теорії й практики понять, положень, висновків і пропозицій, одержаних автором особисто, серед яких найсуттєвішими є такі:

вперше:

– розкрито стан теоретичної розробленості інституту права на компроміс на міждисциплінарному рівні, що засвідчило потребу комплексного дослідження реалізації права на компроміс у кримінальному процесі України в межах самостійного кримінального процесуального вчення;

– визначено та охарактеризовано основні міжнародно-правові принципи реалізації права на компроміс у кримінальному провадженні, а саме: добровільність, співробітництво і рівність сторін, інформативна згода сторін, конфіденційність, доступність, допустимість примирення на будь-якій стадії кримінального провадження, нейтралітет, незалежність, неупередженість, справедливість, компетентність і кваліфікація посередника;

– розкрито систему міжнародних гарантій реалізації права на компроміс у кримінальному судочинстві: отримання юридичних консультацій, інформування учасників про відновні процедури, недопустимість примушування або схиляння до участі в процесах примирення, забезпечення можливості повернення до загального розгляду кримінального провадження, застосування кримінальних процесуальних санкцій до недобросовісної сторони;

– визначено ознаки кримінально-процесуального конфлікту: виникає в рамках кримінальних процесуальних правовідносин між учасниками кримінального провадження, має негативний характер, є прогнозованим, виникає при наявності протилежних інтересів, має юридично значущі наслідки;

– розроблено визначення права на компроміс у кримінальному процесі України, під яким потрібно розуміти право на отримання цінностей, благ поновлюючого характеру, якому кореспондує обов'язок винуватої у вчиненні кримінального правопорушення особи вчинити відновну дію, як для потерпілої особи, так і для держави й суспільства загалом, з метою відновлення порушеного кримінально караним діянням суспільного спокою, безпеки та правового порядку;

– обґрунтовано, що для права на компроміс важливою домінантою та фактором є індивідуалізація;

– виокремлено суб'єктів ініціативи реалізації права на компроміс: безпосередньо потерпілий, підозрюваний або обвинувачений, держава (в особі уповноважених нею органів);

– визначено форми реалізації права на компроміс у кримінальному процесі: звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим, угоди про примирення та про визнання винуватості, медіація (у разі запровадження);

– аргументовано появу у кримінальному процесі України нового його типу – прагматичного;

удосконалено:

– визначення міжнародних стандартів реалізації права на компроміс у кримінальному судочинстві: загальні положення, принципи міжнародного права, відповідно до яких реалізується право учасників кримінального провадження на досягнення компромісу, а також обов'язки органів державної влади, службових та інших осіб щодо забезпечення реалізації цього права;

– характеристику дії принципу добровільності реалізації права на компроміс (взаємна домовленість, волевиявлення сторін, відсутність зовнішнього тиску та зобов'язання до примирення, інформування сторін про ці правила до початку процедури примирення);

– розуміння сутності правового конфлікту як протистояння, що реалізується у правовій площині та має чітко виражений онтологічний, аксіологічний і праксеологічний характер, спрямований на удосконалення ціннісних й пізнавально-діяльнісних проявів правової реальності;

– визначення понять кримінально-правового та кримінально-процесуального конфліктів та їх співвідношення (кримінально-правовий конфлікт завжди є первинним по відношенню до кримінально-процесуального);

– поняття кримінально-процесуального компромісу як одного з різновидів правового компромісу, який характеризується бажанням сторін з «доброї» власної волі вирішити кримінально-правовий конфлікт при певних рівних умовах, взаємних поступках і вигоді у кримінальному провадженні;

– підходи до відмежування від компромісу у кримінальному судочинстві «узгоджувальних» або подібних до них процедур;

– характеристику ознак альтернативного врегулювання спорів: добровільність, конфіденційність, формальність, економічність; універсальність, диверсифікованість, можливість он-лайн урегулювання;

– визначення угоди про визнання винуватості, яке охоплює всі основні ознаки цього правового явища;

– визначення угоди про примирення як угоди, яка укладається між потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим за їх ініціативою шляхом досягнення компромісу в частині компенсації, заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди в обмін на узгоджене пом’якшення покарання;

– основні положення інституту медіації, які потребують урегулювання у спеціальному законі;

– поняття звільнення від кримінальної відповідальності як компромісної форми вирішення кримінально-правового конфлікту;

дістало подальший розвиток:

– дослідження історичних витоків і ґенези компромісного розв’язання спорів у кримінальному судочинстві України, яке дозволило стверджувати,

що, закріплюючи у КПК України 2012 р. компенсаторні механізми, ми не запозичуємо, а запроваджуємо притаманне нам, як нації, право на компроміс;

– система гарантій унеможливлення примушування або схиляння до участі в процесах примирення (презумпція невинуватості, недопустимість використання відомостей як доказів вини у подальшому провадженні, доступність правосуддя у разі недосягнення компромісу);

– співвідношення категорій «конфлікт» і «протиріччя». Категорія «конфлікт» має суб'єктивно-об'єктивний характер, а категорія «протиріччя» – об'єктивний, суб'єктивного характеру вона набуває у разі виникнення передумови конфлікту;

– класифікація кримінально-процесуальних конфліктів за сферами прояву, масштабами, тривалістю, напруженістю, суб’єктами кримінальних процесуальних конфліктних відносин, причинами виникнення, комунікативною спрямованістю, наслідками та формами зіткнення;

– думки вчених щодо поділу прагматичного типу кримінального процесу на приватно-прагматичний та публічно-прагматичний;

– визначення сутності інституту угод у кримінальному судочинстві як форми компромісу у кримінальному провадженні;

– твердження про те, що альтернативне вирішення спорів у кримінальному провадженні передбачає активне використання сторонами стратегії компромісу і (або) стратегії співпраці;

– думки про те, що інститут звільнення від кримінальної відповідальності не суперечить засаді презумпції невинуватості та міжнародним стандартам прав людини;

– пропозиції щодо удосконалення положень КПК України, зокрема: запропоновано виділити в окрему статтю можливість укладення угоди про співробітництво; доповнити новими такими нормами – «Медіатор», «Заходи безпеки по відношенню до підозрюваного чи обвинуваченого, з яким укладено угоду про співробітництво», а також пропозиції до проєкту Закону «Про медіацію».

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані та обґрунтовані в дисертації положення, висновки й пропозиції є внеском у науку кримінального процесу, впроваджені та можуть бути використані у:

– *законотворчій діяльності* – для вдосконалення Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів, що регламентують кримінальну процесуальну діяльність (акт Комітету з питань правової політики Верховної Ради України від 23 лютого 2021 р. № 46/78 ВР);

– *правозастосовній діяльності* – під час здійснення Касаційним кримінальним судом у складі Верховного Суду своїх повноважень, а також в процесі аналітичної діяльності, яка здійснюється департаментом аналітичної та правової роботи Верховного Суду; ТОВ «Правова Група «Домінанта», ТОВ «Джей ЕнЛігал» при здійсненні захисту та представництва осіб у кримінальному провадженні (акти Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 18 лютого 2021 р.; ТОВ «Правова Група «Домінанта» від 24 листопада 2020 р.; ТОВ «Джей ЕнЛігал» від 1 грудня 2020 р.);

– *освітньому та науково-дослідному процесі* – при викладанні навчальних дисциплін «Кримінальний процес», «Складання процесуальних документів на стадії досудового розслідування», «Прийняття процесуальних рішень у кримінальному провадженні», «Судове провадження», «Досудове розслідування», «Права людини у сфері кримінальної юстиції» та при підготовці підручників, навчальних і довідкових посібників, курсів лекцій, тестових завдань, наукових статей, тез конференцій (акти Івано-Франківського юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія» від 3 березня 2021 р.; Харківського національного університету внутрішніх справ від 20 січня 2021 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною, завершеною науковою працею. Сформульовані в ній узагальнення, висновки, рекомендації та пропозиції обґрунтовано на підставі самостійно здійснених

досліджень. В опублікованих у співавторстві працях, які додатково відображають наукові результати дисертації, власні теоретичні розробки дисертанта становлять не менше 25 %. Наукові ідеї та розробки, що належать співавторам опублікованих праць, у дисертації не використовувались.

Апробація матеріалів дисертації. Основні ідеї дисертації доповідалися, обговорювалися та оприлюднені у виступах на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях, а саме: «Від громадянського суспільства – до правової держави» (м. Харків, 24 квітня 2009 р.); «Протидія злочинності: теорія та практика» (м. Київ, 18 жовтня 2013 р.); «Протидія злочинності: теорія та практика» (м. Київ, 19 жовтня 2016 р.); «*Procesowo-kryminalistyczna problematyka udzialu pokrzywdzonego w postepowaniu karnym*» (м. Вроцлав, 22 листопада 2016 р.); «Розбудова правової держави в Україні: реалії та перспективи» (м. Одеса, 29 травня 2020 р.); «Актуальні проблеми юридичної науки та практики в XXI столітті» (м. Рівне, 16−17 жовтня 2020 р.); «Актуальні питання розвитку державності та правової системи в сучасній Україні» (м. Запоріжжя, 30−31 жовтня 2020 р.); «*Legal science, legislation and law enforcement practice: regularities and development trends*» (м. Люблін, 30−31 жовтня 2020 р.); «Правова система України: сучасний стан та актуальні проблеми» (м. Івано-Франківськ, 13 листопада 2020 р.).

Структура та обсяг дисертації. Структура дисертації визначається метою, задачами та предметом дослідження і композиційно складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, чотирьох розділів, що містять у собі чотирнадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації становить 497 сторінок, з них основний текст викладено на 383 сторінках, список використаних джерел (561 найменування) на 59 сторінках та додатки на 30 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА КОМПРОМІС У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

1.1 Історичні витоки та ґенеза компромісного розв'язання спорів у кримінальному судочинстві України

На шляху реформування кримінального судочинства та наближення його до міжнародних стандартів наша держава взяла на себе певні зобов'язання перед міжнародною спільнотою викорінити корупційні явища, суттєво оптимізувати роботу судових органів, прокуратури, адвокатури, досудового розслідування, створити та налагодити діяльність відповідних органів та інституцій, які б сприяли належному захисту прав і законних інтересів особи у нашому суспільстві.

Парламентська асамблея Ради Європи нагадує про зобов'язання держав-членів забезпечити справедливий судовий розгляд у кримінальних провадженнях. Гарантії, передбачені Європейською конвенцією з прав людини, зокрема її ст. 6 (Право на справедливий судовий розгляд), призначені для захисту невинуватих і сприяння рівності сторін між обвинуваченням і захистом в інтересах матеріальної справедливості. Вона зазначає, що у багатьох державах-членах Ради Європи та в державах, які мають статус спостерігача або інший статус в Раді Європи або Асамблеї, постійні кримінальні процеси поступово були замінені різними формами систем відмови від судового розгляду (які також називаються узгодженим визнанням вини, визнанням себе винним, скороченими судовими розглядами або спрощеним судочинством). У низці країн лише меншість засуджень у кримінальному порядку все ще засновується на регулярних судових процесах [360].

Подібні форми здійснення кримінального судочинства все ширше застосовуються і в Україні. У кримінальному провадженні є можливість досягнення угоди про примирення або про визнання вини, можливе застосування деяких елементів процедури медіації, наявні пробація, амністія; звільнення від кримінальної відповідальності та кримінального покарання; вирішення цивільного позову в кримінальному судочинстві та інше, що значно впливає на якість і швидкість досудового розслідування і здійснення правосуддя.

Деякі елементи досягнення компромісу були передбачені законодавцем і до цього. Наприклад, згідно з п. 6 ст. 6 КПК України 1960 р. кримінальну справу не можна було порушити, а порушена справа підлягала закриттю за примиренням обвинуваченого, підсудного з потерпілим у справах, які порушувалися не інакше як за скаргою потерпілого, крім випадків, передбачених ч. 2, 4 і 5 ст. 27 КПК України; відповідно до п. 7 – за відсутністю скарги потерпілого, якщо справа могла бути порушена не інакше як за його скаргою, крім випадків, коли прокуророві надано право порушувати справи і при відсутності скарги потерпілого (у справах приватного обвинувачення). Згідно зі ст. 6-1 КПК України суд був вправі звільнити засудженого від відбування покарання внаслідок акта амністії, якщо він усуває застосування покарання за вчинене діяння. При цьому рішення про застосування чи незастосування амністії приймалося судом стосовно кожної особи індивідуально після ретельної перевірки матеріалів особової справи та відомостей про поведінку засудженого за час відбування покарання. Відповідно до ст. 7 КПК України суд своїм вироком міг звільнити від покарання особу, яка вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості, коли визнає, що з урахуванням бездоганної поведінки і сумлінного ставлення до праці цю особу на час розгляду справи в суді не можна вважати суспільно небезпечною. Стаття 7-1 України передбачала можливість закриття провадження з дійовим каяттям, з примиренням обвинуваченого, підсудного з потерпілим [206].

Як відмічає І. А. Тітко, не можна залишити поза увагою той факт, що вже на момент прийняття КПК України 2012 р. ступінь наукової розробленості інституту угод у кримінальному судочинстві був доволі високим. Зокрема, положення як доктринального, так і практично-прикладного характеру знайшли відображення в роботах науковців тих держав, де інститут угод у кримінальному судочинстві (або його аналоги) був і залишається правовою реальністю. Окрім того, нетиповість розглядуваного юридичного явища викликала значний інтерес для наукової роботи в межах порівняльного правознавства [452, с. 128−129]. Відтак дослідження інституту угод у кримінальному судочинстві (та споріднених з ними правових процедур) представлене доволі широкою бібліографією, огляд якої зобов'язує згадати роботи таких науковців, як Л.В. Головко, Ю.М. Грошевий, К.Ф. Гуценко, В.В. Дорошков, В.О. Лазарєва, О.М. Лемешко, Л.М. Лобойко, В.Г. Лукашевич, Р.Б. Майманова, В.Т. Маляренко, Р.В. Новак, В.Т. Нор, Є.В. Повзик, П.В. Пушкар, Г.Ю. Саєнко, О.В. Стратій, О.М. Тісен, М.І. Хавронюк та інші.

При цьому можна погодитись й із І.В. Басистою, Л.П. Краснопольською, Є.О. Куртою, О.В. Фроловим та іншими вченими в тому, що з прийняттям 13 квітня 2012 р. КПК України розширились можливості укладання компромісу у кримінальному провадженні, але можливості укладання компромісних угод недостатньо ґрунтовно розглянуті у науковій літературі, що викликає низку запитань у практичній діяльності працівників слідчих підрозділів [21, с. 12; 195, с. 168; 225].

Насамперед варто звернути увагу на те, що досягнення певного компромісу між сторонами правового конфлікту на українських землях було відоме ще з давніх часів. Особливої уваги заслуговує «Руська правда» (1036–1037 рр.), яка становила правову основу Київської Русі, – перший писаний кодифікаційний акт руського феодального права, авторство якого пов'язують з іменами Ярослава Мудрого та його нащадків. «Руська правда» у багатьох аспектах відрізнялася своїм відносним гуманізмом та юридичною технікою від аналогічних європейських «варварських правд».

Цей Кодекс регулював широкий спектр суспільних відносин, також у ньому містилися норми, що безпосередньо стосуються особи, її прав і свобод. Зокрема, широко врегульовувалися відносини власності та спадкові відносини. Низка норм закріплювала відсутність смертної кари, мученицьких покарань або катування під час допиту, обмеження, а згодом і заборону кривавої помсти, різноманітні правові механізми захисту життя, честі і гідності особи [151].

Як пише В. Яременко, судоустрій в Україні−Русі розбудовувався на демократичних засадах рівності й змагальності. У цьому питанні наші предки залишили далеко позаду такі держави, як Візантія, Польща, Німеччина та інші. Так, вищі класи в Київській Русі не добилися для себе ніяких гарантованих правом привілеїв: злочинець будь-якого соціального стану підлягав тим самим карам. У «Правді Руській» злочинець не індивідуалізується. Для середньовічного права байдуже, хто він – боярин, городянин, дружинник, смерд, холоп, закуп. Частіше індивідуалізується за соціальним становищем жертва злочину.

Ярославова «Правда Руська» в наступні десятиліття і століття доповнювалася, редагувалася його синами й онуками, особливо за Володимира Мономаха. Після нього і його «Статуту» в «Правді Руській» мало що змінювалося, себто формування Широкої правди закінчилося в XII ст. Далі вона дала життя «Литовському статуту», «Правам, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. Її сліди помітні в «Соборному уложенні 1699 року» [341].

«Руська Правда» та інші джерела права Київської Русі, поряд з нормами цивільного і кримінального права, передбачали процесуальний порядок розгляду конфліктів, що виникали внаслідок вчинення злочинів та інших правопорушень. У Київській Русі панував обвинувально-змагальний процес, що характеризувався активною участю у ньому осіб, зацікавлених у вирішенні тих чи інших конфліктів.

Сторони називалися «позивач» і «відповідач». Особливо активну роль у процесі відігравав позивач, за заявою якого, як правило, починався розгляд

справи. Значна активність позивача виявлялася в процесі, наприклад, під час розшуку злодія. «Руська Правда» передбачала детальну процедуру такого розшуку. Це були так звані «заклич», «звід» і «гоніння сліду», які вважалися процесуальними формами підготовки до розгляду справи. Їхньою особливістю було те, що вони мали примирювальний характер [34, с. 73−74].

Закличем називалося оприлюднення приватної «образи» перед суспільством, міською чи сільською общиною, після чого потерпілий міг розпочинати законну процедуру переслідування винного, тобто процедуру зводу та гоніння по сліду. На цих стадіях приватний характер процесу прямо вказує на обов'язок потерпілого проводити необхідні процесуальні дії. Підозрюваний також повинен був самостійно доводити свою невинуватість у вчиненні злочину. Крім того, ця стаття передбачала обов'язок покупця краденої речі забезпечити свідчення двох вільних людей або митника, які могли підтвердити придбання ним цієї речі на торгу. Це не позбавляло покупця краденої речі від її втрати, а тільки рятувало від подальшого позову. Якщо покупець краденої речі знаходив з часом продавця, то останній повністю покривав витрати і ніс відповідальність за злочин [429, с. 16].

Процедура закличу визначена у статтях «Про пропажу» та «Про крадіжку», згідно з якою потерпілий при виявленні у нього пропажі чи вчинення крадіжки оголошував про це на торжищі. Якщо протягом трьох днів після оголошення річ знаходили у кого-небудь, то той вважався відповідачем. Зокрема, у статті «Про пропажу» говориться: «Якщо ж у когось пропаде кінь або зброя, або гаманець і про це він заявить на торгу, а опісля упізнає у своєму місті, то за обіду йому 3 гривни» [341].

Таким чином, як ми бачимо, кримінальне провадження могло бути розпочате тільки за скаргою потерпілого від злочинного діяння або його сім'ї, конфлікт міг бути вирішений на підставі згоди сторін учасників конфлікту [429, с. 16].

Найпоширенішим видом покарання згідно з «Руською Правдою» було грошове стягнення з майна злочинця (штраф) [214, с. 141−144]. Система штрафів передбачала два види: віра (вира) і продажа. Розмір грошового

стягнення (штрафу) залежав від ступеня суспільної небезпеки і тяжкості злочину. За «Руською Правдою» частина штрафу за вбивство, яка сплачувалася на користь князя, мала назву «віра», а частина, що сплачувалася потерпілому або його родичам, – «головщина» (компенсація), тобто своєрідна плата за голову в знак примирення. За майнові злочини на користь князя стягувалася «продажа», а потерпілому належав «урок». Натомість крадена річ відходила суддям як винагорода за працю [34, с. 66−67].

Отже, можемо констатувати зародження інституту «угод у кримінальному провадженні» шляхом досягнення компромісу між потерпілим, обвинуваченим і державою ще в Київській Русі. Ця угода фактично носила тристоронній, усний характер. З одного боку, це був обвинувачений, з іншого – потерпілий, з третього – влада (князь). Розмір вири, головщини чи уроку визначав суд пропорційно до заподіяної злочином вини. За умовами угоди обвинувачений відшкодовував повністю заподіяні збитки потерпілим або їх родичам і платив «податок за вчинення злочину» до княжої казни. Якщо злочин вчиняв холоп або челядник (невільна людина), то за нього відповідальність ніс його господар, оскільки невільники на той час самі були різновидом власності [429, с. 19].

У «Руській Правді» також закріплювалася норма, згідно з якою особа, яка розтратила чужі гроші або товари, могла бути звільнена від кари за цей злочин, якщо приймала зобов’язання відшкодувати завдані збитки (при цьому дозволялося здійснення таких виплат у розстрочку) [89, с. 32; 462, с. 202]. Водночас відбувається примирення осіб та каяття винуватого, головна увага приділялася не покаранню винуватого, а відшкодуванню збитків потерпілому та його родичам, поповнення державної казни [150, с. 84].

Водночас можемо спостерігати врегулювання конфлікту шляхом досягнення компромісу, де сторони з власної доброї волі йдуть на певні поступки і досягають згоди при вирішенні питання щодо покарання злочинця і відшкодування потерпілому шкоди, завданої злочином. Поряд з цим варто

наголосити, що вже тоді пріоритетним у реагуванні держави на вчинення злочину є не покарання злочинця, а відновлення порушеного завданим злочином балансу прав та охоронюваних законом інтересів як потерпілої особи, державних устоїв, так і самого злочинця, який може ресоціалізуватися в суспільстві без подальших для нього наслідків, розкаявшись і відшкодувавши шкоду.

У 50-х рр. XIV ст. розпочалася експансія Литви на Україну, а у другій половині XIV ст. більшість українських земель була приєднана до складу Великого князівства Литовського, Руського та Жемайтійського. У 1387 р. галицькі землі були захоплені Польщею. Дещо раніше Закарпаття опинилося під владою Угорщини, а Буковиною заволоділо Молдавське князівство.

Захоплення та утримання українських земель польсько-литовськими феодалами поступово обумовило зміни як у судоустрої, так і в судочинстві України. Так, до кінця XIV ст. судоустрій і судочинство в тій частині України, що входила до Великого князівства Литовського, було подібне до судоустрою і судочинства княжої доби. З кінця ж XIV ст. судоустрій і судочинство в Україні у складі цього князівства зазнали багатьох змін [249, с. 57].

Поступового розвитку набувають норми про припинення кримінального переслідування, зокрема, шляхом розширення кола підстав для цього. Згідно зі ст. 14 «Судебника Великого князя Казимира» (1468 р.) у разі вчинення вперше крадіжки речей невеликої вартості дозволялося не карати злодія, якщо він відшкодовував завдані збитки (повертав майно потерпілому або здійснював компенсацію іншим чином). Судебники 1497 і 1550 рр., які розповсюджувалися на тогочасну територію України, допускали можливість мирного подолання кримінально-правового конфлікту вже після звернення до суду [429, с. 19; 496, с. 47−48].

Під час дії Статутів Великого князівства Литовського була розповсюджена процедура примирення сторін кримінального провадження, укладенню якої сприяли у суді. Литовським статутом було закріплено право сторін домовитися про мирне вирішення конфлікту. Такому праву

приділялося значно більше уваги, ніж у Судебнику Казимира. В одному з артикулів Статуту Великого князівства Литовського 1566 р. передбачалася норма про «полюбовний суд». Також йшлося про покарання у вигляді відшкодування шкоди потерпілому [71, с. 24−27; 114; 462, с. 202].

Національно-визвольна війна українського народу, яка тривала з 1648 до 1654 р., закінчилася звільненням значної частини українських земель з-під влади Речі Посполитої. Внаслідок переможної народно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького сформувалася Українська Козацько-Гетьманська держава. У 1649 р. Україна отримує автономію, а з 1652 р. виступає як незалежна держава, що проіснувала до 1783 р. [88, с. 4−5].

Процесуальне право Української козацької держави зазнало певних змін. Відбувалися часті реорганізації судів, проводилися судові реформи. Правовому регулюванню процесуальних відносин в Українській козацькій державі спеціально присвячені чотири розділи «Прав, за якими судиться малоросійський народ» – збірки-проєкту загального зводу українських законодавчих і нормативних актів, що були чинними впродовж XVI−XVIII ст., яка за високою юридичною технікою є однією з найцінніших пам’яток української правової культури.

У «Правах» знайшло своє розширення та закріплення прийняття компромісних рішень у судових спорах і досягнення різного роду угод. Їх джерелами були Литовські Статути, «Хелминське право», «Саксонське зерцало», а також українське звичаєве право й судова практика, російське законодавство.

Зупинимося на найважливіших його рисах в частині можливості досягнення компромісу та укладення угод. За загальним правилом Кодексу *суддя не мав права розпочати провадження без подання позову чолобитником.* Так, у главі 8, арт. 1, п. 1, переклад якої у Мюнхені здійснено українським правником А. Яковлівим, говориться: «Чолобитцем, істцем, актором, поводом і жалобливою стороною – називається той, хто на когось в будь-якому суді іскові (позовні) чолобиття або скаргу приносить.

Чолобитець, доки до суду не вступить, повинен керуватися цими чотирма правилами: 1) уважно сам має обміркувати і з друзями й приятелями своїми порадитись: чи належить йому по справедливості те, про що має скаржитись, і чи має він право вступити про те в спір, щоб не пошкодив без причини свого ближнього і не спричинив йому зайвих витрат і праці; 2) чи може довести те, чого домагається, писаними документами або вірогідними свідками, а нарешті як до того дійде, то й справедливою присягою; 3) якщо свідками буде доводити, то належить йому зарані відати, хто б із сусідів або яких сторонніх людей, а не з родичів чи свояків, один, другий, третій і більше, досконало знав про це, і від них точно довідатись: чи можуть вони про це по совісті посвідчити, і якщо буде їх зізнання судом прийняте, то чи не знаходяться вони в якомусь підозрінні чи сварці з позваним, або чи немає яких інших перешкод до їх свідчення; 4) а після вищезазначеного міркування мусить сам чи через когось іншого, словесно чи на письмі, того, на кого має подати чолобитну, повідомити, щоб той сам розсудився і, не приводячи себе й його до правних витрат, добровільно уступив те, що йому не належить; якщо ж до того той не буде схильний, то тоді вже подавати чолобитну» [340].

Згідно з главою 7, арт. 1, п. 1 *суд не вправі також примушувати кого-небудь подати чолобитну:* «Суд хотя никого без челобития и настояния не судит, ни к челобитию, ни к произвождению дела в суде неначатого никого принуждать не должен, ибо всяк о своей обиде как челобитствовать, так и молчать, пока сам не захочет, волен» [339, с. 61].

Однак при цьому, зважаючи на публічні інтереси, у «Правах» були передбачені і винятки з наведених вище правил: коли суд за власною ініціативою у публічних інтересах охорони правопорядку розшукував злочинця і вдавався до розслідування нападів на будинки у містах і селах, гумни, хутори; нападів на церкви і монастирі; згвалтування дівчат і жінок, інших статевих злочинів, явної подружньої зради, блуду; розбою; крадіжок; виготовлення підроблених грошей; підпалів; чаклунства; отруєнь і вбивств; погроз щодо заподіяння шкоди здоров'ю або вчинення підпалу та інших подібних діянь (глава 9, арт. 3, п. 1); затримання на «гарячому» при вчиненні

перелічених вище злочинів (глава 9, арт. 4); зухвалої поведінки винної особи після вчинення правопорушення (глава 7, арт. 3, п. 3) [34, с. 547].

На будь-якій стадії судового розгляду, як і до порушення кримінальної чи цивільної справи, можна було укласти мирову угоду (глава 7, арт. 25; глава 8, арт. 5 та арт. 12, п. 12). В арт. 25 глави 7 був спеціально передбачений порядок примирення та здійснення судочинства у «полюбовному» суді. На підставі аналізу цього артикулу ми дійшли наступних висновків щодо його характерних ознак:

1) «полюбовний» суд і примирення є двох видів:

а) через мирителів, яких запросять обидві сторони для вирішення їхнього спору по совісті;

б) шляхом примирення за добровільною згодою обох сторін (п. 1);

2) якщо сторони приймуть рішення про вирішення їхнього спору через мирителів, то перешкоджати їм у цьому не дозволяється (п. 2);

3) сторони під загрозою накладення на них штрафу зобов’язані виконати рішення, яке приймуть мирителі, про що до початку вирішення спору повинні дати відповідну розписку (п. 2);

4) судді, які запрошені в якості мирителів, не вправі у своєму рішенні виходити за межі предмета спору (п. 3);

5) суд мирителів не зобов’язаний дотримуватись такої ж процедури, яка передбачена у звичайному суді, однак рішення повинні прийматися ними по совісті (п. 3);

6) якщо один з мирителів не згоден з думкою інших суддів, то повинен пристати до думки більшості (п. 3);

7) якщо один з мирителів вважає, скажімо, присудити десять рублів штрафу, другий – шість, а третій – п’ять, то вирок слід обмежити найменшою сумою (п. 3);

8) якщо якісь знатні особи попадуть свою справу до розгляду особам меншого чину, то потім не вправі тримати на них образу через прийняте рішення або чинити помсту (п. 4);

9) справу, яка закінчена примиренням, ніхто не вправі відновлювати, так як за загальним правилом угода чи примирення, як і справа «суджена», мають однакову силу (п. 5);

10) апеляція ні в якому суді на винесене рішення прийнята бути не може, «понеже ничего верности человеской не есть пристойне, яко сие сохранять, кто что единожды примет за благо и на то соизволит (п. 5);

11) якщо сторони примиряться між собою без суду добровільно, то повинні мати при цьому двох-трьох свідків та дати про це один одному відповідні розписки, які повинні містити і підписи свідків; за проханням сторін факт примирення може бути внесений до «градської» книги (п. 6);

12) якщо одна зі сторін відмовилася поставити свої підписи у розписці або скріпити її печаткою, а інша через це звернулася до суду, то суд рішення, прийняте мирителями, повинен розглянути та, якщо вважатиме це за доцільне, вправі накласти штраф на сторону, яка відмовилася від підпису (п. 7);

13) примирення неможливе у кримінальних справах, де передбачалася смертна кара (п. 9);

14) угода чи примирення не мають сили, якщо вони були досягнуті шляхом примушування, особа перебувала у хворобливому стані, внаслідок малолітства чи шляхом обману, підробки чи фальшування (п. 11) [339, с. 110−111].

Судовий процес в Українській козацькій державі вважався виключно особистою справою сторін з підпорядкуванням їх керівній ролі суду, а приватне начало мало завжди перевагу над публічним. Про значення та силу приватного обвинувачення свідчить те, що відповідача, який переховувався від правосуддя, як і зловмисника, спійманого на місці злочину, дозволялось особисто арештувати і доставити безпосередньо до суду (глава 8, арт. 3; глава 9, арт. 4; глава 24, арт. 1, арт. 17), а у разі опору під час затримання – поранити, покалічити і навіть вбити «оного вора» (глава 24, арт. 18, п. 1) [34, с. 548].

У XIX – на початку XX ст. Слобожанщина, Лівобережжя, Правобережжя, Південь, тобто 90 % території України, входили до складу Російської імперії. Основними джерелами права на цій території України були:

– звичаєве право; магдебурзьке право; 3-й Литовський статут;

– «Зібрання малоросійських прав» 1807 р. (кодифікований збірник норм цивільного права, що діяв на початку XIX ст. у Чернігівській і Полтавській губерніях. Офіційно збірник затверджено не було);

– «Повне зібрання законів Російської імперії» 1830 р.;

– «Звід законів Російської імперії» 1835 р., до якого увійшло 15 томів чинного законодавства. Систематизований за галузями права;

– указ «Про запровадження в губерніях Чернігівській і Полтавській загальних про судочинство законів імперії» від 4 березня 1843 р.;

– «Уложення про покарання кримінальні та виправні» 1846 р. з редакціями 1866 і 1885 рр.;

– Статут кримінального судочинства від 20 листопада 1864 р.

Внаслідок першого поділу Речі Посполитої 1772 р. Галичина увійшла до складу Австрії. Австрійський уряд штучно об’єднав Західну і Східну Галичину, населених у більшості своїй відповідно поляками та українцями, в один адміністративний округ – Королівство Галичини і Лодомерії. До складу Австрії входив також Тернопільський округ, за винятком Хотинського повіту, що 1812 р. був переданий Росії. Північна Буковина (нинішня Чернівецька область) перейшла під австрійську владу внаслідок Кючук-Кайнарджійського мирного договору 1774 р. між Росією й Туреччиною. Крім того, з XVI ст. у складі Австрійської монархії під владою Угорського королівства опинилося ще й Закарпаття. У 1723 р. угорські представницькі збори відмовилися від власної державності на користь багатонаціональної Австрійської імперії. І таким чином, наприкінці XVIII ст. майже всі західноукраїнські землі потрапили під владу Австрії [140].

Кодифікація кримінального процесуального права Австрії розпочалась у XVIII столітті, коли в 1768 р. в Австрії був затверджений Марією Терезією

Кримінальний кодекс (Constitutio Criminals Theresiana), який отримав скорочену назву «Терезіана». Кодекс цей складався з двох частин, з яких перша частина стосувалася процесуального, друга – матеріального права. Система покарань була дуже жорстокою, процес мав інквізиційний характер з широким застосуванням тортур. Кодекс цей не діяв у Галичині в частині матеріального права, але був запроваджений там з 1774 р. в частині процесуального права.

Головним законодавчим актом, що регулював кримінальний процес на території Галичини, був австрійський Кримінально-процесуальний кодекс, прийнятий 23 травня 1873 р. Цей Кодекс був результатом двадцятирічної кодифікаційної роботи групи вчених під керівництвом відомого професора кримінального права з Відня Юліуша Глясера, який згодом став міністром юстиції Австрії. За дванадцять років було підготовлено 10 проєктів, поки 23 травня 1873 р. не був затверджений новий КПК, який з невеликими змінами діяв до жовтня 1918 р. [561].

Цей законодавчий акт дозволяв здійснювати провадження як у порядку публічного обвинувачення, ініціатором якого виступав прокурор, так і в приватному порядку на розсуд потерпілої сторони, яка могла від нього відмовитися у будь-який час з різних причин, у тому числі при досягненні компромісу з винуватою особою. Окрім того від порушення публічного обвинувачення міг відмовитися і прокурор у зв’язку з малозначністю діяння.

Зупинимось на особливостях досягнення компромісу у законодавстві Російської імперії. Відповідно до Статуту кримінального судочинства 1864 р. (ст. ст. 5, 16) допускалося примирення обвинуваченого з потерпілим у справах, які могли бути порушені в порядку приватного обвинувачення [484].

У ст. 157 «Уложення про покарання кримінальні та виправні» 1846 р. наводилися умови, відповідно до яких кримінальні справи могли бути порушені за приватною скаргою. Зокрема, у ній було закріплено положення про те, що обвинувачений міг досягнути примирення з потерпілим до винесення вироку. В цьому випадку і винесений вирок підлягав скасуванню. Винятки містилися у ст. ст. 1523–1526, 1527–1530 (прѢступленія противъ

чести и цѢломудрія женщинъ), 1532 (обольщеніе, растленіе, похищеніе несовершеннолетней) та 1549–1551 (прѢступленія противъ союза брачного) [479].

Також до моменту проведення судової реформи 1864 р. і видання Статуту кримінального судочинства в російському кримінальному процесі сформувався самостійний інститут з особливим порядком прийняття судового рішення у зв'язку з визнанням обвинуваченим своєї вини. Як приклад можна навести процесуальний порядок, що застосовувався в окружних судах. Після виконання всіх формальностей, які супроводжують відкриття судового засідання, оголошувався обвинувальний акт (скарга приватного обвинувача), потім голова роз'яснював суть звинувачення і питав у підсудного, чи визнає він себе винним. У разі якщо підсудний визнавав свою провину, йому ставилися питання щодо обставин злочину, в якому він обвинувачується (ст. ст. 678–680 Уложення). Згідно зі ст. 681 Уложення якщо визнання підсудного не викликали ніяких сумнівів, то суд, не проводячи подальшого дослідження, міг перейти до заключних дебатів. У нормах Уложення були присутні також і додаткові умови, що виключають можливість застосування цього порядку. Так, судді, присяжні, прокурор та інші особи, що брали участь у справі, могли зажадати, незважаючи на зроблене підсудним визнання, судового дослідження, і в такому випадку суд приступав до розгляду та перевірки доказів [246, с. 10].

Згідно зі ст. ст. 160, 162 Уложення про покарання кримінальні та виправні від 15 серпня 1845 р., ст. ст. 155, 157 Укладення про покарання кримінальні та виправні від 1885 р., ст. 22 Статуту про покарання, що призначаються мировими суддями, від 20 листопада 1864 р. примирення сторін розглядалося як одна з обставин, які «погашають покарання». Така обставина могла бути врахована після звернення вироку до виконання. Однак, якщо, згідно з Уложенням 1845 р. примирення допускалося тільки у кримінальних провадженнях, які порушуються за скаргою потерпілого після звернення вироку до виконання, то згідно з Уложенням 1885 р. – як у кримінальних провадженнях публічного характеру, так у тих, які

порушуються за скаргою потерпілого, як до фактичного звернення вироку до виконання, так і після виконання вироку. В усіх зазначених випадках результатом такого примирення було скасування за судовим розпорядженням покарання, призначеного винному, безумовно і без жодного обмеження. Це передбачалося п. 3 ст. 155 та ст. 157 Уложення (1885 р.). Примирення передбачалося також і для тих, хто вийшов на поєдинок, оскільки дуелі були заборонені та каралися законом. Так, ст. ст. 1506, 1512 Уложення (1885 р.) передбачали звільнення від усілякого покарання і кримінального переслідування учасників поєдинку, навіть якщо вони приготували до бою зброю, але без кровопролиття за власним переконанням чи за порадою та переконанням свідків помирилися [138; 429, с. 20−21]. Нарешті, з питань, які цікавлять наше дослідження, Статут у ст. 277 закріплював правило про те, що досудове розслідування у кримінальному провадженні може бути закрите тільки судом. Закриття кримінального провадження в такому порядку, на думку процесуалістів, відповідало покладеній тодішнім законодавством на суд функції прийняття кінцевого рішення у кримінальному провадженні, принципу презумпції невинуватості обвинуваченого, а також дозволяло передбачити процедуру скасування ухвали про закриття кримінального провадження, що дозволяє зацікавленим особам захистити свої права [429, с. 22].

Постреволюційний кримінальний процес також передбачав можливість примирення сторін і спрощену процедуру судового розгляду, загалом повторюючи на першому етапі положення Статуту 1864 р. Наприклад, Постанова Народного Секретаріату України «Про введення Народного суду» від 4 січня 1918 р., «Положення про революційні трибунали» від 23 лютого 1918 р. встановлювали, що при повному визнанні своєї вини та абсолютній згоді з обставинами вчиненого злочину осудного обвинуваченого суд має право не допитувати свідків або, опитавши потрібних, перейти до заключних етапів судового засідання. Пізніше інститут спрощеного судового розгляду отримав розвиток у КПК УРСР від 13 вересня 1922 р., «Положенні про судоустрій УРСР», затвердженому ВУЦВК 1 лютого 1923 р., «Положенні про

судоустрій УРСР», прийнятому ЦВК СРСР 29 жовтня 1924 р. Згідно з чинним на той час кримінальним процесуальним законодавством, якщо обвинувачений погоджувався з обставинами, викладеними в обвинувальному висновку, повністю визнав правильним пред'явлене йому звинувачення і дав показання, суд міг не проводити подальшого судового слідства і перейти до дебатів сторін. Однак на вимогу сторін останній був зобов'язаний провести судове слідство, незважаючи на наявність повного визнання винуватості обвинуваченим [429, с. 22].

У п. 2 ч. 1 ст. 4 КПК УРСР 1922 та 1927 рр. містилася норма, згідно з якою кримінальне переслідування не може бути продовжено і підлягає закриттю на будь-якій стадії процесу за примиренням обвинуваченого з потерпілим у справах, що порушуються не інакше як за скаргою потерпілого.

У ст. 10 доповнювалось, що якщо прокуратурою буде визнано необхідним вступити у справу в цілях охорони публічного інтересу, то підтримання обвинувачення в цьому випадку належить лише прокуратурі й справа не підлягає закриттю у випадку примирення потерпілого з обвинуваченим [207].

Охоплений період історії показав, що колишні інститути звільнення від кримінальної відповідальності (покарання) у зв'язку з примиренням сторін і спрощеного судового розгляду у випадку визнання винуватості розглядалися як можливі способи врегулювання кримінально-правових конфліктів. Головне, що зближує розглянуті інститути з сучасним кримінальним провадженням у формі угод, є те, що їх застосування ґрунтувалося на згоді сторін. У зв'язку з цим такі інститути можуть розглядатися як історичні прототипи нині діючих компромісних конструкцій. Розглянуті дореволюційні й сучасні інститути передбачають подібний ступінь свободи учасників кримінального судочинства – потерпілого й обвинуваченого – у розпорядженні предметом і ходом процесу. У тому випадку, якщо злочин посягав на приватний інтерес і не мав ознак підвищеної суспільної небезпеки чи громадського значення, потерпілий міг сам захистити свої права та інтереси шляхом примирення з обвинуваченим [429, с. 23].

Однак варто звернути увагу і на те, що хоча радянське кримінальне судочинство (КПК 1922 р. і КПК у редакції 1923 р., що прийшов йому на заміну) допускало скорочення судового слідства в разі визнання вини підсудним, у законі не було жодного слова про які-небудь «угоди» між обвинуваченням і захистом або про інші пільги підсудному. Навпаки, вся судова практика і процесуальна доктрина стояли на твердій позиції недопустимості «домовленостей» державних органів з підсудним (прийняті 1958 р. Основи кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік, нова кодифікація кримінального процесуального законодавства союзних республік повторили більшість принципових положень КПК 1922 р.). Подальше прагнення юристів того часу не допустити повторення беззаконня і судового свавілля періоду боротьби з «класовими ворогами» і «зрадниками Батьківщини» призвело до повного заперечення можливості будь-якого процесуального скорочення, а тим більше – спрощення встановленого порядку провадження у кримінальних справах, що формально не допускало будь-яких угод з обвинуваченим [319, с. 74; 496, с. 57].

Варто все ж констатувати, що у 70-х роках минулого століття спостерігається певна активізація права на компроміс. Однак, як ми бачимо, для нашої правової системи право на компроміс не є новим і воно існувало задовго до появи існуючих механізмів реалізації права на компроміс у кримінальному судочинстві, притаманного нашій ментальності та духовності.

Як вказує О. В. Стратій, відмінності інституту примирення досліджуваних історичних періодів полягали в тому, що:

1) у дореволюційному законодавстві він був розрахований на кримінальні справи про злочини, які порушувалися не інакше як за скаргою потерпілого, проте на справи приватного і приватно-публічного обвинувачення, а в радянському – лише на кримінальні справи приватного обвинувачення;

2) радянське законодавство, на відміну від дореволюційного, передбачало в якості обов’язкової умови закриття справи у зв’язку з

примиренням сторін, вчинення злочину вперше. Така залежність закриття справи в ситуації, коли сторони примирилися, досягнувши згоди з цих питань, лише штучно обмежувала обсяги застосування цього соціально корисного способу врегулювання кримінально-правового конфлікту;

3) якщо в сучасному кримінальному процесі юридичне значення має лише угода про досягнуте сторонами примирення до виходу суду в нарадчу кімнату, то примирення за дореволюційним законодавством і першими радянськими кодексами було можливе до вступу вироку в законну силу.

Крім цього, згідно з Уложенням (1885 р.) скасування судом у зв'язку з примиренням сторін раніше призначеного покарання означало усунення всіх пов'язаних із засудженням негативних наслідків. На звільнену від покарання особу покладався лише один обов'язок – відшкодувати заподіяну злочином шкоду. Зазначене Уложення встановлювало, що у випадку вчинення злочину заподіяну шкоду, збитки або образу обвинувачений за рішенням суду, незалежно від покарання, повинен був компенсувати. Ті обвинувачені, які були звільнені від покарання за примиренням, але не мали коштів для відшкодування шкоди, могли бути на вимогу скривдженої сторони поміщені у в'язницю на підставі загальних правил про неспроможних боржників. У перших радянських КПК і КК примирення у справах приватного обвинувачення не пов'язувалося з умовою відшкодування шкоди, заподіяної злочином. Покладання обов'язку компенсації такої шкоди розглядалося в якості самостійного виду покарання [429, с. 26−27].

Позитивні зрушення щодо процедури примирення відбулися вже після прийняття КК України у 2001 р. У цьому Кодексі передбачено розділи IX «Звільнення від кримінальної відповідальності» та XII «Звільнення від покарання і його відбування». Крім того, з'явилися заохочувальні норми в Особливій частині КК України [462, с. 204].

У КПК України від 13 квітня 2012 р. у главі 35 уже безпосередньо закріплено кримінальне провадження на підставі угод: як про примирення, так і про визнання винуватості, що стало прогресивним та дієвим способом досягнення компромісу та вирішення правового спору. З 15 липня 2020 року

законотворці активно почали запровадження інституту медіації у вітчизняне законодавство, розглянувши у першому читанні проєкт Закону України «Про медіацію», який дозволить розширити межі реалізації права на компроміс у кримінальному судочинстві України.

Таким чином, на підставі зазначеного вище можна дійти висновку, що механізми досягнення компромісу при вирішенні конфліктів (спорів) як у цивільних відносинах, так і у разі вчинення кримінально караного діяння, були притаманні законодавству ще за часів Київської Русі. Відчутною у нормах права того часу була перевага приватного начала над публічним. Особливої уваги заслуговують «Руська Правда» (1036–1037 рр.), яка становила правову основу законодавства Київської Русі, – перший писаний кодифікаційний акт руського феодального права, а також «Права, за якими судиться малоросійський народ» – збірка-проєкт загального зводу українських законодавчих та нормативних актів, що були чинними впродовж XVI–XVIII ст.ст., яка за високою юридичною технікою є однією з найцінніших пам’яток української держави. Саме ці документи, на нашу думку, ілюструють ментальність і духовність нашого народу, яка знайшла свій вираз через тогочасні норми права, що полягають у застосуванні мирних, компромісних механізмів при вирішення таких складних та непростих питань, як конфлікт, пов’язаний з вчиненням кримінального правопорушення. Озираючись назад, до власних витоків законодавчого доробку, варто зазначити, що ми не запозичуємо, а запроваджуємо притаманне нам, як нації, право на компроміс у кримінальному процесі, яке «призабулося» з плином часу, активно впроваджуючи нові механізми його реалізації у сучасність з акцентом на захист охоронюваних законом прав та інтересів людини.

1.2 Наукові розвідки щодо реалізації права на компроміс у кримінальному процесі України

Присвячуючи увагу дослідженню питання наукових розвідок щодо реалізації права на компроміс у кримінальному процесі України, варто зазначити, що комплексного його наукового дослідження не проводилося. У зв'язку з цим бракує наукових робіт, присвячених саме праву на компроміс чи його реалізації у кримінальному судочинстві. Однак питання компромісних процедур кримінального провадження у різні часи були предметом наукових досліджень Ю. І. Азарова, Ю. П. Аленіна, В. І. Боярова, І. В. Гловюк, О. А. Губської, І. М. Канюки, П. М. Каркач, М. П. Климчука, В. М. Кравчука, Є. О. Курти, О. П. Кучинської, Л. М. Лобойка, М. В. Лотоцького, В. О. Рибалки, Д. О. Савицького, Г. П. Середи, О. Ю. Татарова, В. М. Тертишника. О. Г. Шило, В. А. Шкелебей [4, с. 277−278; 35, с. 193−195; 99; 155; 193, с. 115−120; 222; 227, с. 313−318; 237, с. 455−456; 239, с. 288−298; 367, с. 356−366; 385, с. 5−9; 387; 440; 446, с. 39−47; 471; 511, с. 122−126] тощо.

Окремим кримінальним процесуальним і криміналістичним аспектам компромісу присвячено роботу Є. О. Курти «Компроміс на досудовому слідстві: поняття, види, криміналістичні прийоми досягнення» (м. Київ, 2005 р.), де комплексно досліджено сучасні проблеми укладання компромісу на досудовому слідстві. Проведено історичний аналіз розвитку законодавчих норм, які встановлюють порядок надання поступок з метою укладання компромісу на досудовому слідстві. Сформульовано визначення поняття «компромісу на досудовому слідстві». Розкрито сутність, встановлено місце і роль компромісу на досудовому слідстві. Проведено аналіз усієї сукупності можливих для укладання на досудовому слідстві компромісів. Види компромісів класифіковано на кримінально-правові, кримінально-процесуальні, тактико-криміналістичні та морально-етичні [223].

У дисертації П. В. Пушкар «Угода про визнання вини у сучасному кримінальному процесі: порівняльно-правове дослідження» (м. Харків,

2005 р.) науковий інтерес для нашого наукового дослідження представляють, насамперед, такі питання: поняття і значення угоди про визнання вини в сучасному кримінальному процесі, етапи її укладання, особливості угод про визнання вини в країнах англо-американської та романо-германської правових систем [356]. П. Л. Степанов у дисертаційному дослідженні «Закриття кримінальних справ у зв'язку з дійовим каяттям» (м. Київ, 2008 р.) одним із перших в теорії кримінального процесу України запропонував спрощену форму закриття кримінальної справи і звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям [426]. У дисертаційних роботах І. О. Сопронюк «Принцип процесуальної економії у кримінальному процесі України» (м. Львів, 2011 р.) та І. М. Канюки «Принцип процесуальної економії у кримінальному судочинстві України» (м. Одеса, 2015 р.) розкрито сутність принципу процесуальної економії та розглянуто співвідношення цього принципу з іншими засадами кримінального процесу [155; 419]. І. В. Паризький у роботі «Застосування компромісів при вирішенні конфліктів під час досудового розслідування» (м. Київ, 2011 р.) запропонував модель примирних процедур на основі примирення сторін і дійового каяття, адаптовану до чинної на той час системи кримінального процесу України [296].

Зазначену тематику на цьому етапі також розробляли інші науковці, але епізодично як на рівні окремих статей, так і монографічних досліджень. В. І. Бояров (2005 р.) розглянув питання правозастосування угоди про визнання вини у кримінальному судочинстві, проблемні питання нового КПК України у частині скороченої процедури судового слідства за угодами про визнання вини, інші проблемні питання застосування угоди про визнання винуватості [35, с. 193−195; 36, с. 150−154]. В. М. Тертишник (2000–2002 рр.) вивчав компроміс у кримінальному процесі, запровадження інститутів дійового каяття та мирової угоди, захист прав потерпілого в умовах змагального судочинства [445, с. 107−112; 446, с. 39−47]; О. А. Парфило (2001–2002 рр.) визначив передумови виникнення інституту компромісу в сучасному кримінальному процесі України, роль кримінально-

процесуального компромісу в забезпеченні розкриття, розслідування і профілактики злочинів [300, с. 97−99; 301, с. 94−98; 302, с. 78−81]; Г. П. Власова досліджувала проблемні аспекти, сутність і завдання спрощеного кримінального судочинства [67, с. 511−516].

Безумовно, вказані науковці зробили значний внесок у дослідження компромісних процедур, однак вони розглядали їх до реформування кримінального процесуального законодавства, а тому на сьогодні окремі положення втратили свою актуальність після прийняття у 2012 р. КПК України. Згідно зі ст. 468 КПК України в кримінальному провадженні можуть бути укладені такі види угод: 1) про примирення між потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим; 2) угоди про визнання винуватості між прокурором і підозрюваним чи обвинуваченим. Кримінальне провадження, яке здійснюється на їх основі, відрізняється від звичайного, а отже, є виявом диференціації кримінальної процесуальної форми, заснованої як на матеріально-правових, так і кримінально-процесуальних критеріях [457].

Однією з перших, після прийняття чинного КПК України, дослідження вказаних диференційованих порядків кримінального провадження на монографічному рівні здійснила В. А. Шкелебей у науковій праці «Угоди про примирення й визнання винуватості в кримінальному процесі України та інших країн: порівняльний аналіз», м. Київ, 2012 р.). У дисертації розглянуто зарубіжний досвід укладання так званих «угод з правосуддям» і перспективи застосування цих угод в Україні після набрання чинності КПК України 2012 р., виділено спільні риси угод про визнання винуватості та про примирення сторін, етапи їх укладання [516].

У дисертаційній роботі Є. В. Повзика «Правові наслідки визнання підозрюваним, обвинуваченим своєї вини: порівняльно-правове дослідження» (м. Харків, 2013 р.) проаналізовано окремі питання укладення та розгляду угоди про визнання винуватості, вимоги законодавства щодо її змісту (тяжкості кримінальних правопорушень, учасників угоди, формулювання підозри чи обвинувачення, обов’язків щодо співпраці у

викритті кримінального правопорушення, узгодженої міри покарання, наслідків укладення угоди) [318].

У дисертації Г. Ю. Саєнко «Провадження на підставі угод у кримінальному процесі України» (м. Київ, 2017 р.) з-поміж іншого розглянуто процес судового провадження на підставі угоди, дії суду при розгляді угоди в судовому засіданні та особливості постановленого рішення суду. На підставі досліджених матеріалів судової практики акцентовано увагу на допущених помилках при укладенні та затвердженні угоди, визначено законодавчі можливості удосконалення цього інституту [376].

Дисертаційне дослідження П. В. Холодила «Кримінальне провадження на підставі угод про визнання винуватості» (м. Київ, 2017 р.) присвячене такому важливому елементу, як субсидіарні обов'язки підозрюваного або обвинуваченого щодо співробітництва зі слідством у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою, визначено критерії застосування заходів забезпечення безпеки особи, яка уклала угоду про визнання винуватості [496].

У дисертації І. М. Канюки «Принцип процесуальної економії в кримінальному судочинстві України» (м. Одеса, 2015 р.) розглянуто один з найефективніших механізмів спрощення кримінальної процесуальної форми – застосування процесуальних угод між обвинуваченим (підозрюваним) з одного боку та потерпілим чи державою в особі державного обвинувача – з другого. Завдяки цьому інструменту завдання кримінального судочинства досягаються швидше, економніше і безболісніше для зацікавлених осіб [155].

Доказова діяльність суду у кримінальному провадженні на підставі угод стала предметом наукового пошуку О. В. Литвина, який у дисертаційній роботі «Кримінально-процесуальне доказування у стадії судового розгляду» (м. Одеса, 2015 р.) визначив особливості доказування у судовому розгляді угод про примирення та про визнання винуватості [236].

Окремо варто виділити блок наукових досліджень, присвячених участі захисників у вирішенні конфліктних спорів у межах кримінального

провадження. Так, у дисертації О. М. Скрябіна «Захисник у кримінальному процесі: нормативно-правове дослідження» (м. Запоріжжя, 2017 р.), присвяченій комплексному дослідженню теоретичних, правових і прикладних проблем участі захисника в кримінальному процесі, висвітлено окремі аспекти діяльності захисника у кримінальних провадженнях на підставі угод про визнання винуватості. Крім того, науковець одним із перших у сучасному кримінальному процесі вказав на доцільність обов'язкової участі захисника у разі укладення угоди про визнання винуватості між прокурором і підозрюваним [411].

Схожі пропозиції можна віднайти й у наукових публікаціях Ю. Дьоміна, Г. Іскендерової, О. Леляк, С. Марко, С. Паславського тощо [121, с. 11–19; 149, с. 50–51; 231, с. 147–155; 233; 255, с. 383–391]. Так, К. В. Тарасюк зауважував, що для ефективного функціонування угоди про визнання винуватості необхідно врегулювати обов'язки доступу до правової допомоги під час укладання такої угоди (участь захисника має бути обов'язковою) [439, с. 629–637]. М. В. Лотоцький вказував, що при укладенні угоди та її затвердженні не забезпечується рівність сторін у кримінальному провадженні [239, с. 288–298]. На необхідність забезпечення участі захисника при здійсненні судового провадження на підставі угод неодноразово зверталася увага І. В. Гловюк [80, с. 16–22].

Важливими з огляду на предмет наукового дослідження є окремі концептуальні праці у галузі кримінального процесуального права. Так, І. В. Гловюк у своїй науковій праці «Кримінально-процесуальні функції: теоретико-методологічні засади і практика реалізації» (м. Одеса, 2016 р.) окремо зупинилася на аргументації контрольного характеру судової діяльності з розгляду угод [81].

Наукові позиції О. П. Кучинської («Роль принципів кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників» (м. Київ, 2013 р.) [226], Г. П. Власової («Спрощення кримінального судочинства України», Ірпінь, 2014 р.) [66], Н. В. Глинської («Концептуальні засади визначення та забезпечення стандартів доброякісності кримінальних

процесуальних рішень», м. Харків, 2015 р.) [79] та В. М. Трофименка («Теоретичні та правові основи диференціації кримінального процесу України», м. Харків, 2017 р.) [457] були використані під час аргументації окремих висловлених нами позицій при розгляді відповідних компромісних процедур.

Однією з перших наукових праць на монографічному рівні у галузі кримінального процесу у новітній період присвячена праця Р. Ф. Аракелян «Впровадження інституту медіації в кримінальне процесуальне законодавство України» (м. Ірпінь, 2019 р.). У названій роботі розглядаються теоретичні та практичні аспекти впровадження інституту медіації в кримінальне процесуальне законодавство України. Охарактеризовано теоретичні та історичні засади медіації в системі відновного правосуддя України. Дисертанткою обрано програми медіації між потерпілим і правопорушником в Англії, Уельсі, Бельгії, Німеччині, Фінляндії, Швейцарії, які засновані на найбільш гуманістичній, прогресивній, дієвій консенсуальній моделі медіації як однієї з форм відновного правосуддя з огляду на такі зазначені нижче сутнісні аспекти. Здійснено правовий аналіз поняття та значення інституту медіації у кримінальному процесі, висвітлено та проаналізовано принципи і моделі медіації у кримінальному процесі. Досліджено підвалини впровадження медіації в кримінальне процесуальне законодавство України. На підставі узагальнених результатів дослідження запропоновано теоретико-прикладні засади впровадження медіації в кримінальне процесуальне законодавство України [18].

Значну науково-теоретичну частину щодо реалізації права на компроміс у кримінальному процесі забезпечили російські вчені. Хоча у російському кримінальному процесі передбачена лише «досудова угода про співробітництво», їх наукові здобутки неможливо не відмітити, оскільки інститут угод був впроваджений у РФ значно раніше України; «російська» угода зі слідством (про співробітництво) більш наближена до американської моделі дійового каяття, ніж вітчизняна угода про визнання винуватості; російська правова система була більш наближеною до української (до

прийняття нового КПК України), ніж інші системи як романо-германського (континентального) права, так і англосаксонського (прецедентного) права [496].

Таким чином, російські вчені раніше стикнулися з проблемами впровадження диференційованих форм кримінального процесу і відповідно створили за цей період наближену до практики модель їх використання. З огляду на значну кількість дисертаційних робіт вкажемо, на нашу думку, на найбільш значущі з них: Г. В. Абшилава «Погоджувальні процедури у кримінальному судочинстві»; А. Б. Боярська «Доказування у спрощених судових провадженнях кримінального процесу Росії»; А. Б. Булигін «Підстави розгляду кримінальної справи та особливості доказування під час судового розгляду в порядку гл. 40 КПК РФ»; М. В. Головізнін «Особливий порядок прийняття судового рішення при укладенні досудової угоди про співпрацю»; М. М. Головінський «Досудова угода про співпрацю»; Н. А. Дудіна «Порядок провадження при укладенні досудової угоди про співпрацю як процесуальна форма діяльного каяття»; А. А. Іванов «Теоретичні та організаційно-правові аспекти реалізації інституту досудової угоди про співпрацю в російському кримінальному процесі»; О. В. Качалова «Прискорене провадження в російському кримінальному процесі»; Р. Р. Ковальов «Правове регулювання досудової угоди про співпрацю на стадії попереднього розслідування»; В. В. Колесник «Досудова угода про співпрацю сторін в кримінальному процесі Російської Федерації»; Н. С. Костенко «Досудова угода про співпрацю в кримінальному процесі: правові та організаційні питання укладення і реалізації»; М. Є. Кубрікова «Актуальні питання інституту досудових угод про співпрацю»; Ю. В. Кувалдіна «Призначення та перспективи розвитку компромісних способів вирішення кримінально-правових конфліктів в Росії»; Я. В. Лошкобанова «Забезпечення прав і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого і потерпілого при укладенні досудової угоди про співпрацю»; С. А. Ніканоров «Процесуальне становище прокурора в скорочених процедурах кримінального судочинства»; Т. Б. Саркісян

«Погоджувальні процедури в кримінальному провадженні та їх застосування у стадії попередньої інспекції»; О. В. Саюшкіна «Реалізація прав та законних інтересів учасників за особливою процедурою судового розгляду: глава 40 УПК РФ»; О. А. Тертишна «Кримінально-процесуальний механізм досудової угоди про співпрацю»; П. В. Еділова «Угода про співробітництво з обвинуваченим в кримінальному процесі» [1; 37; 39; 83; 84; 119; 145; 160; 173; 182; 188; 210; 213; 240; 278; 377; 380; 447; 523] тощо. Підсумовуючи проміжні дослідження кримінального процесуального блоку вказаної проблематики, варто виокремити напрацювання вчених, які були використані як методологічна основа нашого дослідження, зокрема: положення, що стосуються міжнародних стандартів і судової практики щодо реалізації права на компроміс у кримінальному судочинстві; наукові позиції щодо теоретичних аспектів правового конфлікту і правового компромісу у кримінальному процесі, аналізу категоріального підходу до розуміння, їх класифікації та структурної характеристики; наукові погляди щодо процесуальних механізмів реалізації права на компроміс у кримінальному судочинстві України; наукові підходи та положення щодо позасудових механізмів реалізації права на компроміс у кримінальному процесі України.

Варто зазначити, що наукові розробки щодо механізмів реалізації права на компроміс у кримінальному судочинстві України не обмежуються сферою кримінального процесу (спеціальність 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність), а привертають увагу дослідників з інших наукових спеціальностей. Вдалі спроби усунення окремих теоретичних і законодавчих прогалин у цій сфері були зроблені в межах інших юридичних наукових спеціальностей: 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень; 12.00.10 – судоустрій; прокуратура і адвокатура; 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право; 12.00.12 – філософія права; 19.00.06 – юридична психологія. Викладене спонукає до висновку про поступову інтеграцію наукових досліджень реалізації права на

компроміс у кримінальному судочинстві України та про міждисциплінарний характер проблематики, досліджуваної у роботі.

З'ясування теоретичного доробку щодо реалізації права на компроміс видається важливим з огляду на необхідність створення надійного теоретичного підґрунтя наукової роботи.

У дисертаційній роботі С. В. Бобровник «Компроміс і конфлікт у праві: теоретико-методологічне дослідження» (м. Київ, 2013 р.) обґрунтовано авторське визначення правового компромісу та визначено дефініцію категорії «правовий конфлікт». Окреслено перспективу аналізу форм виявлення компромісу і конфлікту в міжнародній складовій правотворчості: міжнародних договорах, учасником яких є Україна; рішеннях міжнародних судових інстанцій; міжнародних звичаях (традиціях), які визнаються Україною як загальнообов'язкові регулятори суспільних відносин. Крім того, важливе значення у роботі має положення про критерії класифікації правових конфліктів і правових компромісів: першими критеріями визначено структуру сфери вияву, характер правових наслідків, метод правового упорядкування, зміст конфліктоутворюючих приписів, галузь правових відносин; другими – спосіб упорядкування та галузь правових відносин [31].

У дисертації В. М. Крівцової «Юридичний конфлікт як феномен правової дійсності» (м. Харків, 2005 р.) досліджено онтологію, гносеологію та праксеологію юридичних конфліктів. На підставі дискурс-аналізу теоретичних моделей «конфлікту правового та юридичного» надана авторська інтерпретація поняття «юридичний конфлікт»: інституційно нормативізоване протиборство сторін, що викликане протилежністю їхніх соціально-правових інтересів чи різним ставленням до норм права і цінностей суспільного життя. Дістало подальшого розвитку дослідження системи правових механізмів і неюридичних засобів (медіаторінгу, посередництва, громадського арбітражу) з управління різними юридичними конфліктами, зокрема, їх розв'язання чи превенції; надано оцінку примирювальній ефективності дії цих правових інститутів у зв'язку з діючими правовідносинами і чинним законодавством [208].

У монографічному дослідженні О. В. Стратія «Психолого-правові особливості кримінального провадження на підставі угод» (м. Київ, 2015 р.), виконаному в межах наукової спеціальності 19.00.06 – юридична психологія, обґрунтовано правові та психологічні особливості досудового розслідування та судового розгляду кримінального провадження на підставі угод для розроблення пропозицій і рекомендацій щодо підвищення ефективності функціонування інституту «укладення угод» у кримінальному провадженні [429].

Альтернативним процедурам примирення у кримінальному провадженні присвячена дисертаційна робота Г. О. Усатого «Компроміс як засіб вирішення кримінально-правового конфлікту» (м. Київ, 1999 р.), у якій здійснено комплексну розробку і конкретизацію загальнотеоретичних положень щодо сутності кримінально-правового компромісу, обґрунтовано його практичне значення [480]. Ці та інші пропозиції (М. І. Хавронюк (2012 р.) [495, с. 6−7], А. М. Ященко (2006 р.) [538], О. В. Перепадя, (2003 р.) [309]), сформульовані у доктрині кримінального права, спрямовані на удосконалення кримінального законодавства і правозастосовної практики, є основою для вироблення окремих висновків щодо удосконалення механізмів реалізації права на компроміс у кримінальному провадженні. Варто уточнити, що оскільки вказані праці виконувалися до запровадження у вітчизняне законодавство положень, що регламентують порядок реалізації права на компроміс, вони є цінними передусім в аспекті вивчення зарубіжного досвіду нормативного врегулювання та застосування компромісу у кримінальному процесі загалом.

Зважаючи на мету нашого дослідження, вважаємо, що для формування належної методологічної основи власного дослідження, аналізу потребують дисертаційні роботи, захищені за науковою спеціальністю 12.00.10 – судоустрій; прокуратура і адвокатура.

Новак Р. В. у дисертації «Кримінальне провадження на підставі угод в Україні» (м. Харків, 2015 р.) розглянув інститут угод як різновид особливих порядків кримінального провадження і як прояв диференціації кримінальної

процесуальної форми, проаналізував його міжнародні стандарти, дослідив сутність, особливості процесуального порядку і проблемні питання кримінального провадження на підставі угод про примирення та про визнання винуватості [281].

З огляду на альтернативний характер мети інституту угоди про визнання винуватості В. В. Колодчин у дисертації «Повноваження прокурора в судовому провадженні у першій інстанції» (м. Харків, 2015 р.) обґрунтував доцільність укладення такої угоди як на досудовому розслідуванні, так і на стадії судового розгляду [183]. У дисертаційному дослідженні О. О. Леляк «Угода про визнання винуватості у кримінальному процесі України» (м. Київ, 2015 р.) комплексно досліджено кримінально-процесуальні правовідносини суб'єктів кримінального провадження під час укладення, затвердження та оскарження угоди про визнання винуватості [233].

Крім того, Г. Є. Тюрін у дисертаційному дослідженні «Організаційно-правові основи участі прокурора у кримінальному провадженні на підставі угод» (м. Київ, 2017 р.) дослідив теоретичні, правові та організаційно-методичні засади участі прокурора у кримінальному провадженні на підставі угод; визначив сутність прокурорської діяльності у цій сфері, її предмет, завдання, правові основи і принципи; проаналізував повноваження прокурора у кримінальному провадженні на підставі угод, організаційні форми, методи і засоби їх реалізації [464].

Дисертація І. О. Кісліциної «Роль прокурора у кримінальному провадженні на підставі угод про визнання винуватості: питання теорії і практики» (м. Одеса, 2018 р.) присвячена з'ясуванню ролі прокурора у кримінальному провадженні на підставі угод про визнання винуватості [169].

Таким чином, окреслюючи стан теоретичної розробленості проблемних питань та наукових розвідок стосовно реалізації права на компроміс у кримінальному процесі України, можна зробити висновок, що значна частина наукових досліджень здійснювалась на підставі вивчення зарубіжного досвіду через нестачу норм, що регламентують компромісні процедури у вітчизняному кримінальному процесуальному законодавстві, інші

дослідження здійснювалися у період формування КПК України у сучасному вигляді, але без вивчення правозастосовної практики (за браком такої). Науковці, які здійснювали дослідження в зазначеній сфері, після імплементації нового законодавства і, відповідно, напрацювання практики його застосування розглянули низку проблемних питань щодо реалізації права на компроміс у кримінальному процесі.

Однак, незважаючи на наявність згаданих теоретичних розробок і не применшуючи їх значення, все ж варто зауважити, що проблематика реалізації права на компроміс у кримінальному процесі України зберігає свою актуальність і потребує подальшого вивчення.

У вирішенні зазначених завдань, на нашу думку, потрібно керуватися наявним науковим доробком обраної нами тематики – як методологічною основою дослідження, досвідом правозастосовної практики, напрацьованим після набуття чинності КПК України, результатами дослідження сучасного стану правозастосовної практики та нормативно-правового регулювання компромісних процедур. Це дозволить забезпечити комплексний підхід до вирішення завдань дослідження, пов’язаного з реалізацією права на компроміс у кримінальному процесі.

1.3 Методологія проведення досліджень проблем реалізації права на компроміс в кримінальному процесі України

Формою існування і розвитку будь-якої науки є наукове дослідження. Науково-дослідницька діяльність визначена як діяльність, спрямована на одержання і застосування нових знань. З цієї позиції доцільно підійти до розгляду вихідних методологічних основ дослідження проблем реалізації права на компроміс у кримінальному процесі України.

Фундаментальні категорії нашого дослідження – компроміс, право на компроміс, медіація, угоди та інші – мають важливе значення, оскільки визначають вектор наукового дослідження, а їх обґрунтованість і предметна

зумовленість уможливлюють досягнення ґрунтовних висновків, формулювання виважених пропозицій щодо вирішення нагальних проблем реалізації права на компроміс у кримінальному процесі України. Саме тому подальший аналіз потребує обґрунтування оптимальних принципів, методів і прийомів пізнання сутності компромісу та його компромісних процедур у кримінальному провадженні.

Крім того, варто підкреслити, що реалізація права на компроміс у кримінальному процесі та його компромісні процедури належать до числа складних системних об'єктів дослідження. Їх складність, багатоаспектність і соціальний характер передбачають необхідність комплексного, всебічного вивчення. Дослідницька стратегія, покладена в основу комплексного підходу, передусім, ґрунтується на таких методологічних принципах: формулювання загальної теоретичної концепції; розробка наскрізних понять і категорій, що забезпечують єдність підходу до об'єкта дослідження.

Комплексність, повнота, ґрунтовність і результативність теоретичного дослідження особливостей дослідження права на компроміс у кримінальному процесі (власне, як і будь-якого дослідження) залежить від багатьох чинників об'єктивного та суб'єктивного характеру. Вдало підібрані наукові підходи, засоби, принципи та методи належать до суб'єктивних чинників.

Своєю чергою, всебічний та ґрунтовний розгляд проблематики дисертаційного дослідження, його наукові результати стали можливими завдяки використанню конкретних методів наукового пізнання.

На їх основі здійснюється вивчення окремих аспектів окресленої проблематики. При цьому теоретико-концептуальний апарат формується на засадах постулатів, понять і категорій дисциплін, залучених до процесу дослідження. Саме з цих наук запозичують специфічні методи дослідження та змістовні результати. Теоретичну концепцію варто поєднувати з емпіричними розробками. Міждисциплінарність теоретичних і прикладних досліджень – одна з найважливіших методологічних вимог сьогодення, яка, як зазначалося вище, повною мірою стосується предмета та об'єкта нашого дослідження.

В юридичній науці вказується на методологічний плюралізм, який передбачає можливість формування методології дослідження з урахуванням різних гносеологічних і методологічних основ [115, с. 50]. М. В. Костицький зазначав, що кожен учений може компонувати власну методику пізнання з методів, запозичених з різних методологій. Наприклад, формально-логічна методика (улюблена юристами), у якій можливе застосування методів формальної логіки, герменевтики, семантики, психолінгвістики [191, с. 3−10]. Однак це не виключає необхідності вирішувати питання про вибір методів дослідження відповідно до специфіки теми, його предмета, мети і завдань.

Принципи методологічного плюралізму та взаємодоповнюваності акцентують увагу на дослідженні права на компроміс з різних позицій, у діалозі різних, інколи суперечливих позицій; простежити формування в сучасній українській юридичній науці юридичного знання системно-інтегративного типу мислення. Як зазначає А. В. Кезін, методологічний плюралізм передбачає існування конкуруючих теорій, методів, картин світу, дослідницьких програм, з метою досягнення спільними зусиллями консенсусу [161, с. 59−60].

Сучасну методологію юриспруденції, як зазначає Ю.М. Оборотов, становлять різні підходи, такі як: антропологічний, аксіологічний, цивілізаційний, синергетичний і герменевтичний. По суті, кожен з названих підходів визначає стратегію дослідних пошуків у взаємозв’язку юриспруденції з правом і державою [196, с. 86].

Ці ж питання мають знаходити своє відображення і на рівні галузевих досліджень, а саме – в методології наукових досліджень проблем кримінального процесу. Крім того, особливо необхідно наголосити на тому, як зазначає В. В. Дудченко, що сучасні європейські правознавці відзначають, що елементом стилю західної правової сім’ї є тенденція «антиформалізму у праві». У зв’язку з цим виникає питання, чи не є ця тенденція стрижнем сучасного інтегративного праворозуміння, коли у праві поєднані ідеї (метафізика), факти (позитивізм) і оцінки (аксіологія)? На думку вченого,

інтегративне право розуміння якраз і є сучасною домінуючою тенденцією у світовій юриспруденції [120, с. 225].

Варто зазначити, що пошук нових методів та оновлення методології триває. Так, зокрема, підкреслюється, що кримінальне право сучасності не є правом антагонізму, але є правом компромісів між державою правопорушником та жертвою і саме ця методологія триангулярності є основою майбутніх досліджень [184, с. 6−13; 458, с. 195−198]. Враховуючи, що кримінальний процес, насамперед, виступає як складний правозастосовний процес норм матеріального кримінального права, то і в дослідженнях кримінального процесуального права це має знаходити своє відображення.

Будь-який процес дослідження потребує правильного, вірного шляху, що дозволить досягти поставленої мети та отримати достовірні результати. Дослідження права на компроміс та його альтернативних способів вирішення кримінально-правових спорів є складним, багатоаспектним об’єктом дослідження, що призводять до необхідності її вивчення у системі координат, що задається різними підходами методології науки.

Однак, проблема методології в системі наукових досліджень розглядається науковцями неоднозначно.

У широкому розумінні слова методологія – це теорія людської діяльності, це діяльність пізнання, мислення або, якщо говорити точніше, вся діяльність людства, включаючи сюди не лише власне пізнання, але й виробництво. Можна сказати, що методологія є теорія людської діяльності [511]. У вузькому розумінні слова під методологією розуміють сукупність методів, прийомів, процедур наукового дослідження [7; 324, с. 5−6; 337; 489]. Саме таке ставлення до методології переважає, наприклад, у зарубіжній (американській і взагалі англомовній) науковій літературі.

Однією з поширених у юридичній науці також вважається позиція М. М. Марченка та низки інших науковців з приводу визначення методології як системи методологічних підходів і методів, які є необхідними, щоб пізнати предмет дослідження [256, с. 26−29]. Водночас О. Ф. Скакун

схиляється до думки, що методологія є окремим напрямом (елементом) системи пізнання, який забезпечує всебічність, повноту та комплексність проведеного наукового дослідження [408, с. 30−36]. Ще одна група науковців вважають більш прийнятною позицію про те, що методологія є самостійною наукою, яка включає в себе не лише сукупність методів і методологічних підходів до дослідження, але і систему правил застосування цих методів [506, с. 30−36].

Як підкреслює М. І. Панов, методологія наукового пізнання, з одного боку, об'єднує систему компонентів, що її утворюють (світоглядні, загальні та спеціальні теорії й концепції, філософські закони й категорії, правила логіки, загальнонаукові та приватно-наукові методи й методики дійсності), а з іншого – засоби і принципи пізнання, що забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про об'єкт і предмет дослідження [295, с. 291]. Як зауважує науковець, підтримуючи позицію Д.А. Керимова, методологію не можна зводити лише до того чи іншого компоненту, наприклад, до окремого методу або до вчення лише про деякі засоби, методи чи методики, оскільки за їх межами в такому випадку безпідставно залишатимуться інші, внаслідок чого методологія як така не буде визначена з відповідною повнотою [162, с. 46; 295, с. 292]. На думку В.Я. Тація, докорінною методологічною вимогою на сучасному етапі є проведення досліджень у тісному зв'язку зі слідчо-судовою практикою [441, с. 690].

Крім того, наявні й інші визначення сутності такої категорії, як методологія. Зокрема, під поняттям «методологія» у процесі наукової творчості розуміють концептуальний виклад мети, змісту, методів дослідження, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про процеси та явища [510, с. 56].

Методологія саме юридичної науки передбачає систему підходів, методів і способів наукового дослідження, теоретичні засади їх використання при вивченні державно-правових явищ [526, с. 618].

Більш широко методологію юриспруденції визначає М. В. Костицький, а саме, як: вчення, цілісну теорію з поняттями й категоріями, світогляд, через призму яких і здійснюється пізнання за допомогою методів у відповідності з технологією їх застосування – методикою, та зазначає, що в єдиному ієрархічному зв'язку знаходяться методологія, метод (сукупність прийомів і операцій, за допомогою яких здійснюється пізнання) та методика (вчення про сукупність прийомів, способів і організацію застосування методів наукового пізнання), які водночас можуть існувати і автономно [190, с. 5−7].

Методологічна сторона пізнання, як зауважує В. Цвєтков, надзвичайно важлива і значна при аналізі взаємозв'язку таких складних соціальних явищ, як право та управління, політика і управління, оскільки теоретичне і практичне розв'язання цих проблем безпосередньо впливає на ефективність державного управління, а відтак, на якість сучасного життя і соціальне майбутнє суспільства [503, с. 268].

Дихотомію розбіжності пропонується подолати іншим підходом – виокремлення рівнів методологіювання: найзагальніші методи наукового пізнання – аналіз і синтез, сходження від абстрактного до конкретного тощо (філософська методологія); загальні для багатьох наук, міждисциплінарні методи пізнання – системний та організаційний аналіз, кібернетичний, синергетичний підходи тощо (загальнонаукова методологія); теорія і методи конкретної науки, галузі знань; методика, сукупність операцій і процедур, що застосовуються в конкретних дослідженнях [77; 108, с. 60].

А. Крусян пропонує чотирирівневу структуру методів: перший рівень – діалектико-філософський, світоглядною основою якого є діалектика; другий –спеціальний, що охоплює сутнісний, інтегративний та системний методи дослідження; третій – універсальний, що складається із загальнонаукових (історико-генетичний, логічний, синергетичний, аксіологічний) та приватно-наукових (соціологічний, статистичний, порівняльно-правовий, формально-юридичний (догматичний) та прогностичний) методів; четвертий – практично-перетворювальний: в основі його лежить метод моделювання [209, с. 13].

Цікаву, з наукової точки зору, класифікацію методів на основі поділу наукового дослідження на етапи (емпіричний і теоретичний) пропонує С. Петренко. Так, до емпіричних методів автор відносить порівняльно-правовий та порівняльно-історичний методи, до емпірично-теоретичних – методи абстрагування, аналізу та синтезу, індукції та дедукції, правового моделювання, а до методів теоретичного дослідження належать історично-правовий метод, структуралізм, функціоналізм, структурно-функціональний метод, метод системного аналізу, теорії, аналогії. Крім того, С. Петренко виокремлює допоміжні методи дослідження (дискрептивний метод, метод попереднього знання про предмет, інтуїтивний метод) та спеціальні методи правових досліджень (порівняльно-правовий, історично-правовий, метод правового моделювання, метод деонтичної логіки та метод правової герменевтики) [312, с. 115−136].

Методологічний арсенал досліджень права на компроміс у кримінальному процесі за своїм змістом охоплює використання гносеологічних, тобто теоретико-пізнавальних знань різного рівня. Як відомо, методологічні знання (на відміну від так званих онтологічних) – це знання щодо принципів, методів, шляхів та інших засобів вивчення, пізнання досліджуваних об’єктів. Розмежування методологічних (гносеологічних) і онтологічних знань має умовний характер, оскільки не може бути онтології, тобто пізнання безпосередньо реально існуючих явищ і процесів поза гносеології, так само як і навпаки. Одночасно кожен з цих різновидів знань набуває відносної самостійності. Розробка методологічних основ має надзвичайно важливе значення для кожної науки, оскільки не тільки знання, а й шляхи їх набуття мають бути істинними, обґрунтованими та раціональними. Така розробка є досить складною й охоплює величезне коло проблем, вимагає значної наукової ерудиції, понятійно-термінологічної культури, здатності до широких узагальнень, дисципліни мислення.

Отже, «методологія – це вчення про правила мислення при створенні науки, проведенні наукових досліджень. Під методологією науки переважно розуміється вчення про науковий метод пізнання або систему наукових

принципів, на основі яких базується дослідження і здійснюється вибір засобів, прийомів і методів пізнання. Існує й інший, більш вузький погляд на методологію науки, коли вона розглядається як теоретична основа деяких спеціальних, часткових прийомів і засобів наукового пізнання, наприклад, методологія управління, методологія ціноутворення тощо, але в цьому випадку доцільніше говорити про методику пізнання і дій [108, с. 62].

У ґрунтовній праці Ю. П. Сурміна «Майстерня вченого» також наводиться низка визначень поняття «метод дослідження» різними авторами: діяльність, спрямована на об'єкт з метою одержання знань про неї; правильний шлях, засіб досягнення будь-якої мети; засіб пізнання, спосіб відтворення дійсності в нашій свідомості; система принципів та правила практичної і теоретичної діяльності; сукупність систематизованих пізнавальних операцій; сукупність пізнавальних процедур; сукупність відносно рівнозначних операцій; система дій з досягнення поставлених цілей; сукупність принципів, процедур і конкретних методик; форма зв'язку дослідника з об'єктом дослідження; засіб вдосконалення і розвитку знань; один з інтеграційних механізмів науки [435, с. 67].

Термін «метод» поширений в усіх юридичних науках, і загалом можна стверджувати про певну єдність у поглядах учених-правознавців на його сутність і зміст. Зокрема, в теорії держави та права усталеним є підхід про те, що метод – це визначена система приписів, принципів, вимог, що повинні орієнтувати суб'єкта пізнання на рішення конкретного науково-практичного завдання, на досягнення визначеного результату в певній сфері[5, с. 162]. У кожній окремо взятій галузі права категорія «метод» має свої особливості й тлумачиться по-своєму. До того ж проблеми методу та методології становлять самостійний предмет досліджень певної юридичної науки.

Досліджуючи проблеми методології держави і права, Н.М. Пархоменко найбільш прийнятною для теоретичного осмислення феномену держави та права виокремлює таку структурно-ієрархічну їх побудову: загальні (філософські) методи (діалектичний та метафізичний методи); загальнонаукові методи (історичний, формально-логічний, системний,

функціональний, синергетичний методи та метод структурного аналізу); приватно-наукові методи (конкретносоціологічний, статистичний, прогностичний методи та метод моделювання); спеціальні методи (порівняльно-правовий, формально-догматичний (юридичний) методи та метод правового експерименту) [5, с. 183]. Аналогічну позицію висловив ще раніше відомий вітчизняний теоретик права академік П.М. Рабінович [526, с. 618−619].

Отже, методологічні основи, які можуть забезпечити досягнення запланованих результатів наукового дослідження проблематики компромісу та його процедур у кримінальному процесі, повинні узгоджуватися з сучасним рівнем розвитку теорії кримінального процесу. Методологічною основою дослідження реалізації теоретичних і практичних аспектів права на компроміс у кримінальному процесі стали: філософські методи (діалектичний та герменевтичний); загальнонаукові методи (формальної логіки – аналізу, синтезу, індукції, дедукції, узагальнення, моделювання, класифікації, історичний; порівняння); спеціально-наукові (формально-юридичний та порівняльно-правовий) і міждисциплінарні методи (соціологічний та статистичний).

У межах даної наукової роботи зупинимося на конкретних методах наукового пізнання, що зумовили ефективне дослідження усіх аспектів реалізації права на компроміс у кримінальному процесі, зокрема: філософських, загальнонаукових, спеціально-наукових та міждисциплінарних.

Системоутворюючим елементом методології пізнання є метод, тобто спосіб пізнання предмета дослідження. Тлумачний словник визначає його як: спосіб пізнання явищ природи та суспільного життя; прийом або систему прийомів, що застосовуються в якій-небудь галузі діяльності [46, с. 392].

У процесі наукового пізнання використовуються різноманітні методи. Відповідно до ступеня їхньої спільності вони застосовуються або у більш вузькій, або у більш широкій галузі. Кожна наука, маючи свій предмет

вивчення, застосовує особливі методи, що випливають з того чи іншого розуміння сутності її об'єкта [421, с. 453].

Одним з основних у методології наукових досліджень є *діалектичний метод пізнання* – вчення про найбільш закономірні зв'язки, становлення, розвиток буття і пізнання та заснований на цьому вченні метод творчо пізнавального мислення [514, с. 154]. Суттєвою ознакою діалектики і наукових досліджень з використанням діалектичного методу пізнання є пошук шляхів розв'язання суспільних і правових конфліктів.

Універсальним підходом при дослідженні проблем кримінального процесу може бути діалектичний підхід. Дослідження має відбуватися шляхом сходження від абстрактного до конкретного; взаємодію окремих норм та їх загальної системи можна описати, використовуючи парні категорії «частина та ціле»; узагальнення закономірностей реалізації кримінальних процесуальних приписів варто проводити, застосовуючи такі категорії, як «одиничне, особливе та загальне»; співвідношення нормативного вираження та змісту норм доцільно визначати, керуючись категоріями «форма та зміст» тощо. В будь-якому випадку система категорій має бути використана таким чином, щоб забезпечити рух від абстрактного до конкретного, від зовнішнього до внутрішнього, від явища до його сутності [91, с. 55].

У нашому випадку діалектичне висвітлення предмета й об'єкта дослідження реалізації права на компроміс у кримінальному процесі сприяло чіткому визначенню системи загальних і спеціальних методів пізнання, збалансоване співвідношення яких суттєво вплинуло на результати дисертаційного дослідження. За допомогою універсального діалектичного методу пізнання висвітлюються поняття, зміст, підстави та процесуальний порядок укладення угоди про визнання винуватості, про примирення, про співробітництво між прокурором і підозрюваним чи обвинуваченим, а також наслідки укладення, затвердження та невиконання таких угод в усій їх складності та суперечливості. Це дозволило визначити шляхи розв'язання цих суперечностей у національному правовому полі України, а також

суперечливої практики застосування означених договірних процедур у сфері кримінальної юстиції.

Герменевтичний метод (від грец. ερμηνεύειν – тлумачити) ґрунтується на сукупності принципів і методів тлумачення й інтерпретації текстів, які можуть мати форму як нормативно-правових, так і інших правових документів, наукових монографій, інших письмових праць учених, та виконує функцію посередника між загальною та абстрактною нормами і конкретними життєвими ситуаціями, до яких застосовуються ці норми [98, с. 205].

Тлумачення норми права – це не лише своєрідний, а й відносно самостійний елемент правозастосовного пізнання [490, с. 289]. Завдяки цьому філософсько-правовому методу маємо змогу дослідити смислові характеристики нормативно-правової бази і таких основних правових понять, як: «компроміс», «конфлікт», «юридичний конфлікт», «кримінально-правовий конфлікт», «кримінально-процесуальний компроміс», «угода», «медіація» тощо.

Герменевтичний метод використовується для з’ясування значення інформації, виходячи з її об’єктивних і суб’єктивних підстав, він є аналізом результатів свідомої діяльності людей, що об’єктивуються [115, с. 50]. У дисертаційній роботі герменевтичний метод було використано під час окреслення зарубіжного досвіду укладення договірних та альтернативних угод у кримінальному судочинстві, а також медіації.

Написання монографічних праць і дисертаційних досліджень, крім філософських, супроводжується активним використанням загальнонаукових методів, які являють собою загальні способи та шляхи дослідження процесів і явищ, визначення тенденцій їх змін, що використовуються в різних галузях наукового знання. Застосування вказаних методів дало змогу цілісно сприйняти об’єкт дослідження – особливості правовідносин, що виникають у кримінальному провадженні на підставі реалізації права на компроміс у кримінальному процесі.

Аналіз і синтез, які відносяться до загальнонаукових методів пізнання, являють собою уявне розчленування досліджуваного явища на складові частини та дослідження кожної з них окремо або навпаки. Зазначені методи наукового пізнання відіграють значну роль у процесі здійснення наукового пошуку та застосовуються на всіх його рівнях. Синтез доповнює аналіз і перебуває з ним у нерозривній єдності – такий підхід дозволяє успішно досліджувати як теоретико-правові проблеми, так і прикладні, суто практичні завдання [112, с. 28].

Аналіз – це уявне розчленовування цілісного предмета на складові частини (сторони, ознаки, властивості або відношення) з метою його вивчення [98, с. 64]. Аналіз надає можливість дослідити модель реалізації права на компроміс у кримінальному процесі, що охоплює такі взаємозв'язані складові та їх ознаки, як інституалізація цінностей права, принципи та норми. Методологічного значення для вирішення завдань дисертаційного дослідження набуває також висвітлення дискусійного питання про співвідношення таких базових категорій права, як правовий конфлікт, протиріччя та компроміс. З точки зору завдань, які поставлено у дослідженні, аналіз цього проблемного питання дозволить нам найбільш повно та ґрунтовно охарактеризувати обсяг поняття «компроміс» у кримінальному процесі.

У наукових джерелах «синтез» розглядається як об'єднання ознак, властивостей, характеристик, певних явищ у єдине ціле [490, с. 105]. *Правовий синтез* дозволяє узагальнювати наявні знання про правові явища та робити певні висновки. Досліджуючи теоретичні та правові аспекти реалізації права на компроміс у кримінальному провадженні, варто наголосити, що його потрібно розглядати як кримінальну процесуальну угоду, укладену між державними органами та їх посадовими особами (сторона обвинувачення), з одного боку, й іншими особами (сторона захисту) – з іншого, щодо яких, можливо, буде здійснюватися провадження у кримінальній справі. Методи аналізу та синтезу допомогли виявити особливості кримінально-правового конфлікту і кримінально-процесуального

компромісу та їх правове регулювання у відповідних нормативно-правових актах.

Метод аналізу дав змогу встановити конкретні наукові положення, що стосуються підстав, процесуального порядку, наслідків укладення, затвердження та невиконання угоди про визнання вини, про співробітництво та про примирення. Синтез наукових знань про сутність застосування договірних та альтернативних процедур у кримінальному провадженні сприятиме пізнанню проблематики правовідносин прокурора, суду та підозрюваного, обвинуваченого, які уклали такі угоди.

Аналіз окремих ознак інституту досягнення угод у кримінальному процесі, виявлених в ході застосування порівняльно-правового методу, і подальше їх вивчення в сукупності за допомогою синтезу дозволило досягти логічного розуміння їх характеру і змісту. Крім того, за допомогою методів аналізу та синтезу розглянуто основні наукові підходи до понять «угода про визнання вини», «угода про співробітництво», «угода про примирення». З їх допомогою досліджено окремі процесуальні повноваження прокурора, суду, права та обов’язки підозрюваного, обвинуваченого у кримінальному провадженні на підставі цих угод, визначено правові наслідки їх укладення, затвердження та невиконання.

Використання *методів дедукції та індукції*, кожен з яких являє собою перехід від загального до конкретного, корисне, зокрема, при з’ясуванні сутності та видів процесуальних повноважень прокурора у досудовому та судовому кримінальному провадженні при укладанні угод. Досліджено спочатку розуміння правової природи кримінально-правового конфлікту та кримінально-процесуального компромісу, а надалі підстави і процесуальний порядок процедур примирення в системі альтернативного вирішення юридичних конфліктів (спорів) у кримінальному провадженні.

Застосування *історичного методу* у нашому дисертаційному дослідженні полягало у відстеженні еволюції явищ, що досліджуються, динаміки їхнього становлення та подальшого розвитку, насамперед, ґенези інституту угод у кримінальному провадженні. Історичний метод дав змогу

пізнати закономірності становлення угод і медіації як соціального явища, що має дуже давні коріння, ґенезу та розвиток законодавства про примирення, його окремих інститутів, принципів, норм, повноцінно дослідити етимологію та впровадження таких понять, як угоди та медіація, проаналізувати їх розвиток у законодавстві та в практичній діяльності.

Застосування *прогностичного методу* під час дослідження теоретичних і правових аспектів реалізації права на компроміс у кримінальному процесі у площині порівняльного аналізу уможливило передусім виявлення тенденцій, тобто основних напрямів розвитку вітчизняного законодавства щодо гарантування прав підозрюваного, обвинуваченого, який уклав угоду про визнання вини, про примирення чи про співробітництво, співпрацює з правоохоронними органами, а також особливостей формування таких гарантій на основі зарубіжного досвіду.

Питання про взаємні права та обов'язки сторін, що уклали угоди, в цьому контексті залишається одним із найбільш дискусійних у теорії вітчизняного кримінального процесу, що зумовлено, зокрема, тим, що у 2012 р. відбувся злам підходів до розуміння сутності змагального кримінального процесу внаслідок системних змін у структурі кримінальної процесуальної діяльності.

Метод аналогії, коли на підставі подібності об'єктів в одних ознаках роблять висновок про їх подібність в інших ознаках, використано під час дослідження зарубіжної практики укладення угод, застосування медіації чи звільнення від кримінальної відповідальності (в англо-американській та романо-германській правових системах, а також у пострадянських країнах).

Метод класифікації, що являє собою сукупність правил створення системи класифікаційних груп і зав'язків між ними, використано при визначенні обставин, що враховуються при укладенні угод, правових наслідків їх невиконання, а також при класифікації кримінально-правових конфліктів і кримінально-процесуальних компромісів тощо.

Метод правового моделювання дав змогу спроєктувати пропозиції щодо змін до КПК України. Вказаний метод було використано в комплексі з

методом правового прогнозування для пошуку оптимальної моделі укладення та затвердження угод, удосконалення законодавства щодо регламентації процесуального порядку їх укладення, затвердження та оскарження, окреслення перспектив подальшого реформування кримінального процесуального законодавства у цьому напрямі.

Метод узагальнення, за допомогою якого фіксуються загальні ознаки та властивості певного класу об'єктів, здійснюється перехід від одиничного до особливого та загального, від менш загального до більш загального, застосовано при підведенні підсумків за результатами дослідження окремих проблем, що стосуються компромісних процедур, які застосовуються у кримінальному процесі.

Порівняльно-правовий метод передбачає зіставлення юридичних понять, явищ і процесів, виявлення між ними схожих та відмінних рис. Порівняльно-правові дослідження в сучасних інтеграційних і глобалізаційних процесах є перспективними для виявлення та аналізу позитивного досвіду різних країн на предмет його запозичення, розробки відповідних рекомендацій щодо його практичного використання. При вивченні та порівнянні законодавства зарубіжних країн потрібно керуватися тим, що, по-перше, необхідно правильно оцінити межі збігу й розбіжності предметів їх регулювання; по-друге, чітко з'ясувати місце акта, що аналізується, у системі галузевого чи міжгалузевого регулювання та його співвідношення з іншими актами (нерідко ті ж самі питання регулюються в різних країнах неоднаковими актами); по-третє, вивчити досвід практичного застосування закону, що порівнюється [451, с. 54−66].

Як слушно зазначає В. М. Кравчук, здійснення ефективних правових реформ неможливе на основі лише національного досвіду чи просто ознайомлення із законодавством окремих країн, воно вимагає систематизованого наукового знання про загальносвітові та регіональні тенденції правового розвитку, яке акумулюється, насамперед, порівняльним правознавством [194, с. 404]. У зв'язку з цим використано порівняльно-правовий метод, що застосовано для виявлення спільних і відмінних рис у

предметах та явищах дійсності, а також знаходження спільного, притаманного двом або кільком об’єктам, при вивченні зарубіжного досвіду нормативного врегулювання інституту угод у кримінальному провадженні, медіації та звільненні від кримінальної відповідальності. Проведене дослідження засвідчило наявність проблем адаптації угод про визнання вини, про примирення та про співробітництво як аналогів зарубіжних таких угод у правову систему українського кримінального процесу, про потребу в удосконаленні норм інституту, переймання зарубіжного досвіду.

Спеціальні методи являють собою методи, розроблені конкретними науками. У контексті досліджуваної теми серед цієї групи методів потрібно виокремити *конкретно-соціологічний та статистичний методи*. Конкретно-соціологічний метод наукового пізнання дав змогу дослідити правові об’єкти на підставі конкретних соціальних фактів, а не на рівні абстрактних категорій; розкрити кількісні відношення між досліджуваними явищами [251, с. 16].

Статистичний метод полягає в аналізі кількісних характеристик різних показників у державно-правовій дійсності та обробці отриманої інформації з метою її використання з науковою та практичною метою. Такі статистичні вимірювання дають широкі можливості визначати тенденції трансформації тих чи інших явищ [43, с. 29].

Конкретно-соціологічний і статистичний методи корисні під час збирання, аналізу та узагальнення емпіричних матеріалів дослідження, серед яких статистичні звіти про стан розслідування кримінальних правопорушень, у провадженнях щодо яких було укладено угоди, рішення Європейського суду з прав людини, узагальнення судової практики, рішення національних судів України, матеріали кримінальних проваджень, анкетування респондентів.

Використання вказаних методів у сукупності дало змогу сформулювати пропозиції щодо внесення змін до чинного КПК України, інших нормативно-правових актів у сфері здійснення правосуддя та закріплення відповідних положень, що стосуються детальної регламентації процесуального порядку

укладення, затвердження та оскарження угод у кримінальному провадженні, удосконалення правової регламентації взаємних прав та обов'язків сторін укладення угод тощо.

Методи збирання соціологічних даних забезпечують перехід від теоретичного знання про предмет дослідження до його емпіричного опису та аналізу. Основними з них є метод спостереження, метод експерименту, аналіз документів і метод опитування [308, с. 121−122]. При підготовці цього дослідження було проведено опитування у формі анкетування з питань, які стосуються предмета нашої дисертаційної роботи.

Анкетне опитування – метод збору соціальної інформації, за яким спілкування між дослідником і респондентом здійснюється за допомогою анкети [306, с. 340]. Проведене опитування слідчих, прокурорів, суддів та адвокатів з дискусійних питань здійснення кримінального провадження на підставі угод дало підстави зробити відповідні висновки та висунути конкретні пропозиції з удосконалення законодавства у цій сфері та практики його застосування.

Варто зупинитись і на спеціально-юридичних методах, вироблених юридичною наукою.

Формально-юридичний (догматичний) метод передусім використовується для вивчення та пояснення самого права у різних його проявах. Це дозволяє формулювати визначення, закріплені в законодавстві, які відповідали б правилам формальної логіки [48, с. 4−6]. Цей метод дав можливість проаналізувати, описати та узагальнити положення чинного кримінального процесуального законодавства, які у своїй сукупності утворюють інститут угод.

Важливу роль у здійсненні наукового пошуку відіграв також *метод тлумачення норм права*. Місце тлумачення у правовому регулюванні суспільних відносин полягає в правильному, глибокому розумінні дійсного змісту норм права та його розгорнутому, обґрунтованому роз'ясненні іншим суб'єктам суспільства [263, с. 109]. Вказаний метод наукового пізнання застосовано задля з'ясування змісту КПК України, інших положень

законодавства, що стосуються обраної теми дослідження, у їх системному зв’язку.

Окрему увагу варто звернути на питання компаративістики, адже удосконалення прикладних аспектів реалізації права на компроміс у кримінальному процесі є неможливим без вивчення відповідного досвіду зарубіжних країн, оскільки воно передбачає зіставлення галузі права або інституту права, що діють одночасно у різних правових системах, завдяки якому встановлюється доцільність запозичення позитивного досвіду [408, с. 13]. При здійсненні дослідження з такої позиції варто було обов’язково дотримуватися вироблених у науці правил використання такого методу дослідження: повинні порівнюватися однорідні, однопорядкові та односистемні об’єкти, що має забезпечити достовірність отриманих результатів і висновків [386, с. 40].

Таким чином, потрібно зазначити, що при здійсненні дослідження проблем реалізації права на компроміс у кримінальному процесі можливе використання й інших методів наукового пізнання у їх взаємозв’язку і взаємозалежності, метою чого є досягнення максимальної всебічності, повноти й об’єктивності такого дослідження, забезпечення обґрунтованості й переконливості наукових результатів. Адже, саме комплексне використання широкого кола наукових методів сприяє досягненню поставленої науковцем мети та дозволяє всебічно дослідити теоретичні й практичні аспекти реалізації права на компроміс у кримінальному процесі.

Реалізація права на компроміс у кримінальному процесі, через його компромісні процедури (механізми), належить до числа складних системних об’єктів дослідження. Їх складність, багатоаспектність і соціальний характер передбачають необхідність комплексного, всебічного вивчення. Дослідницька стратегія, покладена в основу комплексного підходу, передусім, ґрунтується на таких методологічних принципах, як формулювання загальної теоретичної концепції; розробка наскрізних понять і категорій, що забезпечують єдність підходу до об’єкта дослідження.

1.4 Міжнародні стандарти реалізації права на компроміс у кримінальному судочинстві

Забезпечення державою прав та свобод людини у сфері кримінального судочинства та створення гарантій їх реалізації є одним із найважливіших завдань держави. На сьогоднішньому етапі розвитку суспільства його вирішення відбувається не тільки засобами загальнодержавного, а й міжнародного рівня.

З цією метою на міжнародному рівні створюється система універсальних стандартів, які повинні бути забезпечені на національному рівні.

У вітчизняному законодавстві відсутнє поняття «міжнародні стандарти прав людини». Немає єдиної точки зору щодо нього також і в юридичній науці. Враховуючи зазначене, з метою з'ясування того, які саме положення міжнародних нормативно-правових актів доцільно розглядати як «міжнародні стандарти права на компроміс у кримінальному судочинстві», необхідно визначити, що розуміють під цим поняттям.

Саме поняття «стандарт» походить від англійського «standard» і означає «норму, критерій». У юриспруденції використовується термін «standard of law», який перекладається як «правовий стандарт, вимога, правовий критерій» [488, с. 793]. Сучасним словником іншомовних слів «стандарт» тлумачиться як «норма, зразок, мірило» [413, с. 724]. У Словнику української мови поняття «стандарт» визначено як прийнятий тип об'єктів, що відповідає певним вимогам своєю якістю, складом, властивостями і т. ін. [414].

Таким чином, під стандартом розуміється певний елемент або одиниця, що застосовується для порівняння, для приведення чого-небудь у відповідність. У стандартах встановлюються вимоги до відповідних процесів, порядку здійснення певних дій. Стандарти в будь-якій сфері людської діяльності виробляються на основі угоди зацікавлених сторін і повинні бути затверджені та визнані [68, с. 224].

Розкриваючи єдине розуміння міжнародних стандартів, юристи визначають їх як мінімальні правові вимоги, необхідні для створення основи для нормального існування міжнародної системи загалом або у будь-якій її конкретній галузі, як визнані світовим співтовариством і закріплені в його документах юридичні норми або моделі правових норм, встановлені угодою співтовариства держав [41, с. 41]. Іншими словами, міжнародні правові стандарти розглядаються як закріплені в загальновизнаних актах положення, в яких встановлені основні права і свободи, а також обов'язки осіб, які перебувають під юрисдикцією світової спільноти держав.

Поняття «стандарти» вперше з'явилося в документах Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) у 1990 р. та стосувалися людського виміру, використовувалося в них для того, щоб не створювати принципово нових положень у системі європейського права, а виокремити і згрупувати норми й принципи, що лежать в основі правового статусу людини. Стандартам надається певна відособленість як групі положень-принципів у системі загального права. Таким чином, стандарти у галузі прав особи розглядають як норми-вимоги до регулювання і захисту прав людини, закріплені в міжнародно-правових документах [124, с. 22−27]. Як зазначається в літературі, поняття «міжнародні стандарти прав людини» носить, передусім, прикладний характер і застосовується як норма «звичаєвого права». Разом з тим це поняття розглядається серед обов'язкових вимог, що містяться в міжнародних договорах [229].

Як бачиться, в поняття міжнародних стандартів включаються не тільки норми міжнародно-правових актів, але також і загальновизнані норми (тобто, норми, визнані більшістю держав, які мають найбільш загальну форму вираження). Принципи міжнародного права носять універсальний характер, будучи фундаментом міжнародного правопорядку. Дія принципів поширюється на будь-яку діяльність держав на міжнародній арені. Вони зумовлюють спрямованість, сутність і характер міжнародно-правового регулювання загалом. Стандарти ж базуються на принципах і акумулюють їх щодо конкретної галузі права, встановлюючи відповідні параметри. Таким

чином, зазначені категорії можна співвіднести між собою як нормативне обґрунтування та систему вимог, що сформувалася на його основі [124, с. 22−27].

Іноді загальновизнані норми називають основними принципами міжнародного права. Такі норми, що є нормативною основою усієї системи міжнародного права, слугують його фундаментом, відображають основні інтереси держав і народів. В силу цього вони наділені властивістю імперативності, що означає, що відхилення від цих норм визнається міжнародним співтовариством держав неприпустимим, оскільки може призвести до заподіяння шкоди інтересам усіх держав [420].

У зв’язку з цим деякі автори пропонують розглядати стандарти як правові положення-принципи, які виражають найбільш передові правові концепції, що визначають статус особи [532, с. 5], як принципи міжнародного права, що відносяться до тієї чи іншої сфери правового регулювання [2, с. 11].

Більшість науковців визначають міжнародні стандарти у галузі прав людини як принципи і норми міжнародного права, що втілюють в собі загальнолюдські цінності й суттєво впливають на розвиток національних правових систем, як «правила, виражені у вигляді загальновизнаних принципів і норм міжнародного права в сфері прав людини, які юридично зобов’язують держави створювати правовий, політичний і соціальний режим забезпечення прав людини» [172, с. 330].

Як вбачається із зазначеного вище, спільною у визначенні поняття міжнародних стандартів є вказівка на концептуальний характер міжнародних стандартів, їх визначальний вплив на систему забезпечення прав особи в усіх сферах дії права, їх пріоритет над національним законодавством. Сутність міжнародних стандартів у галузі прав людини полягає у їх перевазі над національним суверенітетом. Вони створюють певний правовий орієнтир, до якого має прагнути як кожна окрема держава, так і вся світова спільнота. При цьому метою створення міжнародних стандартів у галузі прав людини є не уніфікація національних законодавств у зазначеній галузі, а створення

типових моделей, які використовуються державами для розробки своїх власних законодавств.

Міжнародні стандарти прав людини в широкому значенні можна розглядати в якості своєрідної моделі, «цивілізаційного орієнтиру для розвитку правової сфери держав» [75, с. 210]. У цьому випадку до нього можуть бути включені не тільки норми права, закріплені в певних джерелах, а й правові ідеї і погляди.

Таким чином, міжнародні стандарти у галузі прав людини є об'єднуючою категорією, яка акумулює і відображає стан права в суспільстві на певному етапі історичного розвитку. Дане поняття є узагальненим уявленням про права і свободи людини і громадянина, виразом загальних цінностей всього людства відповідно до сучасного стану права та юридичної науки, а також розвитком ідеалів законності та гуманності. Загальні правові цінності, принципи верховенства права, панування закону, визнання і дотримання прав і свобод людини – це фундаментальна основа правових стандартів сучасної світової цивілізації.

Міжнародні стандарти орієнтовані на всі або більшість держав. І хоча, як вже зазначалося, при їх включенні у внутрішнє законодавство, безумовно, повинні враховуватися об'єктивно існуючі значні відмінності в національних законодавчих системах, стандарти у галузі прав людини містять у собі характер універсальності, не схильної до зміни залежно від тієї чи іншої правової системи, особливостей державного устрою і т. ін. При цьому стандарти у галузі прав людини володіють такою якістю, як здатність до накопичення; вони можуть бути розширені кожною державою в національному законодавстві. Безумовно, що таке розширення може проводитися з урахуванням думки інших країн спільноти і воно не повинно носити постійного характеру, так як система даних положень повинна бути стабільною, для того щоб на неї можна було орієнтуватися [124, с. 22−27].

Ураховуючи зазначене, можна визначити, що *міжнародні стандарти реалізації права на компроміс у кримінальному судочинстві – це закріплені у загальновизнаних положеннях міжнародних актів обов'язкового і*

рекомендаційного характеру загальні положення, принципи міжнародного права, відповідно до яких реалізується право учасників кримінального провадження на досягнення компромісу, а також обов'язки органів державної влади, службових та інших осіб щодо забезпечення реалізації зазначеними особами такого права.

У більшості наукових досліджень і положень нормативно-правових актів досягнення компромісу безпосередньо пов'язують з медіацією (примиренням) та відновним правосуддям. Саме вони вважаються альтернативними засобами [174, с. 105−114], формами [424] чи способами вирішення кримінально-правового конфлікту [175, с. 139−143].

Норми щодо відновного правосуддя та права на альтернативний спосіб вирішення конфлікту, посередництво та примирення у суді займають особливе місце у міжнародно-правових актах ООН. Право особи на компроміс тут представлене одночасно як обов'язок держав-учасниць ООН закріпити й реалізувати його в національному законодавстві [116, с. 323].

Першим міжнародним нормативно-правовим актом, який містить загальні норми щодо відновного правосуддя (хоча фактично вони опосередковано стосуються відновного правосуддя), можна вважати Загальну декларацію прав людини, затверджену Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р. [40, с. 12−32].

Разом з тим більшість чинних сьогодні міжнародних документів, які пов'язані із застосуванням компромісних процедур у кримінальному судочинстві, було прийнято лише починаючи з 80-х рр. XX ст. Серед них Каракаська декларація, прийнята Конгресом ООН з профілактики злочинності й поводження з правопорушниками та схвалена Генеральною Асамблеєю ООН у її резолюції № 5/171 від 15 грудня 1980 р. [157]; Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою, затверджена Генеральною Асамблеєю ООН 29 листопада 1985 р. [100]; Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх, затверджені Генеральною Асамблеєю ООН 29 листопада 1985 р. («Пекінські правила»)

[268]; Керівні принципи, що стосуються ролі осіб, які здійснюють судове переслідування, прийняті шостим Конгресом ООН з профілактики злочинності та поводження з правопорушниками 7 вересня 1990 р. [165]; Мінімальні стандартні правила ООН у відношенні заходів, непов'язаних з тюремним ув'язненням, затверджені резолюцією Генеральної Асамблеї ООН № 45/110 14 грудня 1990 р. («Токійські правила») [267]; Рекомендації щодо міжнародного співробітництва в галузі запобігання злочинності та кримінального правосуддя в контексті розвитку, затверджені резолюцією Генеральної Асамблеї ООН № 45/107 14 грудня 1990 р. [362]; Резолюція Економічної і Соціальної ради ООН від 4 травня 1999 р. «Розробка і здійснення засобів посередництва і відновного правосуддя в галузі кримінального правосуддя»; Резолюція Економічної і Соціальної ради ООН 2002/12 від 24 липня 2002 р. «Основні принципи застосування програм реституційного правосуддя в кримінальних справах» [359] та інші.

Важливу роль у реалізації права на компроміс у кримінальному судочинстві відіграють також міжнародно-правові акти Європейського Союзу та Ради Європи, серед яких: Рекомендація № R (99) 19 Комітету міністрів Ради Європи про медіацію в кримінальних справах від 15 вересня 1999 р.; фундаментальне рішення Ради Європейського Союзу про місце жертв злочинів у кримінальному судочинстві (2001/220 / JHA) від 15 березня 2001 р.; Рекомендація № R (98) 1 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо медіації в сімейних справах; Рекомендація № R (2002) 10 Комітету міністрів РЄ державам-членам щодо медіації в цивільних справах; Рекомендація № 6 R (87) 18 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Стосовно спрощення кримінального правосуддя»; Рекомендація № R (2003) 20 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо нових способів роботи зі злочинністю неповнолітніх та ролі правосуддя у справах неповнолітніх; Європейський кодекс поведінки для медіаторів (European Code of Conduct for Mediators), прийнятий на конференції, організованій Директоратом Європейської Комісії з питань юстиції 2 липня 2004 р. в Брюсселі; Рекомендація № R (2006) 8 Комітету міністрів Ради Європи

державам-членам щодо надання допомоги потерпілим від злочинів; Директива 2008/52 / ЄС Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу від 21 травня 2008 р. «Про деякі аспекти медіації в цивільних і господарських правовідносинах», Резолюція ПАРЄ № 2245 (2018) «Укладання угод у кримінальному провадженні: необхідність мінімальних стандартів для систем відмови від судового розгляду».

Дані Рекомендації були свого роду першими документами, що визнають важливість медіації для європейських співтовариств в мінливому соціальному контексті. Крім того, вони також актуальні і тому, що стимулюють держави-члени впроваджувати і зміцнювати медіацію у трьох сферах: сімейному, кримінальному та цивільному праві.

Європейська комісія з ефективності правосуддя (CEPEJ) доклала зусиль до більш ефективної реалізації Рекомендацій Комітету міністрів з питань медіації. На основі Рекомендацій CEPEJ розробила керівні принципи і конкретні заходи, спрямовані на забезпечення їх ефективного здійснення. Таким чином, 7 грудня 2007 р. було прийнято «Керівні принципи для більш ефективної реалізації існуючої рекомендації про медіацію в кримінальному процесі CEPEJ (2007) 13» [164] і «Керівні принципи для більш ефективної реалізації існуючих рекомендацій про сімейну медіацію та медіацію в цивільному процесі CEPEJ (2007) 14» [163].

Дані Керівні принципи виступають практичним інструментом держав-членів (національних законодавців, політиків, суддів і загалом всіх зацікавлених сторін), допомагаючи їм адаптувати Рекомендації та знайти підставу в наявних міжнародних та регіональних документах, визначаючи, як такі положення можуть найкраще реалізуватися у розробці нових стандартів у тих сферах, в яких існують правові прогалини [320, с. 49].

Окреслюючи роль міжнародно-правових актів у реалізації права на компроміс у кримінальному судочинстві, необхідно відзначити, передусім, визначення ними загальних положень у галузі нетрадиційного (альтернативного) правосуддя, які є відправною точкою для держав під час формування національного законодавства.

Зокрема, у преамбулі Рекомендації R (99) 19 Комітет міністрів Ради Європи (далі – Комітет міністрів) зазначив, що «держави-члени все більше прагнуть використовувати медіацію в кримінальних справах як гнучке, всеохоплююче, спрямоване на вирішення проблем доповнення, або як альтернативу традиційному судовому розгляду».

Крім того, Комітет міністрів урахував «необхідність залучення до розгляду якомога більшої кількості людей – жертв, правопорушника та тих членів суспільства, яких певна пригода могла б стосуватися». Не менш важливим за своїм змістовним навантаженням є і визнання за потерпілим «законного інтересу жертви до можливих наслідків віктимізації, інтерес до діалогу з правопорушником для отримання вибачень та певної компенсації за заподіяну шкоду» [365].

Розвиток диспозитивних начал і посилення ролі потерпілого в кримінальному процесі, як видно з тексту Рекомендації, переходить з розряду передумов для розвитку медіації в одну зі складових її концепції. Окрім цього, Комітет міністрів в преамбулі Рекомендації врахував «важливість розвинення почуття відповідальності у злочинця та надаючи тим самим йому змогу для виправлення, які призведуть до реінтеграції та реабілітації».

Загалом Комітет міністрів у преамбулі Рекомендації визнав, що «медіація може підвищити у свідомості людей роль людини та спільноти у запобіганні злочинам і різного роду конфліктів, відкриваючи можливості для нових, більш конструктивних й менш репресивних вирішень тієї чи іншої справи.

У розділі І Додатку до Рекомендації міститься положення про те, що вказівки на застосування медіації «спрацьовують у будь-якому процесі, де жертві та правопорушнику надаються можливості, у разі їхньої згоди, брати активну участь за допомогою нейтральної третьої сторони (медіатора) у вирішенні питань, пов’язаних з вчиненим злочином» [365].

Окресливши у такий спосіб концептуальні положення, які розкривають сутність, зміст та основні риси медіації, Комітет міністрів разом з тим не

сформулював чітке її визначення, давши державам можливість широкого тлумачення медіації як способу вирішення кримінально-правового конфлікту за допомогою неупередженої третьої сторони (медіатора), який може бути використаний у разі добровільної згоди на це потерпілого і правопорушника (підозрюваного, обвинуваченого, підсудного) для вирішення проблем, які виникли у результаті вчинення злочину.

Як справедливо зазначив Л. В. Головко, Рекомендацію жодним чином не потрібно сприймати як суто кабінетний документ. Навпаки, вона відображає багатий досвід застосування інституту медіації у кримінальних справах, наявний в США і Великобританії, Франції й Німеччині, Бельгії та Нідерландах, а з недавніх пір ще й в Польщі, Чехії і т.ін.[87, с. 128].

Тому для ефективної реалізації права на компроміс у кримінальному судочинстві мають ураховуватися не тільки положення тих чи інших пунктів, а й підготовлена Комітетом експертів пояснювальна записка з поправками, внесеними в неї Європейським комітетом з проблем злочинності. У ній відображається досвід застосування медіації – у кримінальному судочинстві країн Європи.

У пояснювальній записці до Рекомендації R (99) 19 зазначається, що форми медіації в кримінальних справах досить численні. Вони поєднуються одна з одною, утворюючи безліч різновидів. В якості основних моделей названі:

– неформальне посередництво (здійснюється працівниками органів кримінальної юстиції, наприклад, прокурором або уповноваженим соціальним працівником). Основна ідея – розв’язати конфлікт між особою, яка вчинила злочин, та потерпілим з подальшим припиненням судового переслідування або взагалі відмовою від кримінального переслідування;

– традиційні сільські або племінні сходи (характерні для тісно згуртованих суспільств, яких вже не знайти в сучасних розвинених країнах);

– посередництво між потерпілим і правопорушником – аналог сучасної медіації, яка застосовується більшістю європейських держав. Варіанти цієї

моделі різноманітні. У ролі медіаторів можуть виступати поліцейські, працівники суду і прокуратури або незалежні громадські організації;

– програми переговорів про компенсації існують лише для того, щоб визначити розмір матеріальної або іншої можливої компенсації заподіяної шкоди, яку повинен буде виплатити правопорушник потерпілому на підставі рішення суду. Такі програми іноді містять у собі організовану медіатором зустріч сторін, але посередники частіше вважають за краще відносно прості та короткі співбесіди з кожною стороною окремо. В рамках програм переговорів про компенсації не ставиться мета примирити сторони, а лише обумовлюються умови виплати матеріального відшкодування. Інколи переговори доповнюються програмами працевлаштування правопорушника, щоб він міг заробити гроші, призначені для компенсації заподіяної ним шкоди;

– громадські суди – передбачають передачу кримінальних справ прокуратурою або судами на розгляд місцевій громаді за прийнятими в ній правилами, які відрізняються більшою гнучкістю і відсутністю формалізму, часто включають в себе елементи посередництва і переговорів. Місцева влада може створювати свої органи з проведення посередництва;

– сімейні та громадські конференції – ще один приклад участі місцевої громади в роботі системи кримінального правосуддя. Тут передбачається зустріч не тільки потерпілого і правопорушника, але також рідних і близьких правопорушника, представників таких установ, як поліція і органи юстиції, молоді та неповнолітніх, а також іноді і прихильників потерпілого. Від правопорушника і членів його родини потрібно виробити всеосяжну угоду, що містить пункти про компенсацію, стягнення, зобов’язання, яке прийнятне для потерпілого і дозволяє правопорушнику уникнути подальших неприємностей [365].

Перелічені моделі узагальнюють досвід застосування медіації та пропонують державам право вибору того чи іншого варіанту за умови дотримання основних принципів, які закріплені як у самій Рекомендації, так і в інших міжнародно-правових актах. До таких принципів належать:

добровільність, співробітництво і рівність сторін, інформативна згода сторін, нейтралітет, незалежність, неупередженість і справедливість медіатора, його компетентність та кваліфікація, конфіденційність, доступність посередницьких послуг, допустимість примирення на будь-якій стадії правосуддя, самостійність служб медіації.

Найбільш повно у міжнародних документах та науковій літературі розкрито *принцип добровільності*. Це обумовлено його фундаментальністю, безспірністю та наявністю практично в усіх дефініціях компромісних процедур.

Відправною точкою у визначенні цього принципу є добровільність звернення учасників правового конфлікту до альтернативних способів його вирішення.

Як зазначено у Рекомендації № R (99) 19 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам Ради, які зацікавлені в організації медіації у кримінальних справах, медіація у кримінальних справах повинна мати місце тільки тоді, коли всі сторони добровільно дійшли згоди з цього приводу. Сторони також можуть відмовитися від своєї згоди на будь-якому етапі проведення медіації [365].

При цьому згода обвинуваченого повинна бути отримана кожного разу, коли передбачається застосування альтернативного способу вирішення кримінально-правового конфлікту, який тягне за собою умовне відхилення або умовне припинення провадження. За відсутності такої згоди орган, який здійснює переслідування, зобов’язаний продовжувати провадження щодо обвинуваченого, якщо він не вирішить припинити обвинувачення з будь-яких інших причин (Рекомендація № 6 R (87) 18 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Стосовно спрощення кримінального правосуддя») [363].

Відповідно до ст. 4 Типового Закону ЮНСІТРАЛ (United Nations Commission on International TradeLaw, UNCITRAL) «Про міжнародну комерційну погоджувальну процедуру» відповідний процес починається у день, коли сторони в суперечці погоджуються до неї звернутися [449]. У Висновках Консультативної ради європейських суддів Ради Європи № 6 від

24 листопада 2004 р. «Про справедливий судовий розгляд у розумні строки і роль судді у судових процесах з урахуванням альтернативних способів вирішення спорів» вказано, що звернення до посередництва в цивільних і адміністративних процесах має обиратися сторонами за власною ініціативою. Суддя має право рекомендувати сторонам постати перед посередником зі збереженням за ними права відмовитися від участі в цій процедурі [55].

У пунктах 8. 3. та 8. 10. Резолюції ПАРЄ № 2245 (2018) Асамблея закликає всі держави-члени та держави, які мають статус спостерігача або інший статус у Раді Європи або Асамблеї, впроваджувати наступні гарантії: 1) вимагати судового розгляду ключових елементів угоди про визнання вини, зокрема, достовірності та добровільного характеру зізнання та відповідності санкції, яка витікає з угоди про визнання провини, а також передбачити належну відповідальність за залякування, примус та інші зловживання під час укладення угоди про визнання провини; 2) гарантувати належний моніторинг і контроль судів та правоохоронних органів для уникнення шантажу, тиску або будь-яких інших маніпуляцій, спрямованих на примушування підозрюваних брати участь у системі відмови від судового розгляду [360].

З огляду на викладене можна виокремити такі аспекти дії принципу добровільності реалізації права на компроміс у кримінальному судочинстві:

1. Процедуру примирення можна розпочати тільки за умови, що сторони дійшли взаємної домовленості. Сторони укладають угоду про застосування процедури примирення добровільно, без примусу. Волевиявлення однієї зі сторін щодо компромісного вирішення конфлікту з метою ініціювати проведення процедури примирення не зобов’язує іншу сторону вступити у ці відносини. Будь-які спроби змусити одну зі сторін до участі у примиренні повинні присікатися органами кримінальної юстиції (для прикладу, недопустимим є спонукання особи аргументами про те, що відмова підозрюваного від участі у примиренні буде розцінюватись як обставина, що обтяжує покарання).

2. Перебіг процедури примирення залежить від волевиявлення сторін: будь-який учасник в односторонньому порядку має право припинити процедуру примирення без будь-яких негативних для себе наслідків.

3. Під час пошуку оптимальних рішень не здійснюється будь-який зовнішній тиск: за будь-якою зі сторін зберігається право прийняти або відхилити варіант урегулювання конфлікту, який був запропонований в ході процедури примирення. Висуваючи у процесі примирення свої пропозиції або заперечуючи пропозиції іншої, сторона не зобов'язана пояснювати це будь-якими причинами.

4. Неприйнятними у кримінальному судочинстві є положення, які спрямовані на встановлення обов'язковості застосування процедури примирення для вирішення будь-яких кримінально-правових конфліктів.

5. Представники органів кримінальної юстиції зобов'язані роз'яснити сторонам перелічені вище аспекти до початку процедури примирення.

Вимога добровільності у вирішенні компромісу не позбавляє посередника активної участі на шляху до консенсусу [406]. Це означає, що сторони самі повинні приймати рішення. Посередник може допомогти їм під час його пошуку, запропонувати різноманітні варіанти. Будь-який тиск на учасників заборонений. Сторони не повинні впливати одна на іншу, а медіатор не повинен використовувати свій авторитет для змушування сторін до прийняття чи відмови від прийняття будь-яких рішень.

Для того, щоб сторони дали свою згоду на участь у процедурі примирення, до її початку вони повинні бути поінформовані про усі необхідні відомості процедури примирення та пов'язані з нею питання. У літературі відповідний принцип отримав назву інформованої згоди сторін.

Як зазначається в Керівних принципах щодо кращого застосування чинної Рекомендації щодо медіації у кримінальних справах, медіація вимагає вільної та поінформованої згоди як потерпілого, так і правопорушника, і, відтак, ніколи не повинна використовуватись у тих випадках, коли є ризик того, що проведення медіації може погіршити становище однієї зі сторін конфлікту. Належна увага має приділятися не лише потенційним перевагам,

але також і потенційним ризикам медіації для обох сторін і зокрема потерпілого.

Особливі зусилля повинні скеровуватись на забезпечення прозорості, повноти і вчасності інформації про медіацію між потерпілим та правопорушником. Така інформація повинна містити: власне процес медіації; права та обов'язки сторін; юридичні наслідки медіації.

Сторони медіації повинні, зокрема, бути повністю поінформовані про можливі наслідки процесу медіації у рамках процедури прийняття судового рішення по справі, у т. ч. про призупинення кримінального процесу, відкладення чи пом'якшення покарання, що накладається на підозрюваного правопорушника. Також у тих випадках, коли потерпілі є особливо вразливими, вони повинні отримувати інформацію про можливість проведення медіації без безпосереднього особистого контакту з підозрюваним правопорушником [165].

Важливо відмітити, що вимоги щодо добровільності та інформованості повинні бути дотримані не тільки під час застосування процедури примирення потерпілого з обвинуваченим, а й під час укладення угоди про визнання винуватості між обвинуваченим та прокурором. На це звернув увагу ЄСПЛ у справі «Natsvlishvili та Togonidze проти Грузії», зазначивши, що угода повинна бути прийнята заявником при повному розумінні фактів справи та правових наслідків і дійсно на добровільній основі [369].

Доступ до необхідної для учасників інформації повинен бути забезпечений представниками органів державної влади (Рекомендація Ради Європи № R (99) 19). Право на роз'яснення того, як та ким буде проводитись примирення, який воно може мати вплив на результат розгляду кримінального провадження, якими можуть бути варіанти вирішення конфлікту, може бути надане також адвокатам як юридичним представникам сторін.

Незважаючи на те, що у міжнародних документах звертається увага на добровільність реалізації права на компроміс у кримінальному судочинстві сторонами конфлікту, до яких відносяться порушник та потерпілий, було б

помилковим вважати інший, обов'язковий характер участі посередника (медіатора) у вирішенні кримінально-правового конфлікту. Він також має право вступити та вийти з процедури примирення у будь-який момент. Це випливає зі змісту інших принципів реалізації права на компроміс, серед яких незалежність, неупередженість та справедливість медіатора, його компетентність і кваліфікація.

З огляду на окреслене вважаємо доцільним визначити основні підстави відмови посередника від участі у досягненні компромісу:

− якщо сторони (одна зі сторін) будуть перешкоджати проведенню процедури примирення, в тому числі не прибувати без поважної причини для участі у зустрічах;

− якщо сторони (одна зі сторін) в ході проведення процедури порушують правила проведення процедури примирення;

− якщо в ході проведення процедури примирення медіатор, ґрунтуючись на своїх професійних знаннях і досвіді, дійде висновку про неможливість вирішення конфлікту шляхом проведення процедури примирення.

У доповнення до вимог добровільності п. 31 Рекомендації № R (99) 19 містить вимогу розумності та співмірності, яка означає, що за рівних інших умов обсяг покладених на порушника обов'язків повинен відповідати тяжкості його порушення, наприклад, «… обумовлена реституцією компенсація заподіяної шкоди не повинна бути надмірною…» (Рекомендація Ради Європи № R (99) 19).

Наступним принципом реалізації права на компроміс у кримінальному судочинстві є *конфіденційність*. Як зазначено у Рекомендації № R (99) 19 Комітету міністрів Ради Європи про медіацію в кримінальних справах, будь-які обговорення під час зустрічі мають конфіденційний характер та не можуть використовуватися в майбутньому, окрім випадків, коли наявна згода сторін.

Основні аспекти цього принципу полягають у наступному:

1. Посередник у вирішенні конфлікту не має права розголошувати інформацію, яка стала йому відома під час процедури примирення, крім випадків, коли сторони дали на це свою згоду, а також коли це прямо передбачено законодавством.

2. Посередник повинен детально проінформувати сторони про допустимі правила дотримання конфіденційності. Сторонам необхідно знати, чи може інформація, обговорювана в ході медіації, бути використана в суді чи іншому державному органі.

3. Жоден з учасників процедури примирення не має права посилатися (якщо сторони не дали на це згоди) на інформацію про готовність сторін брати участь у проведенні даної процедури; про позиції, думки або пропозиції, які були висловлені однією зі сторін щодо можливості врегулювати конфлікт; про зроблені в процесі примирення зізнання; про готовність сторін прийняти пропозицію посередника і врегулювати конфлікт.

Конфіденційну інформацію посередник отримує вже на початковому етапі процедури примирення після встановлення контакту зі сторонами під час своїх бесід з ними на предмет можливості вирішення конфлікту шляхом досягнення компромісу. Отримана посередником під час бесід інформація допомагає йому сформувати тактику спілкування зі сторонами. При цьому така інформація не повідомляється ні іншій стороні, ні суду.

Конфіденційність переговорів, пов’язаних з примиренням, допомагає створити атмосферу довіри, необхідну для залучення сторін у відкриту дискусію з цілої низки можливих варіантів виходу з конфлікту. Сторона може відмовлятися висувати певні пропозиції з вирішення конфлікту у зв’язку з побоюваннями, що ці пропозиції будуть сприйняті як поступка чи прояв слабкості й згодом можуть бути використані проти неї в судовому процесі.

Чим більше інформації медіатор отримує від сторін, тим унікальнішою є його позиція і спосіб урегулювання конфлікту, тим значнішою є його роль у вирішенні конфлікту. З огляду на той факт, що сторони самі визначають, яку інформацію повідомляти посереднику, вони, як правило, утримаються від

розголошення тієї чи іншої інформації в разі, якщо у них відсутня довіра до посередника, а також якщо є ризик того, що він може бути змушений розкрити таку інформацію за запитом суду або іншого органу, або посадової особи.

У зв'язку з цим виокремлюють два аспекти зобов'язань посередника щодо збереження конфіденційності отриманої інформації: зобов'язання перед сторонами і зобов'язання перед третіми особами. У першому випадку юридичною підставою для захисту інтересів сторін є укладений між ними договір, який повинен детально прописувати зобов'язання зі збереження конфіденційності отриманої інформації і відповідальність за її порушення. Водночас дійсно нейтральний посередник, акредитований при провідних центрах процедур примирення, незацікавлений в несанкціонованому розкритті конфіденційної інформації в силу заподіяння репутаційної шкоди. Щоб уникнути непорозумінь при проведенні процедур посередництва посередник, зазвичай, після закінчення кожної конфіденційної зустрічі зі сторонами повинен уточнювати з ними ту інформацію, яку він може передати іншій чи третій стороні, якщо у цьому буде потреба, а яку – ні. Посередник також зобов'язаний прикладати максимум зусиль для того, щоб його записи були недоступні для читання сторонами, або ж у міру можливостей утримується від ведення будь-яких записів [520, с. 51].

Враховуючи зазначене, реалізація принципу конфіденційності вимагає укладення відповідного договору, який, зазвичай, передбачає обов'язок посередника не розголошувати відомості, які він отримав під час проведення бесід зі сторонами. Разом з тим п. 30 Рекомендації № R (99) 19 Комітету міністрів Ради Європи про медіацію в кримінальних справах передбачає винятки з принципу конфіденційності, закріплюючи положення про повідомлення медіатором інформації щодо можливої небезпеки злочинів, про яку може стати відомо під час зустрічі, відповідним зацікавленим особам чи органам [365].

Однак, як визнають члени Консультативної ради європейських суддів, вказане положення п. 30 Рекомендації № R (99) 19 з огляду на вимоги п. 14,

відповідно до якого «участь у посередництві не повинна використовуватися як доказ визнання вини у подальшому провадженні», створює певну проблему в процесі реалізації принципу конфіденційності. У вітчизняній правовій системі обвинувачення є обов'язковим, тому вимагає від посередника повідомити органи кримінальної юстиції про факти злочинних дій, які стали йому відомі під час процедури примирення. Своєю чергою, це впливає на заохочення порушника говорити відверто під час процедури відновного правосуддя, оскільки повідомлення порушником інформації про інші правопорушення може мати негативні наслідки як для нього самого, так і інших осіб, які не беруть участь у процедурі примирення [55].

Реалізація принципу конфіденційності вимагає також закріплення на міжнародному рівні вимог щодо відповідальності посередника аж до позбавлення його відповідного статусу. Певні спроби у цьому напрямі зроблено у Директиві № 2008/52/ЄС Європейського парламенту і Ради про деякі аспекти посередництва (медіації) в цивільних та комерційних справах. Стаття 7 цього документа передбачає, що, беручи до уваги, що посередництво має здійснюватися таким чином, щоб зберігати конфіденційність, держави-члени повинні гарантувати, що, якщо сторони не прийдуть до іншої угоди, то ні посередники, ні особи, які беруть участь в управлінні процесом посередництва, не будуть зобов'язані давати показання щодо інформації, яка випливає з посередницького процесу або в зв'язку з ним, за винятком випадків: a) коли це необхідно для громадського порядку в зацікавленій державі-члені, особливо для забезпечення захисту першочергових інтересів дітей або для запобігання будь-якого посягання на фізичну або психологічну безпеку людини; або b) коли оприлюднення змісту угоди, досягнутої за допомогою посередництва, необхідне для того, щоб здійснити або виконати цю угоду.

Жодне з положень § 1 ст. 7 Директиви № 2008/52/ЄС не перешкоджає державам-членам застосовувати більш суворі заходи, щоб зберігати конфіденційність посередництва [106].

Як справедливо відзначається у літературі, ні вирішення конфлікту загалом, ні конкретні домовленості у межах процедури примирення були б неможливі без визнання сторін рівними у своїх можливостях [64, с. 28−29]. У зв'язку з цим важливого значення набуває закріплення принципу *співробітництва та рівності сторін.* На міжнародному рівні відповідне положення закріплене у Додатку до Резолюції 2002/12 Економічної і Соціальної Ради від 24 липня 2002 р. «Основні принципи застосування програм реституційного правосуддя в питаннях кримінального правосуддя». Відповідно до п. 9 цього Додатку при передачі справи в реституційний процес і при проведенні реституційного процесу потрібно брати до уваги відмінності, що ведуть до порушення рівноваги сил, а також культурні відмінності сторін.

Принцип рівності сторін передбачає наявність в обох сторін однакових можливостей на вчинення всіх процедурних дій. Цей принцип схожий з принципом процесуальної рівності сторін у кримінальному провадженні та є окремим проявом конституційного принципу рівності всіх перед законом і судом. Під час вирішення кримінально-правових конфліктів принцип рівності сторін розглядається як передумова співпраці, оскільки не має самостійного значення [520, с. 56].

Дія принципу рівності виявляється в тому, що в ході проведення процедури примирення обидві сторони в рівній мірі вибирають посередника і визначають її умови, висловлюють свої позиції, ставлять запитання, визначають теми для переговорів, беруть участь у виробленні угоди, а також мають рівне право на індивідуальну бесіду з посередником.

При проведенні процедури примирення посередник своїми діями не має права як ставити одну зі сторін у пріоритетне становище, так і применшувати права і законні інтереси однієї зі сторін. Посередник гарантує сторонам, залученим до процесу, рівні можливості.

Принцип доступності процедури примирення передбачає заходи з розвитку та запровадження дієвих програм медіації на якомога ширшій

географічній території, на всіх етапах процесу кримінального правосуддя, у т. ч. виконання покарання [163].

Необхідно зазначити, що у Рекомендації № R (99) 19 мова йде тільки про територіальну доступність. Однак фінансова доступність процедури примирення для усіх верств населення видається не менш важливою умовою.

У зв'язку з цим у п. 1.1. Інструкції Європейської комісії з питань ефективного правосуддя «Щодо кращого застосування чинної Рекомендації щодо медіації у кримінальних справах» звертається увага на обов'язок держав визнавати та розвивати як наявні, так і нові дієві програми медіації шляхом надання фінансової та інших форм підтримки. У разі набуття успішного досвіду впровадження програм медіації країни-члени заохочуються розширювати доступність таких програм шляхом інформування, навчання та відповідного спостереження.

У разі застосування процедури примирення у цивільних справах вона є платною і витрати несуть сторони в рівних частках. У таких випадках плата за посередництво в конфлікті є справедливою, особливо якщо мова йде про великі економічні спори, і сторони розуміють, що послуги посередника обійдуться їм набагато дешевше, ніж державні мита, які необхідно сплатити для того, щоб розпочати судовий процес, а також витрати на адвокатів, які здійснюють представництво в суді.

Необхідно погодитись з тим, що у кримінальному процесі процедура примирення на платній основі не матиме успіху. По-перше, було б несправедливо примушувати потерпілого до оплати посередницьких послуг. Що стосується злочинця – то не виключено, що особа в силу відсутності фінансової можливості відмовиться оплачувати відновну програму (особливо, якщо на злочин його штовхнула саме бідність і нездатність забезпечити себе і своїх близьких навіть товарами першої необхідності) [42, с. 50].

У зв'язку з цим заслуговує на увагу положення п. 34 Керівних принципів Європейської комісії з питань ефективного правосуддя «Щодо кращого застосування чинної Рекомендації щодо медіації у кримінальних

справах» про те, що з метою забезпечення доступності медіації країни-члени повинні гарантувати пряму фінансову підтримку послуг з медіації через юридичну допомогу та/чи інші засоби. Особливо у тих країнах, де правопорушник повинен самостійно частково фінансувати свою участь у медіації, країни-члени мають забезпечувати пропорційність його/її витрат на медіації відповідно до його/її доходу. Платні послуги медіації, які не підтримуються юридичною допомогою, можуть створювати перешкоди для проведення медіації [163].

Про доступність правової допомоги для альтернативного вирішення спорів так само, як і для стандартного судового провадження, вказано у Висновку № 6 (2004) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо справедливого суду в розумний строк та ролі судді в судових процесах з урахуванням альтернативних засобів вирішення спорів. Відповідно до п. Г.2. як ресурси правової допомоги, так і будь-які інші державні витрати на підтримку альтернативного вирішення спорів повинні використовувати спеціальний бюджет так, щоб відповідні витрати не відносилися на операційний бюджет судів [55].

Закріплена у Рекомендації № R (99) 19 *допустимість примирення на будь-якій стадії правосуддя,* як принцип примирення, передбачає можливість вирішення конфлікту протягом всього кримінального судочинства. При цьому враховується, що сторони (передусім потерпілий) можуть не бути готові скористатися вигодами медіації на початкових стадіях процесу. Поряд з цим важливо не відкладати врегулювання конфлікту. Крім цього, необхідно відзначити, що в додатку до Рекомендації прямо вказано на те, що «кримінальну справу повинно бути відкрито для медіації, як тільки про злочин було заявлено в поліцію» [365].

Важливим для процесу примирення є закріплення на міжнародному рівні *принципу збереження посередником у вирішенні кримінально-правового конфлікту нейтралітету, незалежності у судженнях, неупередженості та справедливості*. Додаток до Резолюції 2002/12 Економічної і Соціальної Ради від 24 липня 2002 р. «Основні принципи застосування програм

реституційного правосуддя в питаннях кримінального правосуддя» визначає, що «посередник» – це особа, роль якої полягає в сприянні на справедливій та неупередженій основі участі сторін в реституційному процесі [291].

У ч. 5 ст. 5 Типового Закону ЮНСІТРАЛ також передбачено, що у разі звернення до будь-якої особи у зв’язку з її можливим призначенням як посередника ця особа повідомляє про будь-які обставини, які можуть викликати обґрунтовані сумніви в її неупередженості або незалежності [449].

Відповідно до п. 2.1. Європейського кодексу поведінки для медіаторів медіатор не має права діяти, або якщо він почав діяти, продовжувати діяти, без з’ясування попередньо всіх обставин, які можуть або могли б вплинути на його незалежність чи викликати конфлікт інтересів. Обов’язок з’ясування таких обставин є постійною вимогою протягом усього процесу медіації. До таких обставин відносяться:

– будь-які особисті або ділові відносини – з однією зі сторін;

– будь-яка фінансова або інша зацікавленість в результатах медіації;

– попередня діяльність медіатора або кого-небудь з його компанії, підприємства в будь-якому іншому статусі, крім медіатора, на користь однієї зі сторін.

У таких випадках медіатор може погодитися на проведення медіації або продовжити проведення медіації тільки в тому разі, якщо він упевнений у своїй здатності здійснювати медіацію з дотриманням повної незалежності та нейтралітету, із забезпеченням повної об’єктивності й за чітко вираженої згоди сторін [125].

Відповідно до п. Г. 8. Висновку № 6 (2004) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо справедливого суду в розумний строк та ролі судді в судових процесах з урахуванням альтернативних засобів вирішення спорів відповідні юридичні норми або судова практика повинні наділяти суддю повноваженням направляти сторони до визначеного судом підготовленого посередника, який може довести наявність у нього відповідних навичок і кваліфікації, а також необхідної безсторонності та незалежності.

На вимоги безсторонності та незалежності неодноразово звертається увага також і в інших положеннях Висновку № 6 (2004) Консультативної ради європейських суддів [55].

Значення вказаного принципу полягає у забезпеченні учасникам процедури примирення працювати в атмосфері співробітництва та надає їм рівні права брати участь у переговорах [61, с. 10−28].

Професійний посередник на відміну від адвоката не повинен діяти в інтересах однієї сторони. Клієнтами для нього є обидві сторони конфлікту. Якщо вони не можуть досягти компромісу, за ініціативою медіатора обговорення найбільш проблемних питань може переноситись на наступну зустріч.

Важливим аспектом зазначеного принципу є підтримання посередником сторін у їх прагненні вирішити кримінально-правовий конфлікт шляхом досягнення компромісу. Якщо посередник відчуває, що не може виконати цю умову, він повинен передати справу іншому медіатору або припинити медіацію.

Нейтральність медіатора у кримінальному судочинстві має свої особливості. По-перше, залишаючись неупередженим по відношенню до сторін, медіатор залишається небайдужим до факту правопорушення. Це означає, що сторони для нього не рівні з точки зору обов'язку порушника відновити порушене право потерпілого. З іншого боку, вимоги потерпілих до порушника повинні бути співмірними з тяжкістю вчиненого діяння.

Пункт 1.1. Європейського кодексу поведінки для медіаторів закріплює також принцип *компетентності медіатора* та наявності необхідних знань у сфері медіації. Важливими його елементами є належне навчання та постійне вдосконалення їх теоретичних і практичних навичок у сфері медіації з урахуванням всіх, що відносяться до цього, стандартів або вимог, пов'язаних з їх акредитацією. Висновок № 6 (2004) Консультативної ради європейських суддів зобов'язує суддів направляти сторони конфлікту до підготовленого посередника, який може довести наявність у нього відповідних навичок і кваліфікації. Судді можуть самі діяти в якості посередників, оскільки це

дозволяє надати суддівське ноу-хау в розпорядження суспільства. Тим не менше, необхідно зберегти їхню безсторонність, зокрема передбачивши, що вони виконуватимуть цю функцію у спорах, інших, ніж ті, які вони будуть розглядати та вирішувати як судді [55]. Це положення дає підстави стверджувати про відсутність спеціальних професійних вимог до посередників у процедурі примирення. Натомість, як наголошується у розділі V 2 Рекомендації № R (99) 19, медіаторів відбирають з різних верств суспільства, які мають хороші знання щодо тієї чи іншої спільноти та її культурних особливостей.

Медіатори мають проявляти навички міжособистісного спілкування та вміти оцінювати ситуацію.

Медіатори мають пройти початкове навчання, перш ніж почати виконувати свої функції на роботі. Їх навчання має на меті отримати більш ґрунтовні знання в певній сфері: вміти вирішувати конфлікти, працювати належним чином з жертвою та злочинцем, розуміти склад системи кримінальної юстиції.

Такі якості посередника дозволяють йому бачити прояв емоцій та правильно їх інтерпретувати [224, с. 158−169].

Посередництво є емоційним процесом досягнення компромісу. Посередник повинен розуміти, що емоції кожної сторони, а не їх позиції як такі, є фундаментальними факторами, які повинні враховуватися. Якщо будь-яка зі сторін в процесі примирення не буде задоволена досягнутою угодою, то це суттєва передумова того, що вона намагатиметься продовжити суперечку в суді.

Тому компетентність посередника передбачає вміння у процесі вирішення кримінально-правового конфлікту змінювати емоції сторін. Тільки так можна досягти ефективних і довгострокових угод. А це неможливо без знання психології.

Компетентність посередника передбачає уміння також працювати і з особистісними цінностями. Це ті принципи, за якими ми живемо. Чесність, лояльність, пунктуальність, акуратність – це приклади цінностей, які

допомагають нам орієнтуватися в невизначеності повсякденного життя. Коли ці цінності порушуються або оспорюються, виникає конфлікт. Посередник повинен ідентифікувати цінності сторін, щоб будувати роботу відповідно до них, а не проти них.

Потрібно відзначити і те, що усі люди мають упередження і постійно роблять припущення – про інших людей, їхню поведінку, їхні думки, наміри і мотиви. Однак загальна, але небезпечна помилка полягає в тому, що всі упереджені. Тому компетентність посередника полягає також у вмінні виявити спотворення в сприйнятті сторін і розвіяти хибні уявлення, виявивши при цьому спільне для обох сторін.

Досвідчені посередники повинні уміти розпізнавати, ідентифікувати і ефективно управляти цими особливостями людської поведінки. Ті, хто добре їх розуміють, будуть частіше домагатися врегулювання спору і витрачати менше часу на супровід діалогу сторін [220]. Вважаємо, що саме ці властивості мають визначальне значення під час вирішення питання про компетентність посередника.

Інструкція щодо кращого застосування чинної Рекомендації щодо медіації у кримінальних справах від 7 грудня 2007 р. передбачає обов’язок держав та/чи зацікавлених у сфері розвитку медіації інституцій забезпечувати наявність відповідних навчальних програм для медіаторів і, беручи до уваги розбіжності між навчальними програмами, встановлювати загальні стандарти такого навчання.

У процесі навчання медіації мають бути враховані щонайменше такі аспекти: принципи та цілі медіації, ставлення та етика медіатора, етапи процесу медіації, базові знання системи кримінального правосуддя, зв’язок між кримінальним правосуддям та медіацією, визначення, структура та курс медіації, законодавчі рамки для здійснення медіації, навички та техніки комунікації й роботи з потерпілими, правопорушниками та іншими особами, залученими в процес медіації, у т. ч. базові знання щодо поведінки й реакцій потерпілих і правопорушників, навички й техніки медіації, належний обсяг рольових ігор та інших практичних вправ, спеціальні навички проведення

медіації у випадках тяжких правопорушень і правопорушень, у скоєнні яких задіяні неповнолітні, різноманітні методи відновного правосуддя, оцінювання тренерських знань і компетентності.

Навчання медіаторів повинне супроводжуватись супервізією, наставництвом і постійним професійним зростанням.

Держави повинні визнавати важливість встановлення загальних критеріїв щодо дозволу акредитації медіаторів та/чи організацій, що надають послуги з медіації та/або навчають медіаторів. Через зростання рівня мобільності в межах Європи потрібно вживати заходів щодо встановлення загальних міжнародних критеріїв акредитації, як, наприклад, європейський сертифікат медіатора тощо.

Оскільки деякі держави натрапляють на проблеми з якістю навчання медіаторів, національним навчальним закладам рекомендується налагоджувати зв'язки та/або запроваджувати постійно діючі навчальні програми для медіаторів, а також для тренерів з медіації (наприклад, Європейський навчальний центр). Це може здійснюватися за сприяння Ради Європи у співпраці з Європейським Союзом [164].

З огляду на особливий процесуальний статус неповнолітнього у кримінальному процесі, окремого дослідження вимагають міжнародні стандарти права на компроміс у кримінальних провадженнях з їх участю. Процедури примирення у цих випадках додатково повинні також підпорядковуватись принципам ювенального судочинства, які випливають з міжнародних правових актів (стандартів), присвячених правосуддю для неповнолітніх [128, с. 100]. Серед таких принципів необхідно виокремити наступні:

1. *Принцип підвищеного правового захисту,* закріплений у п. 15 Мінімальних стандартних правил Організації Об'єднаних Націй, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила) (Нью-Йорк 29 листопада 1985 р.), п. 8 Рекомендації R (99) 19, п. 13 (а) Резолюції Економічної та Соціальної Ради ООН про основні принципи застосування програм відновного правосуддя у кримінальних справах та ін.

Неповнолітні в силу особливостей інтелектуального, фізіологічного, психологічного розвитку, відсутності життєвого досвіду і знань, незрілого віку, несформованих систем життєвих цінностей і пріоритетів, переконань, поглядів і установок, опинившись у складній ситуації відносин з представниками органів розслідування і суду, не здатні повною мірою усвідомлювати те, що відбувається, скористатися своїми правами, діяти відповідно до своїх законних інтересів [219, с. 48]. Тому міжнародно-правовими актами передбачається участь законного представника в сфері кримінального судочинства. Так, згідно зі ст. ст. 7.1 і 15. 2 Мінімальних стандартних правил Організації Об'єднаних Націй, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила) (Нью-Йорк 29 листопада 1985 р.), п. 8 Рекомендації R (99) 19, п. 13 (а) Резолюції Економічної та Соціальної Ради ООН «Про основні принципи застосування програм відновного правосуддя у кримінальних справах» у кримінальному провадженні (зокрема, під час процедури примирення) має забезпечуватися право неповнолітнього на присутність батьків або опікунів, а компетентні органи повинні мати повноваження вимагати присутності цих осіб.

Відповідно до Пекінських правил відсторонення від участі в справі батьків можливе за умови, «якщо є підстави вважати, що це необхідно в інтересах неповнолітнього» (ст. 15.2). Мова йде про прояв ворожого ставлення до неповнолітнього, конфлікт інтересів в сім'ї, серед близьких людей.

2. *Принцип найменшого втручання*, що ґрунтується на положеннях Ер-Ріядських принципів, а також на п. 8, 14.2, 20 Пекінських правил. Вони передбачають вимогу мінімізації контакту неповнолітнього з системою правоохоронних органів, що може бути забезпечено шляхом попередження злочинної поведінки неповнолітніх на ранніх етапах. Також встановлено особливий спрощений порядок судочинства у справах неповнолітніх і конфіденційність розгляду.

Відповідно до «Пекінських правил» законодавство повинно містити заборону на доступ до матеріалів справи щодо неповнолітнього третім

особам, заборону на доступ представників преси до суду, заборону на оприлюднення відомостей про неповнолітнього в ЗМІ, вимогу про закритість кримінального процесу. У ст. 21 «Пекінських правил» встановлено, що матеріали кримінальних справ щодо неповнолітніх зберігаються строго конфіденційно і не повинні використовуватися при розгляді справ щодо дорослих в наступних випадках, пов'язаних з тим же правопорушником.

3. *Принцип спеціалізації* ґрунтується на вимогах п. 1.6, 2.2., 6.3., 12 та 22 Пекінських правил про розгляд справ неповнолітніх спеціальним «компетентним органом влади».

Аналіз міжнародних актів, що містять стандарти кримінального судочинства за участю неповнолітніх, свідчить про те, що поняттям «juvenile justice» охоплюється не тільки система органів правосуддя і порядок його здійснення; воно тісно пов'язується з досудовим провадженням у справах неповнолітніх.

Оскільки міжнародні стандарти судочинства за участю неповнолітніх визначають однією з основних його цілей забезпечення благополуччя підлітка і пріоритет виховного впливу, то досягнення цієї мети неможливе без залучення в систему ювенальної юстиції інших органів і установ, залучених у сферу кримінального судочинства щодо неповнолітніх, які здійснюють їх соціальний супровід і профілактику правопорушень (слідчі, комісії у справах неповнолітніх і захисту їхніх прав, підрозділи ювенальної превенції Національної поліції тощо).

Щодо спеціалізації службових осіб органів ювенальної юстиції, які здійснюють провадження у справах неповнолітніх, то законодавством повинна передбачатись необхідність забезпечення їх професійної компетентності шляхом навчання і підвищення кваліфікації не тільки з питань права, а й педагогіки, соціології, психології. Така кваліфікація збільшує переваги виховного характеру судового процесу. Це пов'язане з тим, що кримінальне провадження щодо неповнолітніх, насамперед, має здійснити попереджувальний і профілактичний вплив на правопорушника, створити довірливе ставлення до правоохоронних органів [310, с. 68].

4. Пункти 14.2. та 16 Пекінських правил закріплюють також *принцип індивідуалізації*. Він означає, що в центрі судочинства перебуває особа неповнолітнього, а також причини та умови його правопорушення. Цей принцип передбачає такі аспекти: 1) забезпечення неформального характеру судочинства; 2) індивідуальний підхід до неповнолітнього; 3) вивчення особистості підлітка. Особливості реалізації цього принципу вимагають залучення в кримінальний процес фахівців соціально-психологічних служб ювенального профілю.

Незважаючи на суттєві переваги процедур відновного правосуддя, неформальний характер під час їх застосування містить у собі небезпеку порушення прав сторін конфлікту. У зв'язку з цим, як зазначає ЄСПЛ, будь-яка відмова від процесуальних прав має завжди бути зроблена у недвозначній формі й супроводжуватися мінімальними гарантіями, співмірними з її важливістю. Крім того, вона не повинна суперечити жодному важливому суспільному інтересу [369].

Під гарантіями у кримінальній процесуальній науці розуміють систему правових засобів, встановлених законом для належного відправлення правосуддя, захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі, здійснення завдань судочинства у кримінальних справах [181, с. 75].

На думку А. С. Стройкової, кримінальні процесуальні гарантії – це встановлені кримінально-процесуальним законом правові засоби, якими охороняються і захищаються права і законні інтереси осіб, які беруть участь у кримінальному процесі, що включають в себе як відповідні процесуальні приписи, так і діяльність відповідних державних органів, посадових та інших осіб за їх реалізації [430, с. 38]. Авторка включила в поняття такі значущі ознаки, як «охорона і захист законних інтересів» і «діяльність державних органів і посадових осіб щодо реалізації їх охорони і захисту цих інтересів».

Найбільш повне, на нашу думку, визначення цього поняття наводить Ю. А. Іванов. Він розглядає кримінально-процесуальні гарантії як систему правових засобів забезпечення успішного вирішення завдань правосуддя та охорони законних інтересів усіх учасників провадження, що передбачає

суворе дотримання встановлених законом форм і принципів судочинства, закріплення прав учасників процесу та умов їх реалізації, точне виконання обов'язків посадовими особами та органами, що здійснюють кримінальну процесуальну діяльність [221, с. 215].

З огляду на те, що кримінально-процесуальні гарантії – це передусім правові засоби, у розділі III Додатку до Резолюції 2002/12 Економічної і Соціальної Ради від 24 липня 2002 р. «Основні принципи застосування програм реституційного правосуддя в питаннях кримінального правосуддя» визначено, що держави повинні встановлювати керівні принципи і стандарти, які регулюють застосування програм реституційного правосуддя. Такі керівні принципи і стандарти повинні забезпечувати дотримання основних положень, що містяться в цьому документі, й стосуватися, зокрема, наступного:

a) умов для передачі справ програмами реституційного правосуддя;

b) розгляду справ після реституційного процесу;

c) кваліфікації, підготовки та оцінки посередників;

d) управління програмами реституційного правосуддя;

e) стандартів щодо компетенції та правил етики, що регулюють функціонування програм реституційного правосуддя [359].

Крім того, мають бути дотримані певні застереження; сторони повинні мати право на правову допомогу та, у разі необхідності, на тлумачення, роз'яснення. Підлітки повинні мати право на допомогу батьків [365].

У реалізації цих положень Резолюції 2002/12 в Україні важливу роль повинні відігравати Верховна Рада України, Міністерство юстиції України, а також органи кримінальної юстиції (суд, прокуратура, органи досудового розслідування).

Міністерство юстиції України має бути ключовим суб'єктом політики, що стосується нормативно-правової бази для медіації з самого початку планування політики.

Формування політики у сфері медіації вимагає експертної допомоги, тому у літературі висловлюються рекомендації щодо створення

Міністерством юстиції Ради з альтернативного (належного) вирішення спорів або медіації, до складу якої входитимуть визнані міжнародні та національні експерти у сфері альтернативного вирішення спорів (далі – АВС) АВС/Медіації. Рада з АВС/медіації повинна виконувати функції дорадчого органу Міністерства юстиції [8].

Одним з перших завдань Ради з АВС/медіації повинна бути розробка Стратегії та Плану дій щодо розвитку медіації. Це має бути стратегічний документ, в якому потрібно розглянути всі ключові компоненти судової та позасудової медіації, включаючи, але не обмежуючись ними: регуляторну базу, питання організаційної спроможності, забезпечення якості медіації, комунікаційну матрицю з інформаційною кампанією, джерела фінансування медіації. Міністерство юстиції повинно представити Стратегію та План дій як орієнтир для розробників закону про медіацію з чітко визначеними політичними цілями. Ці цілі мають бути орієнтованими на користувача, орієнтованими на державу чи змішаними. Провідною політичною метою повинно бути подання спорів на розгляд судом як останньою інстанцією, а також медіація, що здійснюється безумовно.

Важливе значення для прискореного прийняття нормативно-правової бази для медіації має діяльність Міністерства юстиції, спрямована на підписання та ратифікацію Конвенції ООН про виконання міжнародних мирових угод. Той факт, що врегулювання спорів шляхом медіації ще не є обов’язковим і не підлягає примусовому виконанню в Україні, є однією з ключових перешкод для того, щоб зробити медіацію привабливим варіантом вирішення спорів [8].

На органи кримінальної юстиції покладаються обов’язки щодо:

– прийняття рішення про передачу справи на медіацію, а також оцінку вирішення цієї процедури (п. 9 Рекомендації R (99) 19);

– інформування сторін про їхні права, особливості процесу медіації та про можливі наслідки прийнятого рішення (п. 10 Рекомендації R (99) 19);

– забезпечення добровільності участь у примиренні (п. 11 Рекомендації R (99) 19);

– дотримання спеціальних інструкцій, гарантій, застережень у випадках з підлітками та під час участі у зустрічі (п. 12 Рекомендації R (99) 19);

– забезпечення справедливого підходу до правопорушника та жертви шляхом надання кожному з них права на отримання юридичних консультацій щодо процедури примирення і, в разі необхідності, послуг з письмового та/або усного перекладу. Неповнолітнім забезпечується право на допомогу одного з батьків або опікуна [359].

Гарантії реалізації права на отримання юридичних консультацій сторонами щодо процедури примирення є однією зі складових частин гарантій доступу до юридичної допомоги. Як зазначає ПАРЄ у Резолюції № 2245 (2018), обов'язкова участь адвоката є однією з тих гарантій, які необхідні для того, щоб держави-члени користувалися потенційними перевагами, які можуть запропонувати системи відмови від судового розгляду, мінімізуючи загрози правам людини, зокрема праву на справедливий судовий розгляд.

У пункті 8.1. зазначеної вище Резолюції Асамблея закликає всі держави-члени та держави, які мають статус спостерігача або інший статус у Раді Європи або Асамблеї, зробити обов'язковим залучення адвоката як умову дійсності угоди про визнання провини, у разі потреби за допомогою безоплатної юридичної допомоги для гарантування справедливого ставлення до відповідачів, зокрема вразливих, таких як молоді правопорушники, – як цього вимагає ст. 6.3.c Конвенції [360].

Для порушника як сторони конфлікту держава повинна забезпечити ранній доступ до юридичної допомоги, а отже до отримання консультації щодо позасудового вирішення кримінально-правового конфлікту. Відповідно до Керівництва Управління Організації Об'єднаних Націй з наркотиків і злочинності «Ранній доступ до юридичної допомоги в процесах кримінального правосуддя: керівництво для політиків і практиків (далі – Керівництво з раннього доступу)» означає доступ до юридичної допомоги з моменту підозри, арешту або затримання особи в зв'язку з кримінальним правопорушенням (залежно від того, яка подія настає раніше) і протягом

усього періоду аж до першої появи перед суддею з метою визначення того, чи має обвинувачена особа бути затриманою або звільненою в очікуванні суду.

Під юридичною допомогою при цьому «Принципи і керівні положення Організації Об'єднаних Націй, що стосуються доступу до юридичної допомоги в системах кримінального правосуддя» («UNPG») розуміють: юридичні консультації, допомогу і представлення осіб, затриманих, заарештованих або ув'язнених, підозрюваних або обвинувачених, або які притягуються до відповідальності в зв'язку з вчиненням кримінальних правопорушень, а також жертв і свідків у процесі кримінального правосуддя, які надаються безкоштовно тим, хто не має достатніх засобів або коли того вимагають інтереси правосуддя.

Правова допомога покликана просувати концепції юридичної освіти, доступу до правової інформації та інших послуг, що надаються особам через альтернативні механізми вирішення спорів і процеси відновного правосуддя.

Відповідно до «Принципів і керівних положень Організації Об'єднаних Націй, що стосуються доступу до юридичної допомоги в системах кримінального правосуддя» («UNPG») держави повинні «гарантувати право на юридичну допомогу в своїх національних правових системах на найвищому рівні, включаючи, де це може бути застосовано, конституцію» (2013, Принцип 1).

Держави повинні розглядати надання правової допомоги своїм обов'язком. З цією метою вони мають розглянути, де це доречно, прийняття конкретного законодавства і нормативних актів й забезпечити наявність комплексної системи юридичної допомоги, яка була б доступною, ефективною, стійкою і такою, що заслуговує довіри. Держави повинні виділяти необхідні людські та фінансові ресурси для системи юридичної допомоги [343].

Відповідно до Глави III «Керівництва з раннього доступу» ключовими елементами правового регулювання доступу до юридичної допомоги є:

– положення, що особа, яка затримана, арештована, підозрюється чи обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, має право на отримання юридичної допомоги на усіх етапах процесу кримінального правосуддя; і незалежно від фінансового становища даної особи вона повинна бути забезпечена засобами, якщо цього вимагають інтереси правосуддя; за необхідності, допомога має бути надана жертвам злочинів (UNPG, 2013, принцип 4);

– положення, що визначають право на отримання юридичної допомоги та доступ до неї на різних етапах процесу кримінального правосуддя (UNPG, 2013, принцип 1, принцип 4, принцип 5 і принцип 6);

– положення, що вимагають надання інформації про право користування юридичною допомогою тим, хто має або може мати на це право (UNPG, 2013, принцип 8 і керівне положення 2);

– положення, що стосуються інших процесуальних прав, пов’язаних з правом на юридичну допомогу (UNPG, 2013, керівне положення 3);

– положення, що стосуються відмови від права на юридичну допомогу (UNPG, 2013, керівне положення 3, пункти 43 (b) і (i));

– положення, що забезпечують своєчасне виконання прохань про надання юридичної допомоги (UNPG, 2013, принцип 7 і керівне положення 3, пункти 43 (b), (d) і (h));

– положення про недопущення дискримінації (UNPG, 2013, принцип 6); про те, що юридична допомога повинна надаватися в найкращих інтересах дитини (UNPG, 2013, принцип 11 і керівне положення 11); і, в разі необхідності, положення, що забезпечують справедливість у доступі до юридичної допомоги (UNPG, 2013, принцип 10), включаючи особливі положення для жінок (UNPG, 2013, принцип 9);

– положення, що забезпечують ефективні засоби правового захисту і гарантії (UNPG, 2013, принцип 9).

У Європі право на юридичну допомогу в загальних рисах викладено в Європейській конвенції про права людини (ст. 6) і Європейський суд з прав людини широко використовує прецедентне право, яке конкретизує наслідки

Конвенційного права. Європейський Союз прийняв новий підхід до встановлення регіональних стандартів щодо доступу до юридичної допомоги та пов'язаних з цим прав, таких, як право на інформацію і право на доступ до адвоката. Метою цього підходу є встановлення мінімальних стандартів в державах-членах Європейського Союзу для сприяння взаємному визнанню положень правоохоронних органів Союзу, а також для забезпечення процесуальних прав громадян. Таким чином, Європейський Союз прийняв низку Директив, що стосуються процесуальних прав учасників кримінально-правового конфлікту, і вони повинні мати силу в кожній з держав-членів, а суперечки виноситися на розгляд Верховного суду Європейського Союзу [342].

Іншою гарантією реалізації права на компроміс у кримінальному судочинстві є *інформування учасників про основні аспекти відновних процедур*. Зміст положень Інструкції щодо кращого застосування чинної Рекомендації щодо медіації у кримінальних справах від 7 грудня 2007 р., прийнятої Європейською комісією з питань ефективного правосуддя, дозволяє виокремити два рівні інформування: загальний та спеціальний кримінальний процесуальний.

Загальний рівень передбачає обов'язок держави вживати відповідних заходів для підвищення рівня обізнаності щодо переваг медіації серед широкої громадськості.

Такі заходи можуть передбачати: статті, інформаційні повідомлення в ЗМІ, поширення інформації щодо медіації через буклети/брошури, Інтернет, плакати, телефонну лінію з питань медіації, інформаційні та консультаційні центри, цільові програми інформування, такі, як «тижні медіації», семінари та конференції, відкриті дні з медіації у судах та в організаціях, що надають послуги з медіації.

Держави, університети, інші наукові установи й зацікавлені особи повинні підтримувати та заохочувати проведення наукових досліджень у сфері медіації та відновного правосуддя.

Медіація та інші форми відновного правосуддя повинні бути включені в програми національної освіти у школах.

Спеціальний кримінальний процесуальний рівень гарантування інформованості стосується конкретних сторін кримінально-правового конфлікту. Важлива роль у ньому відводиться судам, прокуратурі та іншим органам кримінального правосуддя. Вони повинні бути здатними надати інформацію, організовувати інформаційні заходи з питань медіації та, де доречно, пропонувати потерпілим та/чи правопорушникам взяти участь у медіації та/чи направити справу на медіацію. Країни-члени заохочуються налагоджувати та/чи вдосконалювати співпрацю між органами кримінального правосуддя та програмами медіації з метою здійснення більш ефективної роботи з потерпілими та правопорушниками.

Кодекс поведінки представників адвокатури також повинен містити зобов'язання або рекомендацію адвокатам вживати необхідних кроків для поширення відповідної інформації та, де доречно, пропонувати сторонам брати участь у медіації між потерпілим і правопорушником, а також захищати доцільність направлення справ на медіацію з боку компетентних органів [164].

Як свідчить практика та останні наукові дослідження, інформування сторін кримінально-правового конфлікту про процедури відновного правосуддя здійснюються такими основними способами:

– розміщення у судах спеціальних інформаційних стендів з буклетами, що пояснюють суть і переваги медіації, списки медіаторів та організацій, які надають допомогу в її здійсненні. Аналогічна інформація відображається також і на сайті судів [418, с. 103−108];

– роз'яснення суддею права на врегулювання спору за участю посередника (медіатора). Цей напрям вважається найбільш ефективним засобом інформування осіб, оскільки суддя має безпосередній контакт з усіма учасниками судочинства, користується у них авторитетом і довірою. Проте ефективність цього роз'яснення залежить від таких факторів, як: розуміння суддею суті процедури медіації, її можливостей та обмежень; наявність

спеціальної методики роз'яснення права, щоб у сторін не виникало сумнівів у неупередженості судді або будь-якій заінтересованості в результаті справи; розуміння суддею, в яких випадках можливе проведення медіації, а в яких – ні, тобто він повинен мати навички визначення медіабельності правового спору; встановлення оптимальної форми передачі справи на медіацію, яка враховує вимоги цивільного процесуального законодавства [129].

У зв'язку з тим, що правоохоронні органи здійснюють втручання на ранніх етапах справи і, відтак, є першими, хто контактує з потерпілими та правопорушниками, Інструкція щодо кращого застосування чинної Рекомендації щодо медіації у кримінальних справах звертає увагу на їхнє навчання, яке повинно передбачати досягнення розуміння відновного правосуддя.

Особлива увага має бути приділена питанню направлення справи на медіацію. Це може досягатися шляхом проведення навчання, яке включатиме в себе інформацію про правопорушників і потерпілих, а також шляхом поширення буклетів/брошур.

Як суд, так і прокуратура мають бути повністю поінформовані про процедуру медіації та бути свідомі щодо її переваг і можливих ризиків. Це може досягатися через інформаційні заходи, а також базові й постійно діючі навчальні програми.

Важливо заохочувати як інституційні, так і особисті контакти між медіаторами та суддями/прокурорами. Це може бути досягнуто, зокрема, шляхом проведення конференцій та семінарів.

Відновне правосуддя та медіація мають бути включені також до навчального плану як базових, так і постійно діючих навчальних програм для адвокатів. Асоціації адвокатів повинні мати перелік організацій, що впроваджують програми медіації, та поширювати їх серед адвокатів.

Держава та асоціації адвокатів повинні вживати заходів для створення схем оплати праці адвокатів, які не відраджуватимуть їх від поради клієнтам щодо участі у медіації задля вирішення конфліктів [164].

З огляду на закріплення у міжнародно-правових актах принципу добровільності альтернативних способів вирішення кримінально-правового конфлікту важливе значення має створення державою умов, які унеможливлюють примушування або схиляння сторін конфлікту з допомогою недобросовісних засобів до участі в процесах примирення або згоди з їх результатами.

До таких умов необхідно віднести нормативне закріплення: 1) презумпції невинуватості у разі згоди порушника на застосування альтернативних способів вирішення кримінально-правового конфлікту; 2) недопустимості використання відомостей, повідомлених порушником під час процедури примирення, як доказів вини у подальшому судовому провадженні; 3) доступності правосуддя та справедливого судового розгляду у випадку недосягнення компромісу.

Пункт 9 Рекомендації № 6 R (87) 18 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Стосовно спрощення кримінального правосуддя» з цього приводу зазначає, що рішення органу, який здійснює переслідування обвинуваченого, про його умовне припинення не можна вважати еквівалентом засудження, доки обвинувачений не визнав своєї вини.

Відповідно до п. 7 принципів ООН реституційні процеси можуть застосовуватись лише за наявності достатніх доказів для пред’явлення обвинувачення правопорушнику і вільно вираженої та добровільної згоди жертви і правопорушника [291].

Така ж умова передбачена п. 3 Рекомендації № 6 R (87) 18 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Стосовно спрощення кримінального правосуддя» для застосування будь-яких інших альтернативних кримінальному переслідуванню способів вирішення кримінально-правового конфлікту, відповідно до якої рішення про відмову від переслідування може мати місце, якщо в органу, який здійснює таке переслідування, є адекватні докази вини [363].

Разом з тим необхідно погодитися, що для застосування процедури примирення, як альтернативної форми вирішення кримінально-правового

конфлікту, не завжди потрібне встановлення вини чи визнання її обвинуваченим. Положення п. 8 Принципів ООН визначає, що жертва і правопорушник повинні погоджуватися з основними обставинами справи в якості основи для їх участі у відновному процесі. Таким чином, конструкцію «визнання вини» замінює поняття «прийняття відповідальності за скоєне».

На практиці це означає, що суд, приймаючи кінцеве рішення у кримінальному провадженні, не зазначає у ньому, що обвинувачений «вину визнав» або «вину не визнав», а вказує на той факт, що він «згоден на примирення».

Така позиція узгоджується з практикою ЄСПЛ. Зокрема, у Рішенні ЄСПЛ у справі «Natsvlishvili та Togonidze проти Грузії» Суд визнав такою, що не суперечить ст. 6 Конвенції, угоду про примирення за відсутності визнання обвинуваченим своєї вини за наступних обставин: 1) саме заявник попросив сторону обвинувачення організувати укладення угоди про визнання провини. Ініціатива виходила від нього особисто, і, як свідчать матеріали справи, не можна говорити, що вона була нав’язана прокурором; 2) заявник однозначно висловив свою готовність відшкодувати збиток, заподіяний державі; 3) заявник був належним чином представлений двома кваліфікованими адвокатами за його вибором. Один з них почав проводити зустрічі з заявником на самому початку провадження в кримінальній справі, представляючи його інтереси під час здійснення першого слідчого допиту. Обидва адвокати забезпечили отримання заявником першим юридичної допомоги впродовж переговорів щодо укладання угоди про визнання провини зі стороною обвинувачення, і один з них також представляв першого заявника в ході судового розгляду угоди; 4) суддя, який повинен був розглянути питання законності угоди про визнання провини в засіданні, запитав заявника та його адвоката, чи піддавався він на переговорах з прокурором будь-якому виду неправомірного тиску. Заявник чітко і неодноразово підтверджував як перед прокурором, так і перед суддею, що він повністю розуміє зміст угоди, що йому пояснили його процесуальні права та правові наслідки угоди, і що його рішення погодитися на неї не було

результатом будь-якого примусу чи неправдивих обіцянок; 5) суд розглянув і затвердив угоду про визнання провини в ході відкритого засідання [369].

З вимог п. 8 Принципів ООН про недопустимість використання у ході подальшого правового розгляду як доказів визнання порушником під час проведення компромісних процедур вини у вчинених діяннях, а також п. 14 принципів ООН про конфіденційний характер обговорень у рамках процедури примирення випливає обов'язок держави гарантувати право порушника відмовитися від давання показань про обставини вчиненого кримінального правопорушення.

Крім того, кримінальною процесуальною гарантією реалізації права на компроміс має бути також закріплення положення про те, що факт недосягнення згоди під час процедури примирення не повинен використовуватися в рамках подальшого кримінального провадження. Відповідна вимога закріплена у п. 16 Принципів ООН, а факт невиконання угоди чи іншого, ніж судове рішення, не повинен використовуватися в якості обґрунтування більш суворого вироку в ході подальшого кримінального провадження (п. 17 Принципів ООН) [291].

Необхідно погодитися з думкою О. В. Петрової про те, що це не тільки гарантує ефективність реалізації права на компроміс, а й дозволить підозрюваному та обвинуваченому бути більш відкритим під час бесід, які проводяться в рамках процедури примирення [314].

Пунктом 16 Принципів ООН передбачено *доступ до правосуддя* як гарантію реалізації права на компроміс у кримінальному судочинстві. Тобто, у тих випадках, коли домовленості між сторонами досягти не вдалось, справа повинна повернутися на розгляд у межах встановленого процесу кримінального правосуддя. Рішення щодо подальших дій має прийматися невідкладно.

Приймаючи рішення про участь у розв'язанні кримінально-правового конфлікту шляхом досягнення компромісу, особа повинна мати гарантії виконання умов досягнутих у такий спосіб домовленостей.

Одним з основних питань, які цікавлять сторони на початковому етапі процедури примирення, є гарантії виконання одна одною взятих на себе зобов'язань.

Як зазначалося раніше, основоположним принципом реалізації права на компроміс у кримінальному судочинстві є добровільність. У зв'язку з цим у юридичній літературі питання про примусове виконання умов угоди є дискусійним.

На нашу думку, добровільність участі сторони конфлікту у процедурі примирення не повинна мати для неї наслідків у вигляді кримінальної відповідальності, крім випадків умисного ухилення від виконання взятих на себе обов'язків.

Однак, це не означає відсутність для недобросовісної сторони процесуальних і цивільно-правових наслідків.

З огляду на те, що за результатами досягнення компромісу сторони укладають угоду, її предметом серед іншого є конкретні зобов'язання, які має виконати та чи інша особа. Їх невиконання повинно тягнути за собою право іншої сторони звернутися до суду з вимогою зобов'язати недобросовісну сторону вчинити відповідні дії чи утриматись від них. Пункт 17 Принципів ООН з цього приводу передбачає, що у разі невиконання угоди, досягнутої в ході реституційного процесу, справу потрібно повернути на розгляд в реституційну програму або, якщо цього вимагає національне законодавство, − на розгляд в рамках встановленого процесу кримінального правосуддя, і рішення щодо подальших дій має прийматися негайно. Схвалює закріплення цієї гарантії у національному законодавстві держав у своїй Резолюції № 2245 (2018) також і ПАРЄ, звертаючи увагу на заборону відмови від права на оскарження і можливість скасувати угоду за певних обставин [360].

Таким чином, міжнародні стандарти реалізації права на компроміс у кримінальному судочинстві – це закріплені у загальновизнаних положеннях міжнародних актів обов'язкового і рекомендаційного характеру положення та принципи міжнародного права, відповідно до яких реалізується право учасників кримінального провадження на досягнення компромісу, а також

обов’язки органів державної влади, посадових та інших осіб щодо забезпечення реалізації зазначеними особами такого права.

Висновки до розділу 1

У цьому розділі розглянуто історичні витоки та ґенезу компромісного розв’язання спорів у кримінальному судочинстві України, наукові розвідки щодо реалізації права на компроміс у кримінальному процесі України, методологію проведення досліджень проблем реалізації права на компроміс у кримінальному процесі України та міжнародні стандарти реалізації цього права у кримінальному судочинстві. Проведене дослідження дозволяє зробити наступні висновки:

1. На основі аналізу доктринальних наукових джерел визначено, що механізми досягнення компромісу при вирішенні конфліктів (спорів) як у цивільних відносинах, так і у разі вчинення злочинів, були притаманні нашому законодавству ще за часів Київської Русі. Відчутною у нормах права того часу була перевага приватного начала над публічним. Особливої уваги заслуговують «Руська правда» (1036–1037 рр.), яка становила правову основу законодавства Київської Русі, – перший писаний кодифікаційний акт руського феодального права, а також «Права, за якими судиться малоросійський народ» – збірка-проєкт загального зводу українських законодавчих і нормативних актів, що були чинними впродовж XVI−XVIII ст. Однак у вітчизняному законодавстві його сучасний зміст, правова природа права на компроміс у теперішньому його розумінні почали формуватися у другій половині XX ст. та законодавчо частково були закріплені з прийняттям у 2012 р. чинного КПК України.

2. Комплексного наукового дослідження права на компроміс у кримінальному процесі не проводилося. У зв’язку з цим майже відсутні наукові роботи, присвячені саме праву на компроміс чи його реалізації у кримінальному судочинстві. Значна частина наукових досліджень

здійснювалась на підставі вивчення зарубіжного досвіду через нестачу норм, що регламентують компромісні процедури у вітчизняному кримінальному процесуальному законодавстві, інші дослідження здійснювалися у період формування КПК України у сучасному вигляді, але без вивчення правозастосовної практики (за відсутності такої).

Встановлено, що наукові розробки щодо механізмів реалізації права на компроміс у кримінальному судочинстві України не обмежуються сферою кримінального процесу, а привертають увагу дослідників з інших наукових спеціальностей. Вдалі спроби усунення окремих теоретичних і законодавчих прогалин у цій сфері були зроблені в межах теорії та історії держави і права; історії політичних і правових учень; кримінального права та кримінології; кримінально-виконавчого права; філософії права; юридичної психології. Викладене спонукає до висновку про поступову інтеграцію наукових досліджень реалізації права на компроміс у кримінальне судочинство України та в інші сфери юридичної діяльності, а також про міждисциплінарний характер проблематики, досліджуваної у роботі.

3. Важливу роль у реалізації права на компроміс у кримінальному судочинстві відіграють міжнародно-правові акти ООН, ЄС та РЄ, в яких закріплені міжнародні стандарти реалізації права на компроміс у кримінальному судочинстві.

Основними міжнародно-правовими принципами реалізації права на компроміс у кримінальному провадженні визнано: добровільність; співробітництво і рівність сторін; інформативну згоду сторін на участь у процедурах примирення; нейтралітет, незалежність, неупередженість і справедливість посередника у процедурі примирення; компетентність й кваліфікацію посередника; конфіденційність; доступність процедури примирення; допустимість примирення на будь-якій стадії кримінального судочинства.

4. До кримінальних процесуальних гарантій реалізації права на компроміс у кримінальному судочинстві, закріпленими на міжнародному рівні, віднесено: отримання юридичних консультацій сторонами щодо

процедури примирення; інформування учасників про основні аспекти відновних процедур; недопустимість примушування або схиляння сторін конфлікту з допомогою недобросовісних засобів до участі в процесах примирення або згоди з його результатами; забезпечення можливості повернення до розгляду кримінального провадження у межах встановленого процесу кримінального правосуддя у випадку недосягнення домовленості між сторонами у процесі процедур примирення; застосування кримінальних процесуальних санкцій до недобросовісної сторони у випадку невиконання нею зобов'язань, взятих на себе за результатами примирення.

5. Аргументовано, що міжнародні стандарти реалізації права на компроміс у кримінальному судочинстві – це закріплені у загальновизнаних положеннях міжнародних актів обов'язкового і рекомендаційного характеру загальні положення, принципи міжнародного права, відповідно до яких реалізується право учасників кримінального провадження на досягнення компромісу, а також обов'язки органів державної влади, службових та інших осіб щодо забезпечення реалізації зазначеними особами такого права.

РОЗДІЛ 2
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРАВОВИХ КОНФЛІКТУ І КОМПРОМІСУ, ПРАВА НА КОМПРОМІС У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: КАТЕГОРІАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО РОЗУМІННЯ, КРИТЕРІЇ КЛАСИФІКАЦІЇ ТА СТРУКТУРНА ХАРАКТЕРИСТИКА

2.1 Правова природа, зміст і класифікація конфліктів у кримінальному провадженні

Сучасне суспільство переживає період системних перетворень, обумовлених якісними змінами всіх суспільних інститутів за обставин, які характеризуються загостренням соціальних протиріч, що часто переростають в протиборство сторін. Особливе місце та роль щодо нейтралізації такого протиборства відводиться державним інститутам, які повинні забезпечувати правовими засобами захист життя, здоров'я, прав і свобод особистості, суспільства і держави від негативних наслідків соціальних протиріч, що виникають.

Кримінальне процесуальне право як система загальнообов'язкових, формально визначених правових норм виступає державним регулятором суспільних відносин у сфері кримінального провадження. Водночас наявна в суспільстві соціальна ситуація та високий рівень напруги й протиріч суттєво впливають на зміст і характер реформування кримінального процесуального права. При цьому складність і неоднозначність перетворень у кримінальному провадженні далеко не завжди сприяють усуненню цих протиріч між його інститутами та учасниками.

Як слушно зазначає Б. В. Яцеленко, увага до права як до одного з засобів вирішення соціальних протиріч пояснюється, як мінімум, двома обставинами. По-перше, окремі протиріччя розвиваються таким чином, що

виключно негативно впливають на суспільні відносини, завдаючи шкоди інтересам особистості, суспільства або держави, а тому їх застосування є можливим тільки за допомогою найбільш жорсткого регулятора, яким і виступає право. По-друге, право наділене попереджувальним потенціалом і в цьому сенсі здатне вирішити соціальні протиріччя на ранніх стадіях їх розвитку, не допускаючи перетворення в найбільш гостру форму – конфлікт [536, с. 244−245].

Кримінальне судочинство може відповідати своєму призначенню при наявності в ньому ефективного юридичного механізму подолання та усунення протиріч. У зв'язку з цим науковий інтерес представляють питання теоретичного і науково-практичного дослідження найбільш гострої форми розвитку протиріччя – конфлікту, що закономірно виникає між учасниками кримінального провадження в процесі здійснення кримінально-процесуальної діяльності. Адже основною метою кримінального процесу, яка знайшла свій вираз у ст. 2 КПК України через ідею захисту прав особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорону прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, є вирішення спровокованого вчиненням злочину соціального конфлікту між потерпілим, обвинуваченим і державою [205].

На думку А. О. Козявіна, до такого висновку можна дійти, дослідивши регулятивно-охоронну сутність кримінально-процесуального права, зміст такого виду діяльності, як правосуддя, та передбачені на сьогодні в законі різні форми вирішення конфлікту: з переважанням публічного начала при проведеному в повному обсязі кримінально-процесуальному доказуванні або підпорядкуванні публічного начала приватному при закритті кримінальної справи з нереабілітуючих підстав, провадженні у справах приватного обвинувачення [180, с. 19−20].

Отже, розширення меж реалізації приватного інтересу у вітчизняному кримінальному процесуальному праві дає підстави стверджувати про зближення публічних галузей права, зокрема, кримінального процесуального

та кримінального права з галузями приватного права, такими, як цивільне та цивільне процесуальне право. У зв’язку з цим твердження про те, що договір можливий лише у сфері приватного права та є правовою конструкцією виключно приватного характеру, може бути спростовано [504, с. 135].

Протиріччя, як одна з форм розвитку суспільства, невіддільні від процесу реформування різних його сфер, зокрема і правової, та характеризуються наступними рисами: протидією суб’єктів на основі протилежних інтересів; свідомим характером конфлікту сторін, які усвідомлюють протилежні інтереси й саме протиріччя загалом; кінцевим результатом (рішенням), що визначає результат боротьби сторін [491, с. 113].

У цьому аспекті важливим виступає співвідношення категорії «конфлікт» з категорією «протиріччя».

На думку С. В. Бобровник, щодо співвідношення вищезазначених категорій є декілька підстав їх розмежування. По-перше, протиріччя можуть здійснюватися в односторонньому порядку, що неможливо для конфліктної ситуації, яка завжди передбачає взаємодію суб’єктів. По-друге, протиріччя, як і конкуренція, зумовлюють динаміку конфлікту, вони є тією об’єктивною передумовою, яку потрібно вирішити або подолати суб’єктам конфліктних відносин. Іншими словами, як і конкуренція, протиріччя мають подвійну природу. З одного боку, вони безпосередньо передують конфлікту, по суті не будучи ним. При цьому протиріччя в процесі розгортання можуть переростати в конфлікт, якщо не виникнуть певні суб’єктивні або об’єктивні причини припинення такого процесу, тобто вони є передумовою конфлікту. З іншого боку, протиріччя у зв’язку зі своїм чітко вираженим об’єктивним характером є складовою конфлікту [31, с. 26]. Сама ж категорія «конфлікт» не вичерпується тільки протиріччям, вона включає в себе негативну поведінку суб’єктів, яка є його суб’єктивною складовою. Тому навіть після усунення протиріч конфлікт може продовжуватись або розгортатися з новою силою завдяки негативній поведінці суб’єктів, яка може відображатись у

невиконанні домовленостей, порушенні прав, виникненні нових протиріч тощо [31, с. 26].

Варто зазначити, що конфлікт (лат. conflictus – зіткнення) – найбільш гострий спосіб вирішення протиріч в інтересах, цілях, поглядах, що мають місце в процесі соціальної взаємодії, який полягає у протидії учасників цієї взаємодії та зазвичай супроводжується негативними емоціями [50].

Отже, категорія «конфлікт» має суб'єктивно-об'єктивний характер, а категорія «протиріччя» – здебільшого тільки об'єктивний, а суб'єктивного набуває у разі набуття нею характеру передумови конфлікту.

Протиріччя у кримінальному процесі виступають в якості своєрідного механізму внутрішнього руху кримінального провадження, водночас вони є джерелом розвитку кримінального процесуального законодавства, що визначає порядок кримінального провадження. Ю. В. Францифоров зазначає, що протиріччя в кримінальному судочинстві об'єктивно виражають співвідношення між єдністю і боротьбою протилежних інтересів учасників кримінального процесу, коли вирішується питання про винуватість обвинуваченого й одночасно з цим – питання про захист законних інтересів фізичної або юридичної особи, яка потерпіла від злочину. У зв'язку з цим дані суперечності можуть відігравати позитивну або негативну, прогресивну або регресивну роль, яка залежить не тільки від типу кримінального процесу і характеру його розвитку, але також від належного регулювання законом суспільних відносин у сфері кримінального судочинства [491, с. 10−11].

Протиріччя кримінального судочинства залежно від їх рівня та сутності можуть виражатися у формі питання, парадоксу, абсурду або у формі конфлікту [492, с. 114].

Наскільки протиріччя в кримінальному процесі обумовлені протилежними процесуальними інтересами сторони обвинувачення і сторони захисту, настільки ж вони зумовлюють цілісність судочинства у кримінальній справі, яка регулюється кримінальним процесуальним законом.

Окрім того, при дослідженні категорій «протиріччя – конфлікт – компроміс» на перший план виходить взаємозв'язок матеріального та процесуального права. У даному випадку, коли ми говоримо про сутність і взаємозв'язок кримінально-правового конфлікту та кримінально-процесуального конфлікту, ми маємо на увазі взаємозв'язок кримінального права та кримінального процесуального права.

На думку К. Б. Калиновського, головними процесуальними засобами, при вдосконаленні яких найбільш важливо використовувати конфліктні концепції, виступає доцільність кримінального переслідування (обвинувачення) і примирливі форми вирішення справи [153, с. 111−119].

Пошук компромісних процедур для вирішення кримінально-правового та кримінально-процесуального конфліктів наразі є досить актуальним. Але без знання теоретичних і методологічних основ соціальної конфліктології стосовно сфери юриспруденції неможливо, на наш погляд, знайти і сформувати майбутню діючу модель кримінального процесу.

Внаслідок зміни пріоритетів і основних напрямів кримінальної політики, що обумовлюють динамічний процес криміналізації і декриміналізації діянь, питання про систему правових відносин, що врегульовані нормами кримінально-правового комплексу, є основоположними для якісної реалізації цілей і завдань, які постають перед ними. Наразі, особливо гостро стоїть питання про наслідки реформи кримінального процесуального законодавства в плані підвищення ефективності реалізації норм кримінального права [481, с. 84][2]. І дійсно, тільки в результаті системного дослідження взаємозв'язку кримінально-правових і кримінальних процесуальних відносин можна зробити висновки про прийнятність чи неприйнятність техніко-юридичних засобів і конструкцій, що використані законодавцем у процесі створення норм кримінального права та кримінального процесуального права [45, с. 13−17].

[2]Яскравим прикладом цього в нашій державі була ситуація, що склалася з кримінальними проступками як у кримінальному праві, так і у кримінальному процесі ***(Прим. авт.)***.

Діяльність учасників процесуальних відносин, виходячи з їх соціально-правової природи, нерозривно пов’язана з існуванням або можливістю виникнення юридичних спорів і, як наслідок, участю суду та інших державних органів в їх урегулюванні або вирішенні. Тому, при здійсненні кримінального судочинства його учасники мали б знати і враховувати у своїй професійній діяльності сучасні уявлення юридичної конфліктології. Ці знання стають ще більш цінними в аспекті розвитку таких юридичних технік, як медіація, інших технік альтернативного вирішення спорів у правовій сфері.

Отже, наведений компаративний аналіз соціальної цінності кримінального процесу дозволяє розглянути проблеми конфлікту у кримінальному процесі більш широко та, зокрема, встановити його сутність і природу.

На сьогодні відсутні єдині методологічний і концептуальний підходи до юридичної конфліктології. Результати дослідження даного правового явища настільки відмінні й суперечливі, що дотепер чіткого й однозначного визначення юридичного конфлікту як інституту соціально-правового життя немає [16, с. 142−147; 107, с. 53; 208, с. 31−332; 216, с. 229−236; 289, с. 441].

Центральним питанням юридичної конфліктології є формулювання поняття юридичного конфлікту, виявлення його структури й динаміки. Однак можна стверджувати, що юридичний конфлікт є різновидом конфлікту соціального, відтворює всі його головні риси та ознаки, але з особливостями, притаманними правовій сфері [29, с. 24−26; 513, с. 59].

Одним із перших у вітчизняній юридичній науці теоретичні аспекти нормативного конфлікту як правового сформулював І. Ільїн, який зазначав, що дане правове явище розгортається між природним і позитивним правом, коли останнє виступає «сурогатом природного права». Такий конфлікт вирішується в життєвій боротьбі за право, тобто у правотворчості. В об’єктивному сенсі – це боротьба за оновлення законів, у суб’єктивному – за підтримку та здійснення справедливих повноважень, обов’язків і заборон.

Визначаючи сутність правового конфлікту, науковець робить припущення, що певне правопорушення може й не порушувати права загалом, а тільки виражати ігнорування (чи скасування) позитивного права заради права природного. Воно може набути характеру дії, яка не руйнує правопорядок, а вдосконалює життя у праві та право поза ним [146, с. 30−33].

Його висновки як науковця були методологічним підґрунтям правової конфліктології та інших досліджень сучасної правової реальності. Так, у середині 90-х рр. XX ст. В. М. Кудрявцевим було сформовано точку зору на сутність юридичного конфлікту. Учений вважав, що цей різновид конфлікту виражає протиборство сторін за наявності у ньому юридичних елементів. Це будь-який конфлікт, в якому суперечка так чи інакше пов’язана з правовими відносинами сторін (їх юридичними діями чи станом) і, відповідно, суб’єкти, чи мотивація їхньої поведінки, чи об’єкт конфлікту мають правові ознаки, а конфлікт спричиняє юридичні наслідки [525, с. 7].

Подібну позицію займають В. М. Іванов, О. В. Іванова, Ю. О. Тихомиров, які у вузькому та широкому розумінні юридичного конфлікту застосовують позитивістський підхід, у першому випадку – це ототожнення його з юридичною колізією, у другому – реалізація суперечностей у протиборстві чинних правових норм, актів та наявних інстанцій [148, с. 30−31; 450, с. 230−234].

В. С. Жеребіним розроблено курс лекцій, присвячений правовій конфліктології, в якому правовий конфлікт визначено як протистояння його учасників, що переходить у протилежні дії та вчинки [127, с. 56].

Однак вказані позиції цих науковців відображали проблеми конфлікту у сфері права з виключно юридично-позитивістських позицій, звужували можливість аналізу юридичного конфлікту у межах функціонування суспільства, обмежували його розуміння, зводячи предмет аналізу до нормативно визначених позицій [289, с. 441].

У своїх наукових доробках Л. М. Герасіна та М. І. Панов вперше в українській конфліктології поєднують проблему конфліктів з правовими

інститутами та розглядають конфлікт не в абстрактному соціальному просторі, а в реальному зв'язку з наявними правовідносинами, юридичними механізмами і чинним законодавством [76, с. 4].

У своїх дослідженнях С. В. Бобровник на основі антропологокомунікативного підходу до питань конфлікту у праві розглядає сутність останнього як стан двостороннього зв'язку суб'єктів, заснований на правовому протиріччі, що характеризується порушенням або перешкодою в реалізації ними інтересів та слугує причиною розвитку або кризи суспільних відносин [31, с. 12].

Як бачимо, автор намагається подолати позитивістський підхід до визначення поняття юридичного конфлікту, зважившись на значущість суб'єктивно-об'єктивних елементів цього явища. Така позиція дає можливість краще зрозуміти конфліктність права, особливо беручи до уваги його соціальність та те, що воно виражає позицію певних суб'єктів сучасних суспільних відносин [289, с. 441].

Нами уже вказувалося на той факт, що у теорії юридичної конфліктології стосовно визначення поняття «юридичний конфлікт» чіткої позиції немає. Насамперед це пов'язано із специфічною сферою особистих інтересів і концептуальних підходів науковців до цієї проблеми, часто помітні дискусії стосовно самої назви цього різновиду конфлікту.

Так, В.М. Крівцова трактує юридичний конфлікт як інституційно нормативізоване протиборство сторін, викликане протилежністю їх соціально-правових інтересів чи різним ставленням до норм права й цінностей суспільного життя. На її погляд, юридичний конфлікт – найбільш цивілізована форма соціального протиборства, яке здійснюється в межах певної правової процедури [208, с. 33].

Погоджуючись з останнім щодо зазначених аргументів, досить слушно зазначає Н. П. Свиридюк, що юридичний конфлікт здійснюється в межах певної процедури, його логічною основою є досить чітка й переконлива аргументація, а розв'язання такого конфлікту, як правило, формалізоване і

санкціоноване волею держави або принципами і нормами права. Тому юридичний конфлікт у широкому розумінні – це будь-який соціальний конфлікт, що має хоча б один елемент, який характеризується юридичним змістом [381, с. 7].

На праксеологічний аспект юридичного конфлікту вказують Л. М. Герасіна та М. І. Панов, які чітко визначають, що сутнісні характеристики юридичного конфлікту виявляються не в абстрактному соціальному просторі, а в ході юридичної практики, через реальний зв'язок з діючими державно-правовими структурами та механізмами, а для того, щоб конфлікт набув юридичного значення, в його проблемі (привід, причина, об'єкт, суб'єкти) мають простежуватися наявні правовідносини або ті чи інші правові аспекти, притаманні сторонам конфлікту або їх взаємодії загалом [76, с. 19].

На основі аналізу досліджень юридичного конфлікту можна визначити такі положення, що виявляють його специфіку:

1) юридичний конфлікт потрібно трактувати як властивість правової реальності та спосіб зняття правових протиріч, джерело розвитку правової дійсності;

2) юридичний конфлікт виступає формою боротьби за правову справедливість;

3) юридичний конфлікт є індикатором невирішених проблем у правовій системі;

4) юридичний конфлікт повинен здійснюватися раціонально, на основі певних процедур, емоційність може лише спрямувати конфлікт у протиправову сферу;

5) зміст і роль юридичного конфлікту повинні визначатися способами боротьби його суб'єктів [289, с. 443].

В. О. Криволапчук вважає, що кваліфікувати юридичний конфлікт досить складно, обов'язковою умовою визнання конфлікту юридичним є наявність у його предметі суперечливого юридичного факту, що

простежується в змісті конфліктного інциденту; і далі – можливість розв'язання (припинення) протиборства сторін за допомогою правових процедур [197, с. 7].

На сьогодні між науковцями у галузі загальнотеоретичної юриспруденції активно ведеться дискусія щодо розмежування понять «юридичний» та «правовий» конфлікт. Деякі вчені ототожнюють їх, проте більшість дослідників (С. В. Бобровник, Л. М. Герасіна, В. М. Крівцова, М. І. Панов) розмежовують ці поняття, виходячи з того, що, по-перше, категорія «правове» за обсягом є ширшою, ніж «юридичне»; по-друге, вибір терміна «юридичний» як більш коректного є доречним у разі здійснення логічного наголосу на формальних засадах виникнення правових конфліктів [31; 76, с. 43]. На думку останніх, будь-який юридичний конфлікт – це конфлікт правовий, але не кожний правовий конфлікт виявляється, інституціалізується та фіксується в юридичній формі. Однак всі дослідники погоджуються з тим, що основна ознака такого типу конфлікту – це протиборство суперечливих позицій на основі домінування права.

Таким чином, можемо зробити висновок, що суттю правового конфлікту є протистояння, яке реалізується у правовій площині та має чітко виражений онтологічний, аксіологічний та праксеологічний характер, оскільки спрямовується на удосконалення ціннісних та пізнавально-діяльнісних проявів правової реальності.

Деякі аспекти проблеми правового конфлікту розглядаються і в дисертаційних і монографічних працях таких українських учених, як В. Бабкін, Д. Керімов, М. Козюбра, Н. Оніщенко, Л. Петрова та ін. [19; 130; 162; 313]. На думку вказаних науковців, зміст сучасних правових досліджень конфліктів полягає в тому, щоб вивчати не тільки конфлікти в самому праві та в системі юридичної практики, а й будь-які соціальні конфлікти з метою їх правового врегулювання.

Цікавою з цього приводу є позиція О. Сеник, яка попри конфлікти, що виникають між нормами писаного права, розглянула також конфлікти між

нормами права і правовими звичаями, між принципами права, між правовими поглядами, між компетенцією державних органів, між приписами природного і позитивного права, між елементами національної правової системи і правових систем світу, між правом і загальнолюдськими цінностями. Тому термін «юридичний конфлікт» видається надто вузьким, таким, що не дає змоги охопити спектр згаданих правових явищ [383, с. 7; 384, с. 98−110].

Підтримуючи вказані її вище погляди щодо сутності правового конфлікту, вважаємо доцільним у межах нашого дослідження використання саме цього поняття [384, с. 98−110], яке визначається як зіткнення протилежно спрямованих, несумісних позицій сторін, що базуються на правовому протиріччі, розв’язати які можливо за допомогою правових засобів із застосуванням як формальних, так і неформальних процедур (переговорів).

Свою позицію пояснюємо передусім тим, що, на наш погляд, термін «юридичний конфлікт» стосується норм права, які закріплені у чинному законодавстві певної країни, тобто системи її законодавства. Своєю чергою, термін «правовий конфлікт» охоплює процеси та явища, що перебувають у сфері дії права як соціального явища. Крім того, під час здійснення юридичної діяльності використовуються як правові, так і неправові процедури, тобто є процедури, які закріплюються нормами тієї чи іншої галузі права, а є і такі, які не передбачені такими нормами. В якості прикладу правових процедур можна навести альтернативні способи вирішення конфліктів, які закріплені у процесуальних галузях права, а неправових – психологічні, комунікативні аспекти вирішення конфліктів.

Наслідком багатогранних трактувань правового конфлікту стало визначення науковцями різних методологічних підходів і критеріїв щодо їх класифікації. Зазначимо, що розподіл на види є досить умовним, чіткого розмежування немає. Вважаємо, що в основу типологізації правових конфліктів доцільно покласти такі критерії, що, з одного боку, поєднують їх з

конфліктними явищами в інших сферах буття, а з іншого – виявляють відмінності від усіх інших. Такі методологічні підстави надають системний, онтологічний, діяльнісний, структурно-функціональний та організаційний наукові підходи [126, с. 47].

У загальному вигляді виокремлюються дві великі групи правових конфліктів, виходячи власне з їх розуміння: конфлікти у вузькому їх значенні (ті, що виникають у процесі діяльності й поведінки, фактично правореалізаційні конфлікти) та конфлікти, під якими розуміють особливу якість і характеристику взаємодії між людьми в певній сфері, що регулюються нормами окремої галузі права [98; 525].

З позицій системного підходу, що є традиційною для соціологічних і філософських напрямів дослідження конфліктів, правові конфлікти, як інші соціальні, пропонується поділяти на глобальні, регіональні та локальні (за масштабом); групові та міжособистісні (за суб'єктами-носіями); конфлікти інтересів, цінностей, потреб, норм і знань (за рушійними силами); ситуаційні та позиційні (за схемою розгортання подій); гострі, повільні та поновлені (за характером протікання) тощо [31; 208; 381]. Враховуючи парні соціальні антимонії, що характеризують суперечливі сторони суспільних відносин та структур (компонент і система, частина й ціле, структура і функція, перерване і безперервне, внутрішнє і зовнішнє, організація та дезорганізація, одноманітність і різноманітність та інше), можливе опрацювання типових характеристик даних видів конфліктів у системі правовідносин.

Спираючись на методологічні засади онтологічного підходу, В. Кудрявцев за буттєвими ознаками виокремлює суто правові (юридичні), змішані (соціально-правові), помилкові та імітовані конфлікти у правовідносинах. Визначаючи суто юридичні конфлікти як суперечки з приводу права, які, своєю чергою можуть мати різні підстави для застосування, тлумачення або ігнорування норми закону, вчений класифікує їх у такий спосіб: а) конфлікт, породжений суперечностями між двома або декількома нормативними актами; б) конфлікт, спричинений суперечностями

між нормою права і правозастосовною практикою; в) конфлікт, який виникає внаслідок суперечності між двома або декількома правозастосовними актами; г) юридичний конфлікт, що виникає у зв'язку з одним актом права, у випадку взаємовиключного його розуміння, тлумачення, застосування або виконання тими чи іншими суб'єктами права. Змішані, або перехідні соціально-правові конфлікти розпочинаються, як правило, незалежно від правових норм і поза сферою правових відносин, але з часом набувають юридичного характеру за відповідними ознаками і рисами [525, с. 85–92].

Аналіз змішаних соціально-правових конфліктів – конфліктів-симбіозів з позицій діяльнісного підходу дозволив ученим Е. Берну, Г. Бороздіній, Ю. Іванову, Г. Ложкіну, Н. Пов'якель та іншим поділити їх за характером протікання і наслідками на конструктивно-творчі (конфлікти, що виникають всередині правової системи через колізії законів, інноваційні економічно-правові, державно-правові конфлікти) та деструктивні руйнівні (конфлікти, що свідчать про втрату соціально-правовими нормами своєї дієвості, ефективного впливу на правовідносини, на правову поведінку людей) [28; 148; 238].

Такі конфлікти є правовими лише за формою прояву, засобами регулювання та розв'язання. Деякі з них спочатку формуються як юридичні конфлікти, а вже потім набувають економічного, політичного чи етнічного змісту; а інші (неправові за природою) лише з часом перетворюються на змішані соціально-правові конфлікти, функціонуючи в тому ж середовищі [143, с. 261–262]. Саме діяльнісний підхід до дослідження конфліктів дозволяє науковцям проаналізувати рівень ефективності спільної діяльності індивідів, зокрема, за критичних чи кризових обставин.

Щодо «помилкового» юридичного конфлікту, в якому відображається удаваність конфліктної ситуації, Ю. Запрудський, В. Казимирчук та В. Кудрявцев виокремлюють такі їх види: 1) сторона конфлікту вважає, що перебуває з протилежною стороною у певних правовідносинах, яких насправді не існує; 2) сторони конфлікту не усвідомлюють правовідносин,

що між ними існують; 3) сторона конфлікту помилково вважає дії супротивника незаконними; 4) дії супротивника розцінюються як правомірні, але це – помилково [139].

З позицій когнітивного підходу В. Крівцова, М. Крогіус та Н. Фригіна визнають існування когнітивного юридичного конфлікту, що відображає суперечності методологічного характеру між ученими, викладачами, юристами щодо розуміння й тлумачення того чи іншого доктринального положення в праві. Маючи теоретико-правовий характер, такий конфлікт може переходити у площину емоційних відносин, які не торкаються предметної сторони протиріччя. Когнітивний конфлікт виявляє себе в реальному процесі спілкування у різних формах: науково-теоретичних дискусіях, критичних висловлюваннях його учасників тощо [208; 355; 493].

Структурно-функціональний аналіз дозволив деяким науковцям у своїх працях класифікувати правові конфлікти за критеріями поділу на галузі права, залежно від природи відповідної норми права та за різновидом правозастосовної установи. Зазначимо, що типологізація юридичних конфліктів відповідно до галузей права на сьогодні є найбільш відомою. Найпоширеніші конфліктні взаємодії пов’язані з питаннями цивільного, трудового, сімейного, фінансового, екологічного, господарського, житлового права. Окремо можна виділити державно-правові та політико-правові конфлікти, що підпадають під дію норм державного, конституційного чи адміністративного права. Особливо небезпечними вважаються конфлікти, що мають відношення до чинності кримінального, кримінально-процесуального та пенітенціарного законодавства. Окрему групу становлять міжнародні та міжнаціональні конфлікти, які повинні врегульовуватися нормами міжнародного, міжнародного приватного, міжнародного гуманітарного права, угодами і договорами держав і внутрішнім конституційним законодавством [127; 148; 505].

Залежно від природи відповідної норми права (уповноважуючої, зобов’язуючої чи забороняючої), можуть виникнути правові конфлікти: між

уповноваженим суб'єктом і приватною (фізичною) особою, чиї інтереси були або можуть бути порушені; між зобов'язаною особою та державою (в особі її органів; між фізичною (юридичною) особою та державою (суспільством), яка встановлює систему правових приписів, якщо ці особи свідомо ігнорують чи з корисливим умислом порушують правові заборони [126, с. 50].

Свої критерії класифікації юридичних конфліктів надав В. Мадіссон, який вважає, що типологія юридичних конфліктів повинна здійснюватися за галузями права, за структурою норми, що належить конфліктові, за різновидом правозастосовницького закладу, за характером зв'язку з механізмом правового регулювання за формами реалізації права за характерами домінуючих мотивів та ін. [245, с. 41]. Заслуговує на увагу і висновок, зроблений Л. М. Герасіною та М. І. Пановим, які пропонують визначити особливі критерії юридичних конфліктів і виявляють засади їх класифікації. До них належать: а) галузь позитивного права, у межах якої виникає конфлікт; б) сфера нормотворчості або правозастосування; в) природа і структура норми, яка спричиняє мотивацію конфлікту; г) різновид правозастосовної установи (інститут, орган), з якою пов'язана конфліктна ситуація [76, с. 29].

Типологія правових конфліктів згідно з системою державних правозастосовних або правоохоронних органів та установ дозволяє визначити межі функціональних можливостей відповідних структур у разі виникнення конфліктних ситуацій. За таких умов виокремлюють судовий конфлікт, конфлікти з приводу діяльності прокуратури, поліції, податкової адміністрації тощо [126, с. 50−51].

Організаційний підхід широко застосовується науковцями в процесі аналізу та класифікації конфліктів у сфері управління, яка пов'язана з чинним законодавством та правовідносинами. Саме методологія цього підходу дає можливість кваліфікувати такий вид проблемних ситуацій, як професійні правові конфлікти. Відомі моделі організаційного конфлікту, запропоновані Л. Понді (конфлікти переговорів, бюрократичний конфлікт,

системний конфлікт), високо оцінюються фахівцями з психології управління. Ці теоретичні конструкти були застосовані науковцем для опису конфліктних ситуацій, які відбивають суперництво сторін за умови володіння дефіцитними ресурсами: нарівні вищого управлінського апарата, у вертикальному зрізі внутрішніх організаційних відносин (керівник – підлеглий) і горизонтальному – між індивідами рівного статусу [555, с. 296−320].

Таким чином, аналіз видів правових конфліктів з позицій певного методологічного підходу дозволяє розкрити окремі їх особливості. На нашу думку, розмаїття правових конфліктів у юридичній діяльності вимагає застосування комплексного підходу для їх упорядкування. Такі ж погляди має М. Калінін, який запропонував класифікацію правових конфліктів: за галузевою сферою (залежно від сфери правових відносин); за способом урегулювання (диспозитивно упорядковані та імперативно упорядковані); за наслідками (раціональні, ірраціональні); за часовим критерієм виникнення та розвитку (реальні та потенційні) [154, с. 29].

Спираючись на основні ознаки правового конфлікту, що відмежовують цю категорію від інших, та наслідуючи позицію С. Бобровник, визначаємо такі критерії класифікації: структура сфери прояву (за характером прояву), характер правових наслідків (або структура конфлікту), метод правового упорядкування, зміст конфліктоутворюючих приписів, галузь правових відносин [31, с. 14].

На нашу думку, класифікувати правовий конфлікт доцільно за галузями права, що дає можливість краще проаналізувати правову природу такого типу конфліктних правових відносин, виявити ті характеристики наявних конфліктів, аналіз яких буде забезпечувати з’ясування основних соціально-правових проблем сучасного суспільства. Саме такий підхід до класифікації дозволить окреслити те широке коло правових конфліктів, до яких мають відношення учасники відповідного виду правовідносин. У контексті цього варто звернути увагу на кримінально-правовий та

кримінально-процесуальний конфлікти як види правового конфлікту, функціонування та вирішення яких стає особливо актуальним в умовах реформування кримінального та кримінального процесуального законодавства нашої країни та трансформаційних змін, котрі характеризують сутність важливих соціально-правових процесів.

Проаналізуємо сутність кримінально-правового та кримінально-процесуального конфліктів.

На думку В. М. Іванова та О. В. Іванової, кримінальний конфлікт – це «конфлікт з кримінальним законом», в який вступає людина, що скоїла суспільно небезпечне діяння [148, с. 89]. Сферою кримінального конфлікту можуть бути різноманітні соціальні відносини, що охороняються кримінальним законодавством: національна безпека держави; життя, здоров'я, свобода, честь і гідність особи; власність; громадська безпека; громадський порядок і моральність тощо. Основу кримінальних конфліктів становить суперечність між антисуспільними та суспільними інтересами, що в кожному випадку злочинної поведінки конкретизується на міжособистісному (особистісно-груповому чи міжгруповому) рівні в особі злочинця (злочинної групи) та потерпілого (потерпілих).

О. В. Лук'яновська та Р. Г. Мельниченко, досліджуючи основи юридичної конфліктології та медіації, вказують на особливості кримінального конфлікту, які зводяться до наступного: 1) правова природа кримінального конфлікту полягає в тому, що цей конфлікт пов'язаний з порушенням норм кримінального законодавства; 2) об'єктом кримінального конфлікту виступають охоронювані кримінальним правом суспільні відносини; 3) об'єктивну сторону кримінального конфлікту становлять зовнішня форма конфлікту (дії, бездіяльність), юридично значимі наслідки, причинно-наслідковий зв'язок між діянням і наслідками. Всі дії учасників можна диференціювати на основні та допоміжні. До основних відносяться дії, безпосередньо спрямовані на предмет конфлікту, що змінюють або зберігають від зміни наявні в інтересах протиріччя. Допоміжні дії відіграють

підлеглу роль і для вирішення центральної проблеми конфлікту не призначені; 4) у кримінальному конфлікті, з одного боку, виступає особа, яка вчинила злочинне діяння, а з іншого – особа, чиї інтереси порушені (особистість, організація, суспільство, держава). При цьому конфлікт може мати як міжособистісний характер (так найчастіше і буває), так і груповий; 5) суб'єктивна сторона кримінального конфлікту полягає в тому, що суб'єкт усвідомлює протиправність свого діяння. При цьому посягання на інтереси «ворога» сприймаються як виправдані, а в ряді випадків і життєво необхідні [241, с. 33−34].

Погоджуючись з тим, що сутність кримінально-правових конфліктів – зіткнення з узаконеними суспільством ідеологічно-моральними приписами і певними правовими нормами, підтримуємо позицію Г. О. Усатого, який наголошує на тому, що держава (в особі правоохоронних органів) не завжди обирає оптимальний варіант їх розв'язання. Маючи величезний арсенал прийомів і засобів для цього, вона частіше обмежується лише притягненням до кримінальної відповідальності, забуваючи про інші нетрадиційні шляхи врегулювання конфліктів, які інколи можуть або могли б бути більш ефективними, ніж класичні [480, с. 142].

Кримінально-правовий конфлікт виражається у зіткненні інтересів між особою, яка вчинила злочин, і державою, суспільством, або окремою особою з приводу протиправної поведінки винуватого [323, с. 118].

Варто погодитися з думкою К. Б. Калиновського про те, що основою всіх конфліктів, котрі виникають у кримінальному провадженні, виступає кримінальний конфлікт, учасниками якого, передусім, є держава і суб'єкт, який вчинив злочин [153, с. 111].

Саме кримінально-правові конфлікти є першопричиною, основою для виникнення кримінально-процесуальних конфліктів і саме вони є передумовою виникнення у особи права на компроміс у кримінальному процесі.

У даному випадку варто зазначити, що в юридичній науці загалом і доктрині кримінального процесу зокрема, є безліч визначень понять «кримінально-правовий конфлікт» та «кримінально-процесуальний конфлікт». Однак, проблема у теорії конфліктології полягає не у визначенні понятійно-категоріального апарату цих двох правових явищ, а у їх взаємодії та підпорядкуванні одне одному.

Одним з перших, хто вжив термін «кримінально-процесуальний конфлікт», був В. М. Кудрявцев, який зазначав, що особливою рисою кримінально-процесуального конфлікту є вступ учасників судочинства в протиріччя в рамках кримінально-процесуального поля [525, с. 116].

Однак варто звернути увагу на дві концепції, які склалися у криміналістиці у 70-ті роки минулого століття. Одна з них – це концепція «конфліктного слідства», де затвердилося трактування розслідування як «конфлікту, сутички, двобою». Існував погляд, відповідно до якого кримінально-процесуальний конфлікт являє собою стадію, етап розвитку кримінального конфлікту. Як зазначав Р.С. Бєлкін, в основі кожного злочину лежить конфлікт правопорушника з законом, з інтересом суспільства і держави. Відновлення розтоптаного права починається з розкриття і розслідування злочину, у ході якого конфлікт із законом може отримати форму конфлікту зі слідчим – особою, яка покликана встановити істину [27, с. 80]. Аналогічну думку висловлював О.Я. Баєв, який зазначав, що різновидом, формою кримінально-правового конфлікту є втілення його у процесуальні відносини, що виникають між державою й особою, яка вчинила злочин [20, с. 57].

Через призму конфлікту розглядалися іноді й окремі слідчі (розшукові) дії. Так, Г. Доспулов вказує на «конфліктну ситуацію допиту», що виникає, коли допитуваний відмовляється від давання показань чи дає помилкові показання [113, с. 13]. З цього випливав висновок, що це вже є сферою оцінки доказів.

Ці доктринальні підходи становили свого часу своєрідну концепцію «конфліктного розслідування». З ототожнення процесуального конфлікту з кримінальним (тобто його етапом, формою) неминуче випливав висновок і про тотожність підозрюваного (чи обвинувачуваного) із злочинцем. Але вірно вказує В. М. Крівцова, що такі ототожнення несумісні з конституційним принципом презумпції невинуватості, за яким обвинувачуваний вважається невинуватим, доки його вина не буде встановлена вироком суду, що вступив у законну силу.

Загалом же ця концепція також не знайшла значної підтримки. На наш погляд, виникнення цієї теорії стало наслідком недостатньої розробленості теоретичних проблем кримінального процесу. Так, наявність конфліктів у судочинстві незаперечна. Але, так зване «конфліктологічне» трактування розслідування і кримінального процесу загалом, що зводить ці процесуальні дії до конфлікту слідчого з обвинувачуваним, на нашу думку, неприйнятне [208, с. 171−172].

Інший концептуальний підхід винайшов А. М. Ларін. Він вказував, що способом виявлення та розв’язання кримінального конфлікту є кримінальне судочинство. Однак у процесі досудового розслідування та розгляду в судах кримінальних справ, своєю чергою, виникають, розвиваються та вирішуються кримінально-процесуальні конфлікти, які є складовою частиною кримінального конфлікту, бо вони викликані тільки появою останнього [525, с. 166−176].

Зміст цього виду конфліктів становить протиборство учасників кримінального судочинства, яке відбувається в межах кримінального процесуального закону у формі звернень, заяв, клопотань, рішень та інших дій. Процесуальний конфлікт може полягати у порушенні однією зі сторін (або кількома сторонами) процесуального закону на шкоду інтересам і цілям іншої сторони. Такі конфлікти кваліфікуються кримінальним законом як злочини (наприклад, свідомо незаконні затримання, привід або арешт; примушування давати показання; порушення права на захист; свідомо

неправдиве показання тощо) й одночасно являють собою кримінальні конфлікти. Проте, як свідчить судова практика, дії сторін кримінально-процесуальних конфліктів (слідчого й обвинуваченого, обвинувача та захисника, цивільного позивача і цивільного відповідача) – переважно правомірні [148, с. 93].

Дійсно, злочин (кримінальне правопорушення) як наукова категорія є предметом дослідження сукупності юридичних наук кримінально-правового циклу. Предметна характеристика злочину визначається: у кримінальному праві як склад злочину; у кримінальному процесуальному праві (обставини, що підлягають доведенню або предмет доказування); та в криміналістиці (криміналістична характеристика окремих видів злочинів).

Конфліктологія розглядає злочин як різновид соціального конфлікту, тобто конфлікту між особою, яка вчинила злочин, і державою, суспільством загалом, або конфлікт між злочинцем і потерпілим. У кримінальному провадженні цей конфлікт перетворюється, як правило, в конфлікт учасників процесу.

Звісно ж, що «кримінальний конфлікт» як узагальнене поняття поряд з поняттями «злочин», «кримінальне правопорушення» може розглядатися з позиції кримінального права, кримінального процесу або криміналістики (ситуаційно-криміналістичний, тактико-криміналістичний аспекти). В такому випадку можна погодитися з думкою К.Б. Калиновського, що в кримінальному процесі є три групи юридичних конфліктів: кримінально-правові (кримінальні), кримінально-процесуальні та криміналістичні [153, с. 111].

Як слушно вказує В. М. Крівцова, з’ясуванню сутності процесуального конфлікту може сприяти методика онтологічного порівняння його з кримінальним конфліктом. Відмінності між ними прослідковуються по низці наступних ознак:

1. Сферою кримінального конфлікту можуть бути різноманітні соціальні відносини, що охороняються кримінальним законом: державна і

суспільна безпека, права і свободи громадян, громадський порядок і порядок управління, військова служба та ін. Кримінально-процесуальні ж конфлікти виникають, розвиваються і вирішуються в сфері кримінального судочинства (розслідування і розгляд у судах кримінальних проваджень).

2. Різна юридична природа цих конфліктів. Кримінальний конфлікт – завжди кримінальне правопорушення, порушення кримінального закону. Процесуальний конфлікт у багатьох випадках являє собою порушення однією (чи декількома) стороною процесуального закону на шкоду інтересам і цілям іншої сторони. Поряд з цим наявні процесуальні (імітовані) конфлікти, в яких дії конфронтуючих сторін правомірні. Це, наприклад, суперечки обвинувачення і захисту, цивільного позивача і цивільного відповідача в судовому розгляді, принципові розбіжності між присяжними з питань вердикту тощо.

3. Фактичний зміст кримінального конфлікту складає дія чи бездіяльність злочинця, а іноді також відповідні дії потерпілого чи інших осіб (необхідна оборона, крайня необхідність) або провокуючі дії потерпілого. Кримінально-процесуальний конфлікт за своїм фактичним змістом складається з дій, рішень і звернень, запропонованих, дозволених чи заборонених кримінальним процесуальним законом.

4. Кримінальний і процесуальний конфлікти розрізняються за складом учасників. У першому – сторонами є злочинець і носії охоронюваних кримінальним законом соціальних цінностей, порушених кримінальним правопорушенням (чи поставлених під загрозу): особистість, організація, суспільство, держава. Роль арбітра, що вирішує цей конфлікт, належить суду, який констатує наявність кримінального правопорушення, призначає покарання винному чи звільняє його від покарання. В процесуальному ж конфлікті беруть участь обвинувачі та обвинувачувані, захисники, потерпілі, цивільні позивачі, цивільні відповідачі, їхні представники й інші учасники процесу. Роль арбітрів у цих конфліктах належить органам і представникам

влади, відповідальним за провадження в справі на даній стадії чи зобов'язаним розглядати скарги на їхні дії: слідчому, прокурору, судді, суду.

5. Істотні розходження між ними пов'язані з часовими параметрами. Кримінальний конфлікт, що стосується діяння, на момент відкриття кримінального провадження, як правило, відноситься до минулого і тому є незворотним, незмінним. Процесуальні ж конфлікти можуть відноситися і до минулого (наприклад, порушення обвинувачуваним зобов'язань з'являтися по викликах і повідомляти про зміну місця проживання), і до сьогодення (ухилення обвинувачуваного від явки по викликах при тому, що місце його перебування невідоме та ін.).

6. Деяке методологічне і практичне значення має вирізнення процесуальних конфліктів, засноване на певному характері уявлень, що склалися про них у слідчого чи судді. На цій підставі можна розрізняти конфлікти достовірні й передбачувані (очікувані, прогнозовані). Для правильного розвитку процесу у кримінальному провадженні важливо, щоб слідчі й суд вчасно передбачали можливі деструктивні дії обвинувачуваного та його спільників, спрямовані на зрив розслідування і судового розгляду. Практичний сенс цього розподілу полягає в тому, що міри процесуальної відповідальності за неправомірну конфліктну поведінку припустимі лише у випадках достовірних конфліктів. Профілактичні ж заходи процесуального примусу виправдані як для попередження, так і припинення прогнозованих, ймовірних, неправомірних конфліктних дій.

7. Проте, варто зазначити і деяку відносність розходжень між кримінально-правовим і кримінально-процесуальним конфліктами. Низка ситуацій між учасниками процесуальних відносин кваліфікуються кримінальним законом як злочини (кримінальні правопорушення), тобто водночас є кримінально-правовим конфліктом; такими є злочини проти правосуддя: свідоме притягнення невинного до кримінальної відповідальності; винесення свідомо неправосудного вироку; свідомо незаконний арешт чи затримання; примус до давання показань; свідомо

неправдиве повідомлення; свідомо неправдиві показання; відмова свідка чи потерпілого від давання показань чи експерта від давання висновку та інше. Своєю чергою, деякі кримінальні діяння впливають на процесуальні відносини ззовні. До них відносяться – втручання в розгляд судових справ, погроза стосовно судді чи присяжного, образа судді чи присяжного і т.ін. Делікти «подвійної» правової природи, що представляють собою порушення матеріальних норм кримінального й водночас процесуального права, можуть бути визначені як кримінально-процесуальні конфлікти. Нарешті, поєднує кримінальні та процесуальні конфлікти синхронність їх вирішення. Вирок, що вступив у законну силу, чи постанова про зупинення провадження є актом одночасного вирішення кримінального і процесуального конфліктів [208, с. 173].

Таким чином, кримінальний конфлікт, на нашу думку, потрібно вважати кримінально-правовим і розглядати поняття, які його визначають, як тотожні. Кримінально-правовий конфлікт – основний конфлікт у сфері кримінальної юстиції, який виникає з моменту кримінально караної дії або бездіяльності, завжди первинний по відношенню до кримінально-процесуального конфлікту. Кримінальний конфлікт наявний і в тому випадку, якщо кримінальне правопорушення залишається нерозкритим, й особа, яка його вчинила, не встановлена. Кримінально-процесуальний конфлікт може виникнути з початку кримінального переслідування. Однак він не виникає, якщо кримінальне правопорушення залишається латентним. Зв’язок між зазначеними конфліктами є безпосереднім, проте момент їх можливої появи може бути різний. Кримінально-правовий конфлікт завжди виникає в минулому, в той час як кримінально-процесуальний конфлікт може виникати і в сьогоденні, і майбутньому. Отже, кримінально-процесуальний конфлікт має самостійне значення і не є складовою частиною кримінального конфлікту.

В юридичній літературі про теорію і проблеми кримінально-процесуальної конфліктології як різновиду юридичної конфліктології вперше висловився М. Ю. Лебедєв [230, с. 50−53].

Кримінально-процесуальна конфліктологія має на меті вдосконалення законодавства і практики його застосування, маючи на увазі розробку та вдосконалення процесуальних форм (засобів) попередження, регулювання й вирішення конфліктів, що виникають у кримінальному провадженні [153, с. 111].

При дослідженні питання про неминучість конфліктів у кримінальному процесі наявна двояка позиція. Низка авторів вважають, що конфлікт між обвинуваченням і захистом в судовому процесі неминучий, оскільки законодавець спочатку заклав протиріччя у формі конфлікту. Так, Н.П. Кирилова зазначає, що кримінально-процесуальний конфлікт виступає позитивним явищем, спеціально запрограмованим законодавцем [166, с. 8]. Дійсно, у кримінальних процесах багатьох країн закріплена необхідність встановлення взаємовиключних обставин: обтяжуючих і пом’якшуючих обставин, які виключають притягнення до відповідальності. За твердженням М.Ю. Лебедєва, там, де є процес розслідування злочину, має місце конфлікт [230, с. 61].

Інша точка зору, яка заслуговує на увагу, полягає в тому, що у кримінальному провадженні кримінально-процесуальний конфлікт не є обов’язковим. Здається, що не кожне протиріччя інтересів учасників кримінального процесу варто оцінювати як конфлікт. Як справедливо зазначає Ю. В. Францифоров, конфлікт як форма протиріччя в кримінальному судочинстві є вищим ступенем вираження цього протиріччя, що виникає між сторонами при гострій протидії один одному. Така форма протиріччя обумовлена істотною відмінністю інтересів і цілей у сторони обвинувачення й сторони захисту [491, с. 13; 492, с. 115−-116]. Отже, у кримінальному провадженні кримінально-процесуальні конфлікти можливі, але не обов’язкові.

М. Ю. Лебедєв визначає кримінально-процесуальний конфлікт як нормальний і неминучий прояв правових зв'язків у відносинах між учасниками кримінально-процесуальної діяльності, які мають різні, а найчастіше несумісні цілі та інтереси протягом як окремих етапів розслідування, так і всього процесу провадження у кримінальній справі [230, с. 61].

В. М. Крівцова пропонує визначати кримінально-процесуальний конфлікт як імітоване процесуальне змагання чи реальне протиборство, що закономірно пов'язане зі змістом, призначенням і структурою юридичного процесу, а також зумовлене викривленням статусу чи функцій, конкретними суперечливими позиціями та особистісними конфліктогенними якостями учасників процесуальних відносин [208, с. 176].

С. В. Горохов визначає конфлікти у кримінальному судочинстві як здійснювану в рамках кримінальних процесуальних відносин протидію суб'єктів кримінального судочинства, яка виникла у зв'язку з наявністю гострих суперечностей між протилежними (несумісними) процесуально значущими інтересами учасників кримінального судочинства або способами захисту (реалізації) зазначених інтересів [90, с. 315; 230, с. 61].

На підставі проаналізованих різноманітних підходів до розуміння поняття «кримінально-процесуальний конфлікт», на наш погляд, варто виокремити ознаки цього правового явища, до яких потрібно віднести наступні:

1) кримінально-процесуальні конфлікти виникають і розвиваються в рамках кримінальних процесуальних відносин, тобто суспільних відносин, урегульованих нормами кримінального процесуального права, що виникають, розвиваються і припиняються у сфері кримінального судочинства;

2) конфлікти виникають між суб'єктами кримінальних процесуальних відносин і найчастіше носять негативний характер. Суб'єктами зазначених конфліктів є учасники кримінального судочинства. Специфіка даного виду

конфліктів багато в чому залежить від того, чи є їх суб'єкти професійними або непрофесійними учасниками кримінального судочинства. І всі учасники кримінального провадження усвідомлюють характер дій осіб, що беруть участь у конфлікті;

3) значна поширеність і розповсюдженість конфліктів;

4) конфлікти можуть розгортатися і протікати як у вигляді дій, так і у вигляді бездіяльності. У будь-якому випадку це передбачає подолання опору, нанесення певного збитку одній із сторін конфлікту, створення перешкод, що заважають домогтися поставленої мети;

5) прогнозованість і можливість управління конфліктами, а також можливість їх вирішення з використанням владних повноважень;

6) кримінально-процесуальні конфлікти виникають при наявності протилежних (несумісних) процесуально значущих інтересів учасників кримінального судочинства або способів захисту (реалізації) зазначених інтересів. Вони виникають у випадках, коли боротьба за зазначені інтереси або способи їх захисту набувають характеру гострих протиріч;

7) конфлікт виступає в якості протидії сторін у формі правовідносин, що тягнуть за собою юридично значущі наслідки;

8) основні процедурні моменти вирішення зазначених конфліктів закріплені в законодавстві, що діє в сфері кримінального судочинства, тобто його вирішення відбувається в нормативній формі;

9) конфлікт виникає через невиконання процесуальних обов'язків або прав.

Таким чином, кримінально-процесуальний конфлікт – це самостійний вид правових конфліктів, який виражається у зіткненні протилежно спрямованих, несумісних позицій учасників кримінального провадження, що ґрунтується на правовому протиріччі, розв'язати які можливо за допомогою правових засобів із застосуванням як формальних, так і неформальних процедур (переговорів), передбачених кримінальним процесуальним законом.

Окремо варто звернути увагу на класифікацію кримінально-процесуальних конфліктів. Потрібно зазначити, що у доктрині кримінального процесу неодноразово досліджували конфлікти, які стосуються окремих стадій кримінального провадження. Так, науковці досліджували конфлікти, які виникають у досудовому або ж судовому провадженнях [90, 311−321; 230].

При розгляді проваджень у судовому засіданні конфлікти відбуваються між його учасниками: прокурором і захисником (підсудним); прокурором та свідком захисту; адвокатом і свідком обвинувачення; підсудним та потерпілим; захисником і підзахисним. Крім того, під час досудового розслідування чи судового розгляду можуть виникати внутрішньоособистісні конфлікти у суб'єктів кримінального процесу. Підґрунтям може бути боротьба мотивів, когнітивні суперечності, незгоди морального характеру [148, с. 93−94].

На наш погляд, при класифікації кримінально-процесуальних конфліктів варто взяти за основу положення теорії конфліктології. Ми вже звертали увагу на класифікацію правових конфліктів і, вважаємо, що така класифікація буде притаманна і кримінальним процесуальним конфліктам, але з урахуванням їх специфіки.

У такому випадку кримінально-процесуальні конфлікти можна класифікувати.

1. За сферами прояву на:

а) правозастосовні, в основі яких лежать суперечності практичного застосування норм кримінального та кримінального процесуального законодавства в підході до розуміння питань, пов'язаних з обсягом висунутого обвинувачення і видом кримінального покарання, розбіжністю в тлумаченні норм, що регламентують правове становище учасників кримінальних процесуальних відносин;

б) психологічні, в основі яких лежить психічне ставлення людини до особливостей слідчої ситуації, що склалася, до інших учасників відносин, що

виникають в ході провадження, залежно від мети їх участі в розслідуванні кримінального правопорушення.

2. За масштабами на:

а) загальні, в основі яких лежать конфліктні протиріччя, що протікають протягом усіх етапів розслідування кримінального правопорушення або судового провадження. Найчастіше це конфлікти між особою, яка вчинила кримінальне правопорушення, та особами, які здійснюють провадження;

б) локальні, в основі яких лежать конфліктні протиріччя, що виникають при проведенні конкретних слідчих і процесуальних дій або протікають на певному етапі розслідування або судового провадження.

3. За тривалістю на:

а) швидкоплинні, короткочасні, що виникають на основі протиріч з приводу чітко визначених обставин кримінального провадження; ву зв’язку з поверхневими причинами, вони носять епізодичний характер, найчастіше такий конфлікт припиняється відразу після скоєння конкретних дій і досягнення поставленої мети однією із сторін конфліктних правовідносин;

б) тривалі, затяжні, засновані на глибоких суперечностях між сторонами кримінальних процесуальних відносин. В основі вирішення конфліктів лежить тривала, кропітка робота по вирішенню слідчих ситуацій і досягнення завдань кримінального провадження.

4. За напруженістю на:

а) бурхливі, що відрізняються агресивністю і крайньою ворожістю конфліктуючих сторін;

б) слабко виражені (уповільнені без гострих протиріч) або пов’язані з пасивністю однієї із сторін кримінально-процесуального конфлікту.

5. За суб’єктами кримінально-процесуальних конфліктних відносин на:

а) внутрішньоособистісні, засновані на зіткненні внутрішніх переконань і позицій з приводу конкретної слідчої ситуації (обвинувачений, який розкаявся у вчиненні кримінального правопорушення, але не наважився надати правдиві показання);

б) міжособистісні, засновані на зіткненні інтересів двох учасників кримінальної процесуальної діяльності (конфлікт між слідчим і обвинуваченим або між двома обвинуваченими);

б) міжособистісно-групові, які формуються на протиборстві особистості й групи осіб, об'єднаних однією метою та інтересами. В якості групи осіб у кримінальному провадженні можуть виступати як співробітники, які здійснюють діяльність, спрямовану на розкриття і розслідування кримінального правопорушення, прокурор, слідчий, слідчо-оперативна група, так і організована група осіб, об'єднана єдиним злочинним умислом;

в) міжгрупові, виникають при зіткненні сторін кримінальної процесуальної діяльності, кожну з яких становлять групи осіб, які вступають у конфлікт для досягнення власних протилежних і навіть несумісних цілей.

6. За причинами виникнення на:

а) об'єктивні, що виникають незалежно від волі осіб, які беруть участь у конфлікті. Сама слідча ситуація і конкретні обставини впливають на виникнення конфлікту;

б) суб'єктивні – джерелом такого конфлікту є особисте сприйняття стороною обставин, які формують конкретну слідчу ситуацію, реакція на поведінку і дії з боку інших учасників кримінальних процесуальних відносин, розбіжності в поглядах на правові питання.

7. За комунікативною спрямованістю на:

а) горизонтальні, які відбуваються між учасниками кримінальних процесуальних відносин, що не володіють за своїм правовим становищем владними повноваженнями по відношенню один до одного. Це конфлікти між двома обвинуваченими, двома потерпілими, потерпілим і обвинуваченим тощо;

б) вертикальні, в яких учасники кримінальних процесуальних відносин знаходяться у взаємному підпорядкуванні й одна із сторін має можливість

розв’язати конфлікт, використовуючи розбіжності у правовому статусі, що виражаються у нерівності сил конфліктуючих сторін.

8. За наслідками на:

а) позитивні, вирішення таких конфліктів сприяє вдосконаленню кримінальної процесуальної діяльності, розробці окремих методик розслідування кримінальних правопорушень і нових тактичних прийомів проведення слідчих (розшукових) дій, вдосконалення кримінального та кримінального процесуального законодавства;

б) негативні, негативно впливають на весь хід розслідування, ведуть до ускладнення, а часом і до неможливості досягнення завдань кримінального судочинства, призводять до втрати доказової інформації тощо.

9. За формами зіткнення на:

а) відкриті, тобто конфліктуючі сторони у провадженні не приховують негативного ставлення один до одного, активними діями протидіють досягненню поставлених цілей, обвинувачений цілеспрямовано йде на конфлікт із стороною обвинувачення, дає неправдиві показання, своїми діями зриває проведення слідчих та судових дій, намагається перешкодити проведенню обшуку тощо;

б) приховані. У таких конфліктах сторони відкрито не вступають в протистояння, приховують справжні прагнення, маскують свої дії.

Запропонована класифікація конфліктів не є вичерпною, в ході розслідування кримінального правопорушення при взаємовідносинах суб’єктів неможливо передбачити все різноманіття кримінально-процесуальних конфліктних ситуацій, які можуть виникнути у кримінальному провадженні.

Отже, на підставі зазначеного вище, можемо зробити висновок, що юридичний конфлікт є різновидом соціального конфлікту з усіма притаманними останньому рисами та ознаками, однак у правовій сфері.

Багато вчених ототожнюють поняття «юридичний» і «правовий» конфлікти. Проте, на нашу думку, ці поняття потребують розмежування,

хоча б на етапі дослідження конфліктів та їх сутності у праві. Ми підтримуємо позицію науковців (С. В. Бобровник, Л. М. Герасіна, В. М. Крівцова, М. І. Панов) щодо того, що будь-який юридичний конфлікт – це конфлікт правовий, але не кожен правовий конфлікт виявляється, інституціалізується та фіксується в юридичній формі. Така їх позиція аргументується тим, що поняття «правовий конфлікт» є ширшим, ніж поняття «юридичний конфлікт», оскільки категорія «правове» за обсягом є ширшою, ніж «юридичне», а термін «юридичний» є більш коректним і доречним у разі здійснення логічного наголосу на формальні засади виникнення правових конфліктів [31; 76, с. 43; 208].

Класифікацію правових конфліктів доцільно здійснювати за галузями права. Це дає можливість краще проаналізувати правову природу відповідного типу конфліктних правових відносин, виявити ті характеристики наявних конфліктів, аналіз яких буде забезпечувати з'ясування основних соціально-правових проблем сучасного суспільства. Тому, в контексті нашого дослідження акцентується увага на кримінально-правовому та кримінально-процесуальному конфліктах, їх сутності та особливостях розмежування.

Під кримінально-правовим конфліктом потрібно розуміти конфлікт інтересів, охоронюваних кримінальним законом, який виник між особою, яка вчинила кримінальне правопорушення, державою та жертвою протиправного діяння.

Підтримано позицію, що під кримінально-процесуальним конфліктом розуміється протиборство учасників кримінального судочинства, яке відбувається в межах кримінального процесуального закону у формі звернень, заяв, клопотань, рішень та інших дій.

Кримінально-правовий конфлікт завжди є первинним по відношенню до кримінально-процесуального, однак останній не позбавлений своєї самостійності, як вид правового конфлікту, і не є складовою частиною кримінально-правового конфлікту.

Досліджуючи питання конфлікту, варто зазначити, що передумовою виникнення права на компроміс у кримінальному процесі України є саме конфлікт, який виник у результаті скоєння кримінального правопорушення, тобто кримінально-правовий конфлікт.

2.2 Поняття, зміст і класифікація правового компромісу у кримінальному процесі

Проблема вирішення питання про можливість і доцільність реалізації права на компроміс у кримінальному провадженні виникла невипадково. Компроміс – це крок, за допомогою якого уможливлюється прийняття рішення за спірних питаннях, щоб задовольнити сторони, які зацікавлені у його вирішенні. Крім того, за допомогою реалізації правового компромісу знаходять своє відображення у кримінальному провадженні засади поваги до людської гідності та гуманізму, які останнім часом набувають особливого змісту.

Про доцільність укладання компромісу у кримінальному провадженні свідчить зарубіжний досвід, зокрема країн Західної Європи. Вони сьогодні працюють над удосконаленням юридичних норм на підставі чітко відпрацьованої системи стимулювання законослухняної поведінки колишніх правопорушників, намагаючись досягти максимально можливої злагодженості між державою та особами, які порушили закон, шляхом подальшого вдосконалення компромісних норм і розширення їхніх можливостей. Поняття компромісу у західному суспільстві втратило абстрактно-теоретичний характер і набуло інструментального змісту, як засобу досягнення практичних цілей, які сприяють втіленню основних завдань кримінально-правової боротьби зі злочинністю. Це стає дійсно можливим лише після досягнення певних домовленостей між суб’єктами-учасниками компромісної угоди. Така форма компромісу зосереджує увагу

на суб'єктивних вольових аспектах, свідомому й цілеспрямованому зближенні позицій сторін, а також регулює суперечні погляди [480, с. 39].

Яскравим прикладом інтеграції компромісу як правового явища виступає теорія «європейського консенсусу». Для встановлення європейського консенсусу щодо того чи іншого питання Європейський Суд використовує порівняльний аналіз практики країн-членів Ради Європи. Загальна ipsofacto згода більшості країн-членів Ради Європи у вигляді однакової практики вирішення конкретного спору Європейським Судом і називається європейським консенсусом. Якщо консенсус, на думку ЄСПЛ, склався, то таке тлумачення Конвенції стає обов'язковим для всіх країн-учасниць Конвенції, навіть для тих, хто не підтримує подібну практику [147, с. 86]. Так, у справі «Костовські проти Нідерландів» ЄСПЛ зазначив, що питання, хто є свідком, не має вирішуватися на підставі положень національного законодавства, цей термін потрібно тлумачити автономно [549].

На сьогодні сформована ціла низка автономних понять: зокрема, у рішеннях ЄСПЛ містяться визначення таких термінів, як «цивільний» (civil), «кримінальний» (criminal), «обвинувачення» (charge), «особисте життя» (private life), «сімейне життя» (family life), «житло» (home), «кореспонденція» (correspondence), «майно» (property), закон (law) тощо. Автономне значення цих понять потрібно враховувати і національним органам законодавчої, виконавчої і судової влади під час застосування положень ЄСПЛ [456].

Аргументація, заснована на європейському консенсусі, є центральним елементом філософії Європейського Суду з прав людини [554]. Суд розглядає права людини не як щось нерухоме і навічно застигле у часі, а як сукупність прав, які можуть і повинні змінюватися і розвиватися [284, с. 19].

Крім того, європейський консенсус вважається існуючим не тільки в разі встановлення загальної згоди більшості держав-учасниць Ради Європи з конкретного питання, але і у випадку відносної одноманітності підходів до тієї чи іншої сфери правозастосування [509, с. 175−182].

Таким чином, одним із різновидів справедливого правового компромісу є імплементація усталеної серед більшості держав-учасниць Ради Європи практики ЄСПЛ по конкретному питанню, або ж, принаймні, встановлення відносної одноманітності в конкретній сфері правозастосування.

Аналізуючи наявні роботи, присвячені питанням застосування компромісу у кримінальному провадженні, не можна не звернути увагу на те, що досить часто термін «компроміс» використовується без роз'яснення його сутності. Крім того, не визначено поняття «компроміс у кримінальному провадженні». Для кращого розуміння поняття «правовий компроміс» необхідно насамперед розглянути, що являють собою такі поняття, як «компроміс» і «компроміс у кримінальному процесі».

У наукових джерелах є досить багато визначень, адже термін «компроміс» – політичне, соціологічне й соціально-психологічне поняття, а сам компроміс як прикладний інструмент досягнення в конфліктних ситуаціях поставлених цілей з мінімальними втратами найчастіше використовується під час розв'язання різних політичних, соціальних чи міжособистісних конфліктів [10, с. 91−92].

У тлумачних словниках компроміс визначається як «угода на підставі взаємних поступок» [286, с. 265] або «взаємні поступки» [102, с. 148].

Фахівці української мови визначають компроміс як згоду з ким-небудь у чомусь, що досягається взаємними поступками, або як поступки заради досягнення мети [50, с. 446].

Також фахівці різних наук дають неоднакове визначення цьому поняттю, проте всі вони виокремлюють його спільні риси. Зокрема, політологи визначають компроміс як угоду, порозуміння з протилежною стороною, що досягається шляхом взаємних поступок або поступки заради досягнення певної мети [329, с. 255].

На думку фахівців іноземної мови, поняття компромісу тлумачиться як згода, порозуміння з противником, досягнуті шляхом взаємних поступок або

пристосування до обставин, пов’язаних з відмовою від особистих переконань [413, с. 346].

У конфліктології компроміс тлумачиться як «стратегія поведінки, що передбачає взаємні поступки або угода протиборчих сторін на основі взаємних поступок» [187, с. 245].

Психологи ототожнюють компроміс з особливою моделлю реагування на конфлікт, у якій виражено елементи обох складових конфлікту, змішання стриманих імпульсів і стримуючих факторів [358, с. 363].

Значущим комплексним дослідженням компромісу в контексті культури світу є наукова парадигма В. Н. Кузнєцова, який розглянув компроміс в якості категорії, що складається з низки змістовних компонентів: 1) це поступка як елемент процедури врегулювання спірних, конфліктних ситуацій або пошуку загального поля узгоджених і загальновизнаних рішень; 2) це угода, досягнута шляхом взаємних поступок протиборчих або незгодних один з одним (зокрема, нейтральних) сторін для досягнення загальнозначущої мети із зазначенням певного проміжку часу, протягом якого ця угода має силу; 3) це процедура (технологія) формування глобального або регіонального середовища рівноважного співіснування різних громадських, ідеологічних і політичних інститутів заради виконання загальнозначущої мети (ідеологічний компроміс); 4) це інститут, що утримує соціальну і політичну рівновагу в суспільстві, регіоні, у всьому світі через культуру запобігання або процедуру вирішення конфліктних ситуацій; 5) це основний (методологічний) принцип роботи геокультурної парадигми; 6) це основоположний принцип світопорядку; 7) це світоглядний принцип, який формує ідеологічну культуру і культуру безпеки [217, с. 19].

В юридичній енциклопедичній літературі компроміс (від грецьк. compromissum – угода, договір) визначається як угода між представниками різних інтересів на основі взаємних поступок [526, с. 196−197].

Аналіз низки юридичних досліджень вказує на те, що сучасні трактування правового компромісу з деякою часткою умовності можна

розділити на дві групи. Перша з них об’єднує підходи, які мають яскраво виражений теоретичний характер. Правовий компроміс тут виступає фундаментальною політико-правовою ідеєю, що виявляє істотний вплив на розвиток юридичного вчення і формування правової ідеології [298, с. 15].

Так, В. В. Лапаєва схильна бачити в компромісі таке складне і багатогранне явище, як право. У своїх наукових працях вона зазначає, що право є завжди компроміс різних соціальних сил, що реалізують своє прагнення до свободи і справедливості [228, с. 25]. Сюди ж можна віднести і пропозиції М. М. Вопленко, який виступає за теоретичне обґрунтування способу права як засобу і результату соціального компромісу і вважає, що компроміс у праві – це цивілізована форма досягнення згоди між різними політичними силами [70, с. 35].

До другої групи доцільно віднести підходи, орієнтовані на практичний аспект реалізації компромісу в юридичній сфері. Тут увагу дослідників зосереджено на його інструментальній стороні. Правовому компромісу відводиться роль техніки вирішення конфліктних проблем [410, с. 7]. Виходячи з потреб юридичної практики, його нерідко ототожнюють з процедурою в кримінальному судочинстві, способом вирішення кримінального судочинства тощо [325, с. 73; 536, с. 7].

Запровадження компромісу в якості правового явища цікавило науковців значно менше, однак поява компромісу у правовому полі пов’язувалася окремими науковцями з процесом його інституціоналізації. Саме процес інституалізації був покликаний забезпечити соціальним явищам правову форму. В ході інституціоналізації, як зазначає С. В. Бобровник, вони, зокрема і компроміс, переростають в правові інститути, що є завершальним етапом їх юридизації [30, с. 104].

Разом з тим, вважаємо, що інституалізація будь-якого явища, в тому числі й правового, навряд чи можлива без точного і чіткого бачення його сутності та основних властивостей.

У такому випадку варто проаналізувати ознаки правового компромісу. Одні науковці виокремлюють загальні ознаки, які притаманні будь-якому компромісу, до яких можна віднести такі:

а) компроміс можливий лише за наявності конфлікту інтересів, спірних питань у взаємодії двох чи більше сторін, що переслідують у цьому конфлікті свої інтереси. Іншими словами, основою для застосування компромісу є наявність конфлікту;

б) конфліктуючі сторони вдаються до компромісу з метою досягнення своїх головних інтересів у конфлікті, що стався, для чого виявляють готовність за спільною домовленістю зняти чи пом’якшити частину раніше висунутих вимог або взаємно поступитися один одному певною частиною свої інтересів і тим самим усунути бар’єр, який виникає на шляху досягнення головних інтересів, переслідуваних у даному конфлікті. При цьому, варто обов’язково зазначити, що ці поступки не можуть торкатися стратегічних інтересів сторін конфлікту, а мають бути здійснені лише за рахунок другорядних, жертвуючи якими конфліктуючі сторони зберігають свої головні інтереси;

в) компромісний метод розв’язання конфлікту є кращим лише в тих випадках, коли іншими засобами неможливо вирішити конфлікт, а застосування примусових засобів його вирішення рівнозначно поразці або загрожує поглибленню чи розростанню конфлікту;

г) незважаючи на різноманітні форми прояву компромісу в суспільному житті, його застосування завжди є вимушеним кроком [10, с. 91−96; 223, с. 29].

У своєму дослідженні ми виходимо з того, що правовий компроміс є одним із різновидів компромісу. На відміну від інших його видів, які зустрічаються в суспільному житті, правовий компроміс відрізняється від інших видів компромісу тісним зв’язком з правом. У такому випадку, серед характерних ознак, які притаманні саме правовому компромісу, варто виокремити такі:

а) правовий компроміс опосередковується правовою формою (нормами права, правовими принципами, правовими процедурами тощо);

б) правовий компроміс тягне за собою юридичні наслідки для учасників суспільних відносин, зокрема у вигляді застосування до них заходів примусу для забезпечення його реалізації;

в) правовий компроміс є однією з визначальних засад функціонування демократичного режиму, адже він є основою легітимації влади;

г) правовий компроміс є ефективним засобом упорядкування правових конфліктів;

д) правовий компроміс є невід'ємною умовою будь-якої двосторонньої угоди у державах з демократичним ладом [33, с. 111; 298, с. 192].

Указаний перелік ознак відображає найбільш значущі, на нашу думку, ознаки правового компромісу. З урахуванням наведеного можна погодитися з визначенням С.В. Бобровник, що правовий компроміс – це опосередкований правовими нормами ціннісно-орієнтований засіб упорядкування конфлікту (зокрема, правового), який заснований на взаємопоступках учасників суспільних відносин, метою та результатом функціонування якого є стан суспільної згоди і закріплення демократичних цінностей у суспільстві [31, с. 192].

Ураховуючи загальні ознаки компромісу (наявність конфлікту інтересів і мети, яку необхідно досягти, готовність зняти частину своїх вимог), незалежно від прояву в суспільному житті, його можна розділити на декілька груп:

а) аморальний компроміс – маються на увазі випадки, коли укладається компромісна угода з учасником конфлікту, який скоїв вчинок, що протирічить моральним підвалинам суспільства;

б) невиправданий компроміс, суть якого полягає в тому, що для однієї з конфліктуючих сторін конфліктів негативні наслідки вирішеної проблеми перевищують отримані на основі компромісу позитивні результати;

в) принизливий компроміс, сутність якого полягає в тому, що одна із сторін конфлікту, яка має за мету припинити конфлікт, що виник, чи не допустити його подальшого розвитку, беззаперечно і повністю приймає вкрай некорисні для себе вимоги іншого учасника конфлікту;

г) уявний компроміс, особливістю якого є те, що ні одна з конфліктуючих сторін не зацікавлена у дійсному компромісному врегулюванні конфлікту, який між ними виник. У цьому випадку кожна сторона виявляє своє прагнення до компромісного врегулювання конфлікту, що призводить до його подальшого загострення;

д) рятівний компроміс – у випадку, коли протилежні сторони, відклавши на деякий час невирішені протиріччя, поєднують зусилля для захисту життєво важливих інтересів, які вони не в змозі відстояти поодинці;

е) компроміс-«хитрість» – якщо одна сторона конфлікту укладає угоду, поступаючись власними інтересами чи приймаючи на себе деякі обов’язки, з кількома учасниками конфлікту. Далі з їх допомогою перемагає третю сторону і досягає поставленої мети, після чого, не виконуючи своїх обов’язків, сторона розриває угоду;

є) компроміс, який спрямований на консервацію конфлікту. Особливість цього компромісу полягає в тому, що сторони, які не мають можливості у даний момент вирішити протиріччя, що існують між ними, та бажають зупинити подальше поглиблення та розширення конфлікту, заключають угоду про подальше підтримання рівноваги на певному рівні;

ж) розумний компроміс – мирна угода, яка досягнута між сторонами через переговори і взаємні поступки, яка дозволила їм зберегти свої головні інтереси у конфлікті, не застосовуючи примусу у процесі його вирішення. Соціальна цінність цього компромісу полягає в тому, що він не суперечить моральним підвалинам суспільства, досягається без застосування насильства на основі взаємних поступок. Розумний компроміс спрямований на вичерпне вирішення конфлікту [10, с. 91−92].

О. В. Парфьонов наводить наступну класифікацію правових компромісів: залежно від характеру можуть бути виокремлені процедурні та змістовні компроміси; залежно від властивої їм предметної єдності на основний (одиничний компроміс, який використовується при вирішенні спору) і комплексний (система, що об'єднує в собі процедурний і змістовний компроміси, які використовуються при вирішенні спору); за різним рівнем складності – прості (які не потребують додаткового затвердження з боку компетентного суб'єкта) і складні (що вимагають додаткового затвердження з боку компетентного суб'єкта) компроміси; залежно від порядку використання можна виокремити юрисдикційний (пов'язаний з втручанням державних органів чи інших передбачених законом суб'єктів) і неюрисдикційний (який не потребує втручання державних органів чи інших передбачених законом суб'єктів) компроміси; залежно від галузевої приналежності – цивільно-правовий компроміс, сімейно-правовий компроміс, компроміс у трудовому праві, кримінально-правовий компроміс, адміністративно-правовий компроміс тощо; залежно від наявності (відсутності) третьої сторони компроміси можуть поділятися на два види: прямий (сформований сторонами конфлікту) і опосередкований (сформований за участю посередника) компроміс; на основі аналізу його приналежності до тієї або іншої сфери юридичної діяльності, виокремлюють компроміс у сфері правотворчості (правотворчий), компроміс у сфері реалізації права (правореалізаційний) і компроміс у сфері тлумачення норм права (інтерпретаційний) [299, с. 42−43].

А. О. Калиниченко наводить класифікацію правових компромісів залежно від виду судочинства, у якому досягається компроміс (компроміс у цивільному, кримінальному, господарському, адміністративному судочинстві) тощо [152, с. 148].

На думку С. В. Бобровник, у рамках класифікації правового компромісу вбачається доцільним навести поділ виявів цього правового явища за критеріями способу упорядкування та за галузевим критерієм,

оскільки саме ці різновиди правового компромісу охоплюють найбільшу кількість правокомпромісних засобів, що упорядковують різноманітні правові конфлікти [31, с. 196−197].

Правовий компроміс за способами упорядкування можна поділити на такий, що досягається імперативним або диспозитивним методом регулювання правових відносин. Правовий компроміс, заснований на диспозитивному регулюванні, опосередковується застосуванням уповноважуючих норм до учасників правових відносин. Другим різновидом правового компромісу в рамках аналізованої класифікації є той, що заснований на імперативному регулюванні. Зазначений вид правового компромісу все ширше використовується у сфері публічно-правових відносин.

Найзмістовніша за обсягами класифікація правового компромісу здійснюється за галузевим критерієм. Вона дає можливість відобразити типові для кожної галузі види правового компромісу, які знайшли відображення у галузевих правових інститутах.

Галузева класифікація правового компромісу є однією з найвагоміших у рамках пізнання цього правового явища. Вона надає можливість окреслити формалізований інструментар вирішення правових конфліктів за допомогою правових засобів. Правовий компроміс як правовий інститут притаманний багатьом галузям права [32, с. 10−11].

Одним із видів правового компромісу за галузевою класифікацією виступає компроміс у кримінальному провадженні.

Як зазначає Х. Д. Алікперов, проблеми компромісу у сфері протидії злочинності останніми роками стають предметом прискіпливої уваги з боку кримінально-правової та кримінально-процесуальної науки. Суто каральний підхід до вирішення кримінально-правового конфлікту не сприяє повною мірою захисту прав потерпілих, інтересів суспільства й держави. При такому підході потерпілим рідко відшкодовується завдана шкода, крім того,

виникають проблеми соціалізації засуджених після відбування ними покарання [11, с. 9].

Отже, компроміс у кримінальному провадженні є таким способом вирішення кримінально-правового конфлікту, який досягається шляхом взаємодопустимих поступок сторін обвинувачення та захисту.

Водночас необхідність розвитку компромісів у кримінальному судочинстві обумовлена тенденціями розвитку кримінального судочинства, а саме посиленням ідеї «паралельного розслідування», засади змагальності на досудовому розслідуванні, зміцненням механізму рівноваги захисту і обвинувачення [533, с. 4−5].

У доктрині кримінального процесу, науковці пропонують досить цікаве визначення термінів «компроміс у кримінальному праві», «компроміс у кримінальному процесі» та «компроміс на досудовому слідстві», «судовий компроміс».

Так, Г. О. Усатий, який досліджував компроміс у площині кримінального права, визначив, що компроміс у кримінальному праві – це взаємна домовленість (договір), яка встановлює певні умови звільнення від кримінальної відповідальності для осіб, які зобов’язуються виконати передбачені кримінальним законодавством нормативно-правові настанови. Такий договір повинен передбачати характер взаємовідносин сторін, їхні права та обов’язки. Г.О. Усатий також зазначає, що під компромісом розуміється інструментальний спосіб розв’язання кримінально-правового конфлікту та врегулювання відносин, що виникають на його основі [483, с. 26−27].

Д. І Терських зазначає, що кримінально-правовий компроміс можна визначити як відношення, що виникає між особою, яка вчинила злочин, і державою з приводу вчиненого злочину, в результаті якого досягається угода про припинення (пом’якшення) кримінально-правового впливу з боку держави на злочинця в межах кримінально-правової норми в обмін на

вчинення останнім визначених у законі позитивних посткримінальних дій [444, с. 89].

Кримінально-правовий компроміс – це угода, до якої приходять сторони для вирішення між ними інциденту, який виник і переростає в загострену проблему шляхом домовленості про взаємовигідні умови й певні поступки кожної із сторін для швидкого і результативного вирішення проблеми, яка виникла, що підтверджується судовою практикою. Основні критерії допустимості кримінально-правового компромісу включають: перелік злочинів, на які він поширюється; коло осіб, які підпадають під його дію; закріплені в законі вимоги, в обмін на виконання яких особа звільняється від кримінальної відповідальності (або йому пом'якшується покарання) [422, с. 48−54].

У кримінальному судочинстві також немає однозначного тлумачення компромісу.

Зокрема, С. М. Туркота під «кримінально-процесуальним компромісом» має на увазі сукупність кримінальних процесуальних норм, що регулюють порядок реалізації правового компромісу (звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям і примиренням винного з потерпілим) [459, с. 71].

В. М. Верещак відносить це поняття до однієї стадії кримінального процесу – стадії судового розгляду [52, с. 41−43].

Привертає увагу тлумачення, яке наводить О.А. Парфило. Він визначає «кримінально-процесуальний компроміс» як систему процесуальних норм, що регулюють процедуру укладання угоди між конфліктуючими сторонами (державою в особі її правоохоронних органів і потерпілою особою, з одного боку, та особою, яка вчинила злочин, з іншого боку) на основі закріплених у законі чітких правил надання поступок і гарантій їхнього виконання [303, с. 62−65].

Аналогічної думки у своїх працях притримується і О.Г. Добровольська, яка визначає сутність кримінально-процесуального компромісу через призму

процесуальних норм, що регулюють процедуру укладення угоди між конфліктуючими сторонами [109, с. 151; 110, с. 299−300].

В. В. Назаров розглядає компроміс як засіб вирішення кримінально-процесуальних конфліктів і визначає це поняття як урегулювання розбіжностей через взаємні поступки, бажання запобігти конфлікту шляхом взаємних поступок [272, с. 8].

Цікавою є дефініція «компромісу на досудовому слідстві» В. С. Кузьмічова та Є. О. Курти, які визначають його як угоду між учасниками досудового слідства (а саме між слідчим і потерпілими, підозрюваними, обвинуваченими, свідками) на підставі взаємних поступок, укладання якої відбувається в порядку, врегульованому нормами кримінального та кримінального процесуального законодавства, морально-етичними правилами з використанням криміналістичних прийомів з метою вирішення завдань кримінального судочинства [218, с. 12].

Досить односторонньо розглядає питання застосування компромісу І. Г. Суботіна, яка зазначає, що поняття компромісу може бути розглянуте у кримінальному судочинстві лише як один із засобів вирішення конфлікту. Авторка підкреслює, що компроміс як угоду, яка досягнута шляхом взаємних поступок, неможливо застосувати стосовно кримінальної процесуальної діяльності. Це пов’язано з властивою такій діяльності специфікою, що полягає у характері процесуальних відносин (влада-підлеглість), які відбуваються, коли компетентні органи та посадові особи під час досудового слідства мають можливість впливати на реалізацію прав інших учасників кримінального процесу. Таким чином, на думку авторки, додаткові обмеження прав учасників кримінального судочинства будуть суперечити меті судочинства та принципам моральності, справедливості, рівності учасників кримінального процесу [433, с. 78].

О. О. Юхно притримується думки, що застосування компромісу в сучасному кримінальному процесі – це реальна необхідність, обумовлена сучасними вимогами суспільства та міжнародної спільноти до кримінального

судочинства, яке повинно сприяти захисту прав та свобод людини і відповідати Конституції України [530, с. 19].

Але якщо поглянути уважніше, то можна відзначити, що саме завдяки взаємним поступкам розширюється коло прав та свобод учасників кримінального судочинства. Наприклад, у випадку звільнення особи від кримінальної відповідальності на підставі примирення обвинуваченого та потерпілого або у зв'язку з дійовим каяттям, усі сторони чимось поступаються, тобто поступки, які надаються, – є взаємними. Таким чином, наприклад, звільняючи винну особу від кримінальної відповідальності через примирення з потерпілим, винному надається можливість виправлення без застосування кримінального примусу, а потерпілому отримати відшкодування збитків, що відповідає встановленим принципам правосуддя.

Слушною з цього приводу є думка Т.С. Волчецької, яка зазначає, що саме компроміс є тим способом вирішення конфліктів, до якого сторони вдаються тільки при наявності обопільного бажання його застосування. Хоча в низці випадків таке бажання може бути викликано вимушеними обставинами, тим не менш, до моменту прийняття рішення сторони готові до своєрідної форми співпраці [69, с. 115].

Під процесуальним компромісом Я. Ю. Яніна розуміє спосіб вирішення конфліктів кримінального судочинства, який досягається за допомогою взаємодопустимих поступок сторін обвинувачення і захисту [533, с. 11]. У своїх працях Р. Г. Зорін визначає процесуальний компроміс як передбачене кримінальним процесуальним законом (що не суперечить) рішення компетентних належних осіб, що здійснюють кримінальне судочинство в інтересах підозрюваного, обвинуваченого з метою розкриття злочинів, притягнення до кримінальної відповідальності інших винних осіб, реалізації завдань кримінального процесу і встановлення об'єктивної істини у кримінальних справах [144]. І. А. Попова вважає процесуальним компромісом один із способів вирішення конфліктів кримінального судочинства, який реалізується за допомогою відповідних формальних

процедур і пов’язаних з ними тактичних прийомів, котрий досягається в рамках чинного закону взаємними поступками сторін-учасниць конфлікту [325, с. 100].

В основі компромісного способу вирішення правового конфлікту лежить у переважній більшості каяття, відмова від продовження певної шкідливої суспільству діяльності, активне сприяння судочинству, відшкодування завданих збитків, усунення інших негативних загроз і зміна на позитивну поведінку з боку винуватої особи, яка може носити, між іншим, односторонній характер без очікування поблажок з боку обвинувачення, а з іншого боку – це, звичайно, повернення до більш гуманних, нерепресивних засобів вирішення конфлікту з боку держави. По суті, це не угода юридичних і фізичних осіб, а компроміс особи і суспільства в особі держави, компроміс на основі реального застосування постулатів верховенства права.

Ми ж розглядаємо компроміс насамперед як кримінальну процесуальну угоду, укладену між державними органами та їх посадовими особами (сторона обвинувачення), з одного боку, та іншими особами (сторона захисту) – з іншого, щодо яких, можливо, буде здійснюватися провадження у кримінальній справі. При цьому низка учених розглядають використання подібного компромісу у вирішенні раптово виниклого конфлікту (відносин) між зацікавленими учасниками.

Таким чином, аналізуючи різні підходи до поняття компромісу, можна з упевненістю зробити висновок, що це певне волевиявлення або бажання сторін вирішити правовий конфлікт при певних рівних умовах, поступках і взаємовигоді. При цьому, сторони бажають цього й готові відмовитися від частини своїх вимог, отримуючи певні взаємовигідні гарантії.

Однак, необхідно враховувати, що будь-які погрози, шантаж, психологічний вплив на особу з метою отримання певної вигоди, незнання слідчої ситуації, а також інші незаконні й корисливі мотиви не можуть розглядатися і застосовуватися як компроміс при прийнятті остаточних процесуальних рішень у кримінальній справі [247].

На основі аналізу наявних підходів до поняття «кримінально-процесуальний компроміс» пропонуємо власне його визначення. Отже, *кримінально-процесуальний компроміс – це, насамперед, один із різновидів правового компромісу, який характеризується бажанням сторін з «доброї» власної волі вирішити кримінально-правовий конфлікт при певних рівних умовах, взаємних поступках і вигоді у кримінальному провадженні.*

Варто звернути увагу на розмежування кримінально-правового та кримінально-процесуального компромісів. На наш погляд, таке розмежування між ними проявляється у формах їх вираження (реалізації) у кримінальному та кримінальному процесуальному праві відповідно. До форм кримінально-правових компромісів, реалізація яких регулюється компромісними нормами кримінального права, належать: звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 45 КК України); звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК України); звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки (ст. 48 КК України); звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки (ст. 47 КК України); звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 97 КК України); інші норми Особливої частини КК України, які встановлюють можливість звільнення від кримінальної відповідальності в разі скоєння конкретного кримінального правопорушення та виконання позитивних посткримінальних вчинків, у передбачених для цього випадках (декриміналізація, амністія тощо).

Своєю чергою, формами вираження кримінально-процесуальних компромісів є наступні: взяття обвинуваченого на поруки, юридичний компроміс сторін, відмова прокурора від підтримання державного обвинувачення, угода про визнання винуватості, про примирення (глава 35 КПК України) тощо. При чому обидва види правових компромісів виходять за межі дії своєї ж (кримінальної чи кримінальної процесуальної) галузі

права, перебуваючи на «чужому» полі завдяки тісному взаємозв'язку кримінальної та кримінальної процесуальної галузей права. Як наслідок, кримінально-правовий та кримінально-процесуальний компроміси як види правового компромісу перебувають у тісній взаємодії.

Зазначене вище дозволяє зробити наступні висновки про природу кримінально-процесуального компромісу:

1) кримінально-процесуальний компроміс є одним із законодавчо закріплених механізмів урегулювання конфлікту у кримінальному провадженні між сторонами захисту та обвинувачення;

2) інституціоналізація заохочувальних кримінальних процесуальних і компромісних норм, а також формування їх єдиної системи відображає тенденцію сучасного кримінального процесу до диференціації форм кримінального провадження в частині врегулювання у ньому компромісних процедур і зменшення у цьому аспекті тиску кримінальної репресії;

3) компроміс є одним із методів реалізації основних завдань кримінальної процесуальної політики, до числа яких належить: забезпечення пріоритетності прав і основних свобод людини та громадянина; суворе дотримання законності й правопорядку у кримінальній процесуальній діяльності; гуманізація кримінального процесуального законодавства; підвищення рівня розвитку демократичності кримінального провадження; соціальна справедливість кримінального провадження; утвердження ефективної та незалежної судової влади; відповідність європейським і світовим стандартам;

4) компроміс виражається у взаємних поступках сторін кримінального провадження. Сторони конфлікту добровільно йдуть на такий компроміс з метою досягнення своїх цілей, при цьому відмовляючись від раніше висунутих обвинувачень і позовних вимог. У цьому випадку сторони йдуть на деякі вимушені поступки, при цьому виникають витрати, низка можливих негативних наслідків (так звана угода, умови якої всіх влаштовують);

5) реалізація компромісу є можливою тільки в тому випадку, якщо цей правовий інститут повністю відповідає принципам кримінального процесуального права, а позитивні наслідки поширюються на його сторони;

6) застосування компромісу можливе не завжди, а вибірково (альтернативно), якщо при цьому іншими засобами (процесуальними інструментами або процедурами) неможливо вирішити конфлікт, що виник. Тобто застосування компромісу у кримінальному провадженні виступає вимушеним заходом.

Тепер варто звернути увагу на класифікацію компромісів у кримінальному провадженні. Можна погодитися з думкою А. О. Калиниченко, що їх можна класифікувати таким чином:

1) залежно від суб'єктів: компроміс між обвинуваченим і потерпілим, компроміс між стороною обвинувачення й обвинуваченим;

2) залежно від стадії кримінального процесу: компроміс, укладений на досудовому розслідуванні; судовий компроміс;

3) залежно від форми обвинувачення: компроміс у кримінальних провадженнях у формі державного обвинувачення; компроміс у кримінальних провадженнях у формі приватного обвинувачення;

4) за процесуальною регламентацією: передбачені кримінальним процесуальним законодавством; компроміси, порядок укладання яких прямо не встановлюється кримінальним процесуальним законодавством [152, с. 149].

Своєю чергою, в доктрині кримінального процесу більше уваги приділялося компромісам, укладеним на досудовому розслідуванні. Так, Є. О. Курта пропонує усю сукупність компромісів, які можуть бути укладені на досудовому слідстві, класифікувати таким чином: кримінально-правові компроміси; кримінально-процесуальні компроміси; тактико-криміналістичні компроміси; морально-етичні компроміси [223, с. 53].

А.О. Калиниченко пропонує свій вид компромісу у кримінальному провадженні – судовий, виокремлюючи такі його види: 1) судовий

компроміс, що досягається в ході загального порядку розгляду кримінального провадження в суді; 2) спрощене провадження на основі судового компромісу; 3) судовий компроміс, що досягається в ході особливого порядку кримінального провадження.

До видів судового компромісу, що досягається в ході загального порядку розгляду кримінального провадження в суді, необхідно віднести такі: 1) судовий компроміс, досягнутий у суді першої інстанції під час розгляду кримінального провадження як суддею одноособово, так і судом присяжних (глава 28, параграф 2 глави 30 КПК України); 2) судовий компроміс, досягнутий під час апеляційного розгляду справи (глава 31 КПК України); 3) судовий компроміс, досягнутий під час касаційного розгляду справи (глава 32 КПК України); 4) судовий компроміс, досягнутий під час розгляду провадження у Верховному Суді України (нині Верховний Суд) (глава 33 КПК України); 5) судовий компроміс, досягнутий під час розгляду провадження за нововиявленими обставинами (глава 34 КПК України) [152, с. 149].

Насамкінець варто зазначити, що у доктрині кримінального процесу почали активно обґрунтовувати доцільність застосування у кримінальному провадженні доказового компромісу.

Так, О. Г. Маркелов зазначає, що доказовий компроміс при закритті кримінального провадження у зв’язку з примиренням сторін розуміється як взаємна домовленість зацікавлених сторін за умови волевиявлення потерпілої особи і виконання підозрюваним або обвинуваченим низки обов’язкових зобов’язань, а також встановлення всіх необхідних обставин у кримінальному провадженні [253, с. 237]. Крім того, доказовий компроміс може застосовуватися при закритті кримінального провадження або кримінального переслідування в зв’язку з призначенням заходів кримінально-правового характеру у вигляді судового штрафу, при укладанні угоди про співробітництво тощо [254, с. 48−54].

Не заглиблюючись у деталі обговорення доцільності застосування доказового компромісу у кримінальному процесі, варто зазначити, що даний вид компромісу, по суті, дублює визначення та зміст кримінально-процесуального компромісу.

Підсумовуючи, зазначимо, що в юридичній енциклопедичній літературі під компромісом (від грецьк. compromissum – угода, договір) розуміється угода між представниками різних інтересів на основі взаємних поступок [526, с. 196–197].

Правовий компроміс є одним із різновидів компромісу, який перебуває у тісному взаємозв'язку з правом.

Більш вдалою та інформативною, на наш погляд, є класифікація правового компромісу за галузевим критерієм. Вона дає можливість відобразити типові для кожної галузі види правового компромісу, які знайшли відображення у галузевих правових інститутах. У контексті нашого дослідження зосереджено увагу на дослідженні компромісу у кримінальному провадженні за галузевим критерієм.

На основі аналізу наявних підходів до поняття компромісу у кримінальному провадженні зроблено висновок, що *кримінально-процесуальний компроміс – це один із різновидів правового компромісу, який характеризується бажанням сторін з «доброї» власної волі вирішити кримінально-правовий конфлікт при певних рівних умовах, взаємних поступках і вигоді у кримінальному провадженні.*

Акцентовано увагу на розмежуванні кримінально-правового та кримінально-процесуального компромісів, яке проявляється через форми їх вираження (реалізації) у кримінальному та кримінальному процесуальному праві відповідно. Зроблено висновок, що ці два види правового компромісу (кримінально-правовий і кримінально-процесуальний) перебувають у тісному взаємозв'язку, як наслідок взаємодії кримінального та кримінального процесуального законодавства.

2.3 Юридична природа права на компроміс у кримінальному процесі України

Свої витоки право на компроміс у кримінальному процесі бере з давніх історичних часів *(більш детально ми це досліджуємо у підрозділі 1.1. – курсив С. М.)*. Однак у вітчизняному законодавстві його сучасний зміст, правова природа права на компроміс у теперішньому його розумінні, почали формуватися у другій половині XX ст. та законодавчо частково були закріплені з прийняттям у 2012 р. чинного КПК України.

Держава всі роки свого існування веде боротьбу зі злочинністю, переслідуючи особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, та застосовуючи щодо неї превентивні та/або репресивні заходи. Ці два соціальні явища (держава та злочинність) приречені на постійну протидію одне одному.

Кримінальне правопорушення як таке, у більшості випадків розглядається як юридичний (правовий) конфлікт між винною у скоєнні протиправного діяння особою, потерпілим та державою, яка представляє інтереси суспільства у цьому конфлікті. Троїста природа конфлікту, який виник у результаті скоєння кримінального правопорушення, невипадкова. Безумовним є той факт, що явний конфлікт виникає між жертвою кримінального правопорушення та особою, яка вчинила кримінально каране діяння. Не може, у такому разі, уникати відповідальності за скоєне і держава, оскільки гарантує безпеку та охорону прав і охоронюваних законом інтересів людини, визнаючи її життя і здоров’я, честь і гідність, недоторканність та безпеку найвищою соціальною цінністю. А головним обов’язком держави є утвердження і забезпечення прав і свобод людини (ст. 3 Конституції України) [185].

На перший погляд може здатися дивною пропозиція стосовно домовленостей між сторонами конфлікту з метою досягнення компромісу в питаннях, що стосуються ефективності протидії злочинності, тим більше

маючи попередній досвід (майже століття) каральної та безкомпромісної боротьби з усіма видами кримінальних правопорушень у державі. Однак, на сьогодні, такі каральні, силові методи отримали як правову, соціальну, так і історичну поразку, що призвело до пошуків нових підходів та методів протидії злочинності, запроваджуючи у законодавство можливість застосування сторонами конфлікту, який виник у результаті скоєння кримінального правопорушення, розумного компромісу при його вирішенні.

Такому стану речей передувало також впровадження ідей гуманізму у правозастосуванні не тільки щодо потерпілої особи, а й до підозрюваного, обвинуваченого чи засудженого, втілюючи ідеї відновного правосуддя та впроваджуючи застосування альтернатив вирішення спорів у систему традиційного кримінального судочинства.

Аналізуючи зазначене вище та зміни, які відбуваються у вітчизняному кримінальному процесуальному законодавстві, варто закцентувати увагу на тому, що головну роль починають відігравати комунікативні концепції, притаманні новітнім постклассичним варіантам доктрини природного права, в основу яких покладено так званий принцип інтерсуб'єктивності, відповідно до якого зміст права розкривається у взаємодії (комунікації) людей. Право розглядається не як нав'язана людині зовнішня сила, метою якої є підкорення людини, а як спосіб її буття (існування, життєдіяльності).

Комунікативні концепції – це, по суті, протестна реакція на всевладдя формальних норм, що нівелюють особистість. У них реалізується соціальний запит на гуманізацію правопорядку, його людиноцентричне спрямування [130, с. 48].

Доктриною кримінального процесу диктується нове призначення кримінального судочинства та вектор розвитку кримінальної процесуальної форми, які полягають у намаганні максимально зменшити негативні наслідки застосування кримінальної репресії [266, с. 35−36].

Беззаперечним є той факт, що каральний характер відповіді держави на злочин підвищує «сумарну агресивність» суспільства та призводить до

збільшення рівня злочинності, а це, своєю чергою, зменшує прагматичний потенціал покарання: економічний тягар від утримання ув'язнених і наглядачів виявляється неефективним у багатьох випадках, оскільки соціальний ефект від позбавлення волі є вельми сумнівним – проголошене у законодавстві виправлення засудженого та попередження вчинення нових злочинів є лише декларацією. Саме усвідомлення неефективності й вразливості цінностей карального реагування на злочин призводить до того, що, не звертаючи погляд на зростання рівня злочинності, магістральною тенденцією в кримінальній політиці багатьох країн стає зменшення числа засуджених і ресоціалізація осіб, які порушили закон [159, с. 31].

Один з прихильників нового погляду реагування держави на кримінальне правопорушення і прибічник втілення ідей відновного правосуддя Говард Зер констатував, що проблемою сучасної системи кримінальних покарань у розвинутих країнах є «знеособленість» пенітенціарної системи. Така «знеособленість» проявляється у байдужому ставленні до жертв злочину. Здавалося б, система кримінального права і правоохоронних органів спрямована на захист інтересів жертви. Однак досить часто трапляється так, ніби потерпілий «зникає» з процесу здійснення правосуддя або його участь у судовому процесі зводиться до мінімальної. Фактично майже нічого не робиться для реального відшкодування потерпілому моральних збитків, заподіяних у результаті вчинення злочину. Потерпілий має право на відшкодування завданих йому збитків, однак зазвичай грошова компенсація сприймається ним як спроба зняття моральної відповідальності зі злочинця, і такий факт для потерпілого є недостатнім, щоб упоратися з наслідками моральної травми, завданої кримінальним правопорушенням. Показовим та наявним є також і «знеособлене» ставлення до індивідуальності злочинця, щодо трансформації його особистості після покарання. Часто злочинець сприймається не як особистість з минулим і майбутнім, а, насамперед, як небезпечний «елемент», який становить загрозу суспільству [142, с. 150].

Учений зазначав, що відновне правосуддя – це скоріше «лінзи», через які можна дивитися на світ, це точка відліку у пошуках справедливості. Ці лінзи дозволяють побачити істину, яка так чи інакше присутня у всіх культурах [142, с. 185].

На сьогодні перед нормотворцями стоїть завдання забезпечити на законодавчому рівні попередження конфліктних ситуацій та мінімізацію негативних наслідків конфліктів, при їх наявності, з одночасним стимулюванням їх позитивних функцій [63, с. 96].

Ґрунтуючись на законодавстві про кримінальну відповідальність, В.А. Шкелебей виокремлює декілька груп норм, що допускають компроміс у боротьбі зі злочинністю: 1) норми, які виключають кримінальну відповідальність у разі наявності передбачених ними умов і підстав; 2) норми, які спрямовані на пом'якшення покарання винного в обмін на вчинення ним певних позитивних посткримінальних поступок; 3) норми, що гарантують фіксоване зниження покарання винному в обмін на його позитивні посткримінальні поступки [515].

Реалізуючи це завдання, у вітчизняному кримінальному процесуальному законодавстві запроваджується право на компроміс, поряд з інституціями та механізмами, що носять компромісний або узгоджувальний характер.

Досліджуючи право на компроміс у кримінальному процесі України, варто зазначити, що ще до недавнього часу (друга половина XX ст.), законодавчо передбачена можливість перемовин жертви і злочинця щодо їх примирення, визначення узгодженого покарання для винного чи взагалі звільнення особи від кримінальної відповідальності, співпраці злочинця і державних органів охорони правопорядку у розкритті кримінального правопорушення та викриття винних осіб, що передбачають взаємні поступки та вигоду для всіх учасників реалізації зазначеного права, як мінімум – викликало б подив і здивування, а, як максимум – обурення.

Постає питання, наскільки є морально-етичними, у разі скоєння кримінального правопорушення, домовленості у процесі досягнення компромісу між жертвою, винною особою та державою?

Більшість учених зазначають про позитивну складову у домовленостях сторін кримінально-правового конфлікту під час реалізації їхнього права на компроміс у кримінальному процесі [65, с. 453−455; 242, с. 70; 385, с. 7−9; 415, с. 71]. Вони стверджують, що саме використання компромісу забезпечує швидкий, усебічний і повний розгляд кримінального провадження, економію часу й ресурсів під час розгляду провадження в суді; отримання правдивих свідчень і схилення до сприяння в розгляді провадження в суді; установлення психологічного контакту з учасниками судового розгляду провадження; запобігання конфліктам або усунення конфліктів, що виникають під час розгляду кримінального провадження в суді; отримання додаткової інформації, що становить інтерес для правоохоронних органів; повне та швидке відшкодування шкоди, що завдана потерпілому неправомірними діями обвинуваченого, відновлення порушених прав потерпілого [152].

Однак є й противники запровадження певних механізмів реалізації цього права у кримінальне провадження України. Так, наприклад, щодо запровадження угод про визнання винуватості між прокурором і підозрюваним (обвинуваченим) у кримінальне процесуальне законодавство України цей особливий порядок кримінального провадження прирівнювався до торгу, а «...торг у справі встановлення істини просто недоречний» [445, с. 107−112]. Угоду про визнання винуватості визнавали як явище аморальне, порочне, ганебне; це торг, що компрометує владу, свідчить про її безсилля, нездатність встановити істину у кримінальному провадженні. Угоди про визнання вини будуть сприяти розповсюдженню корупції. Угоди будуть укладатися до суду, без суду і спричиняти необґрунтоване закриття справ у частині найбільш тяжких обвинувачень. Адвокати перетворяться на спритних ділків, що укладають (небезкорисливо) угоди з прокурорами. Останні забудуть, що колись стояли на варті закону. Судді, як учасники угод,

підірвуть і без того хитку репутацію. Правосуддя перетвориться на торг [316, с. 67]. Наголошувалося, що навіть сама ідея запровадження угоди в кримінальний процес протирічить основним правам та свободам громадян і не відповідає загальним принципам права у нашому суспільстві. Зазначалося, що подібні операції вигідні тільки для обвинуваченого у зв'язку з тим, що він визнає себе винним у більшості випадків за домовленістю з судом. При цьому суд погоджується постановити менш суворий вирок, зняти деякі обвинувачення або гарантувати підсудному якісь інші поступки в обмін на визнання ним своєї вини у менш тяжкому злочині, щоб уникнути суду присяжних і відповідальності за більш тяжкий злочин [265, с. 37].

Для обґрунтованої відповіді на це питання необхідним є співставлення категорій права і моралі. Варто наголосити, що наявний складний взаємозв'язок між нормами права і моралі. Право як складову частину норм моралі у своїх теоріях розглядали А. Шопенгауер, В. Соловйов, Г. Еллінек (право було тим мінімумом зовнішніх вимог, які необхідні для збереження суспільства, а максимум вимог (мораль) – це внутрішній закон, який повинен панувати у людському серці як закон любові, співчуття до ближнього тощо). Існували і протилежні теорії, які жорстко розмежовували мораль і право, визнаючи мораль як внутрішній закон, який регулює не стільки зовнішню поведінку, скільки внутрішній настрій на противагу праву, яке регулює виключно зовнішню сферу людських дій, і для нього байдуже, яким настроєм зумовлені ті чи інші дії.

Як зазначає М. І. Козюбра, спостерігаючи за навколишньою дійсністю, не можна не побачити, що співвідношення права і моралі набагато багатогранніше, ніж протиставлення чи ототожнення. Знайомі всім релігійні постулати – не вкради, не вбий – є одночасно і моральними, і правовими нормами, які закріплюють за людиною право на життя та власність. Одночасно існує дуже багато моральних норм, які напряму не відображені у праві: повага до ближнього, доброзичливість, допомога іншому у скруті, почуття обов'язку тощо. Ці правила винятково індивідуальні, залежно від

обставин людина сама вирішує, що і як їй робити. Крім того, існує велика кількість правових норм, зміст яких, на перший погляд, байдужий до моралі, наприклад, правила дорожнього руху тощо. Але моральна нейтральність таких правових норм зберігається лише у разі їх дотримання, у випадку ж їх порушення як з погляду моралі, так і з правового погляду справедливо буде відновити порушені права, компенсувати шкоду та покарати винних.

Моральний аспект у випадку розслідування правопорушення проявляється найвиразніше, досить згадати підстави притягнення до юридичної відповідальності. Невід'ємною частиною складу правопорушення буде доведеність вини підозрюваного. Будь-яка судова інстанція повинна з'ясувати, який був намір (прямий чи опосередкований), ступінь усвідомлення небезпечних наслідків, мета і причини, які спонукали до дій тощо. Все перелічене стосується саме внутрішніх поведінкових регуляторів.

Від наявності чи відсутності розкаяння (тобто власної моральної оцінки діяння) напряму може залежати суворість покарання або ж, навпаки, можливість звільнення від юридичної відповідальності.

До того ж у випадку здійснення правосуддя із залученням присяжних питання, наскільки поведінка підсудного відповідала вимогам суспільної моралі, наскільки кара за проступок буде справедливою, можуть набагато переважити за актуальністю питання тяжкості наслідків проступку або чи була підсудним взагалі порушена норма права.

Вищезазначене свідчить про те, що право і мораль тісно переплетені, вони ґрунтуються на спільних для них засадах справедливості, свободи та рівності. Об'єднуючою та визначальною як для права, так і для моралі є категорія справедливості [130, с. 83−84].

Аналізуючи сказане, можна зробити висновок, що мораль, у деяких випадках, превалює над імперативом норм щодо юридичної відповідальності за скоєне, навіть у кримінальному провадженні, у випадку прояву винною особою щирого розкаяння, оцінки скоєного та бажання добровільно

загладити свою провину перед потерпілою особою, відшкодувавши останній шкоду.

Яскравим прикладом цього є механізми реалізації права на компроміс у кримінальному провадженні, оскільки *право на компроміс у кримінальному процесі – це право на отримання цінностей, благ поновлюючого характеру, якому кореспондує обов'язок винуватої у скоєнні кримінального правопорушення особи вчинити відновну дію як для потерпілої особи, так і для суспільства, з метою відновлення порушеного кримінально караним діянням суспільного спокою, безпеки та правового порядку.*

Окреслюючи реалізацію права на компроміс у кримінальному процесі, варто зазначити, що з практичної точки зору реалізація права є складним і багатовимірним явищем правової дійсності, умовою прояву якого є соціальна активність суб'єктів права. У сучасному правознавстві під будь-яким правом розуміють *систему соціального регулювання*, яка характеризується певними ознаками – нормативністю, визначеністю, забезпеченістю державою тощо. Право у цьому значенні за традицією, започаткованою юридичним позитивізмом, часто іменується «об'єктивним правом». Поряд з цим терміном «право» позначається *похідна від «об'єктивного права» міра поведінки окремих осіб*, або ж іншими словами – набуте право, що виникає на підставі закону, іншого нормативного акта чи договору: наприклад, право на встановлені законом пільги певним категоріям населення; права, що виникають у сторін з укладеного ними договору, угоди та ін. За тією ж позитивістською традицією таке право, на відміну від «об'єктивного права», часто іменується «суб'єктивним правом» [130, с. 43−44].

Активно запроваджувати об'єктивне право на компроміс у кримінальному процесі України законодавець розпочав з 2001 р. Право на компроміс з'являється у нормах кримінального законодавства шляхом доповнення на законодавчому рівні положення, що стосується звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК України). Пізніше, у положеннях КПК України

2012 р., з'являється Глава 35 Розділу VI «Особливі порядки кримінального провадження», яка реалізує право на компроміс у вигляді угод у кримінальному провадженні, розширюючи межі реалізації цього права, передбачивши можливість вирішення кримінально-правового конфлікту шляхом застосування до правопорушника, поряд з можливістю кримінального переслідування, і, також, правового компромісу. На законопроєктному рівні поки що залишається можливість реалізації права на компроміс через медіацію, яка, сподіваємося, стане можливою завдяки прийняттю, в подальшому, Закону України «Про медіацію», проєкт якого вже пройшов перше читання. Отже, об'єктивні передумови реалізації права на компроміс закріплені законодавчо.

Відповідно, право на компроміс у кримінальному процесі України знаходить своє відображення у таких формах реалізації:

1) угода про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим; 2) угода між прокурором і підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості; 3) звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим.

Суб'єктивне право на компроміс виникає у особи у разі його активного застосування або реалізації на добровільній основі. Відповідно, реалізація права – це активне здійснення юридично закріплених і гарантованих державою можливостей, приведення їх у життя в діяльності людей і їх організацій [7, с. 315]. Суб'єктивне право – це міра поведінки, що належить особі для задоволення її інтересів та потреб і яка забезпечується відповідними юридичними обов'язками інших (зобов'язаних) осіб. Елементами суб'єктивного права є: 1) право на здійснення певних дій (право на власні дії); 2) право вимоги від зобов'язаної особи здійснити певні дії (право на чужі дії); 3) право звертатися до держави за захистом порушеного права (право на дії держави) [47].

Так, на думку І. П. Кожокаря, основною рисою, що характеризує суб'єктивне право в компромісних правовідносинах, є свобода суб'єкта

використовувати його за власним бажанням. Юридичний обов'язок, на відміну від суб'єктивного права, є елементом, обов'язковим до виконання в рамках компромісних правовідносин. Відмова від виконання юридичного обов'язку не допускається, а в разі порушення спричиняє негативні наслідки. Це загальне правило можна застосувати і до характеризованого виду правовідносин. Компромісні відносини припускають не просто наявність вільного волевиявлення суб'єктів правовідносин, а узгодженість цих воль. Тільки при наявності узгодженого волевиявлення суб'єктів можна говорити про виникнення компромісних правовідносин [177, с. 156]. З цього приводу справедливо зазначає В. Л. Ойгензіхт, що угода сторін передбачає як внутрішній вольовий процес, так і його зовнішнє вираження, тобто розрізняються воля і волевиявлення [287, с. 52].

Законодавець запровадив і продовжує впровадження у вітчизняне кримінальне судочинство норм, що дають змогу учасникам кримінального процесу на добровільній основі реалізувати своє право на компроміс при вирішенні наявного конфлікту шляхом взаємних поступок при досягненні компромісу, а саме: відшкодувати збитки і відновити порушені кримінальним правопорушенням права потерпілого; злочинцю щиро розкаятися у скоєному, сприяти у розкритті кримінального правопорушення, досягти консенсусу з потерпілим чи органом держави щодо узгодженого покарання як у судовому провадженні, так і позасудовому, що й стало предметом нашого дослідження.

Правовідносини, що виникають у зв'язку з реалізацією права на компроміс, потребують чіткої індивідуалізації як для потерпілого, так і для підозрюваного (обвинуваченого). Саме особа з її індивідуальністю є основним об'єктом уваги у кримінальному судочинстві. Для кримінальної процесуальної форми індивідуалізація важлива для обох сторін кримінально-правового конфлікту: як особи-порушника права, так і для потерпілого. Індивідуальність особи є тим елементом, який пронизує всі процесуальні механізми реалізації права на компроміс у кримінальному процесі, особливо

поєднуючи її з такою обов’язковою умовою застосування цього права як добровільність.

Отже, для кримінального процесуального права взагалі, а права на компроміс зокрема, важливою домінантою та фактором є індивідуалізація. Керуючись цим фактором, варто зазначити, що носіями права на компроміс у кримінальному провадженні є потерпіла особа та підозрюваний (обвинувачений), оскільки право на компроміс є правом особистим. Відповідно, враховуючи принцип індивідуалізації, суб’єктами ініціативи реалізації права на компроміс у кримінальному провадженні можуть бути лише потерпіла особа (у разі застосування угоди про примирення, звільнення від кримінальної відповідальності у зв’язку з примиренням), підозрюваний або обвинувачений (у випадку застосування інституту угод у кримінальному провадженні як про примирення, так і про визнання винуватості), держава, в особі уповноважених нею органів (у випадку ініціювання угоди про визнання винуватості та звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв’язку з примиренням). Інші учасники кримінального провадження не можуть ініціювати питання стосовно реалізації права на компроміс у кримінальному процесі, оскільки це право є особистим.

Однак, виникає питання, чи можуть реалізувати право на компроміс у кримінальному процесі близькі родичі потерпілого у разі смерті останнього внаслідок скоєного кримінального правопорушення? Відповідь на це запитання надала судова практика. У постанові ВП ВС від 16 січня 2019 р. (справа № 439/397/17, провадження № 13-66кс18) зазначено, що якщо внаслідок вчинення кримінального правопорушення потерпілому заподіяна смерть, то ніхто інший не може висловити його волю під час вирішення питань, пов’язаних з відшкодуванням шкоди у вигляді смерті як підстави для звільнення від кримінальної відповідальності за ст. 46 КК України.

Цей висновок ґрунтується на тому, що у ст. 46 КК України особа, якій кримінальним правопорушенням безпосередньо спричинено шкоду, може виразити свою волю про прощення винного, на підставі чого приймається

рішення про закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності згідно зі ст. 46 КК України.

З огляду на сказане заподіяна кримінальним правопорушенням шкода у розумінні ст. 46 КК України має бути такою, що за своїм характером піддається відшкодуванню (усуненню). Смерть є наслідком, що має незворотний характер. Таким чином, шкода у вигляді смерті відшкодуванню або усуненню в розумінні ст. 46 КК України не підлягає.

Отже, у випадку заподіяння кримінальним правопорушенням шкоди у вигляді смерті потерпілого звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК України) неможливе [15].

Вищезазначене стосується й інституту угод, як однієї з форм реалізації права на компроміс у кримінальному провадженні, оскільки право на компроміс є особистим добровільним правом як потерпілого, так і обвинуваченого.

Оскільки законодавець шукає нові способи реагування держави і суспільства на кримінальне правопорушення, відбуваються постійні зміни у підходах стосовно диференціації кримінальної процесуальної форми. Необхідно констатувати, що процесуальна форма постійно еволюціонує, вона потребує удосконалення, впровадження нових правил та інститутів, які є найбільш доцільними з точки зору вирішення завдань кримінального судочинства, захисту прав і законних інтересів суб'єктів кримінальних процесуальних відносин, інтересів суспільства та держави [457]. У науковій літературі неодноразово вказувалося на необхідність оптимізації чинної кримінальної процесуальної форми, що дозволить раціонально й економно використовувати ресурси для здійснення правосуддя, скоротити строки розгляду справ, суттєво підвищити дію покарання, зняти надмірне навантаження з суддівського корпусу тощо [437, с. 190].

Процесуальне призначення права на компроміс у кримінальному процесі необхідно розуміти більш широко – як забезпечення максимально

раціонального та ефективного здійснення кримінального провадження. Останнє окремими дослідниками пов’язується з поняттям «процесуальної економії» та полягає не лише у швидкості, простоті й дешевизні судочинства, а й швидкому та повному досягненні його мети, не пов’язаному з надмірними (необґрунтованими) матеріальними витратами і підкріпленому системою необхідних процесуальних гарантій [322, с. 61].

Однак, слушним є зауваження В.М. Трофименка стосовно спрощення або ускладнення процесуальних форм. Як зазначає вчений, ці процесуальні форми (спрощення або ускладнення) вже не є основними проявами структурної диференціації, оскільки сучасне кримінальне процесуальне законодавство України передбачає, наприклад, такі порядки, як кримінальне провадження на підставі угод, які навряд чи можливо охарактеризувати винятково як спрощене провадження, адже при укладенні угоди обвинувальний акт складається, провадження завершується ухваленням вироку, який за наявності певних передбачених законом підстав може бути оскаржений в апеляційному порядку тощо [457, с. 157] *(Більш детально про це йтиметься далі. Виділено мною – М. С.).*

Свідченням диференціації процесуальної форми того чи іншого провадження є наявність сукупності якісних відмінностей у процесуальних засобах і способах здійснення даного виду діяльності, строках, суб’єктному складі, видах і порядку прийняття рішень, через які компетентні посадові особи реалізують свої повноваження, а громадяни здійснюють свої права та обов’язки порівняно із загальним порядком діяльності [252, с. 369].

З прийняттям КПК України у 2012 р. законодавець суттєво змінив український кримінальний процес, впровадивши низку нових процесуальних норм і модернізувавши вже існуючі відповідно до міжнародних принципів здійснення кримінального провадження. Таким чином, як зазначає В. Т. Нор, було змінено саму парадигму кримінального процесу та запроваджено нові інститути кримінального провадження [283, с. 290−291], що обумовило появу у кримінальному процесі України нового його типу – прагматичного, який

надає можливість особі у кримінальному провадженні реалізувати надане законодавцем об’єктивне право на компроміс через інститути звільнення особи від кримінальної відповідальності, кримінального провадження на підставі угод та, в майбутньому, медіації.

Цінностями, які «сповідує» прагматичний тип кримінального процесу, є заперечення першочерговості інших благ, крім корисності, з обов’язковим урахуванням прийнятності, користі та оптимальності у кримінальній процесуальній діяльності.

Основними рисами процесу прагматичного типу виступають: 1) доцільність – тобто певне співвідношення мети і засобів, при якому забезпечується економічний підхід до останніх. Для цього прагматичний процес використовує стратегії раціональності та ефективності: скорочення, оптимізацію витрат і затрат, стандартизацію процесу, економічність та розподіл праці, швидкість і простоту, нейтралізацію й мінімізацію конфліктів [428, с. 8−87]; 2) діалогічність – надання учасникам провадження можливості спілкування, донесення своїх позицій один одному та їх обговорення. Діалогічність базується на таких поняттях, як повага, рівність, єдність, витримка, терпіння, переконливість, доказовість, аргументація, поступка, наполегливість, згода, взаєморозуміння, відповідальність тощо [315, с. 43−44]; 3) конвенціоналізм – така побудова процесу, при якому сторони можуть не тільки почути одна одну, а й домовитися з певних принципових питань. Класична формула «ніхто не суддя у своїй власній справі» діє і тут, але при застосуванні погоджувальних процедур сторони провадження входять до своєрідного складу суду разом із професійним, офіційним суддею [271, с. 31].

Незважаючи на те, що прагматичний процес загалом є універсальним, він уникає гострих конфліктів, надаючи перевагу процесуальній конвенції, яка досягається ним якщо не на рівні результату, то хоча б на рівні процедури.

Конвенціональний метод, який використовується прагматичним типом кримінального процесу, потрібно відрізняти від стратегії примирення. Якщо остання, маючи за мету врегулювання конфлікту сторін, не пов’язана безпосередньо з кримінальним процесом (оскільки вона має справу не з процедурою спростування презумпції невинуватості конкретної особи, а вже з констатованою винуватістю), то конвенціоналізм прагматичного типу кримінального процесу виступає методом встановлення на договірній основі обставин, які мають значення для справи [44, с. 469−470].

Є. Г. Васильєва пропонує умовний поділ цього типу кримінального процесу на приватно-прагматичний і публічно-прагматичний [44, с. 469−470]. Розглядаючи ці підвиди прагматичного процесу, намагатимемося окреслити їх крізь призму реалізації права на компроміс у вітчизняному кримінальному судочинстві, а саме через його законодавчо передбачені інститути.

Як зазначає вчена, перший його підвид (приватно-прагматичний) є найбільш комфортним середовищем для реалізації інтересів учасників процесу. Інтереси і права – не одне і те ж: права регулюються законом, а інтереси формулюються самим учасником, тому, яким би значним не був комплекс прав, відстояти свої інтереси за допомогою нього можливо далеко не завжди. Перефразовуючи Т. М. Яблочкова, можна сказати, що мета такого підвиду процесу тут – це погасити так або інакше суперечку (спір) таким чином, щоб суддя вважав поставлене перед ним завдання виконаним, якщо він відпустив сторони «з Богом», забезпечивши їм визначеність відносин [531, с. 36].

Процесу приватно-прагматичного типу відповідають інститути суто позовної технології, такі як відмова від кримінального позову, його визнання і т. ін. У приватно-прагматичному процесі саме процесуальні діячі мають можливість впливати на хід і результат встановлення тих чи інших обставин, включаючи також вплив на вирішення основного питання кримінального процесу. Такий тип процесу схильний до «непомітної» трансформації в

стратегії соціальної підтримки потерпілого. Так відбувається, коли процесуальні процедури, які були з самого початку спрямовані на спростування презумпції невинуватості конкретної особи, в результаті призводять не до розв'язання основного питання кримінального процесу, а відразу до вирішення питання про компенсаційні обов'язки обвинуваченого по відношенню до потерпілого так, ніби кримінально-правові відносини вже були встановлені.

Другий підвид містить процедури, які спрямовані на забезпечення насамперед суспільних і державних інтересів, визнаючи їх пріоритетними.

Найбільш розповсюдженим інститутом публічно-прагматичного процесу є угоди про визнання винуватості. Якщо в приватно-прагматичному визнання позову розцінюється як акт свободи волі, то в публічно-прагматичному – як акт взаємних поступок. Публічно-прагматичний тип так само схильний до трансформування у соціальні стратегії, але тепер вже ті, що стосуються підтримки самого обвинуваченого. Це відбувається найчастіше на тлі позитивної посткримінальної поведінки останнього. У цьому випадку відбувається ніби «перестрибування» через судову угоду про визнання винуватості. Особа визнає вину у приховано-процесуальному вигляді через виконання таких дій, які вважаються притаманними лише злочинцеві. Це – різні види каяття, допомога державі зі сторони обвинуваченого в розкритті злочинів [44, с. 473−475].

Отже, прагматичний тип кримінального процесу можна простежити у нормах вітчизняного законодавства, що стосуються реалізації права на компроміс у кримінальному судочинстві України, як через його приватно-прагматичний, так і публічно-прагматичний види. Яскравим прикладом приватно-прагматичного виду процесу під час реалізації права на компроміс є застосування таких інститутів, як звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням, угода про примирення між потерпілим і підозрюваним (обвинуваченим) та, сміливо можна стверджувати, що свій вираз цей вид процесу в майбутньому знайде і під час

застосування інституту медіації у кримінальному судочинстві (у разі її запровадження у судовому порядку). До положень, що стосуються сфери дії публічно-прагматичного виду процесу, варто віднести угоду про визнання винуватості.

Аналізуючи юридичну природу права на компроміс у кримінальному провадженні через механізми його реалізації, можемо спостерігати поєднання як кримінальної процесуальної, так і цивільної складової правової природи цього права, що зумовлює поєднання імперативних і диспозитивних начал. Зокрема, сторони кримінального провадження наділені повноваженнями вільно, у межах закону, самостійно обирати способи здійснення своїх матеріальних і процесуальних прав, а також використовувати на власний розсуд передбачені законом публічні засоби їх захисту, активно впливаючи на хід і результати кримінального провадження [121, с. 11].

Деякі елементи компромісу у кримінальному судочинстві містять так звані «узгоджувальні» або подібні до них процедури, коли учасники кримінального провадження доходять згоди з тих чи інших питань, які, однак, не впливають суттєво на хід самого процесу та не змінюють його. До таких механізмів можна віднести, скажімо, можливість у підозрюваного чи обвинуваченого сплатити встановлену судом суму застави взамін на тримання під вартою. Однак тут варто звернути увагу на те, що відповідно до ч. 3 ст. 183 КПК України «слідчий суддя, суд при постановленні ухвали про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою *зобов'язаний (виділено мною – М.С.)* визначити розмір застави, достатньої для забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим обов'язків, передбачених КПК, крім випадків, передбачених частиною четвертою цієї статті». Своєю чергою, відповідно до ч. 4 ст. 183 КПК України «слідчий суддя, суд при постановленні ухвали про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, враховуючи підстави та обставини, передбачені статтями 177 та 178 КПК України, має право не визначати

розмір застави у кримінальному провадженні: 1) щодо злочину, вчиненого із застосуванням насильства або погрозою його застосування; 2) щодо злочину, який спричинив загибель людини; 3) щодо особи, стосовно якої у цьому провадженні вже обирався запобіжний захід у вигляді застави, проте був порушений нею; 4) щодо злочину, передбаченого статтями 255 – 255-3 КК України; 5) щодо особливо тяжкого злочину у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів» [205].

Таким чином, як можна побачити, про компроміс із підозрюваним (обвинуваченим) у даному випадку не йдеться: закон зобов'язує замінити тримання під вартою на заставу у передбачених КПК України випадках, і далі все залежить від того, чи бажає цього останній та чи є у заставодавця необхідна сума.

Деякі елементи компромісного рішення можна знайти і при залученні захисника для невідкладного проведення окремої процесуальної дії, коли завчасно повідомлений захисник не може прибути (ст. 53 КПК України) [205]. Однак тут таке рішення є вимушеним і зумовлюються невідкладністю проведення певної процесуальної дії, а також вимогою забезпечення права на захист.

Узгоджувальний характер носить погодження прокурора із прокурором вищого рівня зміни обвинувачення, висунення нового обвинувачення, відмови від підтримання державного обвинувачення та початку провадження щодо юридичної особи під час судового розгляду (ст. 341 України); обговорення із учасниками судового розгляду визнання недоцільності дослідження доказів щодо тих обставин, які ніким не оспорюються (ст. 342 КПК України); вирішення питання в суді присяжних шляхом голосування, яке рішення для обвинуваченого є найбільш сприятливим (ст. 391 КПК України); письмове апеляційне та касаційне провадження, якщо всі учасники судового провадження заявили клопотання про здійснення провадження за їх відсутності (ст. ст. 301, 435 КПК України); видача особи (екстрадиція) у спрощеному порядку за згоди на це відповідної особи (ст. 588 КПК України).

Варто зауважити, що таких узгоджувальних процедур у чинному кримінальному процесуальному законі міститься чимало, що дозволяє успішно, швидко та ефективно здійснювати досудове та судове провадження, однак, як видається, вони носять при цьому допоміжний характер і можуть мати місце і при досягненні компромісу як такого у кримінальному провадженні.

Варто також згадати і відповідні зміни до ст. 212 КК України та ст. 284 КПК України в частині звільнення від відповідальності у разі досягнення сторонами податкового компромісу [200; 205]. Однак тут варто наголосити, що у цих статях йдеться саме про «податковий компроміс», який регулюються податковим законодавством,– як режим звільнення від юридичної відповідальності платників податків та/або їх посадових (службових) осіб за заниження податкових зобов'язань з податку на прибуток підприємств та/або ПДВ за будь-які податкові періоди до 01 квітня 2014 р. з урахуванням строків давності, встановлених ст. 102 Податкового кодексу України. Вважаємо, що тема податкового компромісу виходить за рамки нашого дослідження та є наслідком реформування законодавства у сфері оподаткування та економіки.

Розглядаючи питання юридичної природи права на компроміс і форм його реалізації, не можна оминути аспект меж реалізації зазначеного права. Під межами реалізації права на компроміс потрібно розуміти умови, за яких буде можливим законне застосування такого права у кримінальному провадженні, або ж умови, за яких його реалізація буде неможливою. Основними критеріями допустимості права на компроміс є:

1) перелік кримінальних правопорушень, на які воно поширюється;

2) коло винних осіб, які підпадають під його дію;

3) закріплені в законі вимоги, в обмін на виконання яких особа звільняється від кримінальної відповідальності або їй пом'якшується покарання.

Таким чином, проаналізувавши юридичну природу права на компроміс у кримінальному процесі України, варто зазначити, що завдяки запровадженню у кримінальне процесуальне законодавство цього права з'явилася можливість зміни способу реагування держави на кримінальне правопорушення – з карного на відновний. Такому стану речей передували концептуальні зміни у розумінні сутності права взагалі. Відбувається поступовий відхід від формалізму на користь інтерсуб'єктивізму через комунікації людей. Це призвело до реформ у вітчизняному кримінальному процесі, які простежуються у його гуманізації та людиноцентричному спрямуванні з вирівнюванням дисбалансу, який існував раніше (врахування та захист інтересів як потерпілої від кримінального правопорушення особи, так і підозрюваного/обвинуваченого при вирішенні кримінально-правового конфлікту).

Варто відмітити позитивний вплив права на компроміс у кримінальному процесі на учасників кримінального провадження, який дозволяє максимально враховувати при вирішенні кримінально-правового конфлікту їхні інтереси та знівелювати негативні наслідки кримінально караного діяння як для сторін конфлікту, так і для держави та суспільства загалом.

Отже, під правом на компроміс у кримінальному процесі потрібно розуміти право на отримання цінностей, благ поновлюючого характеру, якому кореспондує обов'язок винуватої у скоєнні кримінального правопорушення особи вчинити відновну дію, як для потерпілої особи, так і для держави й суспільства загалом, з метою відновлення порушеного кримінально караним діянням суспільного спокою, безпеки та правового порядку. Формами реалізації права на компроміс у кримінальному провадженні є звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим, угоди про примирення та про визнання винуватості, медіація.

2.4 Сутність процедур примирення в системі альтернативного вирішення юридичних конфліктів у кримінальному провадженні на шляху до компромісу

Пріоритетом сучасної кримінальної процесуальної політики є диференціація кримінального судочинства, що цілком відповідає загальносвітовим тенденціям лібералізації та гуманізації правових механізмів. Диференціація кримінального судочинства багато в чому сприяє розвитку інституту компромісу, а відповідно, прийняттю компромісних рішень у кримінальному провадженні. Саме політика відновного правосуддя дозволяє досягти такого компромісу та врегулювати конфлікт, що виник у результаті порушення норм кримінального законодавства. Однак питання сутності процедур примирення в системі альтернативного вирішення юридичних конфліктів (спорів) досі лишається доволі дискусійним.

Державно-владна діяльність по застосуванню правових норм виступає сьогодні найбільш поширеним правовим засобом вирішення юридичних конфліктів. Необхідність вдосконалення правозастосовної діяльності в напрямі підвищення ефективності вирішення юридичних конфліктів сприяла виникненню нових проблемних питань у юридичній науці, зокрема пов’язаних з дослідженням альтернативних процедур (способів) вирішення юридичних конфліктів.

Рух за альтернативне вирішення спорів має конкретне місце походження – Сполучені Штати Америки, а можливо, навіть і «дату народження» – 1976 р., час проведення національної конференції імені Р. Паунда «Причини невдоволеності населення адмініструванням системи правосуддя в США», відомої як Паундська конференція. Поняття «альтернативне вирішення спорів» включало в себе всі способи вирішення спорів, які не використовують традиційне судочинство. Це поняття з’явилося для позначення гнучких і неформальних процедур урегулювання конфліктів,

які виникли на противагу складному і громіздкому офіційному судочинству, тобто стали його альтернативою [167, с. 228].

Два документи з числа матеріалів Паундської конференції становлять політичну платформу руху альтернативного вирішення спорів у США та інших країнах світу. У своїй доповіді Верховний Суддя У. Бергер попереджав, що американське суспільство досягло тієї точки, коли система правосуддя – як на рівні штатів, так і на федеральному рівні – може буквально розвалитися на частини ще до кінця цього століття, незважаючи на значне збільшення кількості суддів і адміністраторів та величезні фінансові вливання. Він виокремив найсерйозніші проблеми судової системи: дуже високі судові витрати, тривалі терміни розгляду справ, надмірна легалізація та формалізація процедур, що вимагають великих витрат на юридичне обслуговування громадян, і запропонував звернутися до неформальних альтернатив [553, с. 54].

Другим основним документом була доповідь професора Ф. Сандера, який представив ідею «будинку правосуддя з багатьма дверима», за що згодом отримав спеціальну нагороду в США за видатний внесок в альтернативне вирішення спорів. Відповідно до цієї концепції суд США розглядається як установа, яка надає можливість вирішення спорів шляхом відкривання різних «дверей». Особа, яка звертається до суду, спочатку викладає всі обставини консультантові суду, який проводить ґрунтовний аналіз справи й рекомендує найбільш слушний варіант вирішення спору («наступні двері»), один із яких може бути укладенням угоди про примирення [552, с. 1].

З огляду на значні проблеми судової системи, викликані, передусім, високим рівнем робочого навантаження судів, нові процедури розглядалися сторонами як ефективні альтернативи судочинства, своєрідного «неформального (приватного) правосуддя». Надалі альтернативні процедури поступово стали невід’ємною частиною правової дійсності держав їх походження та отримали досить велике поширення в країнах з

континентальною (європейською) правовою системою – Франції, Бельгії, Нідерландах, Швейцарії, Італії, Німеччині, Австрії та ін. [78, с. 27−31].

Криза традиційної концепції боротьби зі злочинністю, а відповідно, і використання єдино вірного і основного способу – суперництва – на сьогоднішній день очевидна. Як зазначає Ф. Касорла, тепер нерідко говорять про наявність кризи традиційної моделі кримінальної юстиції, причому вона супроводжується занепадом репресивної юстиції, поступається місцем превенції і відшкодуванню шкоди або, можна сказати, занепадом права, втратою довіри до санкції, які поступаються місцем перевихованню злочинця та його примиренню з жертвою злочину. Обов'язок карати видозмінюється, якщо злочинець стає для нас не більше ніж особою, яка заподіяла шкоду [86].

Обмежена можливість використання виключно процедур суперництва породжує необхідність застосування інших процедур, зокрема компромісних. Таким чином, процедура примирення виступає основним способом вирішення конфліктів кримінального судочинства, затребуваність якої обумовлена поточним станом протистояння держави та злочинності.

Як підкреслює Т. С. Волчецька, будь-який юридичний процес являє собою високоорганізований спосіб вирішення конфліктних ситуацій. Причому зміцненню і розбудові правової держави, вдосконаленню і розвитку суспільних відносин сприяє підвищення юридичного професіоналізму у вирішенні конфліктів, що виникають у суспільному житті [69, с. 13].

Одним з таких способів підвищення професіоналізму і є використання компромісних способів вирішення конфліктів, які надають додаткові можливості співробітникам правоохоронних органів для досягнення цілей кримінальної процесуальної діяльності.

У юридичній науці проблема альтернативного вирішення юридичних конфліктів відноситься до числа нових і малодосліджених. Незважаючи на це, вона поступово знаходить все більше відображення в загальнотеоретичних дослідженнях, зокрема, в загальній теорії права,

юридичній конфліктології, соціології права [10, с. 91−96; 31; 83; 153, с. 111−119; 208; 223; 289, с. 439−448; 384; 480].

Сутність проблеми альтернативного вирішення юридичних конфліктів полягає в розробці та використанні альтернативних традиційному процесуальному розгляду шляхів вирішення юридичних протиріч. Як вказує Л. В. Головко, альтернативні заходи являють собою правомірну заміну основних традиційних елементів реакції держави на злочин, у відповідному випадку підлягають настільки ж правомірному застосуванню при відмові від використання альтернатив або при їх відсутності в правовій системі. Причини необхідності такої «заміни», на думку Л. В. Головка, традиційних процедур на альтернативні безпосередньо пов’язані з реформуванням правової політики держави, що підтверджується корінними змінами, які відбулися в правових системах більшості пострадянських держав в останнє десятиліття [86, с. 20−21].

Посилення диспозитивних начал у правоохоронних галузях права, впровадження правових інститутів, спрямованих на ослаблення напруженості в конфлікті приватних і громадських інтересів, гуманізація кримінальної політики говорять про підвищену увагу вітчизняного законодавця до проблеми врегулювання юридичних конфліктів, про актуальність і необхідність їх ефективного вирішення, пов’язаного, передусім, з мінімальними витратами і негативними наслідками як для окремої особистості, так і для держави загалом. Впровадження в правозастосовну практику і функціонування поряд з традиційними альтернативних процедур вирішення юридичних конфліктів, таким чином, пов’язане з необхідністю підвищення ефективності, оптимальності, раціональності вирішення юридичних протиріч і правового регулювання.

Сьогодні спостерігається практично всюди використання та активізація практики застосування альтернативних процедур як інноваційного підходу в припиненні юридичних спорів. Водночас історичні та правові традиції,

соціальні та економічні умови справляють істотний вплив на сучасний стан і перспективи розвитку цього напряму в кожній окремій країні.

Варто ще раз підкреслити, що стосовно терміна «альтернативне вирішення спорів» поняття «вирішення юридичних спорів» вживається в широкому сенсі, що включає в себе і власне вирішення, і врегулювання юридичних конфліктів [513, с. 70].

Варто мати на увазі, що термін «альтернатива» (від лат. «alter» – один з двох) по відношенню до традиційних процесуальних проваджень повинен розглядатися як мінімум у двох аспектах: з одного боку, альтернативними процедурами вирішення юридичних конфліктів іменуються різного роду позаправові процедури, засновані на використанні переговорних (negotiation), посередницьких (mediation) та інших методик, ніяк не пов'язаних ні з застосуванням правових норм, ні з правовим регулюванням загалом. Особливого поширення таке вживання терміна «альтернатива» отримало в північноамериканських і західноєвропейських правових системах, де, власне, так зване «неформальне правосуддя» розвивається досить інтенсивно [502, с. 7−11].

Отже, альтернативні процедури вирішення конфліктів знаходять своє вираження – як процедури примирення, альтернативні правовим. З іншого боку, вживання терміна «альтернатива» до традиційних процесуальних проваджень є досить умовним і демонструє лише відхилення ходу процесуального розгляду від традиційного, класичного порядку вирішення справи. У такому значенні під альтернативним вирішенням юридичних конфліктів розуміється сукупність різноманітних правозастосовних процедур, що не відносяться до так званого «традиційного» правозастосовного процесу, проте розвиваються в межах системи права та є одним з напрямів розвитку і вдосконалення сучасного юридичного процесу. Крім того, примирення як один з альтернативних способів вирішення юридичних конфліктів може успішно поєднуватися з іншими формами. Процедура примирення ефективно використовується в різних типах

конфліктів: міжособистісних, сімейних, виробничих та інших. Саме в такому значенні альтернативні процедури вирішення юридичних конфліктів і будуть розглянуті нами нижче.

Світова практика свідчить, що впровадження та застосування альтернативного вирішення спорів у кримінальному провадженні спрямоване на розв'язання численних проблем: а) гуманізації та демократизації правової системи, кримінальної політики; б) вдосконалення та спрощення кримінального процесу; в) доступності правосуддя; г) підвищення рівня довіри та поваги до суду і правоохоронних органів; д) забезпечення прав і законних інтересів потерпілого та правопорушника; е) профілактики злочинності та уникнення подальшої криміналізації осіб, які вчинили злочин у місцях позбавлення волі; є) відновлення позитивних міжособистісних відносин у громаді тощо; ж) конфіденційність, швидкість та економічність процедури, менша її зарегламентованість та більша гнучкість, відсутність жорстких процедурних правил; з) остаточний характер рішення, що за загальним правилом не передбачає оскарження; и) можливість досягнення результату «win-win» тощо [13].

Альтернативне вирішення спорів у кримінальному провадженні передбачає активне використання сторонами юридичного конфлікту (захисту та обвинувачення) стратегії компромісу і (або) стратегії співпраці в управлінні юридичним конфліктом, що видається особливо цінним, з метою узгодження їх інтересів. У зв'язку з цим пропозиція судді про проведення альтернативних процедур буде актуальною і навіть необхідною у тому випадку, якщо наявні передумови, які свідчать про можливість визнання сторонами інтересів один одного і здатності сторін на вчинення взаємних поступок або досягнення взаємовигідної угоди.

Для альтернативного вирішення спорів, значною мірою орієнтованого на взаємні поступки сторін, захист права є, безумовно, бажаною, але непріоритетною метою. Альтернативне вирішення спорів, спрямоване, насамперед, на припинення конфлікту, що лежить в основі юридичного

спору. Альтернативний напрям має своїм призначенням існування паралельної з державною системою вирішення юридичних спорів, що представлена судовими органами, системи врегулювання юридичного конфлікту (спору) [513, с. 71].

У кримінальному процесі необхідно виходити з того, що можливість використання різноманітних за змістом альтернативних способів надає сторонам кримінального провадження право вибору процедури припинення юридичного спору, яка, на їхню думку, буде найсприятливішою з урахуванням характеру конфлікту і конкретної ситуації. При цьому кримінальне судочинство повинно розглядатися суддею-медіатором не як єдиний допустимий варіант, а як один із способів, за допомогою яких може бути припинено юридичний спір. Незважаючи на самостійний статус в єдиній (загальній) системі вирішення юридичних спорів, альтернативні способи не є повністю незалежними від державного правосуддя. Зазначені два напрями знаходяться в нерозривному взаємозв'язку, органічно доповнюють один одного і не створюють конкуренції між собою.

Сучасний юрист (суддя або адвокат, юрисконсульт або корпоративний юрист) поступово переходить від змагальної позиції до співпраці: від юриста як професіонала багато в чому залежить вибір найбільш підходящого, оптимального способу виходу з конфлікту; на ньому лежить відповідальність за те, наскільки поінформованим і свідомим буде вибір, зроблений його довірителем (клієнтом). Альтернативне вирішення кримінально-правових і кримінально-процесуальних конфліктів є привабливим способом підвищення ефективності кримінального провадження та розвантаження української судової системи, але для його використання насамперед потрібно визначити зміст цього поняття та складових його елементів.

У західній доктрині кримінального процесу альтернативне вирішення кримінально-правових та кримінально-процесуальних конфліктів поза межами класичної кримінальної юстиції позначається терміном «diversion», який в перекладі з англійської означає відхилення, відхід. «Diversion»

передбачає застосування нетрадиційних методів реакції на злочинне діяння, коли воно не залишається без наслідків, але ці наслідки настають поза межами класичної кримінальної юстиції [14, с. 25].

Як слушно зазначають сучасні дослідники, кримінальне право має знайти більш цивілізовані способи для втілення різних суспільних цінностей і врегулювання конфліктів, що потрапляють в його сферу, а також для витіснення із свого власного арсеналу покарання тоді, коли це буде можливим.

Разом з тим, на думку Л. В. Головка, через конструкцію «методу заохочення» можна дати лише часткове пояснення феномену широкого розвитку «diversion» в сучасному праві. Не варто забувати, що за допомогою альтернативних механізмів вирішується важливе процесуальне завдання прискорення кримінального судочинства і, як наслідок, полегшення тягаря, який лежить в основі кримінальної юстиції, яка отримує можливість зосередитися на боротьбі з тяжкими злочинами. Практичне застосування різноманітних альтернатив за загальним правилом є право компетентних державних органів, яке вони здійснюють виходячи зі свого дискреційного розсуду та обставин справи. Законодавець лише закріплює підстави та умови застосування альтернативних заходів, але не нав’язує їх правозастосовувачу як обов’язки. При цьому будь-яка альтернатива кримінальному переслідуванню вважається такою, якщо вона має місце до визнання особи винною у вчиненні злочину вироком суду [85, с. 16−22].

Звичайно, що з моменту свого заснування система альтернативного вирішення спорів зазнала істотних змін. З одного боку, відбувається безперервний процес розвитку, видозмінюються вже існуючі методи і з’являються нові способи альтернативного вирішення спорів. З іншого, альтернативне вирішення спорів стає все більш популярним підходом, що вже став цілком традиційним і більш затребуваним, ніж судовий розгляд.

Термін «альтернативне вирішення спорів» або АВС (від англ. «Alternative dispute resolution» або ADR) вперше почали застосовувати в

США для позначення процедур, альтернативних державному судочинству. Сьогодні цей термін є офіційним і широко застосовується в юридичній доктрині, на практиці і в законодавстві багатьох держав [432, с. 106−110; 539]. У найзагальнішому вигляді під альтернативним вирішенням спорів розуміється сукупність правомірних способів, спрямованих на врегулювання або вирішення юридичних спорів, що не належать до державного провадження (правосуддя, адміністративного порядку). До основних альтернативних способів і притаманних їм процедур прийнято відносити переговори, медіацію і третейський розгляд (приватний арбітраж). Проте детальніший аналіз зарубіжної і вітчизняної юридичної літератури дозволяє виявити суттєву диференціацію у визначенні категорії способів, що мають альтернативну природу. При цьому термін «альтернативне вирішення спорів» нерідко замінюється терміном «адекватне вирішення спорів» (від англ. «Appropriate disputere solution»), а також «ефективне вирішення спорів» або ЕВС (від англ. «Effective dispute resolution» або EDR) [101, с. 40−53; 544].

При цьому показово, що абревіатура ADR (АВС) усе частіше розшифровується як «Appropriate Dispute Resolution» (найбільш підходящий, адекватний) замість «Alternative Dispute Resolution», тобто сама концепція альтернативного вирішення спорів стала поступово трансформуватися в концепцію адекватного вирішення спорів. Таким чином, традиційна судова система вже не протиставлена іншим способам вирішення спорів, а навпаки, вбудована в загальний спектр процедур вирішення спорів, одночасно зберігаючи свою унікальність для сторін як останньої інстанції в пошуку справедливості [508, с. 8−9; 541].

Натомість варто звернути увагу на те, що в зарубіжній юридичній літературі йдеться про таку категорію як «найкраща альтернатива угоди про врегулювання спору» від англ. «Best alternative to negotiated agreement» або BATNA), на яку неодмінно необхідно зважати при мотивуванні сторін до вибору альтернативних способів стосовно кожного окремого спору. Вказана категорія застосовується щодо процедур примирення і полягає у визначенні

для кожної зі сторін конфлікту (спору) найсприятливішого результату, якого, на її думку, варто очікувати при зверненні до будь-яких інших, аніж та чи інша процедура примирення, способам припинення юридичного спору [512, с. 219−226].

У тому випадку, коли поточні результати, що складаються в процесі участі за обраною процедурою, виявляться менш вигідними, аніж передбачувана найкраща альтернатива, відповідна сторона може розглянути питання про доцільність односторонньої відмови від її подальшого продовження. Надання суддями юридичної допомоги у визначенні найкращої альтернативи угоди про врегулювання спору (BATNA) сприятиме підвищенню зацікавленості сторін у зверненні до альтернативних, особливо процедур примирення, і прийняття сторонами усвідомлених рішень про проведення таких процедур [72, с. 156−165].

З поняттям «найкраща альтернатива угоди про врегулювання спору» тісно пов’язане поняття «межі можливої угоди» (від англ. «Zone of possible agreement» або ZOPA), що полягає в узгодженні сторонами юридичного спору своїх «найкращих альтернатив» з метою визначення єдиного показника, що свідчить про неефективність обраної ними процедури примирення. При цьому роль судді у встановленні меж можливої угоди (ZOPA) також є суттєвою, нерідко навіть визначальною [76]. Отже, для кримінального процесу має бути важливим той факт, що розгляд можливості використання альтернативної форми зазвичай пов’язаний з оцінкою сторонами таких категорій, як ціна конфлікту (сукупність витрат, пов’язаних з виникненням, розвитком і завершенням конфлікту) і ціна виходу з конфлікту (різниця між втратами і прибутками як вираз результату конфлікту). При цьому порівняння ціни конфлікту і ціни виходу з конфлікту дозволяє раціонально вирішити питання про те, чи варто продовжувати конфлікт або ж доцільно припинити його. Альтернативна форма орієнтована на зменшення і ціни конфлікту, і ціни виходу з нього. Тому судді у своїй діяльності варто виходити з того, що правильний вибір і належне

використання альтернативних способів дозволяє завершити юридичний конфлікт (спір) з мінімальними втратами і витратами, а також з урахуванням інтересів кожної зі сторін.

В Україні на сьогодні не існує якого-небудь усталеного, а тим більше, нормативного визначення АВС. Загалом всі визначення різних авторів мають схожі описові ознаки АВС, а саме: а) дії, спрямовані на позасудове врегулювання або вирішення суперечки; б) урегулювання або вирішення суперечки здійснюється на підставі добровільного волевиявлення сторін спору [13, с. 32−33; 213; 371, с. 244−251; 425, с. 80−82; 432, с. 106−107; 518; 521, с. 88−93].

Традиційно альтернативними іменували позасудові способи вирішення конфлікту, тобто форми, які існують паралельно з системою державних судів і звернення до яких розглядається як альтернатива судовому процесу. Необхідно зазначити, що в міру накопичення досвіду розуміння терміна «альтернативні способи вирішення спорів», він зазнав змін: під ним стали розуміти процедури, що існують не тільки паралельно із судовою системою, але й у середині цієї системи як альтернатива повномасштабному судовому процесу.

Я. П. Любченко під альтернативними способами вирішення спорів розуміє систему, яка надає сторонам широкий спектр вибору альтернативних судовому процесу способів вирішення спору: від необов’язкових (переговорів) до обов’язкових для сторін, що дозволяє самостійно визначити правила ведення процесу, застосовуване право, мову, місце розгляду, а також третю сторону, кваліфіковану в конкретній галузі [244, с. 71]. Т. І. Шинкар вважає, що альтернативне вирішення спорів (АВС) – це припинення юридичних конфліктів (спорів) без винесення акта за результатами розгляду справи по суті в судовому або адміністративному порядку, що відбувається шляхом досягнення сторонами взаємоприйнятної або взаємовигідної угоди про врегулювання наявних розбіжностей або шляхом прийняття обов’язкового третейського рішення, що зазвичай здійснюється на підставі

добровільного волевиявлення сторін та за правилами, що самостійно встановлюються сторонами або застосовуються за їх згодою [513, с. 75].

Інші науковці вказують, що альтернативні способи вирішення спорів є ширшим поняттям, яке охоплює поняття відновного судочинства, що виступає лише одним зі способів вирішення спорів, спрямованих на поновлення прав учасників провадження [13, с. 33].

Як правильно зазначає Г. В. Севастьянов, нині в науковій юридичній літературі відсутній єдиний підхід до категорії «альтернативне вирішення спорів». На його думку, всю сукупність підходів про зміст категорії АВС можна уніфікувати в три основні групи: 1) АВС – це альтернатива державному правосуддю (судовій системі держави); 2) АВС – це способи врегулювання конфліктів, засновані на досягненні компромісу; 3) АВС – це комбінування способів або моделювання спеціального (власного) способу вирішення спорів і врегулювання конфліктів, виходячи з конкретних обставин та інтересів сторін. Також, на його думку, АВС – це узгоджений вибір і застосування, виходячи з конкретної ситуації, певного способу моделювання власного найбільш ефективного способу вирішення спору та (або) врегулювання правового конфлікту, не забороненого законом, з метою досягнення необхідного правового результату [499, с. 95−101].

На наш погляд, для того, щоб з’ясувати сутність АВС, необхідно виокремити їх характерні ознаки. Так, Я. П. Любченко окреслює наступні основні ознаки АВС: а) недержавний характер; б) договірний характер застосування, що базується на взаємоузгодженому визначенні процедур та виконанні прийнятих рішень; в) універсальність (за допомогою АВС можуть вирішуватися спори між фізичними, юридичними особами, міжнародними організаціями, державами та в різних сферах (інвестиційні, комерційні, спортивні, споживчі тощо)); г) правовий характер (застосовуючи АВС можна вирішити як вже існуючі, так і потенційно можливі спори, які базуються на правах або обов’язках визначених правом); д) гнучкість (різноманіття

прийомів, засобів, варіативність процедур, самостійне визначення сторонами умов та порядку їх здійснення); е) конфіденційність [243].

Однак, дані ознаки швидше дублюють переваги АВС, ніж характеризують саме явище. Тим більше, що система АВС включає велику кількість способів вирішення спорів, які в деяких випадках мають разючі відмінності з точки зору підходів, що застосовуються під час їх використання.

До того ж, варто підкреслити, що альтернативні процедури відносяться до неюрисдикційної (суспільної, приватно-правової) форми припинення юридичних спорів. Протилежним напрямом є юрисдикційна (публічно-правова, процесуальна) форма, яка полягає в обов'язковій керівній участі правозастосовних органів державної влади (державних посадових осіб) і виражається в рамках судового та адміністративного провадження. На відміну від юрисдикційної форми, неюрисдикційні способи не пов'язані зі зверненням до уповноважених органів влади і можуть бути реалізовані суб'єктами правовідносин самостійно [539].

В такому випадку, слушною є думка Н. Крестовської, Л. Романадзе та інших авторів з приводу того, що можна вважати ознаками АВС. До них, на їх погляд, варто віднести:

1) добровільність, яка проявляється в тому, що: а) за загальним правилом звернення до способів АВС є добровільним і залежить від волі обох сторін (крім випадків застосування окремих способів АВС як обов'язкового досудового порядку вирішення спорів); б) особи вправі обрати будь-який спосіб АВС, виходячи з особливостей конкретного спору; в) кожна зі сторін може відмовитися від використання способів АВС за власним бажанням у будь-який момент (окрім квазісудових способів АВС, що передбачають обов'язковість ухвалення рішення);

2) конфіденційність, яка полягає в тому, що врегулювання спору проводиться без допуску інших осіб, інші особи можуть бути присутні лише за взаємною згодою сторін;

3) формальність, яка полягає в тому, що всі способи АВС мають певну процедуру, що, однак, є менш зарегламентованою та відносно формальною порівняно з класичним судочинством, адже правила таких процедур зазвичай є модельними, гнучкими та можуть змінюватися за угодою сторін;

4) економічність з точки зору часових, грошових та організаційних ресурсів, що досягається в разі результативного вирішення спору та виконання сторонами досягнутих домовленостей;

5) універсальність, яка проявляється в широкій сфері застосування способів АВС, що дозволяє їм виступати фактично найбільшою альтернативою судам, до юрисдикції яких належать передусім будь-які юридичні спори;

6) диверсифікованість системи АВС, що полягає в наявності великої кількості способів АВС, які можуть застосовуватися як окремо, так і шляхом їх комбінування один з одним;

7) добровільність виконання рішень та особливий порядок їх оскарження, відповідно до чого рішення, прийняті за результатами використання різних способів АВС, зазвичай не прирівнюються до рішень судів та орієнтовані на добровільність виконання, якщо ж останнє не відбувається, то процесуальне законодавство встановлює спеціальні процедури судового контролю щодо звернення таких рішень до примусового виконання у вигляді спрощеного порядку затвердження їх судом або видачі виконавчих документів на них, при цьому ординарний порядок оскарження таких рішень за загальним правилом не допускається;

8) можливість он-лайн врегулювання спорів (Online Dispute Resolution – ODR), яка останнім часом набирає дедалі більшої популярності, пов’язаної із загальними тенденціями все більшого застосування інформаційних технологій в усіх сферах суспільного життя. Наразі особливості ODR пов’язуються з використанням конференц-зв’язку під час застосування традиційних способів АВС (он-лайн медіація, он-лайн арбітраж тощо), а також з використанням спеціальних платформ, які дозволяють

особам вести он-лайн переговори з метою вирішення їхнього спору [261, с. 85].

Отже, сутність категорії «альтернативні способи вирішення спорів» варто розглядати у вузькому та широкому значеннях. У вузькому значенні під АВС потрібно розуміти сукупність неформальних позасудових процедур, спрямованих на вирішення або врегулювання спорів (конфліктів) без залучення державних юрисдикційних органів, що існують як альтернатива судовій формі захисту. А у широкому розумінні до них потрібно відносити також і процедури, які інтегровані в судове провадження, що вважаються альтернативою загальному порядку вирішення спорів у суді.

У такому випадку варто звернути увагу на класифікацію АВС, яка застосовується при вирішенні процедур примирення, в тому числі і в кримінальному судочинстві. У найзагальнішому вигляді система альтернативного вирішення спорів може бути розкрита за допомогою класифікації способів, що входять до неї за певними підставами. У зв’язку з цим, у юридичній науці науковці виділяють різноманітні критерії віднесення альтернативних способів до предметних груп залежно від завдань, характеру, змісту, порядку, сфери застосування, кінцевого результату та інших характерних рис [243; 371, с. 245; 427, с. 549; 432, с. 106−109; 499; 513; 545].

Широкий спектр способів АВС об’єднує досить різні за своєю природою процедури, одні з яких побудовані за принципом квазісудових процедур (третейський суд, арбітраж тощо), а інші – зосереджені навколо примирення сторін (медіація, консиліація, колаборативні процедури тощо) або мають рекомендаційну природу (незалежна оцінка фактів, попередня нейтральна оцінка тощо). Багатоманітність способів АВС та їх широка популярність у всьому світі зумовлює необхідність їх класифікації для вироблення критеріїв визначення найбільш оптимального способу АВС для вирішення конкретного спору.

Так, традиційним є поділ усіх способів АВС на дві групи: основні (традиційні); гібридні (комбіновані) [261, с. 76].

До основних способів АВС зазвичай відносять переговори, медіацію та арбітраж (третейський суд), консиліацію. Неважко помітити, що зазначені способи АВС віднесені до основних з огляду на особливості їх побудови та функції, які виконує третя незалежна сторона. Так, переговори є найпростішим способом АВС, за якого сторони не залучають третю нейтральну особу (посередника), а намагаються врегулювати спір самостійно. Натомість усі інші способи характеризуються залученням такої третьої особи, хоча і з різними функціями. Так, у медіації медіатор не може надавати правову оцінку справі, пропонувати свої варіанти вирішення справи, досліджувати докази тощо, а відповідає лише за процес комунікації. Натомість консиліатор є більш активним та може надавати певну правову оцінку спору, а також пропонувати сторонам можливі варіанти вирішення спору, проте вибір остаточного рішення все одно залишається за сторонами. Насамкінець третейський суддя (арбітр) наділений максимальним комплексом повноважень щодо розгляду та вирішення спору на основі повно та всебічно досліджених обставин справи, тобто у даному випадку йдеться про квазісудовий спосіб альтернативного вирішення спорів.

Гібридні (комбіновані) способи альтернативного вирішення спорів утворюються за рахунок поєднання основних способів (мед-арб, арб-мед) або внаслідок їх еволюції (міні-розгляд, колаборативні процедури, партисипативні процедури тощо).

Такий підхід видається цілком обґрунтованим, оскільки спочатку такі основні способи виникли, дійсно, в перших трьох формах (переговори, медіація та арбітраж (третейський суд)). Однак, що стосується сфер застосування, то не всі способи можуть бути придатні для тих чи інших відносин. Навіть такий основний спосіб, як медіація, не може розглядатися як універсальний. Так, в податкових суперечках процедура медіації не вважається правильною для застосування ситуацій, коли платник податків поводився несумлінно в процесі переговорів [494, с. 30−35].

Зважаючи на те, що останнім часом спостерігається високий ступінь інтеграції сфери АВС із судочинством, то залежно від зв'язку із судовим провадженням можна виокремити приватні (зовнішні, позасудові) способи альтернативного вирішення спорів, що існують незалежно від судової системи, та присудові способи альтернативного вирішення спорів, що інтегровані в судове провадження.

Однак, в даному випадку складно говорити про альтернативність у її первинному вигляді, тобто як протиставлення юрисдикційному суду, фактично державному врегулюванню кримінально-правових та процесуальних конфліктів. Відповідно ті характеристики альтернативних способів вирішення спорів, які їх відрізняли: вільне волевиявлення сторін, їх рівність, значна кількість прав у визначенні порядку їх вирішення, не дотримуються належною мірою. А публічні способи, хоча і є альтернативними, все ж таки пов'язані з примусом, формалізованістю та правовою визначеністю, які зазвичай застосовуються в судах до початку судового розгляду. Так, до приватних, насамперед, відносять переговори, посередництво та арбітраж. До публічних відносять досудову нараду, досудове посередництво, спрощений суд присяжних та інші [518]. Цікаво відзначити, що іноді технології того чи іншого способу використовуються і в приватній, і в публічній сфері, набуваючи нових рис і видозмінюючись залежно від сфери, де він застосовується. Так, у Франції наявна медіація в суді, де вона є обов'язковою за рішенням прокурора, який може самостійно примирити сторони або звернутися до посередника [432, с. 108]. Як зазначає Н. І. Гайдаєнко-Шер, обов'язкове досудове врегулювання спору не суперечить договірній природі й принципам, на яких базуються альтернативні способи вирішення спорів [73, с. 50−54].

Також залежно від того, які функції виконує нейтральна третя особа або особи, які беруть участь в окремих способах альтернативного вирішення спорів, останні можна розподілити на такі групи, як:

а) квазісудові або змагальні способи, які будуються за аналогією до судового провадження з його чіткою структурою, змагальністю, необхідністю дослідження доказів та ухвалення рішення у справі. Третя незалежна особа в цьому випадку виконує функції арбітра, який має на основі повно і всебічно досліджених обставини справи та доказів ухвалити законне та обґрунтоване рішення. До таких альтернативних способів вирішення спорів належать третейські суди (арбітражі), інститут приватного судді (private judge, rent-ajudge) тощо;

б) консенсуальні або примирні способи, які на відміну від квазісудових способів вирішення спорів, заснованих на змагальності, базуються на використанні технології примирення сторін спору. Цими обставинами зумовлюється і роль третьої нейтральної особи, яка бере участь у зазначених процедурах (медіатор, консиліатор тощо): на таку особу не покладається завдання вирішення спору та ухвалення рішення, натомість вона відповідає за налагодження комунікації між сторонами з метою досягнення між ними домовленості. Інколи такі процедури можуть проводитися не як переговори із залученням одного незалежного посередника, а за моделлю переговорів за участю представників, що разом спрямовують сторін до мирного врегулювання спору (колаборативні процедури, партисипативні процедури тощо);

в) дорадчо-консультативні способи, які мають на меті консультування сторін задля оцінки перспективності їх справи в суді чи іншому квазісудовому органі або ж аналіз правового спору та надання рекомендацій щодо можливих варіантів його вирішення. До таких способів альтернативного вирішення спорів належать, наприклад, спрощений суд присяжних (summary jurytrial), незалежна оцінка фактів (neutral expert fact-finding), попередня нейтральна оцінка (early neutral evaluation) тощо;

г) комбіновані (гібридні, змішані) способи, що виникають за рахунок поєднання інших АВС або їх еволюції, унаслідок чого такі способи поєднують ознаки декількох попередніх груп. Наприклад, мед-арб виник як

поєднання медіації й арбітражу та був спрямований на подолання недоліків останніх при використанні їх нарізно. Зазначений спосіб об'єднує ознаки примирних і квазісудових способів АВС.

Отже, сфера АВС є диверсифікованою та охоплює велику кількість способів, які відрізняються один від одного певними іманентними ознаками, що потребують більш ґрунтовного аналізу. Поглиблене розуміння про можливості того чи іншого способу АВС, які наведені вище, дозволить вирішити, що вибраний сторонами спосіб вирішення юридичних конфліктів у кримінальному провадженні максимально буде відповідати інтересам та можливостям сторін залежно від конфліктної ситуації.

Кожна з існуючих класифікацій і кожен із зазначених альтернативних способів є важливими з точки зору актуальних проблем вирішення конфліктів (спорів). В контексті нашого дослідження варто зауважити, що з метою найбільш ефективного вирішення юридичних спорів у кримінальному судочинстві доцільно враховувати усе різноманіття альтернативних процедур, проведення яких є можливим відповідно до чинного законодавства. Адже, беручи до уваги процес поширення та нормативно-правового закріплення альтернативних способів, судова діяльність поступово стає немислимою без пропозиції альтернативного підходу та участі судді як посередника в альтернативних процедурах для досягнення такого результату у спорі, який максимально задовольнятиме інтереси сторін конфлікту (спору).

Загалом, доречно зауважити, що проведений аналіз дозволяє стверджувати те, що більшість альтернативних процедур носять примирливий або переважно примирливий характер. Поряд з арбітражем основні процедури примирення (переговори і медіація) займають центральне місце в системі альтернативного вирішення спорів і мають фундаментальне значення у становленні такої форми захисту прав, свобод і законних інтересів суб'єктів суспільних відносин. Цим багато в чому пояснюється необхідність

активного використання процедур примирення у кримінальному провадженні при вирішенні публічно-правових спорів.

У доктрині кримінального процесу відповідно до принципу законності насамперед вирішується питання про кримінальну відповідальність обвинуваченого, а також питання про відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди. У зв'язку з цим, використання альтернативних процедур у кримінальному провадженні сприяє більш ефективному відновленню прав потерпілого, зменшує травматичний вплив кримінально-правової системи на учасників судочинства і є передумовою як швидкого вирішення кримінальних конфліктів, так і забезпечення відшкодування заподіяної шкоди. Таким чином, підстави застосування спрощених (альтернативних) процедур повинні також враховувати як інтереси обвинуваченого, так і потерпілого [168, с. 15].

Для застосування альтернативних способів вирішення кримінально-правового конфлікту важливе значення має і визначення кола осіб, щодо яких це може вважатися розумним і допустимим. Так, особа, яка вчинила злочин вперше, ще не володіє «кримінальним» досвідом і не має стійкого негативного ставлення до законослухняного способу життя. А це означає, що застосовувати до неї заходи кримінальної репресії, залучаючи у кримінальне середовище, без особливої необхідності немає сенсу, оскільки залишається шанс зберегти її в якості корисного члена суспільства за допомогою застосування альтернативних заходів впливу [14, с. 41].

Вирішення кримінальних конфліктів має містити не тільки відшкодування шкоди потерпілому, відновлення його нормальної життєдіяльності, але й ресоціалізацію злочинця для запобігання повторному вчиненню ним злочину. Досягнення цих цілей неможливе без певних змін у системі традиційного кримінального судочинства, оскільки розвиток суспільства ставить під сумнів багато звичних для вітчизняних процесуалістів постулатів. Тому законодавець шукає нові способи реагування на злочин, прагнучи подолати недоліки традиційних варіантів

кримінального переслідування і покарання. Не варто сприймати застосування альтернативних механізмів як якесь прощення злочинця або безсилля кримінальної юстиції. Мова йде про спеціальні інструменти реалізації публічно-правового завдання кримінального судочинства, пов’язаного зі створенням максимально сприятливих і по можливості позбавлених ознак вторинної віктимізації умов для швидкого й повного відшкодування потерпілому шкоди, заподіяної злочином [85, с. 240].

Звичайно, для того, щоб домогтися звільнення від кримінальної відповідальності, примирення з потерпілим, укладення угоди, для підозрюваного, обвинуваченого недостатньо лише передати потерпілому певні кошти чи майно. Підозрюваний, обвинувачений потрапляють у ситуацію, в якій вони змушені шукати хоч мінімального порозуміння з потерпілим, вибачатися перед ним, висловлювати жаль з приводу того, що відбулося тощо. Тим самим потерпілий отримує певне часткове моральне відшкодування заподіяної шкоди. Підозрюваний позбавляється можливості принаймні публічно демонструвати щодо потерпілого зневагу, насміхатися та змушений уникати різноманітних проявів прихильності традиціям злочинного світу тощо.

Необхідність диференційованої побудови кримінального процесу зумовлює появу альтернативних процедур вирішення кримінально-правових конфліктів, які сприяють підвищенню ефективності судочинства і забезпечують оптимальне досягнення його завдань. Тому, як зазначають деякі процесуалісти, наразі в законі потрібна чітка правова регламентація погоджувальних (альтернативних) процедур, що гарантує охорону прав і свобод осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні.

Можемо констатувати, що проблематика реалізації права на компроміс у кримінальному процесі України зберігає свою актуальність і потребує подальшого вивчення. У вирішенні зазначених завдань, на нашу думку, потрібно керуватися наявним науковим доробком обраної нами тематики – як методологічною основою дослідження, досвідом правозастосовної

практики, напрацьованим після набуття чинності КПК України, результатами дослідження сучасного стану правозастосовної практики та нормативно-правового регулювання компромісних процедур. Це дозволить забезпечити комплексний підхід до вирішення завдань дослідження, пов’язаного з реалізацією права на компроміс у кримінальному процесі.

Впровадження альтернативних способів вирішення кримінальних конфліктів дозволяє сприяти відшкодуванню потерпілим як матеріальної, так і моральної шкоди, стимулює суспільно корисну поведінку підозрюваних та обвинувачених і в перспективі робить можливим участь громадськості у кримінальному провадженні, забезпечується підвищення значущості (ролі) потерпілого від кримінального правопорушення, розширення його правового статусу і надання захисту в кримінальному судочинстві.

Безумовно, розробка альтернативних механізмів вирішення кримінально-правових конфліктів пройшла етап становлення та перебуває на стадії розвитку і потребує подальшого вдосконалення. Аналіз національного законодавства показав, що у сфері кримінальної юстиції є юридико-технічні можливості для подальшого розвитку вже наявних і впровадження нових альтернативних способів, і немає сумнівів у тому, що вирішення кримінально-правових конфліктів за допомогою альтернативних процедур позитивно вплине як на розвиток кримінальної юстиції, так і на механізм правового і соціального регулювання загалом.

Висновки до розділу 2

У цьому розділі досліджено правову природу, зміст і класифікацію конфліктів та правового компромісу у кримінальному провадженні, юридичну природу права на компроміс у кримінальному процесі України, сутність процедур примирення в системі альтернативного вирішення

юридичних конфліктів у кримінальному провадженні на шляху до компромісу.

Проведене дослідження дозволяє зробити наступні висновки:

1. У теорії юридичної конфліктології немає чіткої позиції щодо визначення поняття «юридичний конфлікт». Насамперед це пов'язано із специфічною сферою особистих інтересів та концептуальних підходів науковців до цієї проблеми, часто помітні дискусії відносно самої назви цього різновиду конфлікту. Можемо констатувати, що суттю правового конфлікту є протистояння, котре реалізується у правовій площині та має чітко виражений онтологічний, аксіологічний та праксеологічний характер, оскільки спрямовується на удосконалення ціннісних і пізнавально-діяльнісних проявів правової реальності. Розмаїття правових конфліктів у юридичній діяльності вимагає застосування комплексного підходу для їх упорядкування.

2. Класифікувати правовий конфлікт доцільно за галузями права, що дає можливість краще проаналізувати правову природу такого типу конфліктних правових відносин, дозволяє окреслити те широке коло правових конфліктів, до яких мають відношення учасники відповідного виду правовідносин. У контексті цього, приділено увагу кримінально-правовому та кримінально-процесуальному конфліктам як видам правового конфлікту, функціонування та вирішення яких стає особливо актуальним в умовах реформування кримінального та кримінального процесуального законодавства нашої країни та трансформаційних змін, котрі характеризують сутність важливих соціально-правових процесів.

Під кримінально-правовим конфліктом потрібно розуміти конфлікт інтересів, охоронюваних кримінальним законом, який виник між особою, яка вчинила кримінальне правопорушення, державою та жертвою протиправного діяння.

Підтримано позицію, що під кримінально-процесуальним конфліктом розуміється протиборство учасників кримінального судочинства, яке

відбувається в межах кримінального процесуального закону у формі звернень, заяв, клопотань, рішень та інших дій.

Кримінально-правовий конфлікт завжди є первинним по відношенню до кримінально-процесуального, однак останній не позбавлений своєї самостійності, як вид правового конфлікту, і не є складовою частиною кримінально-правового конфлікту.

3. Кримінально-процесуальний компроміс – це, насамперед, один із різновидів правового компромісу, який характеризується бажанням сторін з «доброї» власної волі вирішити кримінально-правовий конфлікт при певних рівних умовах, взаємних поступках і вигоді у кримінальному провадженні.

4. Обґрунтовано, що розмежування кримінально-правового та кримінально-процесуального компромісів проявляється через форми їх вираження (реалізації) у кримінальному та кримінальному процесуальному праві відповідно. Зроблено висновок, що ці два види правового компромісу (кримінально-правовий і кримінально-процесуальний) перебувають у тісному взаємозв’язку, як наслідок взаємодії кримінального та кримінального процесуального законодавства.

5. Під правом на компроміс у кримінальному процесі потрібно розуміти право на отримання цінностей, благ поновлюючого характеру, якому кореспондує обов'язок винуватої у скоєнні кримінального правопорушення особи вчинити відновну дію, як для потерпілої особи, так і для держави й суспільства загалом, з метою відновлення порушеного кримінально караним діянням суспільного спокою, безпеки та правового порядку.

6. Формами реалізації права на компроміс у кримінальному провадженні є звільнення від кримінальної відповідальності, угоди про примирення та про визнання винуватості, медіація.

7. Аналізуючи юридичну природу права на компроміс у кримінальному провадженні через механізми його реалізації, спостерігаємо поєднання як

кримінальної процесуальної, так і цивільної складової правової природи цього права, що зумовлює поєднання імперативних і диспозитивних начал.

8. Для кримінального процесуального права взагалі, а права на компроміс зокрема, важливою домінантою та фактором є індивідуалізація. Керуючись цим фактором, варто зазначити, що носіями права на компроміс у кримінальному провадженні є потерпіла особа та підозрюваний (обвинувачений), оскільки право на компроміс є правом особистим.

9. Право на компроміс через механізми його реалізації обумовило появу у кримінальному процесі України нового його типу – прагматичного. Цінностями, які «сповідує» прагматичний тип кримінального процесу, є заперечення першочерговості інших благ, крім корисності, з обов'язковим урахуванням прийнятності, користі та оптимальності у кримінальній процесуальній діяльності.

Прагматичний тип кримінального процесу можна простежити у нормах вітчизняного законодавства, що стосуються реалізації права на компроміс у кримінальному судочинстві України, як через його приватно-прагматичний, так і публічно-прагматичний види. Яскравим прикладом приватно-прагматичного виду процесу під час реалізації права на компроміс є застосування таких інститутів, як звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням, угода про примирення між потерпілим і підозрюваним (обвинуваченим) та, сміливо можна стверджувати, що свій вираз цей вид процесу в майбутньому знайде і під час застосування інституту медіації у кримінальному судочинстві (у разі її запровадження у судовому порядку). До положень, що стосуються сфери дії публічно-прагматичного виду процесу потрібно віднести угоду про визнання винуватості.

10. Під межами реалізації права на компроміс варто розуміти умови, за яких буде можливим законне застосування такого права у кримінальному провадженні або ж умови, за яких його реалізація буде неможливою. Основними критеріями допустимості меж права на компроміс є: 1) перелік

кримінальних правопорушень, на які воно поширюється; 2) коло винних осіб, які підпадають під його дію; 3) закріплені в законі вимоги, в обмін на виконання яких особа звільняється від кримінальної відповідальності або їй пом'якшується покарання.

11. На сьогодні спостерігається активізація практики застосування альтернативних процедур як інноваційного підходу в припиненні юридичних конфліктів (спорів). Альтернативне вирішення спорів у кримінальному провадженні передбачає активне використання сторонами юридичного конфлікту (захисту та обвинувачення) стратегії компромісу і (або) стратегії співпраці в управлінні юридичним конфліктом, що є особливо цінним, з метою узгодження їх інтересів.

Ознаками альтернативного врегулювання спорів потрібно вважати: 1) добровільність; 2) конфіденційність; 3) формальність; 4) економічність; 5) універсальність; 6) диверсифікованість; 7) можливість он-лайн врегулювання спорів.

РОЗДІЛ 3
ПРОЦЕСУАЛЬНІ МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА КОМПРОМІС У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ: ОСОБЛИВІ ТА ПОЗАСУДОВІ ПОРЯДКИ

3.1 Угода про визнання винуватості у кримінальному провадженні: сучасні погляди на поняття, сутність і правову природу

Приведення вітчизняного законодавства у відповідність до загальновизнаних міжнародних прав людини закономірно обумовлює необхідність аналізу проблем забезпечення верховенства права при застосуванні таких новел кримінального процесуального законодавства, як інститут провадження на підставі угод, практика застосування якого показує як недосконалість самого інституту, так і недостатній його науковий аналіз з урахуванням практики ЄСПЛ [379, с. 151].

Згідно зі ст. 468 КПК України у кримінальному провадженні можуть бути укладені такі види угод: 1) угода про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим; 2) угода між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості [205].

Як справедливо відмічають Є. О. Курта та О. В. Фролов, необхідність застосування компромісу на стадії досудового розслідування обумовлена тим, що відмова від застосування системи взаємних поступок може призвести до виникнення під час розслідування злочинів безвихідних ситуацій. Водночас укладання компромісу сприятиме уникненню розвитку конфліктних ситуацій, дозволить вирішувати низку тактичних завдань, спрямованих на подолання конфліктів і дотримання етичних норм спілкування [225, с. 3].

Запровадження цього різновиду особливого порядку кримінального провадження у вітчизняне законодавство переслідує загальну мету – якісно вплинути на стан кримінального судочинства в Україні. Закріплення в кримінальному процесуальному законі інституту угод полягає у створенні нової ідеології кримінальної політики нашої держави: протидія злочинності через компроміс, договір, без інституту угод концепція компромісу позбавлена своєї основи [21, с. 112].

Варто зауважити, що у КПК України не дається роз'яснення поняття «угода». У Великому тлумачному словнику сучасної української мови угода має такі значення: «1. Взаємна домовленість про взаємні зобов'язання. 2. Договір, за яким встановлюються взаємні зобов'язання щодо чого-небудь; згода між ким-небудь на основі якоїсь вигоди» [50, с. 1495]. Своєю чергою, в юридичній енциклопедії термін «угода про визнання винуватості» визначається як «юридично оформлена домовленість, за якою сторони обвинувачення та захисту доходять згоди щодо вирішення справи, включаючи певні пункти обвинувачення, за якими обвинувачений визнає себе винним» [527, с. 168]. Компроміс же визначається як «угода на підставі взаємних поступок» [412, с. 265].

Ми вважаємо, що у КПК України слід подати визначення угоди у кримінальну провадженні (свої пропозиції ми надамо далі). Такої ж думки дотримуються 72 % опитаних нами при проведенні анкетування слідчих НП, 72 % прокурорів та 90 % адвокатів (Додатки Б, В, Г).

Дослідженню досягнення угод у кримінальному провадженні та, зокрема, про визнання винуватості останнім часом присвятили свої наукові доробки низка українських і зарубіжних учених, серед яких І. В. Гловюк, В. К. Гуцуляк, І. М. Канюка, І. О. Кісліцина, Є. О. Курта, О. О. Леляк, Я. В. Лошкобанова, С. М. Малихіна, Н. В. Неледва, С. О. Никаноров, Р. В. Новак, І. В. Паризький, Г. Ю. Саєнко, Ю. П. Смокович, О. В. Стратій, А. С. Трекке, І. В. Тюрін, П. В. Холодило та інші науковці, праці яких будуть проаналізовані далі.

Водночас варто погодитися із А. С. Трекке в тому, що було б помилковим стверджувати, що становлення інституту угод, зокрема про визнання винуватості в умовах реформованого національного кримінального процесуального законодавства, закінчилося, адже практика його застосування «оголила» окремі проблеми й суперечності, що потребують усунення в ході подальшого законотворчого процесу та реалізації кримінальної процесуальної політики, спрямованої на гуманізацію кримінального судочинства [455, с. 20].

Привертають до себе увагу відмінності у поглядах науковців щодо визначення самого поняття угоди про визнання винуватості, її сутності та правової природи, як на: 1) прискорення кримінального процесу [528]; 2) інститут кримінального процесу, спрямований на процесуальну економію, спрощення та скорочення процедури розгляду кримінальних справ, зменшення строків перебування осіб під вартою, заощадження коштів та часу, що витрачаються на розгляд кримінальних справ, позасудове вирішення конфліктних ситуацій, зменшення навантаження на суди та суддів [111, с. 368; 189, с. 109−113; 231, с. 154; 233; 248, с. 415]; 3) диференціацію кримінальної процесуальної форми[86; 281; 429]; 4) співробітництво із правоохоронними органами [305, с. 182−187]; 4) засіб розв’язання кримінальних конфліктів завдяки компромісу [12; 212; 234, с. 28−30; 282, с. 30−37]; 5) домовленість сторін [169].

Так, О. В. Стратій, дослідивши психолого-правові особливості кримінального провадження на підставі угод, дійшов висновку, що термін «угода в кримінальному провадженні» означає: 1) договір, що встановлює будь-які умови, взаємини, права та обов’язки сторін кримінального провадження, потерпілим та означає взаємну згоду, домовленість; 2) спосіб урегулювання відносин між протилежними суб’єктами кримінального провадження прокурором і підозрюваним (обвинуваченим) або потерпілим і підозрюваним (обвинуваченим); 3) є правовим актом, що створює права та обов’язки для учасників угоди; 4) є вільним волевиявленням учасників, яке

проявляється у добровільній домовленості; 5) зміст полягає у прийнятті взаємно прийнятних умов і взаємних допустимих законом поступок; 6) носить письмовий характер; 7) сама по собі не є обставиною, яка пом'якшує покарання у змісті ст. 66 КК України, але враховується судом при призначенні покарання; 8) значне зниження верхньої межі покарання у разі укладення такої угоди має бути обумовлено значимістю вчинених у межах такої угоди дій; 9) укладення угоди має потужний психологічний вплив на сторони та стимулює посткримінальну поведінку підозрюваного (обвинуваченого), є заходом допенітенціарного виховного впливу і повною мірою відповідає інтересам усіх учасників кримінального процесу [429, с. 78−79].

Інститут угод у кримінальному провадженні вчений пропонує вважати результатом диференціації кримінальних процесуальних форм, які регулюють договірну модель відносин між державою і обвинуваченим або потерпілим і обвинуваченим, як закономірне явище розвитку кримінального процесуального права, оскільки є результатом перетворювань кримінального процесуального права в бік демократизації, дотримування прав і свобод людини [429, с. 79].

Такої ж думки дотримується О. В. Новак, стверджуючи, що «кримінальне провадження, котре здійснюється на основі угод, суттєво відрізняється від звичайного, а тому є проявом кримінальної процесуальної форми, заснованої як на матеріально-правових, так і на кримінальних процесуальних критеріях» [281, с. 33−34].

І. М. Канюка, В. А. Савченко, Р. М. Савчук та В. М. Харевич розглядають кримінальне провадження на підставі угод як диференціацію кримінальної процесуальної форми та як вияв реалізації засади процесуальної економії [156, с. 78−90].

На думку О. В. Бахновського, «угода про визнання винуватості у кримінальному провадженні» є різновидом «угоди з правосуддям» і компромісом між особистістю й державою, який у подальшому

трансформується в компроміс між моральністю та економією. Внаслідок цього економічний фактор набуває першорядного значення, поступово витісняючи моральні та духовні бар'єри суспільної оцінки [26, с. 23−26].

І. О. Кісліцина вважає, що ці підходи не повністю розкривають зміст інституту угод про визнання винуватості. Нею запропоновано таке визначення: угода про визнання винуватості – це домовленість між стороною обвинувачення в особі прокурора і стороною захисту в особі: підозрюваного, обвинуваченого, їх представників, в якій погоджуються умови обвинувального вироку, що пом'якшують покарання у разі беззаперечного визнання винуватості відповідно до обвинувального акта [170, с. 10].

Г. Ю. Саєнко дає подібне визначення: «це спільна домовленість сторін кримінального провадження, яка спрямована на досягнення згоди щодо визначення сторонами узгодженого покарання особі, котра винна у вчиненні кримінального правопорушення, з покладенням на неї додаткових зобов'язань умовами укладеної угоди» [376, с. 67−68].

Однак, на нашу думку, такі визначення також не позбавлені недоліків та є неповними, оскільки в ньому акцентується увага лише на умовах узгодженого покарання у разі беззаперечного визнання винуватості.

А. С. Трекке угоду про визнання винуватості визначив як «процесуально оформлену домовленість, яка укладається, з одного боку, прокурором з метою оптимізації процесу виявлення, припинення, розслідування та запобігання кримінальних правопорушень, а з іншого – підозрюваним, обвинуваченим, який надає кримінально-релевантну інформацію про вчинені ним та іншими особами кримінальні правопорушення, а також іншу допомогу правоохоронним органам з метою мінімізації негативних правових наслідків для нього за вчинене кримінальне правопорушення, в обмін на узгоджене покарання [455, с. 76−77].

Більш повне визначення дає П. В. Холодило: сутність угоди про визнання винуватості становить укладення між сторонами обвинувачення та захисту двосторонньої кримінальної процесуальної угоди, предметом якої є

суб’єктивне, беззастережне визнання своєї винуватості підозрюваним або обвинуваченим у вчиненні кримінального правопорушення, обов’язки щодо співробітництва у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою, в обмін на узгоджене покарання за умови проведення досудового розслідування та судового розгляду у загальному порядку в разі невиконання угоди [496].

Однак із вченим не зовсім можна погодитися в тому, що угода про визнання винуватості укладається «між сторонами обвинувачення та захисту». Кримінальний процесуальний закон чітко у п. 9 ч. 2 ст. 52 КПК України вимагає обов’язкової участі захисника підозрюваного чи обвинуваченого у разі укладення такої угоди, однак не зі стороною обвинувачення, а лише з прокурором. Про можливість укладення угоди з прокурором вказується і в ч. 4 ст. 469 КПК України. До сторони ж з боку обвинувачення відповідно до п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК України відносяться і слідчий, і керівник органу досудового розслідування, і керівник органу дізнання, до повноважень яких можливість укладення угоди не відноситься. Окрім того, не є обов’язком при укладенні угоди про визнання винуватості викриття інших осіб у провадженнях щодо кримінальних проступків, нетяжких злочинів, тяжких злочинів, а лише щодо особливо тяжких злочинів відповідно до п. 2, 3 ч. 4 ст. 469 КПК України.

Питання визначення угоди про визнання винуватості у кримінальному провадженні було предметом дослідження багатьох науковців, тому не будемо аналізувати його детально.

Звернемо увагу на те, що стосовно поняття та сутності угоди про визнання винуватості думки науковців між собою різняться, що потребує додаткового аналізу. На нашу думку, це зумовлено тим, що різні науковці досліджували це поняття у певних аспектах, під різними кутами зору, без здійснення системного підходу, що потребує певного узагальнення, оскільки інститут укладення угоди містить у собі як елементи процесуальної економії, спрощення кримінального провадження, так і диференціації кримінальної

процесуальної форми, досягнення компромісу та, загалом, є способом вирішення кримінально-правового конфлікту.

Щодо інституту досягнення угоди як способу прискорення кримінального провадження виникає низка сумнівів. Ще у 70-х рр. минулого століття О. С. Кобліков наголошував, що прискорення кримінального провадження є важливим, проте не основним завданням, яке досягається за допомогою застосування інституту угод у кримінальному провадженні. Важливо звернути увагу і на те, що, визнаючи швидкість судочинства однією із умов успіху у боротьбі зі злочинністю, дослідники застерігають від поспішності, вказуючи, що на виправлення помилок завжди потрібно набагато більше часу і засобів, ніж на підготовку та прийняття правильного первісного рішення [171, с. 63−64].

З огляду на викладене, як вірно відмічають М. П. Поляков, О. Ю. Смолін, Г. Є Тюрін, процесуальне призначення цього інституту необхідно розуміти більш широко – як забезпечення максимально раціонального здійснення кримінального провадження, яке окремими дослідниками пов’язується з поняттям «процесуальна економія». Остання полягає не лише у швидкості, простоті й дешевизні судочинства, а й у швидкому та повному досягненні його мети, не пов’язаному з надмірними (необґрунтованими) матеріальними витратами і підкріпленому системою необхідних процесуальних гарантій [322, с. 61; 463, с. 10].

І. М. Канюка та інші вчені доходять висновку, що досягнення угоди у кримінальному провадженні є виявом спрощення кримінального провадження. Адже сучасне кримінальне судочинство всіх країн світу здійснюється, з одного боку, в умовах збільшення навантаження на правоохоронні та судові органи, викликаного зростанням рівня злочинності, підвищенням її професійності та організованості, необхідністю посилення процесуальних гарантій учасників провадження, а з іншого – обмеженості ресурсів, що можуть бути виділені державою для здійснення кримінального провадження. З огляду на це з кожним роком дедалі більше уваги і науковців,

і практиків привертають ідеї процесуальної економії, покликані без шкоди для виконання завдань кримінального провадження та нехтування правами та свободами його учасників забезпечувати прискорення і спрощення процесу та його здешевлення [156, с. 4, 78].

Можна погодитися з ученими в тому, що «одним з найбільш ефективних механізмів спрощення кримінальної процесуальної форми є застосування в кримінальному провадженні процесуальних угод між обвинуваченим (підозрюваним), з одного боку, та потерпілим чи державою в особі державного обвинувача – з іншого. Завдяки цьому інструменту завдання кримінального судочинства досягаються швидше, економніше і безболісніше для зацікавлених осіб» [156, с. 178]. З цього приводу можна додати, що будь-яка спрощена форма кримінального провадження сприяє швидкості вирішення правового конфлікту, економії часу і ресурсів під час досудового розслідування та судового розгляду кримінальних проступків чи злочинів, зокрема вказаних у ч. 4 ст. 469 КПК України, зменшує морально-психологічне навантаження на потерпілу особу та підозрюваного чи обвинуваченого.

Ще у Рекомендації № R (86) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо заходів з попередження і зменшення надмірного робочого навантаження в судах, ухваленої Комітетом Міністрів Ради Європи 16 вересня 1986 р., було запропоновано урядам держав-членів, окрім виділення судовим органам необхідних засобів для ефективного розгляду зростаючої кількості справ у їхньому провадженні й зменшення кола завдань, сприяти, де це необхідно, примиренню сторін як поза судовою системою, так і до чи в ході судового провадження; не збільшувати, а поступово зменшувати кількість покладених на суддів завдань, які не мають відношення до судівництва, доручаючи такі завдання іншим особам або органам; за допомогою необхідних засобів і у відповідних випадках вжити заходів для полегшення доступу до альтернативних методів розв’язанням спорів та підвищення їхньої ефективності як процедур, здатних замінити судове

провадження [361].

У Рекомендації № 6 R (87) 18 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам від 17 вересня 1987 р. «Стосовно спрощення кримінального правосуддя» вказується, що «якщо конституційні та правові традиції допускають це, то повинна бути введена процедура «заяви підсудного про визнання вини», при якій від обвинуваченого необхідною є явка до суду на ранній стадії провадження, щоб заявити в суді публічно, чи приймає він або відкидає звинувачення проти себе, або повинні бути введені подібні процедури. В таких ситуаціях суд першої інстанції повинен бути в змозі вирішувати, чи обійтись без усього процесу розслідування або його частини і негайно перейти до розгляду особистості правопорушника, винесення вироку і, по можливості, вирішення питання про компенсацію» [363].

9 листопада 1995 р., вступаючи до Ради Європи, Україна зобов'язалася якісно реформувати своє кримінальне судочинство. Підґрунтям цього стали міжнародні правові акти, практика Європейського Суду з прав людини та ці й інші рекомендації Ради Європи у вказаній сфері, а результатом – прийняття чинного КПК України, прийняття нових законів і внесення змін до інших, створення нових правоохоронних органів, реформування судової та прокурорської системи, підрозділів досудового розслідування.

Однак, на нашу думку, зводити укладення угоди у кримінальному провадженні, як і інші спрощені форми кримінальної процесуальної форми (провадження щодо кримінальних проступків, провадження у формі приватного обвинувачення тощо), лише до економії часу та ресурсів у кримінальному провадженні буде неправильним. Процесуальна економія у даному випадку не є самоціллю, головним залишається – виконати завдання кримінального провадження, вказані у ст. 2 КПК України, серед яких не лише вимога «швидкого», а й «повного та неупередженого розслідування та судового розгляду», а також щоб «до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура» [205]. Звідси

можна зробити висновок, що пріоритетним є завдання захисту прав і свобод людини і громадянина, які потрапили у сферу кримінального судочинства, охорона їхніх прав, свобод та законних інтересів. Недаремно саме такого громадянина законодавець і поставив на чільне місце у названій статті: «завданням кримінального провадження є захист особи…» (а далі по тексту вже – «суспільства та держави») [205], чого вимагає і ст. 3 Конституції України: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність» [185].

Таким чином, зробимо висновок, що процесуальна економія чи спрощення кримінальної процесуальної процедури не можуть суперечити захисту основних цінностей держави, а, навпаки, таке спрощення має слугувати, насамперед, не інтересам здешевлення судочинства за рахунок обвинуваченого та потерпілого, а інтересам зазначених осіб з метою недопущення надмірної тяганини та морально-психологічного тиску на них, чого вимагає і засада розумності строків кримінального провадження (ст. 28 КПК України).

Доцільно зауважити, що попередній КПК України від 28 грудня 1960 р. містив спрощені види кримінального провадження, які у чинному КПК України не знайшли свого подальшого закріплення, – наприклад, протокольна форма досудової підготовки матеріалів, що була передбачена главою 35. Згідно зі ст. 426 цього Кодексу у справах про злочини, перелічені в ст. 425, органи дізнання не пізніше як у десятиденний строк встановлювали обставини вчиненого злочину та особу правопорушника, одержували пояснення від правопорушника, очевидців та інших осіб, витребовували довідку про наявність або відсутність судимості у правопорушника, характеристику з місця його роботи або навчання та інші матеріали, які мають значення для розгляду справи в суді. У правопорушника відбиралося зобов'язання з'являтися за викликами органів дізнання і суду та повідомляти

їм про зміну місця проживання. Про обставини вчиненого злочину складався протокол. До протоколу приєднувалися всі матеріали, а також список осіб, які підлягають виклику в суд. Протокол затверджувався начальником органу дізнання, після чого всі матеріали пред'являлися правопорушнику для ознайомлення, про що робилася відповідна відмітка в протоколі, яка засвідчувалася підписом правопорушника. Протокол разом з матеріалами надсилався прокурору, який виносив постанову про порушення кримінальної справи, обирав щодо правопорушника в необхідних випадках запобіжний захід і складав обвинувальний висновок та направляв справу до суду або повертав матеріали для провадження досудового слідства, а в разі відсутності підстав до порушення кримінальної справи відмовляв в її порушенні. Своєю чергою, суд розглядав такі матеріали згідно зі ст. 431 КПК України у десятиденний строк [206].

Однак у подальшому така форма досудової підготовки матеріалів, не дивлячись на всі її переваги з точки зору процесуальної економії, у КПК 2012 р. свого відображення не знайшла у зв'язку з численними зловживаннями своїми повноваженнями органів дізнання, які намагалися на той час не стільки швидко та ефективно завершити розслідування, як таким чином із найменшими зусиллями «розкрити» кримінальне правопорушення та домогтися прийнятної для себе статистики.

У цьому контексті В. М. Тертишник справедливо відзначає, що умови угоди повинні відповідати певним принципам, мати гарантії істини та справедливості, й зазначає, що якщо таких гарантій замало, існує небезпека судових помилок і зловживань, якщо їх забагато – можлива судова тяганина, за якої можуть бути забутими та химерними, власне, цілі судочинства. Оптимальним варіантом є розумна достатність гарантій [448, с. 88].

Про недопущення можливих зловживань при укладенні угоди про визнання винуватості застерігають і міжнародні інституції. Так, у Резолюції ПАРЄ № 2245 (2018) від 12 жовтня 2018 р. Парламентська асамблея нагадала про зобов'язання держав-членів забезпечити справедливі судові розгляди у

кримінальних провадженнях. У ній вказується на те, що у багатьох державах-членах Ради Європи та в державах, які мають статус спостерігача або інший статус в Раді Європи чи Асамблеї, постійні кримінальні процеси поступово були замінені різними формами систем відмови від судового розгляду (які також називаються «узгоджене визнання вини», «визнання себе винним», «скорочені судові розгляди» або «спрощене судочинство»).

Швидкий розвиток систем відмови від судового розгляду, зокрема у Центральній та Східній Європі та країнах-наступниках колишнього Радянського Союзу, частково пояснюється зусиллями Сполучених Штатів щодо просування угоди про визнання вини американського типу як частини технічної допомоги, яка надається новоствореним демократіям для реформування своїх судових систем. З урахуванням помітних відмінностей в системах кримінального правосуддя в Європі, а також між Європою і США, така транспозиція сповнена ризиками, яким необхідно протидіяти для мінімізації зловживань. Зокрема, широкі повноваження обвинувачення (прокуратури) в системах кримінального правосуддя деяких східноєвропейських країн повинні бути врівноважені сильнішим захистом та активнішою роллю суду, якщо угода про визнання провини не погіршується до шантажу.

Як справедливо говориться в резолюції, системи відмови від судового розгляду мають чіткі потенційні переваги:

1) вони заощаджують ресурси, необхідні для повного і ретельного розслідування всіх підозрюваних злочинів;

2) сприяють концентрації обмежених правоохоронних ресурсів на чітко визначених пріоритетних напрямах злочинної діяльності;

3) можуть допомогти у боротьбі з організованою злочинністю, відмиванням грошей та іншими формами комплексної злочинності, в яких проникненню в закриті кримінальні структури може сприяти здатність прокурорів пропонувати угоди потенційним свідкам обвинувачення;

4) дозволяють підозрюваним, які визнають провину і готові прийняти вирок, уникнути тривалого досудового розслідування, яке може обмежити їхні права.

Але системи відмови від судового розгляду також мають серйозні недоліки:

1) вони відкриті для зловживань як обвинуваченням, так і захистом. Прокурор може погрожувати обвинуваченому неналежним суворим вироком, якщо він або вона не визнає провину, навіть за відсутності достатніх доказів; і адвокат захисту може переконати перевантаженого прокурора в складній справі прийняти часткове зізнання і помірну санкцію нехтуючи іншою, більш серйозною злочинною діяльністю. Як правило, перший тип зловживань робить жертвами молодих і бідних злочинців, в той час як другий тип надає переваги багатим злочинцям, які вчинили посадовий злочин;

2) заощаджуючи прокурорам необхідність розгляду своїх справ у відкритому судовому засіданні, широко розповсюджені відмови від судового розгляду з часом впливають на саму здатність органів влади проводити ґрунтовні розслідування;

3) «секретність» укладення угод підриває довіру громадськості до судової системи, справедливого і недискримінаційного застосування закону;

4) через збільшення обсягу розгляду справ у системі кримінального правосуддя без збільшення ресурсів узгоджене визнання вини збільшує загальну кількість засуджень у кримінальному порядку. Це збільшення («ефект розширення мережі») може бути несумісним з оптимальною карною політикою, а витрати на більшу кількість ув’язнених може звести нанівець судові ресурси, збережені за допомогою відмов від судового розгляду.

Асамблея вважає, що необхідні відповідні гарантії для забезпечення того, щоб держави-члени користувалися потенційними перевагами, які можуть запропонувати системи відмови від судового розгляду, мінімізуючи загрози правам людини, зокрема праву на справедливий судовий розгляд [360].

Варто також підтримати думку тих науковців, які говорять про досягнення угоди як про вияв диференціації кримінальної процесуальної форми (Л.В. Головко, Р.В. Новак, О.В. Стратій та інші).

П. В. Холодило схиляється до думки В. В. Колесник, яка вважає, що для визначення сутності якісно нової форми (якою є угода про визнання винуватості) є необхідним підхід, який дозволить виокремити наявність «якісних» конструктивних відмінностей нової форми [182, с. 36], але оскільки ця форма є органічним цілим з кримінальним процесом України, то виокремлення (як диференційованої форми) необхідно здійснювати за критеріями, які є в основній формі кримінального процесу.

До таких критеріїв учений відніс наступні: суспільна небезпека злочину: укладається в провадженні щодо кримінальних проступків, злочинів, унаслідок яких шкода завдана лише державним і суспільним інтересам; стадія кримінального провадження: з моменту повідомлення про підозру і до виходу суду в дорадчу кімнату для ухвалення вироку (досудового та судового провадження); ініціатор угоди: прокурор, підозрюваний, обвинувачений, захисник (за дорученням підозрюваного); використання інформації, отриманої під час дії угоди: у разі розірвання угоди така інформація не використовується як докази; добровільність укладення угоди: укладення угоди не повинно бути наслідком застосування насильства, примусу, погроз, уведення в оману, наслідком обіцянок чи дії будь-яких обставин, ніж ті, що передбачені в угоді; визнання вини: беззастережне визнання винуватості; умови укладення: узгоджене покарання, звільнення від відбування покарання з випробуванням (розмір і вид покарання); співробітництво зі слідством: підозрюваний або обвинувачений зобов’язаний надати правдиві показання відносно своєї участі в учиненні злочину, співробітничати у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою (факультативно); наслідки укладення та затвердження угоди: обмеження для учасників щодо оскарження вироку в апеляційному та касаційному порядку; наслідки невиконання угоди: притягнення до

кримінальної відповідальності підозрюваного або обвинуваченого у загальному порядку; скасування вироку; судовий розгляд у загальному порядку; направлення матеріалів провадження для завершення досудового розслідування в загальному порядку; обставини, що враховуються під час укладення: ступінь і характер сприяння підозрюваного чи обвинуваченого у проведенні кримінального провадження щодо нього або інших осіб; характер і тяжкість обвинувачення (підозри); наявність суспільного інтересу в забезпеченні швидшого досудового розслідування і судового провадження, викритті більшої кількості кримінальних правопорушень; наявність суспільного інтересу в запобіганні, виявленні чи припиненні більшої кількості кримінальних правопорушень або інших більш тяжких кримінальних правопорушень; форма укладення письмова; підстава для початку інших кримінальних проваджень: кримінальне провадження відносно особи, яка вчинила злочин у складі групи і з якою укладено угоду, підлягає виділенню в окреме провадження; термін дії угоди: до закінчення строків давності притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення злочину [496, с. 60−61].

З урахуванням наведених критеріїв не є доцільним проводити надалі судовий розгляд за повною процедурою, оскільки правовий конфлікт фактично вирішений, а права і свободи сторін угоди нічим не порушені. Р. В. Новак у цьому контексті стверджує, що диференціація кримінальної процесуальної форми, зокрема і запровадження інституту угод у кримінальне провадження як альтернативної форми повного судового розгляду кримінальних проваджень, не має обмежувати чинні процесуальні гарантії [281, с. 44]. Г. Ю. Саєнко з такою позицією не згодна, оскільки, на її думку, відповідно до змісту ст. ст. 473 і 474 КПК України обмеження процесуальних гарантій для учасників кримінального провадження має місце [376, с. 52]. Вважаємо її позицію невірною, оскільки не зрозуміло, про які саме «гарантії» йдеться, очевидно, що про гарантії забезпечення прав та свобод учасника угоди. У даному випадку для учасників угоди остання є взаємовигідною,

оскільки компромісно усуває всі спірні питання, що стосуються вчиненого кримінального правопорушення, покарання за нього, відшкодування збитків тощо. Закон тому і дозволяє обмежити строки, скоротити процедуру судового розгляду і тим самим уникнути зайвої тяганини, навантаження на органи досудового розслідування і суд та надмірного морально-психологічного тиску на підозрюваного, обвинуваченого чи потерпілого. В іншому випадку, якщо компромісу не досягнуто, закон передбачає «гарантії» та забезпечує повний та всебічний судовий розгляд.

Не можна, на наш погляд, розглядати угоду про визнання винуватості суто з позиції «угоди про співробітництво», яка знайшла своє закріплення у кримінальному процесуальному законодавстві США, Росії та низці інших країн. Тим не менше бажання співробітничати зі стороною обвинувачення, щире каяття, визнання своєї винуватості є елементами угоди про визнання винуватості і в Україні.

Відповідно до кримінального процесуального законодавства США, якщо обвинувачений заявляє про свою винуватість або не оспорює її по відношенню до інкримінованого йому діяння чи у відношенні менш тяжкого злочину, згідно з правилом 11(c1) (A), (B), (C) Федеральних правил кримінальних процедур США в угоді про співробітництво може бути відображено, що прокурор: 1) не висуне нових обвинувачень; 2) зніме частину уже висунутих обвинувачень; 3) буде рекомендувати суду призначити обвинуваченому певне покарання у визначених межах або не буде перешкоджати обвинуваченому призначити йому певне покарання; 4) буде рекомендувати суду або не буде перешкоджати обвинуваченому у проханні в тому, що певне положення Федеральних керівних принципів винесення вироків (Federal Sentencing Guidelines) буде або не буде застосоване до нього відповідно; 5) погоджується з конкретним видом покарання або покаранням у певних межах або не буде перешкоджати застосуванню певного положення Федеральних правил винесення вироків.

У зв’язку з викладеним, в американській юридичній науці виокремлюють два види угод зі слідством:

– спрямовані на досягнення домовленості стосовно висунутих обвинувачень або пов’язані зі зміною обсягу обвинувачення (charges bargaining);

– спрямовані на досягнення домовленості стосовно застосовуваного покарання (sentence bargaining) [14].

Законодавцем Російської Федерації у КПК РФ у 2009 р. закріплена окрема глава 40.1, якою передбачений особливий порядок прийняття судового рішення при укладенні досудової угоди про співробітництво. Відповідно до ст. 317.1 КПК РФ «підозрюваний чи обвинувачений має право заявити клопотання про укладення досудової угоди про співпрацю з моменту початку кримінального переслідування до оголошення про закінчення попереднього слідства. У цьому клопотанні підозрюваний або обвинувачений вказує, які дії він зобов’язується вчинити з метою сприяння слідству в розкритті та розслідуванні злочину, викритті і кримінальному переслідуванні інших співучасників злочину, розшуку майна, здобутого в результаті злочину» [466].

Варто зауважити, що клопотання про укладення досудової угоди про співпрацю відповідно до ч. 3 ст. 317.1 КПК РФ представляється прокурору підозрюваним або обвинуваченим, його захисником через слідчого.

Як відмічається в літературі, така досудова угода має на меті письмово закріпити зобов’язання обвинуваченого (підозрюваного) сприяти розкриттю і розслідуванню злочину, яке він вчинив, з наданням в обмін гарантій пом’якшення кримінального покарання. Дане положення в російському законі дозволяє засудженому, що надав допомогу слідству, гарантовано розраховувати на більш м’яке покарання [3].

Подібно угода про співробітництво розуміється і законодавцем Республіки Казахстан. Відповідно до ст. 612 КПК Казахстану угода про співпрацю може бути укладена по усіх категоріях злочинів при сприянні

розкриттю і розслідуванню злочинів, здійснених злочинною групою, особливо тяжких злочинів, здійснених іншими особами, а також екстремістських і терористичних злочинів [468].

Відповідно до ст. ст. §§ 129, 129а КК ФРН суд взагалі може не лише призначити більш м'яке покарання, а й звільнити особу від покарання взагалі, якщо та добровільно та своєчасно повідомила правоохоронним органам про діяльність організованого злочинного угрупування чи терористичної організації, про їх учасників та злочинні цілі, чим перешкодила їх подальшому функціонуванню [560, с. 74−75].

Як бачимо, у наведених прикладах мова йде суто про співробітництво з органами кримінального переслідування, яке сприяє розкриттю та розслідуванню злочинів, викриттю винних і перешкоджає злочинній діяльності інших осіб, злочинних груп чи організацій, а не лише про визнання підозрюваним чи обвинуваченим своєї винуватості, що є другорядним.

С. І. Паславський також відстоює думку про те, що угоду про визнання винуватості доцільно укладати в тих випадках, коли правопорушник зобов'язується співпрацювати з органом досудового розслідування [304, с. 184].

У постанові від 11 грудня 2015 р. № 13 «Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод» пленум ВССУ роз'яснив: що стосується обов'язків підозрюваного чи обвинуваченого щодо співпраці у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою, то у будь-якому разі обов'язки підозрюваного, обвинуваченого мають бути зазначені у такий спосіб, щоб можна було пересвідчитися у реальності та можливості їх виконання. Варто зважати, що відсутність конкретизації сутності таких зобов'язань з використанням лише загальних формулювань унеможливлює суд пересвідчитися у реальності та можливості їх виконання, у зв'язку з чим, з огляду на передбачені ст. 476 КПК України наслідки невиконання угоди, такий виклад є неприпустимим.

Судам потрібно відмежовувати таку субсидіарну складову змісту угоди про визнання винуватості, як обов'язки підозрюваного чи обвинуваченого щодо співпраці у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою, від викриття підозрюваним чи обвинуваченим іншої особи у вчиненні злочину, яке є однією з обов'язкових умов, виконання якої поряд з іншими умовами слугує підставою для укладення угоди про визнання винуватості у кримінальному провадженні відносно особливо тяжких злочинів, віднесених до підслідності Національного антикорупційного бюро України [336].

Таким чином, інститут угоди у кримінальному судочинстві можна розглядати з різних позицій: і як прискорення кримінального провадження, і як його спрощення, і як прояв диференціації кримінальної процесуальної форми тощо. Однак, на нашу думку, в основі угоди, як про примирення, так і про визнання винуватості, лежить компроміс. Саме це і складає його внутрішню сутність. Зрештою, угода і означає «компроміс»: (грец. compromissum – угода, згода) – «згода з ким-небудь у чомусь, що досягається взаємними поступками; поступка заради досягнення мети» [526, с. 196−197].

Як зазначається в літературі, як і будь-яка угода, інститут угоди у кримінальному процесі передбачає згоду сторін з істотних питань кримінального права і процесу у конкретній справі, їх взаємні права та обов'язки, а також певні переваги, які отримує кожна зі сторін внаслідок укладення і реалізації угоди. Це, своєю чергою, дозволяє розглядати інститут угод у кримінальному провадженні в контексті реалізації ідей кримінально-процесуального компромісу [12; 234, с. 28−30; 296; 307, с. 450−456; 463; 470].

Згідно зі ст. 468 чинного КПК України досягнення такого компромісу можливе між прокурором і підозрюваним чи обвинуваченим шляхом укладення між ними угоди про визнання винуватості та між потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим шляхом укладення угоди про примирення [205].

В останньому випадку участь прокурора у затвердженні угоди фактично мінімальна: він повинен її прийняти та передати до суду. Однак прийняти рішення про затвердження будь-яких з цих угод належить суду, оскільки відповідно до ч. 1 ст. 124 Конституції України «правосуддя в Україні здійснюють виключно суди» [185]. Тим не менше, означене ніяким чином не применшує вагомості як суду, так і прокуратури у кримінальному судочинстві. Як роз'яснив Конституційний Суд України у рішенні від 9 липня 2002 р. № 15-рп/2002, поширення юрисдикції судів на всі правовідносини, що виникають у державі, зовсім не виключає можливості захисту права особи в інших несудових установах чи за процедурами, які узгоджуються з нормами Конституції України. Конституційний Суд України виходить з того, що положення ч. 2 ст. 124 Конституції України треба розглядати у системному зв'язку з іншими положеннями Основного Закону України, які передбачають захист судом прав і свобод людини і громадянина, а також прав юридичної особи, встановлюють юридичні гарантії їх реалізації, надаючи можливість кожному захищати права і свободи будь-якими не забороненими законом засобами. Тобто кожна особа має право вільно обирати не заборонений законом засіб захисту прав і свобод, у тому числі судовий захист [370].

У ч. 1 ст. 26 КПК України, в якій знайшла своє закріплення засада диспозитивності, вказано, що «сторони кримінального провадження є вільними у використанні своїх прав у межах і спосіб, передбачених КПК». Такі межі та спосіб регулюються главою 35 КПК України [205].

Як відзначається в юридичній літературі, в основі досягнення угоди у кримінальному провадженні, як і будь-якої угоди загалом, лежить інтерес зацікавлених сторін [281; 376; 453]. Як наголошує Г. Ю. Саєнко, належить звернути увагу на те, що у КПК України законодавець вперше, з огляду на положення ст. 8 КПК України, за пріоритет у кримінальному провадженні визнав додержання принципу верховенства права, відповідно до якого людина її права та свободи визнаються найвищими цінностями та

визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Ці положення забезпечили розвиток «приватного інтересу» в кримінальному провадженні та судочинстві. Тому, «інтерес» сторони або учасника у кримінальному провадженні на підставі угод також поділяється на приватний і публічний, своєю чергою, приватний інтерес забезпечує потреби окремого суб'єкта, приватних осіб, а публічний – суспільства і держави [376, с. 76].

Таким чином, «інтерес» будь-якого суб'єкта домовленостей чи угоди виступає рушійним фактором для досягнення згоди між ними, що, на нашу думку, спонукало законодавця створити правове поле для законодавчого закріплення такої можливості та розширення приватного «інтересу» в кримінальному процесі через процедуру кримінального провадження на підставі угод. При цьому вчена виходить із того, що ключову роль при укладенні будь-якого виду угоди має бути досягнення домовленостей між сторонами, які повинні відображати не лише суб'єктивний інтерес тієї чи іншої сторони угоди, але і обов'язково узгоджуватися з поглядом законодавця, який викладено в ст. ст. 471 і 472 КПК України щодо їх змісту. Оскільки укладення угоди – це, насамперед, правовідносини, в які вступають її учасники, тому спільним, загальним елементом угоди в кримінальному провадженні, на її думку, виступатиме співвідношення публічних і приватних інтересів, котрого потрібно досягати в процесі переговорів сторін. Зокрема, в провадженні на підставі угод публічний інтерес виражається у реалізації процесуального порядку цього провадження, розкриття кримінального правопорушення, притягнення винної особи до кримінальної відповідальності. Тому публічний інтерес підтримує, насамперед, прокурор, котрий є стороною угоди про визнання винуватості, а також органи досудового розслідування та суду, які заінтересовані у швидкому розслідуванні та розгляді справи [376, с. 77].

І. А. Тітко обґрунтовано висновок, відповідно до якого показником розширення сфери реалізації приватного інтересу в кримінальному процесуальному праві України є певне зближення галузі кримінального

процесуального права (яка є публічною) із галузями приватного права, зокрема такими, як цивільне та цивільне процесуальне. При цьому яскравою демонстрацією проникнення у сферу кримінального процесуального права методів правового регулювання, властивих для приватної підсистеми права, є запровадження можливості договірних відносин при вирішенні кримінально-правових конфліктів. Зазначено, що угоди є міжгалузевим інститутом, який включає в себе матеріально-правові та процесуально-правові угоди. Матеріально-правовими угодами є передбачена законом форма встановлення договірних правовідносин, яка апріорі спрямована на взаємовигідну співпрацю, не переслідуючи при цьому мету компромісного виходу з конфліктної ситуації. Процесуально-правові угоди спрямовані на досягнення компромісного виходу з конфліктної ситуації та мінімізацію ролі державних механізмів при вирішенні спору. Порівняння матеріально-правових і процесуально-правових угод надало можливість констатувати єдність низки їх сутнісних ознак [453; 454, с. 231].

Забезпечуючи пріоритет державних (публічних) інтересів, законодавець передбачив у кримінальному провадженні на підставі угоди лише мінімальний обсяг процесуальних засобів для доведення винуватості особи (за умови згоди обвинуваченого), встановивши, що цього буде достатньо для досягнення поставленої мети перед правосуддям. Одночасно, надано переважне право стороні обвинувачення та захисту на власний розсуд обирати можливість домовлятися про врегулювання конфлікту чи ні. Такий підхід забезпечив баланс рівноваги між публічними та приватними інтересами в кримінальному провадженні. Крім того, такий законодавчий підхід став підставою для виникнення дуальності в кримінальному процесі. Зокрема, сторони в кримінальному провадженні на підставі угод виступають не лише сторонами у справі, у провадженні, а одночасно і сторонами угоди, яка є невід’ємною складовою згаданого провадження [376, с. 48].

М. М. Новікова визначає наступні структурні елементи правового компромісу, суть яких складають умови, дії, стани тощо:

− наявність конфліктної ситуації у правовій сфері, що вимагає розв’язання;

− наявність мети;

− наявність ініціатора компромісної угоди (сторони-менеджера);

− визначення критерію того моменту, коли подальша непоступливість, відмова від взаємного обговорення варіантів виходу із ситуації веде до значних особистих матеріальних і моральних втрат;

− психологічна та інтелектуальна готовність до співробітництва на умовах правового компромісу;

− добровільність прийняття компромісного рішення;

− підготовка до компромісного рішення та визначення суті компромісної угоди з обговоренням змісту поступок відповідно до чинного законодавства;

− самостійність обрання варіанта прийняття рішення сторонами;

− укладання компромісної угоди;

− створення умов щодо неможливості ухилення від виконання компромісної угоди;

− отримання позитивних наслідків як кінцевого результату правового компромісу у вигляді бажаного інтересу, позитивного морально-психологічного стану [282, с. 33].

Своєю чергою, як відзначають Є. О. Курта, О. В. Фролов та І. В. Паризький, угода у кримінальному провадженні, зокрема на стадії досудового розслідування, набуває ознак компромісу за наявності наступних ознак:

1) сторони, які приймають угоду, повинні бути учасниками досудового розслідування;

2) укладання угоди має відбутися на стадії досудового розслідування, або прийнято початкове рішення про застосування компромісу;

3) угода передбачає взаємні поступки (в ідеальному випадку – рівнозначні), виконання яких є обов’язковим для усіх сторін;

4) компроміс повинен укладатися в межах, встановлених законом, або передбачених морально-етичними нормами;

5) остаточний результат компромісу повинен задовольняти обидві сторони та спрямований на повне, всебічне та об’єктивне розслідування злочину, усунення конфлікту, а також на прийняття справедливого рішення у кримінальному провадженні [225, с. 315−317; 297, с. 174−177].

Ми повністю поділяємо позицію цих учених і підтримуємо висновок Г. Є. Тюріна, що угоди у кримінальному провадженні повністю відповідають ознакам правового компромісу, хоча і не вичерпують його можливих проявів [463, с. 15]. Варто також вказати, що, підтверджуючи нашу позицію, інститут угод у кримінальному процесі вважають компромісним вирішенням спору 55 % опитаних нами слідчих НП, 60 % прокурорів та 70 % адвокатів (Додатки Б, В, Г).

Доречно буде пригадати, що, скажімо, у кримінальному процесі ФРН досягнення подібного компромісу є його основним завданням. Як відмічається дослідниками, у німецькому кримінальному процесуальному законодавстві наявна диференціація завдань кримінального судочинства, які поділяються на основні та другорядні. Основним загальновизнаним серед них є «правовий мир» – оптимальний правовий компроміс між державою – злочинцем, державою – потерпілим, потерпілим – злочинцем [74, с. 34]. Ще у 1961 р. досягнення «правового миру» назвав одним із основних завдань кримінального судочинства ФРН німецький вчений Шмідгойзер (Schmidhäuser) [558, с. 511], думка якого була підтримана всіма німецькими науковцями та практиками і лягла в основу визначення завдань кримінального процесу ФРН.

Вочевидь, для кращого з’ясування сутності угоди про визнання винуватості потрібно зупинитися на умовах, при дотриманні яких вона може бути укладена. Відповідно до чинного законодавства такими умовами є наступні:

1) угода про визнання винуватості може бути укладена за ініціативою прокурора або підозрюваного чи обвинуваченого (ч. 2 ст. 469 КПК України);

2) укладається лише між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим (ч. 4 ст. 469 КПК України);

3) участь адвоката підозрюваного чи обвинуваченого при укладенні угоди є обов'язковою (п. 9, ч. 2 ст. 52 КПК України);

4) укладення угоди про визнання винуватості може ініціюватися в будь-який момент після повідомлення особі про підозру до виходу суду до нарадчої кімнати для ухвалення вироку (ч. 5 ст. 469 КПК України);

5) угода може бути укладена у провадженні щодо кримінальних проступків, нетяжких злочинів, тяжких злочинів та особливо тяжких злочинів; особливо тяжких злочинів, віднесених до підслідності Національного антикорупційного бюро України за умови викриття підозрюваним чи обвинуваченим іншої особи у вчиненні злочину, віднесеного до підслідності Національного антикорупційного бюро України, якщо інформація щодо вчинення такою особою злочину буде підтверджена доказами; особливо тяжких злочинів, вчинених за попередньою змовою групою осіб, організованою групою чи злочинною організацією або терористичною групою за умови викриття підозрюваним, який не є організатором такої групи або організації, злочинних дій інших учасників групи чи інших, вчинених групою або організацією злочинів, якщо повідомлена інформація буде підтверджена доказами (п. 1–3 ч. 4 ст. 469 КПК України);

6) щодо кримінальних проступків та злочинів угода може бути укладена в тому випадку, коли внаслідок їх вчинення шкода завдана лише державним чи суспільним інтересам (п. 3 ч. 4 ст. 469 КПК України);

7) угода в кримінальному провадженні щодо уповноваженої особи юридичної особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, у зв'язку з яким здійснюється провадження щодо юридичної особи, а також у кримінальному провадженні щодо кримінальних правопорушень, внаслідок

яких шкода завдана державним чи суспільним інтересам або правам та інтересам окремих осіб, у яких беруть участь потерпілий або потерпілі, не допускається, крім випадків надання всіма потерпілими письмової згоди прокурору на укладення ними угоди (п. 3 ч. 4 ст. 469 КПК України);

8) при вчиненні особливо тяжких злочинів, віднесених до підслідності Національного антикорупційного бюро України угода може бути укладена за умови викриття підозрюваним чи обвинуваченим іншої особи у вчиненні злочину, віднесеного до підслідності Національного антикорупційного бюро України, якщо інформація щодо вчинення такою особою злочину буде підтверджена доказами (п. 2 ч. 4 ст. 469 КПК України);

9) при вчиненні особливо тяжких злочинів, вчинених за попередньою змовою групою осіб, організованою групою чи злочинною організацією або терористичною групою, угода може бути укладена за умови викриття підозрюваним, який не є організатором такої групи або організації, злочинних дій інших учасників групи чи інших, вчинених групою або організацією злочинів, якщо повідомлена інформація буде підтверджена доказами (п. 3 ч. 4 ст. 469 КПК України);

10) у разі якщо кримінальне провадження здійснюється щодо кількох осіб, які підозрюються чи обвинувачуються у вчиненні одного або кількох кримінальних правопорушень, і згода щодо укладення угоди досягнута не з усіма підозрюваними чи обвинуваченими, угода може бути укладена з одним (кількома) з підозрюваних чи обвинувачених; кримінальне провадження щодо особи (осіб), з якими досягнуто згоди, підлягає виділенню в окреме провадження (ч. 8 ст. 469 КПК України);

11) беззастережне визнання підозрюваним чи обвинуваченим своєї винуватості у вчиненні кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 472 КПК України).

Як видається з наведеного, фактично в даному випадку ми маємо два види угод: 1) угоду про визнання винуватості у провадженні щодо

кримінальних проступків, нетяжких і тяжких злочинів; 2) угоду про співробітництво в усіх категоріях кримінальних проваджень.

Метою першого виду буде досягнення компромісу між прокурором та обвинуваченим чи підозрюваним на взаємовигідних умовах. Однак викриття інших осіб у цих категоріях кримінальних правопорушень видається другорядним, а у низці випадків особа може вчинити злочин і сама, а тому немає кого і викривати. У другому випадку на перше місце, окрім беззастережного визнання підозрюваним чи обвинуваченим своєї винуватості, виступає готовність до співпраці зі стороною обвинувачення, причому в усіх категоріях кримінальних правопорушень, що вчинені або готуються. Але насамперед це стає важливим при викритті діяльності організованих злочинних угруповань, терористичних груп чи екстремістських організацій, що в сучасних реаліях нашої держави є вельми важливим та актуальним.

Процесуальний порядок укладення цих різних за своєю природою угод доцільно законодавчо передбачити окремо та більш детально врегулювати, зокрема, в останньому випадку. Розслідування та судовий розгляд, наприклад, кримінального проступку та кримінального провадження, пов’язаного з діяльністю організованої злочинної групи чи організації або терористичної групи, потребують дещо різного до них підходу та більш детального врегулювання, зокрема у випадку викриття членів таких угруповань.

Зокрема, на нашу думку, варто, насамперед, забезпечити гарантії безпеки підозрюваного чи обвинуваченого, а також його родичів і членів сім’ї, на зразок програми захисту свідків відповідно до законодавства США та інших країн, де такі програми ефективно діють. У Рекомендації Rec (2005) 9 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо захисту свідків та осіб, які співпрацюють з правосуддям, наголошується, що свідкам або особам, які співпрацюють з правосуддям, які є об’єктом залякування однакового роду, потрібно забезпечити право на однаковий захист. Проте

будь-які вжиті заходи або програми захисту мають ураховувати конкретні характеристики справи й індивідуальні потреби особи (або осіб), що підлягають захисту. Захист свідків і осіб, які співпрацюють з правосуддям, вимагає дотримання засад конфіденційності й для вжиття ефективних заходів з метою подолання спроб розшукати свідків і осіб, які співпрацюють з правосуддям, що їх, зокрема, роблять злочинні організації, включно з терористичними, варто докласти відповідних зусиль [366].

У цьому контексті варто зауважити, що Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» прийнято ще у 1993 р., тож він не повною мірою відповідає викликам сьогодення, а також європейським стандартам, які були взяті до уваги в багатьох країнах ЄС при прийнятті нового законодавства про захист свідків, інших учасників кримінального провадження, їх родичів та членів сім'ї. Згідно з п. 28 Рекомендацій РЄ (2005) 9 підрозділи по захисту свідків повинні мати певну оперативну автономію і не брати участі в підготовці справи чи розслідуванні, однак наявні в Україні підрозділи по забезпеченню безпеки осіб, що беруть участь у кримінальному судочинстві, знаходяться у структурі слідчих чи оперативних підрозділів і відповідно до § 2 КПК України фактично є стороною обвинувачення та не завжди наділені необхідною автономією. Жодного органу, що координував би роботу підрозділів вказаних органів по захисту свідків, в Україні немає, як і єдиного обліку взятих під захист осіб [382, с. 120, 125].

Як показало опитування нами слідчих НП, прокурорів та адвокатів, у наведеному Законі не зовсім достатньо врегульовано заходи безпеки осіб, які уклали угоду про визнання винуватості у провадженнях про особливо тяжкі злочини, – таку думку висловили 88 % слідчих, 50 % прокурорів та 25 % адвокатів. Інші ж не змогли дати відповідь на це питання (Додатки Б, В, Г).

Варто зауважити, що народними депутатами України А. А. Кожем'якіним, А. Ю. Геращенко, В. Ф. Сташуком та іншими на розгляд Верховної Ради України було внесено проєкт нового Закону «Про

забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 8 червня 2018 р. № 8457 [349].

У законопроєкті пропонується встановити два ступені програм захисту залежно від характеру та природи загроз. Програма захисту першого ступеню здійснюється відповідно до підслідності кримінальних правопорушень органами служби безпеки, Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України, Національної поліції, органом, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, а також органами чи установами виконання покарань, керівництвом слідчих ізоляторів. Програма захисту другого ступеню здійснюється Національною службою захисту свідків та потерпілих – новим центральним органом виконавчої влади чисельністю у 250 осіб.

Законопроєкт встановлює єдиний порядок та умови забезпечення безпеки учасників кримінального провадження та осіб, які надають допомогу в запобіганні і протидії корупції (викривачів), їх близьких родичів та членів їх сімей, а також визначає правові основи організації і діяльності Національної служби захисту свідків і потерпілих та інших органів державної влади, що здійснюють заходи безпеки [58]. Такий підхід є цілком слушним і прийнятним. Однак за результатами розгляду в першому читанні він був повернутий на доопрацювання, що має слугувати, зрештою, його вдосконаленню.

На підставі викладеного з урахуванням чинного законодавства та вимог сьогодення нами пропонується авторське визначення угоди про визнання винуватості, яке, на нашу думку, є достатньо повним*: «Угода про визнання винуватості – це угода, яка укладається між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим, предметом якої є беззастережне визнання останнім своєї винуватості у вчиненні кримінального правопорушення, обов'язки щодо співробітництва у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою, якщо відповідні домовленості мали місце, в обмін на узгоджене покарання та його призначення або на його призначення та*

звільнення від його відбування з випробуванням, а також на передбачені законом наслідки укладення та затвердження угоди».

Таке трактування угоди про визнання винуватості наведене з урахуванням норм і вимог чинного законодавства та сучасних його бачень, є всеохоплюючим, однак занадто широким. Нами запропоновано дефініції угоди про визнання винуватості та про примирення потерпілого з підозрюваним (обвинуваченим) у ст. 468 КПК України, які, на нашу думку, будуть більш лаконічними. Зокрема, ст. 468 КПК України пропонується доповнити частиною 2 та викласти її у наступній редакції: *«Угода про визнання винуватості – це угода, укладена між прокурором і підозрюваним чи обвинуваченим шляхом досягнення компромісу в обмін на узгоджене пом'якшення покарання».* Визначення угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим нами буде запропоновано у наступному підрозділі.

Також вважаємо за доцільне, як було частково сказано вище, угоду про співробітництво у кримінальному провадженні виділити окремо та чітко врегулювати як процесуальний порядок укладення такої угоди, її зміст, наслідки укладення та затвердження угоди, а також порядок судового провадження на підставі такої угоди і наслідки її невиконання.

До статті 468 КПК України нами пропонується внести відповідні зміни та викласти її у такій редакції:

«1. У кримінальному провадженні можуть бути укладені такі види угод:

1) угода про примирення між потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим;

2) угода між прокурором і підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості – у провадженнях щодо кримінальних проступків, нетяжких та тяжких злочинів;

3) угода між прокурором і підозрюваним чи обвинуваченим про співробітництво – в усіх категоріях проваджень при сприянні розкриттю і

розслідуванню злочинів, щодо особливо тяжких злочинів, віднесених до підслідності Національного антикорупційного бюро України, а також вчинених за попередньою змовою групою осіб, організованою групою чи злочинною організацією або терористичною групою».

Окремо потрібно врегулювати заходи безпеки відносно підозрюваного чи обвинуваченого, з яким укладено угоду про співробітництво, доцільність запровадження яких у законодавство нами зазначено та обґрунтовано вище.

Зокрема, нами пропонується доповнити КПК України окремою статтею під назвою *«Заходи безпеки щодо підозрюваного чи обвинуваченого, з яким укладено угоду про співробітництво»* та викласти її у такій редакції:

«1. При необхідності забезпечити безпеку підозрюваного чи обвинуваченого, з якими укладено угоду про співробітництво, його близьких родичів та членів сім'ї, застосовуються заходи безпеки, передбачені Законом України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві».

2. На підозрюваного чи обвинуваченого, з якими укладено угоду про співробітництво, його близьких родичів і членів сім'ї розповсюджуються всі заходи державного захисту потерпілих, свідків та інших учасників кримінального судочинства, передбачені Законом».

3.2 Угода про примирення у кримінальному провадженні: сучасні поняття, сутність і значення

Ефективним шляхом вирішення правового конфлікту при вчиненні кримінального правопорушення стала можливість досягнути компромісу між потерпілим і підозрюваним (обвинуваченим) шляхом укладення угоди про примирення між ними.

Згідно з ч. 1 ст. 469 КПК України «угода про примирення може бути укладена за ініціативою потерпілого, підозрюваного або обвинуваченого.

Домовленості стосовно угоди про примирення можуть проводитися самостійно потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим, захисником і представником або за допомогою іншої особи, погодженої сторонами кримінального провадження (крім слідчого, прокурора або судді)» [205].

Як відмічає Н. О. Турман, законодавче закріплення та практична реалізація угоди про примирення у кримінальному процесуальному праві України є втіленням ідеї відновлювального, так званого реституційного, правосуддя. Саме концепція відновлювального правосуддя стала однією з відмітних тенденцій розвитку сучасного судочинства у світі. Результатом здійснення відновного правосуддя може стати укладення добровільної угоди про примирення, в якій задовольняються інтереси як потерпілої сторони, так і особи, що підозрюється чи обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення. Отже, угода про примирення у кримінальному процесі покликана забезпечити якнайшвидше і повне відновлення прав потерпілого за рахунок дій обвинуваченої особи [461, с. 273].

Варто сказати, що у провідних країнах світу загалом широко застосовуються можливості відновних процедур у кримінальному судочинстві, а також прийняті та використовуються чимало міжнародних правових актів, що стосуються примирення потерпілого з винуватою особою. Зокрема, до них можна віднести Рамкове рішення Ради ЄС «Про місце жертв злочинів у кримінальному судочинстві» від 15 березня 2001 р. [357]; Резолюцію ПАРЄ № 2245 (2018) «Укладання угод у кримінальному провадженні: необхідність мінімальних стандартів для систем відмови від судового розгляду» [360]; Рекомендацію № R (86) 12 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам стосовно заходів по недопущенню і скороченню надмірного робочого навантаження на суди [361]; Рекомендацію № 6 R (87) 18 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Стосовно спрощення кримінального правосуддя» [363]; Рекомендацію Rec (2005) 9 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо захисту свідків та осіб, які співпрацюють з правосуддям, ухвалену Комітетом Міністрів Ради

Європи на 924-му засіданні заступників міністрів 20 квітня 2005 р. [366]; Рекомендацію № R (85) 11 Комітету міністрів державам-членам «Щодо положення потерпілого в рамках кримінального права та кримінального процесу» від 28 червня 1985 р. [364]; Рекомендацію № R (99) 19 від 15 вересня 1999 р. Комітету міністрів Ради Європи державам-членам [365] та інші.

Інтеграція України у світову та європейську спільноту вимагає від нашої держави адаптування національного законодавства до міжнародних стандартів і зобов'язань. Особливо це стосується кримінального процесу, через який здійснюється охорона важливих конституційних прав, свобод та інтересів громадян, з урахуванням реалій розвитку українського суспільства. Сучасна міжнародна та європейська концепція захисту прав людини, яка відображена у низці міжнародних документів, свідчить про тенденції відмови світової спільноти від виключно каральної реакції на злочин, яка не може належним чином забезпечити як права осіб, які його вчинили, так і потерпілих. Це зумовлює необхідність закріплення нового підходу до кримінального процесу, який реалізується через концепцію відновного правосуддя [117, с. 4].

Економічна і соціальна рада ООН 27 липня 2000 р. ухвалила резолюцію «Про основні принципи застосування програм відновного правосуддя у кримінальних справах», яка рекомендує всім країнам розвивати та впроваджувати програми відновного правосуддя у національне судочинство. Наявні декілька моделей подібного правосуддя, і найпоширенішою його формою є програми примирення жертв і правопорушників (медіація) [348]. Відновне правосуддя, по суті, доповнює офіційну форму правосуддя, залучаючи самі сторони кримінального конфлікту до подолання суспільно небезпечних наслідків вчиненого правопорушення. Головною метою вирішення цього конфлікту є не покарання винного, а усунення завданої шкоди шляхом досягнення консенсусу між його сторонами та збереження спокою в суспільстві [121, с. 11].

Найбільш розповсюдженими способами вирішення правового конфлікту у світовій практиці, як було зазначено вище, є переговори, консіліація та медіація. Суть поняття «переговори» не потребує додаткового пояснення. Треба тільки додати, що цей спосіб є найбільш розповсюдженим в Україні. Медіацією є спосіб вирішення конфлікту із залученням третьої, нейтральної сторони – медіатора, який допомагає сторонам напрацювати умови угоди, при цьому сторони повністю контролюють процес прийняття рішення. Консіліація – це спосіб, за своєю суттю схожий із медіацією, враховуючи певну різницю у повноваженнях третьої сторони. Медіатором у спорі, як правило, може виступати особа, не зацікавлена у вирішенні спору, яка не має або має незначні спеціальні знання. Медіатор не має права нав'язувати сторонам свою точку зору, але зобов'язаний з'ясувати істинну причину конфлікту та наміри сторін. Консіліатором виступає особа, яка має спеціальні знання у сфері конфлікту і може давати особисті рекомендації сторонам про можливі способи вирішення конфлікту [429, с. 64].

Інститут угод став втіленням основних положень низки важливих нормативних актів і в Україні, таких як: Указ Президента України № 361/2006 від 10 травня 2006 р. «Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до Європейських стандартів», Указ Президента України № 311/2008 від 08 квітня 2008 р. «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 р. «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів». Зокрема, в Указі Президента України № 311/2008 від 08 квітня 2008 р., яким було затверджено Концепцію реформування кримінальної юстиції України, визнано, що наявна на той час система кримінальної юстиції не повною мірою відповідає новим суспільним відносинам, що склалися в Україні, і не забезпечує належного стану правопорядку, ефективного захисту осіб, суспільства та держави від небезпечних посягань на соціальні цінності, права і законні інтереси. Система кримінальної юстиції є дещо громіздкою, внутрішньо

суперечливою, не завжди науково обґрунтованою і надмірно ускладненою. Діяльність її суб'єктів характеризується дублюванням повноважень, відсутністю чіткого визначення та розмежування їхньої компетенції, наданням пріоритету завданням, що насправді є другорядними, застосуванням невиправдано ускладнених формальних процедур. Органи кримінальної юстиції мають недосконалу функціональну спроможність, що не дає змоги забезпечити додержання принципу верховенства права в їх діяльності.

Водночас у Концепції було дано визначення відновного правосуддя як «форми правосуддя, основною метою якого є створення умов для примирення потерпілих і правопорушників та усунення наслідків, спричинених злочином або кримінальним (підсудним) проступком». Також визнано необхідним розвиток інституту пробації та розширення застосування відновних процедур і примирення [475].

Відновне правосуддя дозволяє:

– вирішувати конфлікти шляхом активного залучення сторін конфлікту;

– сприяє задоволенню обох сторін конфлікту;

– зміцнює традиції миротворчості та співчуття;

– сприяє вихованню суспільства і вкоріненню в ньому гуманістичних цінностей;

– забезпечує якнайшвидше відшкодування моральної і матеріальної шкоди, завданої конфліктною ситуацією;

– частково звільняє правоохоронні та судові органи від перевантаження справами і дає можливість зосередитися на серйозніших справах;

– заощаджує державний бюджет і час професіоналів кримінальної юстиції [62].

Про необхідність запровадження програм відновного правосуддя (зокрема, медіації в кримінальних провадженнях) говориться в листі Генерального прокурора України «Щодо використання процедур

примирення у кримінальному провадженні та розширення альтернативи кримінальному переслідуванню» № 09/1-233вих08-236окв від 01 серпня 2008 р.: «Дані процедури значно розширюють можливості сторін у рамках здійснення кримінального провадження і є одним із кроків до його демократизації. Крім того, дані положення відповідають європейським вимогам і можуть вважатися одним із проявів гармонізації національного законодавства до законодавства ЄС» [6, с. 95−96].

Досить тривалий період у кримінальному процесі України існував інший підхід до примирення між потерпілим і підозрюваним, який не припускав процедури спору як конфлікту, за результатами якого можна дійти до порозуміння. Поштовхом до нового погляду на кримінальне правосуддя стала стаття норвезького кримінолога Нільса Крісті «Конфлікти як власність», у якій вказуються наслідки переходу проблеми вирішення конфлікту від безпосередніх учасників і спільноти до рук професіоналів системи правосуддя. Фундаментальним рішенням стала Резолюція Економічної і Соціальної Ради ООН від 24 липня 2002 р. «Основні принципи застосування програм відновного правосуддя в кримінальних справах», в якій вперше було висловлено думку про можливість впровадження процедури примирення, яка в подальшому повинна трансформуватися в окрему стадію [6, с. 97].

Варто зауважити, що головною метою відновного правосуддя є не покарання, а відновлення стану сторін до вчинення правопорушення. Саме дії з відновлення зможуть створити противагу шкоді, завданій правопорушенням. Звичайно, не можна гарантувати повне відновлення відносин, які існували, однак справжнє правосуддя повинно поставити собі ціль – створення умов, у яких цей процес міг би початися. Першочерговою метою правосуддя повинно бути відшкодування збитків і «зміцнення» потерпілих [142, с. 218−219; 460, с. 274].

Як наголошує В. Т. Маляренко, на відміну від традиційної системи кримінального судочинства відновлювальне правосуддя ставить перед собою

завдання умиротворення потерпілого та правопорушника, досягнення задоволення потреб потерпілого та правопорушника, громадськості та держави. Відновлювальне правосуддя зосереджує свою увагу на правах усіх суб'єктів і на віднайденні рівноваги між ними, відновленні попереднього стану в суспільстві, що мав місце до вчинення злочину. На думку прихильників відновлювального правосуддя, необхідно змінити ракурс розгляду злочину як правопорушення та процесу реагування на нього таким чином: 1) змістити його у бік потерпілого; 2) визнати основним із завдань кримінального процесу примирення сторін – потерпілого і правопорушника, що супроводжується відшкодуванням шкоди, завданої правопорушенням; 3) залучити до розгляду кримінальної справи не лише традиційних її учасників, а також посередників і громадськість.

Отже, сутність відновлювального правосуддя відрізняється від сутності традиційного карального правосуддя. Якщо злочином вчинено насильство, то в цьому випадку шкода заподіяна конкретній особі, а не державі, і виникає обов'язок винного відшкодувати збитки або усунути заподіяну шкоду. Таким чином, міняється мета кримінального правосуддя: не покарання, а відновлення – зцілення, примирення і відшкодування шкоди. Відновлення не у формально-юридичній дійсності, де вважається, що покарання слугує засобом відновлення порушеного права, а відновлення як людська категорія. Основними дійовими особами нової процедури стають самі учасники події – правопорушник і жертва. Відновлювальне правосуддя має на меті сумісне вирішення сторонами, які втягнуті в конкретний злочин, свого відношення до наслідків злочину і які висновки зробити на майбутнє. Відновлювальне правосуддя – це орієнтований на вирішення проблеми підхід до злочинності, який передбачає участь самих сторін і суспільства загалом в активних стосунках з юридичними органами. Метою такого правосуддя є урівноваження інтересів жертви і суспільства з необхідністю соціальної реінтеграції злочинця. Воно зорієнтовано на те, щоб сприяти зціленню жертви і надати можливість всім сторонам, втягнутим у процес правосуддя,

брати в ньому активну участь. Відновлювальне правосуддя не входить у суперечність з наявною системою кримінального судочинства. На думку вченого, воно допомагає традиційному правосуддю, відновлювальне правосуддя не є ні особливою юрисдикцією, ні галуззю права, ні «особливим провадженням». Воно не замінює, не скасовує традиційного карального правосуддя, однак є самостійним явищем у правовій практиці та культурі великої кількості держав [249, с. 402−403].

У цьому контексті хіба що можна додати, що можливість досягнення угоди у кримінальному провадженні законодавцем визнано все ж «особливим порядком провадження» поряд з іншими у Розділі VI КПК України, що ніяким чином не зменшує цінність слушного міркування науковця.

Проблеми досягнення угоди про примирення у кримінальному провадженні України стали предметом уваги численних вітчизняних і зарубіжних науковців, серед яких О. В. Александренко, Р. Ф. Аракелян [17, с. 194−195], І. В. Басиста [22, с. 11−19; 23, с. 297−309], І. В. Гловюк [203, с. 819−835], М. Є. Дирдін [105, с. 29−34], Є. О. Курта [223], В. Т. Маляренко [249], Ю. І. Микитин [262], Р. В. Новак [281], І. В. Паризький [296], А. В. Титко [6, с. 95−103], І. А. Тітко [453], Н. О. Турман [460, с. 273−277], Г. Є Тюрін [463] та інші. Однак варто наголосити, що окремих наукових досліджень на монографічному рівні за останні роки не проводилось, що вказує на актуальність і недостатню розробленість означеної теми.

Якщо звернутися до поняття примирення у кримінальному провадженні, то думки щодо його визначення розходяться. Також законодавець у КПК України його не подає.

Х. Д. Алікперов ще наприкінці 1990-х рр. висловив думку, що під примиренням потрібно розуміти відмову потерпілого від будь-яких претензій до особи, яка вчинила злочинне діяння. Як вказує вчений, таке розуміння сутності примирення притаманне кримінально-процесуальному праву в так

званих справах приватного обвинувачення та є прикладом кримінально-процесуального компромісу [9, с. 11].

Ю. В. Баулін розглядає його як акт прощення потерпілим свого кривдника, котрий заподіяв йому шкоду, досягнення з ним згоди й миру. Результатом цієї процедури є угода названих осіб, за якою потерпілий не наполягає на притягненні до кримінальної відповідальності винуватої особи, а остання відшкодовує завдані нею збитки або усуває заподіяну шкоду [24].

Н. О. Турман також вважає, що примирення винної особи з потерпілим (потерпілими) належить розуміти як акт прощення її ним (ними) в результаті вільного волевиявлення, що виключає будь-який неправомірний вплив, незалежно від того, яка зі сторін була ініціатором та з яких мотивів [460, с. 275].

Однак, як видається, акт прощення – це більше морально-етична категорія, ніж юридична. Згідно з визначенням, сформульованим проф. Є. Онацьким, прощення – «процес припинення відчуття образи, обурення чи гніву щодо особи за сприйнятий злочин чи провину, чи інакше – припинення домагатися покарання чи відшкодування, відмова від болісних переживань, прощання з ними». Однак «прощення не виправдовує поведінку іншої людини щодо нас» [478].

Звісно, що потерпілий з різних причин може відмовитися від будь-яких претензій взагалі, як тих, що стосуються покарання винуватого, так і тих, що стосуються відшкодування заподіяної йому моральної та матеріальної шкоди. Однак таке «прощення» радше є винятком, ніж правилом, та не може бути покладене в основу угоди, яка передбачає прийнятний для них обох компроміс. Таким чином, можна дійти висновку, що прощення – це крок до примирення, а не саме примирення. Однак без бажання примирення не буде і самого факту досягнення угоди.

Ю. В. Микитин поняття примирення визначив як юридичний стан, що виникає внаслідок вирішення кримінально-правового конфлікту, при якому потерпілий відмовляється від вимоги до притягнення до кримінальної

відповідальності, що вчинила злочин, а сама особа, яка його вчинила, у передбачених законом випадках, залагоджує спричинену шкоду (відшкодовує збитки або усуває заподіяну шкоду) [262, с. 10].

Однак, на нашу думку, таке трактування не відповідає чинним вимогам закону, так як потерпілий не «відмовляється від вимоги до притягнення до кримінальної відповідальності» винуватого, і, зрештою, не має такого права – це питання суду у подальшому, який має пристати на узгоджене призначення покарання або звільнення від його відбування з випробуванням, що має бути відображено в угоді (ст. 471 КПК України).

О. В. Перепадя дійшла висновку, що примирення – це досягнутий мир або порозуміння між особою, яка вчинила злочин, і потерпілим, тобто факт відновленого безконфліктного стану між цими особами [309, с. 8].

Немає одностайності у поглядах науковців і на поняття угоди про примирення у кримінальному провадженні.

У коментарях КПК України дається таке визначення: «угода про примирення – це угода між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим, в якій узгоджуються умови відповідальності підозрюваного або обвинуваченого у разі вчинення ним дій, спрямованих на відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням»[204, с. 327].

Н. О. Турман дійшла висновку, що угода про примирення – це добровільна угода, яка укладається між потерпілим, підозрюваним чи обвинуваченим за ініціативою даних осіб, змістом якої є перелік дій обвинуваченої особи, спрямованих на найшвидше і повне відновлення прав потерпілого. Як пише вчена, у будь-якому разі угода про примирення – це не одностороння заява потерпілого, а взаємна згода сторін на мирне вирішення конфлікту, домовленості стосовно якої здійснювались самостійно потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим, захисником і представником або за допомогою іншої особи, погодженої сторонами кримінального провадження, так званим медіатором. Угода про примирення являє собою ключовий інструмент узгодження інтересів учасників кримінально-правового

конфлікту та забезпечення їх балансу. Адже сторони шляхом компромісних і взаємовигідних рішень між собою адаптують норму права про примирення щодо конкретного випадку, чим задовольняють свої інтереси, а в результаті і суспільні (публічні) інтереси [460, с. 275].

На думку Р. В. Новака, угода про примирення є своєрідним актом між потерпілим і правопорушником про відновлення безконфліктного становища або певним консенсусом потерпілого та підозрюваного чи обвинуваченого, у результаті чого кожен з них отримує певну вигоду для себе [281, с. 73].

Варто відмітити, що загалом у науковій літературі варіанти дефініцій угоди про примирення у кримінальному провадженні майже відсутні, що вказує лише на актуальність досліджуваної проблематики. Авторське визначення угоди про примирення буде запропоновано далі на підставі подальшого дослідження.

Як показує стан здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях, можливість укладення угод у кримінальному провадженні стала позитивним елементом у кримінальному судочинстві [423; 472−474].

Як відмічається в Узагальненні судової практики здійснення кримінального провадження на підставі угод від 22 січня 2014 року, «передбачалося, що з появою глави 35 «Кримінальне провадження на підставі угод» у кримінальному процесуальному законодавстві значно спроститься процедура розгляду певної категорії кримінальних справ, скоротяться строки тримання осіб під вартою, загальні процесуальні строки розгляду органів. Перші результати реалізації цих положень КПК України підтвердили ці очікування. Зі статистичної інформації вбачається збереження тенденції до подальшого активного застосування інституту угод у кримінальному судочинстві. Аналіз динаміки показників застосування положень КПК України у судовій практиці свідчить, що кількість затверджених вироком угод за останні місяці є сталою, без суттєвих коливань, і становить у середньому майже 3000 затверджених угод на місяць. Натомість кількість постановлених судом судових рішень про відмову в

затвердженні угоди коливається в межах від 70 до 250 ухвал на місяць і має незначну тенденцію до збільшення [474].

Подальші узагальнення судової практики також показали позитивну динаміку укладення угод про примирення у кримінальному провадженні з незначними коливаннями у сторону зменшення до 2020 року. Зокрема, у 2015 р. судами першої інстанції було ухвалено 9008 вироків із затвердженням угоди про примирення, у 2016 р. – 7793, 2017 р. – 8244, 2018 р. – 8193, 2019 р. – 7872, 2020 р. – 5983. Відмовлено у затвердженні угоди та повернуто прокурору для проведення досудового розслідування у 2015 р. 710 проваджень, 2016 р. – 441, 2017 р. – 396, 2018 р. – 292, 2019 р. – 383, 2020 р. – 211 [423].

Як можна простежити із співвідношення кількості вироків із затвердженням угоди про примирення до кількості повернутих прокурору проваджень для проведення досудового розслідування, кількість повернутих прокурору кримінальних проваджень зменшується, а кількість укладених угод зростає.

Водночас під час здійснення провадження на підставі угод у досудовому розслідуванні та судовому провадженні виникають проблемні питання, які потребують як наукового аналізу, подальшого нормативного врегулювання з єдиним підходом у практиці застосування.

Для того, щоб більш ґрунтовно з’ясувати процесуальні особливості кримінального провадження на підставі угоди про примирення, доцільно насамперед звернутися до найбільш важливих аспектів можливості її досягнення, до яких відносяться і умови, при дотримання яких така угода може бути укладена:

1) угода про примирення може бути укладена між потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим (п. 1 ч. 1 ст. 468 КПК України);

2) за ініціативою потерпілого, підозрюваного або обвинуваченого (ч. 1 ст. 469 КПК України);

3) домовленості стосовно угоди про примирення можуть проводитися самостійно потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим, захисником і представником або за допомогою іншої особи, погодженої сторонами кримінального провадження (крім слідчого, прокурора або судді) (ч. 1 ст. 469 КПК України);

4) у кримінальних провадженнях щодо злочинів, пов'язаних з домашнім насильством, угода може бути укладена лише за ініціативою потерпілого, його представника або законного представника (ч. 1 ст. 469 КПК України);

5) угода може бути укладена у провадженні щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої чи середньої тяжкості та у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення (ч. 3 ст. 469 КПК України);

6) укладення угоди про примирення у кримінальному провадженні щодо уповноваженої особи юридичної особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, у зв'язку з яким здійснюється провадження щодо юридичної особи, не допускається (ч. 3 ст. 469 КПК України);

7) укладення угоди може ініціюватися в будь-який момент після повідомлення особі про підозру до виходу суду до нарадчої кімнати для ухвалення вироку (ч. 5 ст. 469 КПК України);

8) ініціювання та укладення угоди повинно бути добровільними (п. 6 ст. 474 КПК України).

Згідно з вимогами закону угода про примирення може бути укладена лише із названими у п. 1 ч. 1 ст. 468 КПК України особами – потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим. Інші особи – їх захисники, представники, законні представники – як вбачається зі змісту цієї норми, сторонами угоди виступати не вправі. Водночас у деяких випадках мають місце певні особливості.

Потерпілим у кримінальному провадженні згідно зі ст. 55 КПК України може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, юридична особа, якій

кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди, а також адміністратор за випуском облігацій, який відповідно до положень Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» діє в інтересах власників облігацій, яким кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди [205].

Як роз'яснив ВССУ у постанові № 13 від 11 грудня 2015 р., угода про примирення може бути укладеною з юридичною особою (потерпілим), незалежно від її організаційно-правової форми та форми власності, за умови заподіяння останній кримінальним правопорушенням майнової шкоди. Представляє інтереси останньої у разі заподіяння кримінальним правопорушенням такої шкоди, зокрема під час укладення угоди, представник юридичної особи (керівник юридичної особи, інша особа, уповноважена законом або установчими документами, працівник юридичної особи за дорученням керівника юридичної особи за довіреністю на представництво, а також особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні, згідно з укладеною з нею угодою на представництво). До матеріалів кримінального провадження мають додаватися копії завірених належним чином документів, що підтверджують правомочність конкретної особи представляти інтереси першої, а в угоді, так само як і в судовому рішенні за результатами її розгляду, у вступній/резолютивній частині при посиланні на представника потрібно зазначати вид цих документів.

Угода про примирення також може укладатися, якщо її сторонами чи стороною є неповнолітні. У такому випадку угода укладається за участю законних представників і захисників неповнолітніх. При цьому якщо неповнолітній досяг шістнадцятирічного віку, він має право укладати угоду про примирення самостійно, але за наявності згоди його законного представника. Якщо ж неповнолітній не досяг шістнадцяти років, угоду про примирення за його згодою укладає законний представник неповнолітнього. Про надання згоди неповнолітнім, його законним представником у наведених

вище випадках обов’язково має бути зазначено в угоді про примирення та засвідчено їх підписом. Укладення угоди у випадку, якщо неповнолітній заперечує проти такої угоди, не допускається. Такий підхід варто використовувати і тоді, коли укладається угода про визнання винуватості з неповнолітнім підозрюваним/обвинуваченим [336]. У судовій практиці таке положення трактується як таке, що угода про примирення може бути укладена лише з неповнолітнім особисто. Згідно з ч. 4 ст. 58 КПК України представник користується процесуальними правами потерпілого, інтереси якого він представляє, за винятком процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо потерпілим і не може бути доручена представникові. Зважаючи на викладене, неправильною є практика укладення угод і, відповідно, їх затвердження з неналежними особами, зокрема з представником неповнолітнього потерпілого (наприклад, вирок Кремінського районного суду Луганської області від 6 лютого 2013 р. у справі № 414/169/13-к) [53]. Однак, на нашу думку, у наведених трактуваннях мають місце певні неточності: неповнолітній у віці до 16 років все ж таки не укладає угоду самостійно, а здійснює це de facto його законний представник. Вочевидь «згоду» потерпілого потрібно трактувати як те, що він угоду укладає самостійно de jure.

Змінами, внесеними у ст. 55 КПК України, потерпілим є адміністратор за випуском облігацій, який відповідно до положень Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» діє в інтересах власників облігацій, яким кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди. Вищезазначений потерпілий має право відмовитися від обвинувачення, апеляційної скарги, касаційної скарги, але поряд з тим має право укласти угоду про примирення за згодою зборів власників облігацій, отриманою відповідно до положень Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» (ч. 5 ст. 56 КПК України) [205].

Під підозрюваним відповідно до ч. 1 ст. 42 КПК України і з урахуванням змісту ч. 5 ст. 469 КПК України потрібно розуміти особу, якій у

порядку, передбаченому ст. ст. 276–279 КПК України, повідомлено про підозру, а обвинуваченим (підсудним) – особу, обвинувальний акт щодо якої передано до суду в порядку, визначеному законом (ч. 2 ст. 42 КПК України). Статус особи, стосовно якої здійснюється кримінальне провадження, законодавець пов'язав з відповідною стадією провадження – особа має статус підозрюваного на стадії досудового розслідування, обвинуваченого (підсудного) – під час судового провадження у суді першої та апеляційної інстанцій (в разі оскарження судового рішення). У зв'язку з наведеним неправильним є вживання терміна «обвинувачений» у змісті угоди (незалежно від її виду) чи обвинувального акта (наприклад, угода про примирення від 25 червня 2013 р. у матеріалах кримінального провадження № 359/6662/13-к або угода про визнання винуватості від 12 червня 2013 р. у матеріалах кримінального провадження № 359/6146/13-к Бориспільського міськрайонного суду Київської області); терміна «підозрюваний» у матеріалах судового провадження чи судових рішеннях суду першої інстанції, ухвалених за результатами чи під час судового провадження (наприклад, вирок Острозького районного суду Рівненської області від 30 серпня 2013 р. у справі № 567/1115/13-к, вирок Великоолександрівського районного суду Херсонської області від 18 листопада 2013 р. у справі № 650/1643/13-к) [474].

Окрім того, й ініціаторами укладення угоди про примирення можуть бути лише потерпілий, підозрюваний або обвинувачений, а не їх представники, адвокати чи інші особи, і тим більше не прокурори чи слідчі. Як роз'яснив Верховний Суд України у постанові № 5-27кс16 від 31 березня 2016 р., прокурор зобов'язаний здійснювати нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням (ст. 36 КПК України), що покладає на нього відповідальність за додержання закону як під час досудового розслідування, так і за кінцеве законне рішення у кримінальному провадженні. Це, своєю чергою, повинно сприяти активній правовій позиції

прокурора при укладенні відповідних угод у кримінальному провадженні. Але варто зазначити, що ступінь активності прокурора у процесі укладення відповідних угод залежить безпосередньо від виду угоди, яка укладається у кримінальному провадженні. Так, ініціювання та укладення угоди про примирення непідконтрольне прокурору, на відміну від угоди про визнання винуватості [335].

Також варто зауважити, що згідно зі ст. 52 КПК України участь адвоката при ініціюванні укладення угоди про примирення не є обов'язковою, як і подальша його участь у процесі на відміну від ініціювання угоди про визнання винуватості (п. 9 ч. 2 ст. 55 КПК України). Таким чином, він також не може виступати ініціатором укладення такої угоди.

Тут можна додати, що очевидно і в даному випадку, якщо потерпілий, підозрюваний чи обвинувачений не досягли 16-річного віку, за їх клопотанням ініціатором укладення угоди може виступити їх законний представник.

Як було наведено, домовленості стосовно угоди про примирення можуть проводитися самостійно потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим, захисником і представником або за допомогою іншої особи, погодженої сторонами кримінального провадження (крім слідчого, прокурора або судді) (ч. 1 ст. 469 КПК України). У науковій літературі часто виникають дискусії з приводу того, ким може бути «інша особа», названа у ст. 469 КПК України, у зв'язку з чим така особа зазвичай асоціюється з медіатором [22, с. 12; 203, с. 823; 376], а весь інститут примирення у кримінальному провадженні − з процедурою медіації, що, на наш погляд, є не зовсім вірним. Наразі, не дивлячись на намагання законодавця та внесення численних законопроєктів «Про медіацію» на розгляд Верховної Ради України, цей Закон залишається так і не прийнятим. Однак варто очікувати його прийняття, так як відповідний законопроєкт «Про медіацію» від 19 травня 2020 р. № 3504 15 липня 2020 р. прийнятий Верховною Радою

України у першому читанні [352], що бачиться досить своєчасним і доцільним.

Варто також відмітити, що і в багатьох зарубіжних країнах процедура медіації у кримінальному судочинстві застосовується менше, ніж при вирішенні цивільних, сімейних і трудових спорів, на чому детальніше зупинимося далі. У зв'язку з цим вважаємо, що законодавець у ч. 1 ст. 469 КПК України під терміном «інша особа» мав на увазі у прямому сенсі будь-яку іншу особу, окрім потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, захисника чи представника, погоджену сторонами кримінального провадження, зокрема і професійних медіаторів, підготовка яких здійснюється у багатьох вузах України та які успішно беруть участь при вирішенні різного виду спорів. У кримінальному ж провадженні можуть здійснювати посередницькі функції й інші громадяни, які очевидно користуються певним авторитетом у потерпілого чи підозрюваного і викликають у них довіру.

Більш детально проблеми запровадження процедури медіації в кримінальному судочинстві України буде розглянуто далі.

На підставі аналізу вимоги КПК України, згідно з якою угода про примирення у кримінальних провадженнях щодо злочинів, пов'язаних з домашнім насильством, може бути укладена лише за ініціативою потерпілого, його представника або законного представника (ч. 1 ст. 469 КПК України), можна дійти висновку, що законодавець поступив цілком вірно, оскільки потерпіла особа у даному випадку потребує особливого захисту, так як її кривдником виступає особа, з якою вона спільно проживає або пов'язана спільним побутом. Тому саме потерпілий і повинен володіти не лише пріоритетом в ініціюванні угоди про примирення, а й виключним правом на таке ініціювання. Таким же правом володіє і представник потерпілого від домашнього насильства.

Якщо потерпілий є неповнолітнім, недієздатним чи обмежено дієздатним – таким правом володіє і законний представник. Якщо ж дії чи

інтереси законного представника суперечать інтересам особи, яку він представляє, за рішенням прокурора, слідчого судді, суду такий законний представник замінюється іншим із числа осіб, визначених ст. 44 КПК України, до яких відносяться батьки (усиновлювачі), а в разі їх відсутності – опікуни чи піклувальники особи, інші близькі родичі чи члени сім'ї, а також представники органів опіки і піклування, установ та організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній, недієздатний чи обмежено дієздатний [205].

У пунктах 6 та 7 ст. 20 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» додатково роз'яснюється, що питання надання допомоги постраждалим недієздатним особам вирішують їхні опікуни, а якщо опікуни є кривдниками постраждалих осіб або ухиляються від захисту їхніх прав та інтересів, – органи опіки та піклування. Питання надання допомоги постраждалим дітям вирішують їхні батьки, інші законні представники дитини, а якщо батьки, інші законні представники дитини є кривдниками дитини або ухиляються від захисту прав та інтересів дитини, – органи опіки та піклування, зокрема за зверненням родичів дитини (баби, діда, повнолітніх брата, сестри), мачухи або вітчима дитини, якщо вони не є кривдниками [345].

Слушною бачиться позиція законодавця з приводу того, що угода про примирення може бути укладена у провадженні щодо кримінальних проступків, нетяжких злочинів та у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення, як це вказано у ч. 3 ст. 469 КПК України. Угода ж про визнання винуватості може бути укладена і у справах про тяжкі та особливо тяжкі злочини у передбачених законом випадках.

У кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення своє вираження повною мірою знаходить засада диспозитивності, передбачена ст. 26 КПК України, так як таке провадження може бути розпочато лише за згодою потерпілого, який надалі може примиритися з обвинуваченим, укласти з ним відповідну угоду про примирення або ж відмовитися від

обвинувачення взагалі, що є безумовною підставою для закриття провадження згідно з ч. 4 ст. 26 та п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК України. Може потерпілий примиритися зі своїм кривдником і на початковому етапі, одразу після скоєння діяння, у зв'язку з чим він не ініціює кримінальне провадження взагалі, в силу власного так званого акта «прощення», розглянутого вище, або досягнення певного взаємоприйнятного компромісу.

Специфіка провадження у формі приватного обвинувачення зумовлена характером учиненого кримінального правопорушення, ступенем його тяжкості, фактом заподіяння шкоди конкретній юридичній чи фізичній особі, особливостями взаємин між потерпілим та особою, яка вчинила правопорушення, що дає змогу говорити про високу ймовірність їх примирення, пошуком балансу між інтересами особи, яка постраждала від кримінального правопорушення, і держави [203].

Примирення потерпілого з підозрюваним, обвинуваченим може статися і на стадії досудового розслідування, і під час судового розгляду справи, але до видалення суду в нарадчу кімнату для постановлення вироку. Заява про укладення угоди про примирення може бути зроблена потерпілим і обвинуваченим як усно (із занесенням у протокол), так і письмово. Якщо потерпілим є неповнолітній чи інша особа, яка не може самостійно захистити свої інтереси, кримінальне провадження, що було ініційоване за заявою потерпілого, його законного представника чи представника, може бути закрито при укладенні угоди про примирення, яка може бути підписана законним представником чи представником потерпілого. Кримінальні провадження про кримінальні правопорушення, перелічені в ст. 477 КПК України, розглядаються судом у загальному порядку з дотриманням вимог кримінального процесуального закону. Під час судового розгляду справи потерпілий підтримує обвинувачення самостійно або через свого представника. Вирок, який постановляється у цих справах, повинен відповідати вимогам ст. ст. 373, 374 КПК України. Судочинство у справах

про злочини, вчинені неповнолітніми, провадиться з дотриманням вимог глави 38 КПК України.

Відшкодування шкоди потерпілому у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення може реалізуватися на підставі угоди про примирення або без неї. Однією з умов закриття провадження у справах приватного обвинувачення під час укладення угоди про примирення з особою, яка вчинила кримінальне правопорушення, є відшкодування завданої злочином шкоди. В предмет доказування у таких справах входить встановлення факту добровільного та вільного волевиявлення потерпілого щодо реалізації ним права на укладення угоди про примирення, а також факту відшкодування шкоди, завданої злочином. Наслідками невиконання умов угод, відповідно до ч. 4 ст. 476 КПК України, може бути скасування вироку та направлення справи на новий розгляд судом у загальному порядку. Власне, умисне невиконання умов угоди про примирення або про визнання винуватості є підставою для притягнення особи до відповідальності, встановленої законом (ч. 5 ст. 476 КПК України). Особами, що можуть звернутися до суду з клопотанням про скасування вироку, є прокурор і потерпілий. Як винятковий засіб забезпечення виконання вимог угоди таке клопотання повинно бути подане упродовж установлених законом строків давності притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення відповідного кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 476 КПК України) [373, с. 328−329].

Пленумом Верховного Суду України рекомендовано якомога ширше використовувати у кримінальних провадженнях зазначеної категорії інститут примирення потерпілого з обвинуваченим, підсудним і підтримувати діяльність тих громадських організацій, які ставлять за мету досягнення такого примирення до судового розгляду. За клопотанням зацікавлених учасників судочинства (особи, яка вчинила злочин, потерпілого, їх представників) суд може оголосити перерву в судовому розгляді й надати їм

можливість звернутися до певних посередників для вирішення конфлікту і досягнення примирення [203, с. 839; 334].

Може бути досягнуто угоди про примирення і у провадженні щодо кримінальних проступків, досудове розслідування яких здійснюється у формі дізнання.

Як і у випадку провадження у формі приватного обвинувачення примирення між потерпілим і винуватою особою тут часто має місце. Зумовлюється, насамперед, це характером самих кримінальних правопорушень, їх суспільною небезпечністю та ступенем тяжкості, що дозволило законодавцю не відносити їх до категорії злочинів, а саме до кримінальних проступків.

Згідно з ч. 2 ст. 12 КК України кримінальний проступок – це передбачене Кримінальним кодексом України діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов’язане з позбавленням волі [200]. До таких діянь відносяться умисне легке тілесне ушкодження (ч. 1, 2 ст. 125 КК України); побої та мордування (ч. 1 ст. 126 КК України); погроза вбивством (ч. 1 ст. 129 КК України); розголошення відомостей про проведення медичного огляду на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ст. 132 КК України); примушування до стерилізації без добровільної згоди потерпілої особи (ч. 4 ст. 134 КК України); ненадання допомоги хворому медичним працівником (тільки ч. 1 ст. 139 КК України); насильницьке донорство (ч. 1 ст. 144 КК України); незаконне розголошення лікарської таємниці (ст. 145 КК України) та інші.

Досудове розслідування кримінальних проступків здійснюють підрозділи дізнання або уповноважені особи інших підрозділів органів Національної поліції, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, органів ДБР.

Однак, на нашу думку, метою запровадження цього інституту насамперед є спрощення кримінального провадження.

Ще у пояснювальній записці до Проєкту КПК України № 4651-VI від 13 квітня 2012 р. роз'яснювалися перспективи запровадження дізнання як форми досудового розслідування, яке має за мету забезпечити «ефективний та оперативний розгляд кримінальних справ», що, своєю чергою, досягається за рахунок спрощення процедури кримінального провадження щодо кримінальних проступків, а саме:

1) спрощення досудового розслідування кримінальних проступків (дізнання): а) обмеження щодо застосування окремих запобіжних заходів до осіб, які підозрюються у вчиненні кримінального проступку (ст. 299 КПК України); б) обмеження виконання негласних слідчих (розшукових) дій при розслідування кримінальних проступків (ст. 300 КПК України); в) більш короткі строки розслідування кримінальних проступків, порівняно із розслідуванням злочинів (ст. ст. 219, 301 КПК України); г) можливість закінчення досудового розслідування кримінальних проступків у формі клопотання прокурора про розгляд обвинувального акта у спрощеному провадженні (ст. 302 КПК України);

2) спрощення судового провадження щодо кримінальних проступків: а) можливість (за клопотанням прокурора та згоди підозрюваного й потерпілого) розгляду обвинувального акта у спрощеному провадженні (ст. ст. 302, 382 КПК України) без участі сторін кримінального провадження та дослідження доказів, що значно скорочує тривалість розгляду обвинувального акта (до п'яти днів); б) як випливає з системного тлумачення ч. 3 ст. 314, ч. 1 ст. 381, ч. 2 ст. 381 КПК України, суд зобов'язаний розглянути обвинувальний акт в спрощеному провадженні, якщо останній було складено відповідно до вимог, встановлених Кодексом;

3) особливості апеляційного оскарження судових рішень, ухвалених за результатами спрощеного провадження (ч. 1 ст. 394 КПК України) [131, с. 29–30].

Як відмічають Н. І. Бровко та С. І. Сімакова, довгоочікувані зміни, які відбулися у чинному законодавстві, враховуючи європейський досвід щодо досудового розслідування кримінальних проступків, є, беззаперечно, позитивним моментом щодо спрощення процесу доказування у провадженнях про кримінальні проступки, адже вони відрізняються від загальних, і дійсно покликані на прискорення процесу досудового розслідування кримінальних проступків. Ось чому ефективному дотриманню прав учасників кримінального провадження сприятиме застосування саме нових кримінальних процесуальних інститутів, включаючи спрощений порядок досудового розслідування у формі дізнання, доведеності вини особи, та винесення законного, обґрунтованого вироку суду у спрощені строки судового розгляду [38].

Однак, на нашу думку, без досягнення певного компромісу при розгляді обвинувального акта у спрощеному провадженні не обійтися. Адже без згоди на це потерпілого чи представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, такий розгляд неможливий. Очевидно, що такій згоді повинно передувати примирення з підозрюваним (обвинуваченим), відшкодування (компенсація) заподіяної проступком шкоди, або ж цілковите прощення.

Важливим етапом досягнення угоди про примирення, як і про визнання винуватості, є її укладення, оскільки дотримання вимог закону при цьому, правильне відображення у ній необхідних її елементів є запорукою успішного затвердження її судом та подальшого виконання.

Згідно зі ст. 471 КПК України в угоді зазначаються:

1) сторони угоди – процесуальний статус, прізвище, ім’я та по-батькові, дата і місце народження, місце проживання, громадянство, документи, що підтверджують правомочність (для представника юридичної особи, законних представників та захисників);

2) формулювання підозри чи обвинувачення та його правова кваліфікація із зазначенням статті (частини статті) закону України про

кримінальну відповідальність, істотні для відповідного кримінального провадження обставини. Не можна вважати такою, що відповідає вимогам закону угоду, в якій відсутнє формулювання підозри чи обвинувачення, правова кваліфікація дій підозрюваного чи обвинуваченого [474]. До істотних для відповідного кримінального провадження обставин можна віднести пом'якшуючі та обтяжуючі покарання обставини, посткримінальну поведінку підозрюваного (обвинуваченого), дії по сприянню у розкритті злочину та інші [354];

3) розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, строк її відшкодування чи перелік дій, не пов'язаних з відшкодуванням шкоди, які підозрюваний чи обвинувачений зобов'язані вчинити на користь потерпілого, строк їх вчинення. Інститут відшкодування шкоди походить з цивільного права, зорієнтований для приватно-правового регулювання особистих немайнових та майнових відносин, він є способом захисту для потерпілого, внаслідок протиправної поведінки відповідальної особи за цю шкоду. У випадку вчиненого кримінального правопорушення виникає недоговірний порядок відшкодування завданої шкоди, оскільки походить з порушення абсолютного права іншої особи і загальної заборони посягати на права та інтереси інших, тим більше, що об'єкти посягання цих порушень визначені КК України. Тому відшкодування шкоди в кримінальному процесі регулюється імперативними нормами на засадах публічного права [376, с. 98].

Шкода, заподіяна потерпілому, незалежно від її характеру зазначається у грошовому еквіваленті. Процес відшкодування майнових збитків – це певна діяльність з поновлення матеріального становища постраждалої від кримінального правопорушення особи. Ця шкода має бути відшкодована підозрюваним (обвинуваченим) до моменту укладення угоди, або в угоді має бути зазначено строк відшкодування шкоди. Зокрема, якщо в результаті вчинення кримінального правопорушення потерпілому було заподіяно каліцтво або інше тяжке ушкодження здоров'я, в угоді може бути закріплено

обов’язок підозрюваного (обвинуваченого) проводити щомісячні пожиттєві або до суттєвого покращення здоров’я потерпілого платежі на його користь. Відшкодування збитків може здійснюватися різними способами. Це може бути грошова компенсація втрати, надання аналогічної або рівноцінної речі взамін втраченої, ремонт і поновлення пошкодженого (або знешкодженого) майна, спростування в тій чи іншій формі відомостей, які порочать честь, гідність чи ділову репутацію потерпілого, надання грошової компенсації на витрати за медичну чи соціальну допомогу (протезування, побутове обслуговування), надання винним потерпілому майна (наприклад, житла, автомобіля тощо) у безкоштовне користування на певний строк, надання йому безкоштовних послуг, не пов’язаних з поновленням пошкодженого майна. Тобто можна вести мову про те, що у відшкодуванні важливим є не стільки сам засіб, який обере підозрюваний (обвинувачений), скільки його кінцевий результат, котрим буде задоволений потерпілий [354];

4) узгоджене покарання та згода сторін на його призначення або на призначення покарання та звільнення від його відбування з випробуванням. Сторони угоди (незалежно від її виду) зобов’язані узгоджувати міру покарання та звільнення від його відбування з випробуванням (якщо домовленості щодо такого звільнення мали місце та сторони дійшли згоди). Домовленості сторін угоди при узгодженні покарання не мають виходити за межі загальних і спеціальних засад призначення покарання, встановлених законом України про кримінальну відповідальність;

5) наслідки укладення та ствердження угоди, передбачені ст. 473 КПК України;

6) наслідки невиконання угоди, передбачені ст. 476 КПК України.

Згідно з ч. 7 ст. 474 КПК України суд перевіряє угоду як про визнання винуватості, так і про примирення, на відповідність вимогам КПК України та/або закону. Суд відмовляє в затвердженні угоди, якщо:

1) умови угоди суперечать вимогам КПК та/або закону, зокрема допущена неправильна правова кваліфікація кримінального правопорушення,

яке є більш тяжким, аніж те, щодо якого передбачена можливість укладення угоди;

2) умови угоди не відповідають інтересам суспільства;

3) умови угоди порушують права, свободи чи інтереси сторін або інших осіб;

4) є обґрунтовані підстави вважати, що укладення угоди не було добровільним, або сторони не примирилися;

5) очевидна неможливість виконання обвинуваченим взятих на себе за угодою зобов'язань;

6) відсутні фактичні підстави для визнання винуватості.

У такому разі досудове розслідування або судове провадження продовжуються у загальному порядку.

Окремі актуальні питання, що стосуються укладення угоди у кримінальному провадженні, будуть проаналізовані у наступному підрозділі.

На підставі викладеного з урахуванням чинного законодавства та сучасних поглядів на інститут угоди про примирення у кримінальному провадженні нами запропоновано авторське визначення угоди про примирення, яке, на нашу думку, є достатньо повним і вірним за своєю суттю: *«Угода про примирення – це угода, укладена між потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим за їх ініціативою, у провадженні щодо кримінальних проступків, нетяжких злочинів та у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення, предметом якої є відшкодування заподіяної протиправним діянням шкоди або вчинення інших дій, не пов'язаних з відшкодуванням шкоди, які підозрюваний чи обвинувачений зобов'язані вчинити на користь потерпілого, в обмін на узгоджене покарання та його призначення або на його призначення та звільнення від відбування з випробуванням, а також на передбачені законом наслідки укладення та затвердження угоди».*

Таке визначення угоди про примирення є всеохоплюючим, однак занадто широким. Нами запропоновано ст. 468 КПК України доповнити

частиною 3, яку викласти у такій редакції: *«Угода про примирення – це угода, укладена між потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим за їх ініціативою шляхом досягнення компромісу в частині компенсації заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди в обмін на узгоджене пом'якшення покарання».*

3.3 Актуальні проблеми укладення угод у кримінальному провадженні

Запровадження українським законодавцем інституту досягнення угоди у кримінальному провадженні є своєчасним, потрібним і таким, що позитивно впливає на хід кримінального судочинства та забезпечення прав, свобод і законних інтересів його учасників. Водночас констатується, що цей інститут є порівняно новим для кримінального судочинства, його механізм ще не відпрацьовано судовою практикою та достатньою мірою не досліджено науковою доктриною. У зв'язку з цим і надалі продовжують мати місце неправильне розуміння учасниками кримінального провадження сутності, змісту, значення та наслідків досягнення угоди про примирення чи про визнання винуватості у разі вчинення кримінального правопорушення; трапляються випадки неправильного застосування закону як слідчими, прокурорами, так і суддями у таких провадженнях, що тягне за собою оскарження ухвалених вироків, створює непотрібну тяганину та не впливає позитивно на потерпілих, обвинувачених і на систему правосуддя загалом [442, с. 141; 474].

Однак варто відзначити, що з часу прийняття КПК України у 2012 р. кількість укладення угод у кримінальному провадженні лише зростає, а органи досудового розслідування та прокуратури, а також суди загалом правильно застосовують вимоги кримінального процесуального законодавства щодо укладення угод та ухвалення вироків. За даними судової

статистики, судами першої інстанції у 2012 р. усього розглянуто 428 кримінальних проваджень на підставі угод, у 2013 р. – 139 188, 2014 р. – 131 034, 2015 р. – 122 260, 2016 р. – 103 502, 2017 р. – 110 686, 2018 р. – 111 742, 2019 р. – 108 893, 2020 р. – 112 971. З них із затвердженням угод у 2012 р. – 58, 2013 р. – 25 610, 2014 р. – 23 295, 2015 р. – 18 619, 2016 р. – 15 098, 2017 р. – 17 933, 2018 р. – 18 094, 2019 р. – 17 599, 2020 р. – 14 966 [423].

Насамперед, зупинимось на деяких проблемних аспектах укладення угоди про визнання винуватості між прокурором і підозрюваним чи обвинуваченим.

На час свого запровадження інститут угод містив істотні обмеження, зокрема укладення угод про примирення не допускалось щодо тяжких чи особливо тяжких злочинів, окрім випадків проваджень у формі приватного обвинувачення. Своєю чергою, угоди про визнання винуватості могли бути укладені лише у провадженнях щодо кримінальних проступків або злочинів, де шкода завдана лише державним чи суспільним інтересам, тобто у злочинах, де відсутній конкретний потерпілий як фізична або юридична особа. Ще більших обмежень свобода укладення угод зазнала після узагальнення правових позицій Пленумом ВССУ у своїй постанові № 13 «Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод» від 11 грудня 2015 р. [336].

Зміни до інституту угод, зокрема до ст. 469 КПК України, Законом від 16 березня 2017 р. удосконалили механізми забезпечення завдань кримінального провадження, який набрав чинності 14 квітня 2017 р. Цим Законом встановлювалось виключення із загального правила про заборону укладати угоди про визнання винуватості у кримінальному провадженні, у яких бере участь хоча б один потерпілий. Змінами дозволялась процесуальна домовленість між учасниками кримінального провадження за умови надання всіма потерпілими письмової згоди прокурору на укладення ними угоди.

Завдяки цим змінам перелік кримінальних проваджень, де укладення угоди стало можливим, досяг найбільшого значення з моменту запровадження. До них належать не тільки кримінальні провадження щодо тяжких злочинів, де є потерпілий (ч. 2 ст. 186, ч. 1 ст. 187, ст. 121 КК України тощо), але й злочини невеликої та середньої тяжкості, де шкоду завдано конкретному потерпілому при злочині, що посягає на публічний порядок (наприклад, ч. 1−3 ст. 296 КК України) [311].

Однак, як вказує І.В. Гловюк, зараз умови укладення угод сформульовані так, що не відповідають вимогам юридичної визначеності. Адже чинна редакція абзацу п’ятого ч. 4 ст. 469 КПК України містить два взаємовиключні положення: «Угода про визнання винуватості між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим може бути укладена щодо кримінальних проступків, злочинів, *внаслідок яких шкода завдана лише державним чи суспільним інтересам* «та «Укладення угоди про визнання винуватості у кримінальному провадженні … у кримінальному провадженні щодо кримінальних правопорушень, внаслідок яких шкода *завдана державним чи суспільним інтересам або правам та інтересам окремих осіб*, у яких беруть участь потерпілий або потерпілі, *не допускається*, крім випадків надання всіма потерпілими письмової згоди прокурору на укладення ними угоди». Виходить, що підхід про укладення угоди про визнання винуватості до злочинів, внаслідок яких шкода завдана лише державним чи суспільним інтересам, є таким, що там і можливо, і неможливо укласти угоду про визнання винуватості. Такі формулювання ніяк не сприятимуть ефективності застосування інституту угод у кримінальному провадженні, адже будь-яка угода про визнання винуватості може опинитися під загрозою, якщо вона не буде затверджена судом. Запропонована законодавцем бінарна схема врахування публічних та приватних інтересів у кримінальному провадженні на підставі угод при вирішенні питання про укладення угоди про визнання винуватості у кримінальних провадженнях, у яких беруть участь потерпілий або потерпілі, була б раціональнішою, якщо

було б передбачено, що «Укладення угоди про визнання винуватості у кримінальному провадженні … щодо кримінальних правопорушень, внаслідок яких шкода завдана державним чи суспільним інтересам *та* правам та інтересам окремих осіб, у яких беруть участь потерпілий або потерпілі, не допускається, крім випадків надання всіма потерпілими письмової згоди прокурору на укладення ними угоди». Тобто у випадках, коли шкода завдана і державним чи суспільним інтересам, і правам та інтересам окремих осіб, логічним є укладення угоди про визнання винуватості за згоди і прокурора як носія публічних інтересів, і носіїв цих приватних інтересів, тобто потерпілих, які таким чином висловлюють своє волевиявлення стосовно можливості у майбутньому призначення узгодженого покарання обвинуваченому. Тому, як вважає вчена, формулювання ст. 469 КПК України мають бути уточнені у цьому напрямі. Крім того, зазначені положення КПК України не дають відповіді на питання, на що саме потерпілий дає згоду: на факт укладення угоди про визнання винуватості, чи то він погоджується з формулюванням підозри чи обвинувачення та його правовою кваліфікацією, узгодженим покаранням, а також на питання, які правові наслідки заяви потерпілого у судовому засіданні, що він не згоден з угодою про визнання винуватості; адже зміни до ч. 4 та ч. 7 КПК України щодо встановлення та врахування у судовому засіданні волевиявлення потерпілого не внесені [82].

Варто вказати, що законодавець дозволив укладати угоди про визнання винуватості у кримінальному провадженні щодо кримінальних правопорушень, внаслідок яких шкода завдана державним чи суспільним інтересам або правам та інтересам окремих осіб, у яких беруть участь потерпілий або потерпілі, за умови надання всіма потерпілими письмової згоди прокурору на укладення ними угоди з прийняттям Закону України № 1950-VIII від 16 березня 2017 р. До того часу укладати в такому випадку угоди про визнання винуватості заборонялося. Разом з тим під час проведення узагальнення в судовій практиці було виявлено випадки, коли

слідчий/прокурор, нехтуючи забороною щодо укладення угоди про визнання винуватості у провадженнях, де є потерпілий, такі угоди укладав, а судді, не звертаючи на таке порушення належної уваги або навіть посилаючись на потерпілих у мотивувальній частині вироку, такі угоди затверджували: вирок Ізяславського районного суду Хмельницької області від 19 березня 2013 р. у справі № 675/523/13-к, вирок Хмельницького міськрайонного суду у кримінальному провадженні за обвинуваченням К. А. у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 190, ч. 1 ст. 364 КК України, вирок Новоушицького районного суду Хмельницької області у кримінальному провадженні за обвинуваченням К. В. за ч. 2 ст. 191, ч. 1 ст. 366 КК України, вироки Старосинявського районного суду Хмельницької області у кримінальних провадженнях за обвинуваченням П. Л. за ч. 1 ст. 191 КК України та за обвинуваченням Щ. В. за ч. 1 ст. 191 КК України, вирок Сватівського районного суду Луганської області у кримінальному провадженні за обвинуваченням В. О. за ч. 2 ст. 185 КК України, вирок Ровеньківського міського суду Луганської області у кримінальному провадженні за обвинуваченням Б. С. за ч. 1 ст. 125 КК України та інші [474].

Окрім того, як наголошується в літературі, зміст угоди про визнання винуватості аж ніяк не захищає інтереси потерпілих, зокрема, щодо відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Відповідно, при затвердженні угоди судом не будуть досліджуватися питання доведеності розміру шкоди, яка підлягає відшкодуванню потерпілому, проте, це питання має бути вирішено у вироку. Як наразі вирішити цю проблему, КПК України відповіді не дає [82]. В. О. Гринюк пропонує дозволяти укладення угод про визнання винуватості лише у тому випадку, якщо у кримінальному провадженні вже укладено угоду про примирення [94, с. 302].

І. В. Головюк запропонувала інший шлях – вводити елементи змісту угоди про примирення в угоду про визнання винуватості, зокрема, у частині розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, строку її

відшкодування чи переліку дій, не пов’язаних з відшкодуванням шкоди, які підозрюваний чи обвинувачений зобов’язані вчинити на користь потерпілого, строку їх вчинення, і тоді, відповідно, визнавати ініціатором скасування угоди про визнання винуватості також потерпілого, про що вносити зміни до ст. 476 КПК України. Лише в такому випадку, на думку вченої, яку ми підтримуємо, «буде належним чином врахований елемент реституативної юстиції при укладенні угод про визнання винуватості, та забезпечені інтереси потерпілих» [82].

Згідно зі ст. 469 КПК України для отримання права на укладення угоди про визнання винуватості прокурор повинен отримати письмову згоду потерпілого. Однак, закон не містить жодного роз’яснення, яким чином складається цей документ, окрім письмової форми, тому під час практичної діяльності узагальнено, які саме відомості має містити цей документ:

1. Згода подається особисто потерпілим на ім’я прокурора у кримінальному провадженні. Оскільки повноваження на укладення угоди має прокурор − процесуальний керівник, подання згоди на ім’я слідчого, начальника органу досудового розслідування, підрозділу поліції чи керівника органу прокуратури не допускається. При цьому якщо повноваження прокурора здійснює група прокурорів, конкретизувати прізвище конкретного прокурора не обов’язково, оскільки їх повноваження є однаковими. Своєю чергою, потерпілий у кримінальному провадженні має бути встановлений або залучений у порядку ч. 2 ст. 55 КК України. Відсутність у особи процесуального статусу потерпілого унеможливлює надання ним згоди.

2. У тексті документа має бути вказано номер кримінального провадження у ЄРДР, правову кваліфікацію та стислий виклад обставин, що дозволяє ідентифікувати надану згоду у випадку наявності декількох потерпілих від різних злочинів у межах одного провадження.

3. Документ має містити чітко виражене формулювання про те, що потерпілий надає саме згоду на укладення угоди про визнання винуватості між прокурором і підозрюваним/обвинуваченим. З метою уникнення хибних

тлумачень, доречно уникати інших формулювань, як наприклад «потерпілий не заперечує проти укладення угоди…» або «потерпілий вважає за можливе укладення угоди…», оскільки ст. 469 КПК України передбачає лише «згоду», а не інший спосіб волевиявлення.

4. У письмовій згоді має бути зазначено повне ім’я підозрюваного/обвинуваченого, з ким прокурор планує укласти угоду.

5. Доречним є зазначення виду покарання, яке сторони планують узгодити в межах угоди. Зокрема, потерпілий має бути поінформований принаймні про те, чи планує прокурор узгоджувати звільнення від відбування покарання з випробовуванням на підставі ст. 75 КК України. Наявність цих відомостей доводить достатній рівень обізнаності потерпілого про обставини справи та правові наслідки укладення угоди.

6. З аналогічних мотивів не зайвим буде включення до тексту згоди відомостей про те, чи бажає потерпілий подавати цивільний позов.

7. Як і будь-який документ, згода має містити дату складення, ім’я особи, що її надає, та підпис [311].

На думку С. І. Марка та С. І. Паславського, чинний КПК України містить суттєву прогалину, яка, на їхню думку, ставить під загрозу дотримання прав та свобод громадян, а також перешкоджає встановленню об’єктивної істини у справі. Ця проблема полягає в тому, що укладення угоди про визнання винуватості може зініціюватися в будь-який момент після повідомлення особі про підозру до виходу суду до нарадчої кімнати для ухвалення вироку. Наділення прокурора такими повноваженнями, коли останній має право запропонувати особі укласти угоду про визнання винуватості відразу після повідомлення їй про підозру, є відвертим порушенням презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини. У найзагальнішому вигляді правило презумпції невинуватості означає, що особа може бути визнана винуватою у вчиненні злочину і покарана лише за умови, що її вина буде доведена в передбаченому законом порядку і встановлена обвинувальним вироком суду. Повідомлення особі про підозру,

складання слідчим і затвердження прокурором обвинувального акта на стадії досудового розслідування, розгляд справи у підготовчому провадженні не вирішують наперед визнання його винуватим у вчиненні злочину. Вирішення цієї проблеми вчені вбачають у доповненні чинного КПК України нормою, яка б дозволяла сторонам кримінального провадження ініціювати укладення угоди про визнання винуватості після повідомлення стороні захисту про завершення досудового розслідування, а не з моменту повідомлення особі про підозру [255, с. 383−289].

Однак, на нашу думку, запропонована процедура зводить нанівець можливість зменшення бюджетних витрат, економію процесуального часу, спрощення досудового розслідування тощо, що може призвести до того, що угода про визнання винуватості не буде укладена взагалі, так як стане прокурору не зовсім вигідною. Очевидним є і те, що підозрюваний у випадку можливого укладення угоди про визнання винуватості вину свою визнає, він може не заперечувати факт вчинення ним кримінального правопорушення ще з самого початку розслідування. Також не варто забувати про обов'язкову участь захисника у провадженні з моменту ініціювання такої угоди, чого вимагає п. 9 ч. 2 ст. 52 КПК України, у зв'язку з чим навряд чи можливо укласти угоду про визнання винуватості всупереч інтересам підозрюваного.

Як відзначає ЄСПЛ у справі «Натцвлішвілі та Тогонідзе проти Грузії», функціонування системи угод про визнання провини не може і не повинне розглядатися окремо від функціонування всієї системи кримінального правосуддя. Поєднання декількох факторів – дуже високі рівні обвинувальних вироків, політика суворих покарань і низька суспільна довіра до системи відправлення правосуддя – цілком може вплинути на те, що обвинувачені визнаватимуть себе винними, навіть якщо вони невинні, що призведе до спотворення правосуддя. Важливо мати на увазі, що погоджуючись визнати провину, обвинувачений відмовляється від низки прав, у тому числі права давати показання і права на судовий розгляд. Комісар відзначає, що хоча в законодавстві, можливо, і передбачені гарантії,

їх реалізація на практиці піддається критиці. Судді повинні здійснювати належний контроль за угодами про визнання провини і стежити за тим, щоб ці гарантії повністю реалізовувалися на практиці. Комісар також занепокоєний дуже обмеженою роллю, яку сторона захисту відіграє в переговорах щодо угоди про визнання провини. Дуже важливо, щоб визнання обвинуваченим своєї провини завжди було добровільним і без будь-якого неналежного тиску. Для цього система додатково потребує розробки об'єктивних стандартів переговорів між стороною захисту та прокурором, зокрема більш чіткого визначення поняття «співпраця зі слідством», а також чітких критеріїв визначення розміру штрафів, що призначаються підсудним [369].

Згідно зі ч. 6 ст. 474 КПК України суд зобов'язаний переконатися у судовому засіданні, що укладення угоди сторонами є добровільним, тобто не є наслідком застосування насилля, примусу, погроз або наслідком обіцянок чи дії будь-яких інших обставин, ніж ті, що передбачені в угоді. Для з'ясування добровільності укладення угоди у разі необхідності суд має право витребовувати документи, у тому числі скарги підозрюваного чи обвинуваченого, подані ним під час кримінального провадження, та рішення за наслідками їх розгляду, а також викликати в судове засідання осіб та опитувати їх.

Відповідно до ч. 7 цієї статті суд перевіряє угоду на відповідність вимогам цього КПК та/або закону. Суд відмовляє в затвердженні угоди, якщо:

1) умови угоди суперечать вимогам цього Кодексу та/або закону, в тому числі допущена неправильна правова кваліфікація кримінального правопорушення, яке є більш тяжким ніж те, щодо якого передбачена можливість укладення угоди;

2) умови угоди не відповідають інтересам суспільства;

3) умови угоди порушують права, свободи чи інтереси сторін або інших осіб;

4) існують обґрунтовані підстави вважати, що укладення угоди не було добровільним, або сторони не примирилися;

5) очевидна неможливість виконання обвинуваченим взятих на себе за угодою зобов'язань;

6) відсутні фактичні підстави для визнання винуватості.

У такому разі досудове розслідування або судове провадження продовжуються у загальному порядку.

Відповідно до ч. 1 ст. 475 КПК України, якщо суд переконається, що угода може бути затверджена, він ухвалює вирок, яким затверджує угоду і призначає узгоджену сторонами міру покарання [205].

Насамперед варто відзначити, що більшість угод про визнання винуватості ініціюються та підписуються на досудовій стадії; укладення угоди саме на такій стадії дозволяє реалізувати основну мету цього процесуального інституту – заощадження процесуального часу та коштів, а також зменшення навантаження на працівників правоохоронних органів і суду [176, с. 13].

Водночас матеріали проваджень свідчать про те, що досудове розслідування, незважаючи на формальний склад вчинених кримінальних правопорушень і визнання вини підозрюваним (обвинуваченим), проводиться у повному обсязі, при цьому задіяний увесь спектр розшукових і слідчих дій, як наслідок, процесуальні строки не скорочуються, а угода ж фактично стосується лише міри покарання [474].

Проаналізувавши зміст ст. ст. 471, 472 КПК України, можна визначити, що при укладанні угод про примирення та визнання винуватості в обох випадках суб'єкти їх укладення визначають правову кваліфікацію вчиненого кримінального правопорушення, за яке підозрюваний чи обвинувачений буде нести відповідальність. У цьому аспекті необхідно вказати на відповідальність, яку покладено на суд кримінальним процесуальним законом, оскільки саме обов'язком суду є встановлення відповідності правової кваліфікації правопорушення викладеним в угоді фактичним

обставинам вчинення кримінального правопорушення. Наявна загроза того, що прокурор або потерпілий, з одного боку, та підозрюваний/обвинувачений – з іншого, досягнувши угоди про визнання винуватості або примирення, не позбавлені можливості викласти в тексті угоди обставини кримінального правопорушення, зазначивши при цьому зовсім іншу правову кваліфікацію вчиненого правопорушення з метою досягнення можливості укладення такої угоди. Отже, під час здійснення судового розгляду відповідної угоди судам потрібно ретельно перевіряти правову кваліфікацію вчиненого правопорушення, відображену в угоді, з метою недопущення зловживання використання сторонами процесу даного інституту угод у кримінальному провадженні.

Так, ухвалою Солонянського районного суду Дніпропетровської області від 9 квітня 2013 р. по справі № 192/584/8713-к, провадження № 1-кп/192/42/13, було відмовлено в затвердженні угоди про визнання винуватості, укладеної між старшим прокурором прокуратури Дніпропетровської області та обвинуваченою ОСОБА_1. Підставою відмови в затвердженні угоди стало встановлення в ході судового розгляду суперечності стосовно правової кваліфікації вчиненого правопорушення, оскільки в угоді про визнання винуватості було зазначено, що ОСОБА_1 підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 366 КК України, що виразилося у видачі службовою особою завідомо неправдивих документів та внесенні до них завідомо неправдивих відомостей, тоді як у мотивувальній частині обвинувального акта вказано, що дії ОСОБА_1 виразилися у складанні завідомо неправдивих офіційних документів [105, с. 34].

Рішенням кваліфікаційної дисциплінарної комісії прокурорів № 511дп-18 від 21 листопада 2018 р. було накладено дисциплінарне стягнення на прокурора відділу нагляду за додержанням законів територіальними органами поліції при провадженні досудового розслідування та

підтриманням державного обвинувачення управління нагляду у кримінальному провадженні прокуратури Вінницької області Іщука М.Ю.

Комісією було встановлено, що під час судового розгляду кримінального провадження № ___ Іщук М.Ю. 27 лютого 2018 р. уклав угоду про визнання винуватості з ОСОБА-2, не врахувавши ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання, щодо наявності підстав для її укладення і призначення міри покарання; проєкт угоди про визнання винуватості не узгоджено з керівником прокуратури області та не приєднано до матеріалів наглядового провадження. Іщук М. Ю. орієнтував суд на затвердження угоди, яка не відповідає вимогам закону, та на постановлення незаконного вироку в результаті неправильного застосування закону України про кримінальну відповідальність.

Як наслідок, ці дії Іщука М. Ю. зумовили непризначення судом ОСОБА-2 реальної міри покарання у виді позбавлення волі, незастосування стосовно останнього конфіскації майна та спеціальної конфіскації [347].

Окрім того, в частині, що стосується правової кваліфікації вчиненого обвинуваченим діяння, може бути допущена неправильна правова кваліфікація кримінального правопорушення, не лише яке є більш тяжким ніж те, щодо якого передбачена можливість укладення угоди, а й більш м'яким у непередбачених законом випадках.

Так, вироком Бродівського районного суду Львівської області від 09 листопада 2017 р. затверджено угоду про визнання винуватості, укладену 09 жовтня 2017 р. між начальником Бродівського відділу Радехівської місцевої прокуратури та О. Цим вироком О. визнано винуватим у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 309 КК України, та призначено йому узгоджене сторонами покарання у виді штрафу в розмірі п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, що становить 850 грн. А також, згідно з другим пунктом резолютивної частини, О. звільнено від кримінальної відповідальності на підставі ст. 2 Закону України «Про

амністію у 2016 році», а кримінальне провадження закрито. Нагадаємо, що Законом України «Про внесення змін до Закону України від 02 червня 2011 року № 3465-VI «Про застосування амністії в Україні» та інших законодавчих актів» до ст. ст. 44, 86 Кримінального кодексу України були внесені відповідні зміни, відповідно до яких можливість звільнення особи від кримінальної відповідальності внаслідок застосування до неї Закону України про амністію, виключається.

Прокурор, керуючись п. 2 ч. 4 ст. 394 КПК України, оскаржив дане судове рішення до суду апеляційної інстанції з підстав, що місцевий суд фактично призначив обвинуваченому менш суворе покарання, ніж узгоджене сторонами угоди. Своєю чергою, Апеляційний суд ухвалою закрив апеляційне провадження за апеляційною скаргою прокурора на вказаний вирок суду першої інстанції.

Зазначена ухвала суду апеляційної інстанції стала предметом касаційного оскарження прокурором.

Аналізуючи матеріали провадження та відповідні норми права колегія суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду ВС з доводами касаційної скарги частково погодилася і вказала, що за загальним правилом, у випадку наявності підстав для звільнення від кримінальної відповідальності, з огляду на те, що інститут угод у кримінальному провадженні, як і інститут призначення покарання, у тому числі з урахуванням його особливостей, у випадку затвердження угоди (ч. 5 ст. 65 КК України) жодним чином (як в матеріальному, так і в процесуальному аспектах) не кореспондуються з інститутом звільнення від кримінальної відповідальності, є взаємовиключними та потребують розмежування, суд має згідно з п. 3 ч. 7 ст. 474 КПК України відмовити у затвердженні угоди та звільнити особу від кримінальної відповідальності. У цьому аспекті також варто зважати на змістовне навантаження ч. 3 ст. 314 КПК України, яка, передбачаючи відокремлений перелік судових рішень, які суд може прийняти у підготовчому судовому засіданні (окремі з яких по своїй суті є

завершальними для судового провадження у суді першої інстанції – затвердження угоди вироком суду (п. 1 ч. 3) та закриття провадження у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності ухвалою суду (п. 2 ч. 3) та спричиняють різні правові наслідки), визначає межі розсуду суду в обсязі наведених в ній процесуальних можливостей. Підміна одного рішення іншим не допускається.

Крім того, відповідно до ст. 472 КПК України «узгоджене покарання та звільнення від його відбування з випробуванням (якщо такі домовленості мали місце та сторони дійшли згоди)» є, окрім іншого, обов'язковими складовими змісту угоди, яке, у випадку затвердження останньої, згідно з закріпленою у ст. 475 КПК України імперативною вимогою через використання у нормі словосполучення «призначає узгоджену сторонами міру покарання», має бути призначене судом. Вжите ж у п. 2 ч. 4 ст. 394 КПК України формулювання «призначення судом покарання, менш суворого, ніж узгоджене сторонами угоди», як підстави для оскарження прокурором вироку на підставі угоди про визнання винуватості, свідчить, що дана норма кореспондує зі ст. 475 КПК України, і є гарантією її реалізації.

Ураховуючи викладене вище, оскільки суд ухвалив вирок на підставі угоди про визнання винуватості, який за своїм змістом є обвинувальним (ст. 373 КПК України), вказав про призначення узгодженої сторонами міри покарання, одночасно звільнивши особу від кримінальної відповідальності, чим знівелював та, відповідно, не реалізував укладену угоду як таку (за своїм змістом укладення угоди між сторонами свідчить про узгодження умов відповідальності, виконання яких при її затвердженні судом є обов'язковими для сторін і тягне певні правові наслідки в разі їх невиконання), тобто прийняв рішення, яке не передбачене КПК України [329]. Такі випадки у практичній діяльності непоодинокі [442, с. 148].

Варто звертати увагу на те, що домовленості сторін угоди при узгодженні покарання не мають виходити за межі загальних і спеціальних засад призначення покарання, встановлених законом України про

кримінальну відповідальність. Зокрема, сторони мають узгоджувати покарання, враховуючи:

– положення пунктів 1−2 ч. 1 ст. 65 КК України, тобто 1) у межах, встановлених санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК України, що передбачає відповідальність за вчинений злочин, за винятком випадків, передбачених ч. 2 ст. 53 КК України, та 2) відповідно до положень Загальної частини КК України. Зокрема, у випадку, коли в санкції статті (санкції частини статті), що передбачає відповідальність за вчинений злочин, не встановлено мінімальної межі покарання, сторони мають виходити з положень розділу X Загальної частини КК України;

– ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання (п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України). За наявності кількох обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину, з урахуванням особи винного сторони угоди з огляду на положення ст. ст. 65, 75 КК України мають право, використовуючи положення ст. 69 КК України, узгоджувати: а) основне покарання, нижче від найнижчої межі, встановленої у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України, або б) інше основне покарання, більш м'який його вид, не зазначений у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України за цей злочин; в) не визначати додаткове покарання, передбачене у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України як обов'язкове, за винятком випадків, встановлених ч. 2 ст. 69 КК України [336].

Також підтримуємо думку І. А. Тітка з приводу того, що істотним недоліком не лише з позиції конструювання тексту кримінального процесуального закону, а й з погляду дієвості практичного застосування КПК України у частині забезпечення приватних інтересів учасників кримінального провадження є прогальність ст. 42 КПК України, яка встановлює загальний перелік процесуальних прав підозрюваного, обвинуваченого, але не містить

вказівки на право укласти (ініціювати) угоду про примирення або про визнання винуватості [453, с. 21].

Підозрюваний (обвинувачений) таке право має і воно є досить важливим як для нього, так і для інших учасників кримінального провадження. Пропонуємо частину 3 статті 42 КПК України доповнити пунктом 19 та викласти його у наступній редакції: *«укласти угоду про визнання винуватості та про примирення з потерпілим у передбачених законом випадках».*

У судовій практиці мають місце проблемні питання в частині викладення в угоді про визнання винуватості обов'язків підозрюваного чи обвинуваченого щодо співпраці у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою (якщо відповідні домовленості мали місце), що передбачено приписами ч. 1 ст. 472 КПК України.

Так, за змістом закону, підозрюваний (обвинувачений) має вказати конкретні дії, які він готовий зробити з метою сприяння стороні обвинувачення в розкритті та розслідуванні злочину, викритті та кримінальному переслідуванні інших співучасників злочину, розшуку майна, отриманого в результаті злочину.

Тому відсутність конкретизації сутності таких зобов'язань з використанням лише загальних формулювань унеможливлює суд пересвідчитись у реальності та можливості їх виконання, у зв'язку з чим, з огляду на передбачені ст. 476 КПК України наслідки невиконання угоди, такий виклад є неприпустимим.

Разом з тим суди залишають такі вимоги закону поза увагою.

Наприклад, вироком одного з районних судів Полтавської області від 30 червня 2015 р. затверджена угода про визнання винуватості між прокурором та обвинуваченим гр. Р.

Останній, згідно з вироком, визнаний винуватим у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 310 КК України (незаконне вирощування снотворного

маку) з призначенням покарання – штрафу в розмірі 100 неоподаткованих мінімумів доходів громадян, тобто 1700 грн.

У тексті угоди обов'язки гр. Р. щодо співпраці у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою, викладені так: обвинувачений «зобов'язується сприяти розслідуванню кримінального провадження у з'ясуванні всіх обставин вчиненого правопорушення, виявлення та припинення інших відомих подібних правопорушень».

Таке формулювання зобов'язань суперечить наведеним вимогам закону. Крім того, на нашу думку, також не може бути укладена угода, якщо сприяння підозрюваного слідству полягало лише у повідомленні відомостей про його власну участь у злочинній діяльності.

Також варто зазначити, що в угодах про визнання винуватості обов'язки підозрюваного чи обвинуваченого щодо співпраці у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою (якщо відповідні домовленості мали місце), фактично формулюються як обов'язок підозрюваного чи обвинуваченого беззаперечно визнати себе винуватим у суді, що не повною мірою відповідає цілям таких угод.

Необхідно наголосити на наступному: укладення угоди у кримінальному провадженні щодо особливо тяжких злочинів можливе лише за наявності сукупності таких обов'язкових умов:

а) вчинено особливо тяжкий злочин, який згідно з ч. 5 ст. 216 КПК України віднесено до підслідності Національного антикорупційного бюро України;

б) підозрюваний чи обвинувачений у такому злочині попередньо (до укладення угоди про визнання винуватості) викрив іншу особу у вчиненні злочину, який віднесено до підслідності Національного антикорупційного бюро України (незалежно від ступеня тяжкості вчиненого останнім діяння та в межах якого кримінального провадження здійснюється досудове розслідування);

в) інформація про вчинення злочину особою, яку викрито підозрюваним/обвинуваченим, підтверджується доказами.

За відсутності хоча б однієї з цих умов суд має відмовити у затвердженні угоди про визнання винуватості у кримінальному провадженні щодо особливо тяжких злочинів [472].

Дещо відрізняються між собою думки науковців і практиків, а також позиції законодавця, щодо процедури примирення потерпілого з підозрюваним (обвинуваченим). На практиці також нерідко мають місце неправильне трактування та застосування вимог кримінального процесуального законодавства щодо укладення угоди про примирення.

Щодо відсутності єдиної судової практики, однакових підходів до розуміння інституту угод у кримінальних провадженнях, свідчать полярні позиції Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ та Верховного Суду України [22, с. 12].

Зокрема, 22 січня 2014 р. ВВСУ в узагальненні судової практики здійснення кримінального провадження на підставі угод зазначив, що «у кримінальних правопорушеннях, де основним безпосереднім об’єктом виступають публічні інтереси (зокрема, немайнові), а спричинена конкретним фізичним чи юридичним особам шкода є лише проявом посягання на основний об’єкт, укладення угоди про примирення не допускається. Винятком з цього правила є кримінальне провадження, що здійснюється у формі приватного обвинувачення». Суд наголосив, що правильність вищенаведеної тези підтверджують члени Науково-консультативної ради ВССУ та судова практика і як правильний приклад навів рішення Тернопільського міськрайонного суду, який відмовив у затвердженні угоди про примирення між потерпілими Ш., С., М., Л. і підозрюваним Д. у кримінальному провадженні щодо обвинувачення останнього у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 296 КК України, оскільки в даному випадку внаслідок протиправних дій обвинуваченого було завдано шкоду не тільки особистим інтересам

потерпілих, але й грубо порушено громадський порядок. У зв'язку з цим, враховуючи тяжкість і суспільну небезпечність злочину, в якому обвинувачується Д., суд дійшов висновку, що умови укладеної угоди про примирення між потерпілими і обвинуваченим не відповідають вимогам КПК, КК України та інтересам суспільства (ухвала Тернопільського міськрайонного суду від 20 травня 2013 р.) [474].

Далі Пленум ВССУ у п. 19 постанови № 13 від 11 грудня 2015 р. «Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод» зобов'язав суди окрім іншого враховувати, що у кримінальних правопорушеннях, де основним безпосереднім об'єктом виступають публічні інтереси (зокрема, немайнові), а спричинена конкретним фізичним чи юридичним особам шкода є лише проявом посягання на основний об'єкт, укладення угоди про примирення не допускається. Зокрема, затвердження таких угод не допускається у справах про злочини, передбачені розділом I «Злочини проти основ національної безпеки України»; розділом VII «Злочини у сфері господарської діяльності»; розділом VIII «Злочини проти довкілля»; розділом IX «Злочини проти громадської безпеки»; розділом XI «Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту», розділом XII «Злочини проти громадського порядку та моральності»; розділом XIII «Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення» та деякими іншими розділами Особливої частини КК. Водночас у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення в разі вчинення означених кримінальних правопорушень угода про примирення може бути укладена [336].

Саме такими роз'ясненнями та вказівками і керувалися місцеві та апеляційні суди при ухваленні вироків із затвердженням угод про примирення.

Однак у провадженні про порушення Правил безпеки дорожнього руху та спричинення тілесних ушкоджень середньої тяжкості (ч. 1 ст. 286 КК

України) Краматорським міським судом Донецької області 16 квітня 2015 р. було затверджено угоду про примирення. Апеляційний суд Донецької області ухвалою від 16 липня 2015 р. зазначений вирок залишив без змін. Касаційний суд – колегія суддів судової палати у кримінальних справах ВССУ – ухвалою від 8 грудня 2015 р. касаційне провадження за касаційною скаргою прокурора закрив.

Рішення ВССУ було оскаржено заступником Генерального прокурора України до Верховного Суду України у зв'язку з тим, що зазначений вирок Краматорського міського суду є незаконним з огляду на роз'яснення, які містяться у п. 19 постанови Пленуму ВВСУ від 11 грудня 2015 р. № 13.

Однак ВСУ, переглянувши справу за цією скаргою, у постанові № 5-27кс16 від 31 березня 2016 р. наголосив, що «особливого значення слід надавати існуванню в інституті примирення конкуренції принципів публічності та диспозитивності, яка визначає пріоритети публічного і приватного інтересів та їх взаємозв'язок. Отже, Суд вважає, що для встановлення співвідношення публічних і приватних пріоритетів в інституті примирення сторін визначальною є категорія «інтерес». Суд, дослідивши природу і нормативний зміст категорії «інтерес», наголосив, що саме інтерес є важливим інструментом у діяльності суб'єктів кримінально-правових відносин. Інтерес у кримінальному процесі виступає як спонукальна сила, що приводить у рух усю систему судочинства. Відсутність конкретного інтересу або наявність іншого може зупинити або відповідним чином змінити динаміку кримінального процесу. Спонукальна сила формується певними потребами, до задоволення яких і прагне носій інтересу, а саме: особа, держава, суспільство.

Суд підкреслив, що під час примирення сторін у кримінальному судочинстві кожна зі сторін кримінально-правового конфлікту переслідує свої інтереси. Для потерпілого – це відновлення порушених прав шляхом відшкодування заподіяної злочином шкоди, для захисту якої він у кримінальному процесі наділений відповідними правами. Для

обвинуваченого (підозрюваного) – це уникнення кримінальної відповідальності або призначення мінімального покарання. Держава, своєю чергою, будучи носієм публічного інтересу, регулює суспільні відносини, які є предметом кримінального процесуального права.

Суд нагадав, що під час вирішення кримінально-правових конфліктів Європейський суд з прав людини зобов'язує національні суди дотримуватись балансу між приватними і публічними інтересами.

Угода про примирення, на думку Суду, являє собою ключовий інструмент узгодження інтересів учасників кримінально-правового конфлікту та забезпечення їх балансу. Адже сторони шляхом компромісних і взаємовигідних рішень між собою адаптують норму права про примирення щодо конкретного (їх) випадку, чим задовольняють свої інтереси, а в результаті й суспільні (публічні) інтереси.

У цьому зв'язку Суд підкреслив, що з прийняттям нового КПК України засада диспозитивності розширила свій вплив на значну категорію кримінальних проваджень і, насамперед, на кримінальні провадження щодо злочинів невеликої тяжкості (ст. 474 цього Кодексу), серед яких виокремлюється кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 286 КК України, – так званий двооб'єктний злочин. Така зміна вектора державної політики, на думку Суду, має підняти на новий рівень і практику реалізації приватних інтересів у кримінальному судочинстві» [335].

Верховним Судом було зроблено висновок, що «зміст цієї угоди ніскільки не суперечить інтересам суспільства; у ній повною мірою забезпечено баланс інтересів учасників примирення для цілей норм частини третьої статті 469 і пункту 7 статті 474 КПК України» та у задоволенні скарги заступника Генерального прокурора відмовлено.

Більше того, в окремій думці судді Верховного Суду України Б. М. Пошви у категоричній формі підкреслено про те, що роз'яснення, яке міститься у п. 19 постанови Пленуму ВССУ від 11 грудня 2015 р. № 13 «Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод»,

має рекомендаційний характер, дано без урахування пріоритету норм міжнародних договорів, які регулюють подібні правовідносини та є частиною національного законодавства. Передбачення законодавцем у ст. 469 КПК України права укладати угоди про примирення у випадку вчинення злочину середньої тяжкості, зокрема, за ч. 1 ст. 286 КК України, вичерпує будь-які сумніви про те, що така угода є законною. Навпаки, положення «пункту 19 постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 11 грудня 2015 р. № 13 «Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод» про те, що у кримінальних правопорушеннях, де основним безпосереднім об’єктом виступають публічні інтереси (зокрема, немайнові), а спричинена конкретним фізичним чи юридичним особам шкода є лише проявом посягання на основний об’єкт, укладення угоди про примирення не допускається» є не тільки незаконним і неправильним, але й таким, що суперечить практиці Суду [22, с. 18; 288].

Здавалося б Верховний Суд України остаточно поставив крапку з приводу того, як правильно розуміти норми закону у кримінальних провадженнях про вчинення так званих двооб’єктних злочинів та чи не суперечить це суспільним інтересам. Однак і надалі мають місце неоднакові трактування як положень глави 35 КПК України, так і роз’яснень вищих судових інстанцій.

Так, вироком Оболонського районного суду м. Києва від 26 вересня 2017 р. затверджено угоду про примирення, укладену 30 серпня 2017 р. між потерпілим ОСОБА_3 та обвинуваченим ОСОБА_2. ОСОБА_2 визнано винуватим у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 345 КК України, і призначено йому узгоджене сторонами покарання у виді позбавлення волі на строк 3 роки.

При цьому прокурор у підготовчому судовому засіданні просив затвердити угоду про примирення між ОСОБА_3 та ОСОБА_2 як таку, що повною мірою відповідає вимогам КПК України.

Тобто, на момент ухвалення вироку на підставі угоди між потерпілим та обвинуваченим суд першої інстанції обґрунтовано керувався положеннями ст. ст. 55, 469, 473 КПК України та ухвалив рішення, яке відповідає цим вимогам закону.

Однак згодом прокурор оскаржив вирок в апеляційному порядку у зв'язку з істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону. Апеляційним судом м. Києва від 06 грудня 2017 р. вирок суду залишено без змін.

26 вересня 2017 р. прокурором до ВСУ було подано касаційну скаргу на вирок Оболонського районного суду м. Києва від 26 вересня 2017 р. та на ухвалу Апеляційного суду м. Києва від 06 грудня 2017 р.

Верховний Суд колегією суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду щодо того, чи можна укладати угоди про примирення між потерпілим та обвинуваченим щодо двооб'єктних (багатооб'єктних) злочинів, дійшов висновків, що суд має не тільки керуватися вимогами ст.ст. 468, 469, 474 КПК України, а й встановити, чи не суперечить зміст такої угоди інтересам суспільства та чи забезпечено баланс інтересів сторін угоди про примирення.

Суд постановив касаційну скаргу прокурора залишити без задоволення, а вирок Оболонського районного суду м. Києва та ухвалу Апеляційного суду м. Києва щодо ОСОБА_2 – без зміни [326].

На нашу думку, неоднакове трактування понять «інтерес» потерпілого та підозрюваного, обвинуваченого та «суспільні інтереси» і далі будуть мати місце у судовій практиці, оскільки вони є доволі оціночними, тому, як видається, положення, що стосуються двооб'єктних (багатооб'єктних) злочинів потрібно врегулювати більш детально.

Згідно зі ст. ст. 468, 469 КПК України угода про примирення може бути укладена між потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим, вони ж можуть бути ініціаторами такої угоди. Не дивлячись на простоту та чіткість такої вимоги законодавця, трапляються випадки її недотримання.

Для прикладу, згідно з ч. 4 ст. 58 КПК України представник користується процесуальними правами потерпілого, інтереси якого він представляє, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо потерпілим і не може бути доручена представнику. До таких прав належить і право примиритися з підозрюваним, обвинуваченим та укласти угоду про примирення, а тому неправильною є практика затвердження угод з особами, які такими правами не наділені. Так, вироком Подільського районного суду м. Києва від 14 листопада 2013 р. (справа № 758/13946/13-к) затверджено угоду про примирення між обвинуваченим С. та потерпілим С., який, за даними кримінального провадження, є фізичною особою – підприємцем. При цьому всупереч положенням ч. 4 ст. 58 КПК України угоду про примирення укладено та підписано не потерпілим, а представником потерпілого О. Поряд з цим документи, які б підтверджували повноваження О. як представника потерпілого, до матеріалів судового провадження не приєднано.

Вироком Дніпровського районного суду м. Києва від 20 листопада 2013 р. (справа № 755/28224/13-к) затверджено угоду про примирення, укладену між потерпілим ТОВ «Пул енд Беа Україна» в особі К. та обвинуваченим В. При цьому документи, які б підтверджували повноваження К. як представника юридичної особи, до матеріалів судового провадження не приєднано. Відсутні дані про належну перевірку таких повноважень як в журналі судового засідання, так і на технічному носії інформації. Варто зазначити, що на приєднаному до матеріалів вказаного провадження носії інформації взагалі відсутня фонограма перебігу підготовчого судового засідання, в якому вирішувалось питання про затвердження угоди.

Документи, які б підтверджували повноваження представника юридичної особи, до матеріалів судового провадження не було приєднано також у справі № 753/13154/13-к, яка була розглянута з ухваленням вироку Дарницьким районним судом м. Києва від 13 серпня 2013 р. [473].

Ініціатива укладення угоди про примирення відповідно до вимог ч. 1 ст. 469 КПК України має походити тільки від потерпілого або підозрюваного чи обвинуваченого. Лише після того, як потерпілий або підозрюваний чи обвинувачений виявили бажання примиритися з протилежною стороною, оскільки саме факт примирення є підставою для укладення угоди про примирення, до процедури примирення можуть залучатися інші особи, зокрема представники медіаційних центрів, особи, які мають певний авторитет для учасників процедури. Варто зазначити, що слідчий, прокурор зобов'язані згідно з ч. 7 цієї статті лише проінформувати підозрюваного та потерпілого про їхнє право на примирення (суддя, відповідно, під час судового провадження обвинуваченого та потерпілого), роз'яснити механізм його реалізації та в жодному разі не чинити перешкод в укладенні угоди, не ініціювати її укладення та не вести перемовин (проводити домовленості) щодо її змісту.

Визначитися ж з тим, хто був ініціатором укладення угоди, за матеріалами кримінального провадження вкрай складно, оскільки до матеріалів провадження долучається оригінал угоди із зазначенням того, що між потерпілим і підозрюваним укладено угоду про примирення. Лише під час допиту у ході підготовчого судового засідання можна встановити ініціатора, переконавшись таким чином, що вимоги ч. 1 ст. 469 КПК України дотримано [473].

Водночас нерідко ініціаторами угоди про примирення виступають слідчий або прокурор, що демонструється судовою практикою. Так, перевіряючи угоду про примирення на відповідність її вимогам КПК та КК України, Менський районний суд Чернігівської області від 12 березня 2013 р. у справі № 738/308/13-к встановив, що угоду укладено з ініціативи слідчого, тобто особи, яка не може бути її ініціатором. З огляду на сумніви щодо відповідності угоди фактичним обставинам та за наявності обґрунтованих підстав вважати, що укладення угоди не було добровільним, суд цілком виправдано постановив ухвалу про відмову у затвердженні угоди про

примирення (ухвала Менського районного суду Чернігівської області від 12 березня 2013 р. у справі № 738/308/13-к) [486].

Ухвалою Солом'янського районного суду м. Києва від 29 серпня 2013 р. відмовлено в затвердженні угоди про примирення між представником потерпілого Ц. та обвинуваченим Т. Відмовляючи у затвердженні угоди про примирення, суд вказав, що угода містить повне копіювання тексту обвинувального акта, що дало суду підстави сумніватися в тому, що її укладання було ініційовано відповідно до вимог ч. 1 ст. 469 КПК України. Згідно з поясненнями обвинуваченого текст угоди був складений слідчим, і ним угоду підписано у відсутність представника потерпілого. Крім того, за твердженнями представника потерпілого ТОВ «Спецбудмоноліт» та обвинуваченого, зазначене у тексті угоди покарання ними не узгоджувалось (справа № 1-кп/760/571/2013).

Сумніви щодо дотримання слідчим і прокурором зазначених вище положень процесуального закону, а також щодо належності перевірки (з'ясування) судом, хто саме був ініціатором укладення угоди про примирення, викликає і встановлена в окремих випадках під час безпосереднього вивчення матеріалів кримінальних проваджень неабияка схожість укладених угод. Наприклад, значна частина досліджених матеріалів кримінальних проваджень Києво-Святошинського районного суду м. Києва, містить, крім іншого, тотожні формулювання на зразок «Сторони досягли миру про остаточне вирішення кримінально-правового конфлікту», «Сторони підтверджують зміну свого внутрішнього психологічного ставлення до злочину і один одного» (справи № 369/2831/13-к, № 369/2750/13-к, № 369/2750/13-к, № 1 кп/369/260/13, № 1 кп/369/126/13, № 1 кп/369/65/13, № 1 кп/369/121/13, № 1 кп/369/292/13, № 1 кп/369/200/13, № 1 кп/ 369/202/13). У матеріалах кримінальних проваджень Деснянського районного суду м. Києва у значній кількості випадків вжито слово «договір», а сама угода за змістом нагадує позовну заяву, формулювання також тотожні у

справах № 754/13029/13-к, № 754/12799/13-к, № 754/15968/13-к, № 754/15072/13-к [473].

На нашу думку, з метою уникнення таких порушень в угоді про примирення (ст. 471 КПК України), окрім сторін та інших необхідних даних, доцільно вказувати також й ініціаторів укладення такої угоди, що сприятиме більш ефективному дотриманню вимог кримінального процесуального закону. Пропонується вказану статтю викласти у наступній редакції: *«1. В угоді про примирення вказуються її сторони, хто був ініціатором укладення угоди, формулювання підозри чи обвинувачення… далі по тексту».*

Таку думку підтримують і 84,2 % опитаних нами слідчих НП, 62,3 % – прокурорів та 40 % адвокатів (Додатки Б, В, Г).

На підставі викладеного можна зробити висновок, що інститут досягнення угоди у кримінальному провадженні є дієвим та ефективним засобом досягнення компромісу та механізмом реалізації права на компроміс у кримінальному провадженні для потерпілої особи, підозрюваного (обвинуваченого), а також держави. Водночас чимало положень КПК України потребують подальшого осмислення та вдосконалення.

3.4 Імплементація інституту медіації у кримінальне судочинство як одного з перспективних напрямів реалізації права на компроміс сторонами кримінально-правового конфлікту

Інститут медіації останнім часом є доволі актуальною темою для обговорення в українських правових колах. Технології альтернативного врегулювання спорів усе частіше опиняються в центрі уваги як науковців, так і практиків. Незважаючи на те, що Україна перебуває лише на етапі формування вітчизняної моделі відновного правосуддя, ідеї впровадження цього інституту в систему законодавства підтримує широке коло спеціалістів. Такий інтерес відповідає прагненням України інтегруватися до

Європейського Союзу й адаптувати своє законодавство до європейського [535, с. 3].

На монографічному рівні питання медіації досліджували вітчизняні та зарубіжні вчені А. А. Арутюнян, Х. Бесемер, С. В. Бобровник, Р. О. Гаврилюк, І. М. Городиський, Т. С. Кисельова, Н. М. Ковалко, Д В. Костя, Н. М. Крестовська, Н. А. Мазаракі, Ю. І. Микитин, Ю. Г. Орзіх, І. В. Паризький, Ц. А. Шамлікашвілі, І. Г. Ясиновський та інші вчені. З'явилося чимало наукових публікацій в юридичних виданнях з цього питання.

У чому ж секрет такого стрімкого поширення ідей відновного правосуддя і, зокрема, застосування медіації, у всьому світі? Медіація має дуже довгу історію. Вона існувала ще тоді, коли не існувало тюрем і у деяких спільнотах прийнята як єдиний засіб розв'язання конфліктів між сторонами. Найважливішою перевагою цього способу розв'язання конфліктів є те, що обидві сторони мають можливість висловити не тільки свої очікування, але й почуття та переживання. Тут ніхто не засуджується і ніщо не нав'язується згори. Прийняття кожного рішення вимагає згоди обох сторін. Господарями медіаційного процесу є, відповідно, самі сторони.

Медіація (англ. Mediation– посередництво) – вид альтернативного врегулювання спорів, метод вирішення спорів із залученням посередника (медіатора), який допомагає сторонам конфлікту налагодити процес комунікації і проаналізувати конфліктну ситуацію таким чином, щоб вони самі змогли обрати той варіант рішення, який би задовольняв інтереси і потреби усіх учасників конфлікту [526].

Медіатори – не судді і не арбітри. Вони не мають права нав'язувати сторонам своє бачення проблеми чи варіант рішення. Головна мета медіаторів (посередників) – допомогти сторонам дійти згоди. Вони запитують, залагоджують точки напруги між сторонами, застосовують різні способи, завдяки яким досягнення консенсусу полегшується, а укладена угода стає реальною для виконання. Медіатор піклується про те, щоб сторони

були задоволені процедурою, тобто, щоб вона була для них прийнятною – щоб сторони були переконані у незаангажованості, нейтральності медіатора і довірливому характері розмов. Крім цього, медіатор дбає, щоб сторони були психологічно задоволені – щоб вони були переконані, що вони самі вирішують свою подальшу долю, а після медіації почувалися значно краще, ніж перед нею [317].

Як було зазначено вище, у кримінальному провадженні щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої та середньої тяжкості та у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення між потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим може бути укладена угода про примирення. Угода про примирення може бути укладена лише за їх ініціативою. Власне, добровільне бажання обох сторін примиритися є підґрунтям для укладення такої угоди. Домовленість про примирення та його умови вони можуть здійснювати як самостійно, так і з залученням до процедури примирення інших осіб (посередників або медіаторів).

Особливість цієї правової угоди полягає у тому, що її досягнення (примирення) між названими суб'єктами кримінального провадження відбувається поза його межами. Кримінальний процесуальний закон не регулює відносин між ними, а також особами, які здійснюють посередницьку (медіативну) функцію під час проведення перемовин і досягнення домовленостей, на основі яких відбувається примирення і формується сама угода про примирення. Але закон забороняє органові, який веде кримінальне провадження, – слідчому, прокуророві, а також слідчому судді, – ініціювати угоду про примирення та вести перемовини щодо її умов. Вони зобов'язані лише поінформувати підозрюваного та потерпілого про наявність у них права на примирення у розпочатому провадженні, роз'яснити механізм його реалізації і не чинити перешкод в укладенні такої угоди (ч. 7 ст. 469 КПК України). Недотримання цієї вимоги, тобто наявність відомостей про те, що угода про примирення була ініційована слідчим чи прокурором, а також слідчим суддею під час здійснення судового контролю щодо дотримання

прав, свобод та законних інтересів названих осіб на досудовому розслідуванні, є підставою вважати, що вона (угода) не була добровільною, що сторони фактично не примирилися, а отже, така угода не може бути затверджена судом і провадження в такому разі має здійснюватися у загальному порядку. Це стосується також і суддів у підготовчому провадженні та під час судового розгляду справи [13, с. 141−142].

Перші програми примирення жертви і правопорушника з'явилися ще наприкінці 70-х рр. у США та на початку 80-х рр. в Європі. Першою з європейських країн, яка ініціювала таку програму, стала Великобританія під впливом прикладу США та Канади.

На сьогодні програми примирення успішно діють в Норвегії, Фінляндії, Великобританії, Австрії, Німеччині, Франції та закріплені на рівні національного законодавства. Так, в одному з регіонів Великобританії на медіацію направляють щорічно близько 1500 справ. За результатами опитування 76 % жертв та 92 % правопорушників були задоволені медіацією. В Шотландії прокурори можуть займатися справою лише тоді, коли медіація вже закінчена.

В інших країнах Європи здійснені перші кроки у вигляді пілотних проєктів. Тут можна назвати Данію, Швецію, Нідерланди, Ірландію, Іспанію та Італію. Протягом останніх років активізувався рух за впровадження програм примирення в Східній Європі та особливої уваги заслуговує досвід Польщі. Там, після завершення експериментального періоду програми примирення (медіації) міцно закріпилися, були впроваджені та були прийняті на рівні національного законодавства. Серед країн колишнього СРСР лідером є Росія, де пілотні програми примирення діють протягом кількох років у 10 містах, зокрема у Москві, Пермі, Тюмені, Іркутську тощо [317].

Рада Європи використання медіації у кримінальних справах розуміє як гнучке, всеохоплююче доповнення, спрямоване на вирішення конфліктів, або як альтернативу традиційному судовому розгляду. У Рекомендації № R (99) 19 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам Ради, які зацікавлені в

організації медіації у кримінальних справах від 15 вересня 1999 р. наголошується, що медіація у кримінальних справах повинна бути доступним заходом; має бути допустимою на будь-якій стадії правосуддя. Медіація є незалежною та автономною в рамках кримінальної юстиції [365].

Світова статистика свідчить, що лише близько 5 % досягнутих під час цієї процедури домовленостей не виконуються. Досвідчені медіатори пояснюють це тим, що у таких випадках допущено помилку медіатором, який не відстежив чогось у процесі. Втім, рішення судів можуть роками виконуватися у примусовому порядку через виконавчі служби, що спричиняє додаткові труднощі та витрати.

Ефективність медіаційної процедури визнало європейське співтовариство, яке рекомендує її як основний метод альтернативного вирішення спорів на досудовому етапі та під час судового розгляду. У ст. 1 Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами визначено, що Україна і ЄС мають зміцнювати співпрацю у галузі правосуддя, свободи та безпеки з метою забезпечення верховенства права та поваги до прав людини і основоположних свобод. Це свідчить про те, що країни ЄС дали згоду на забезпечення верховенства права та кращого доступу до правосуддя, яке повинне включати доступ як до судових, так і позасудових методів урегулювання спорів.

Європейська рада на своєму засіданні в Тампере 15 жовтня 1999 р. закликала держави-члени до запровадження альтернативних позасудових процедур, серед яких медіація є основним методом. Україна приєдналася до Конвенції ООН про міжнародні угоди про врегулювання спорів за результатами медіації [178].

Далі у своєму Основоположному рішенні Рада ЄС від 15 березня 2001 р. «Про місце жертв злочинів у кримінальному судочинстві» роз’яснила, що медіація в кримінальних справах – це процес пошуку до або під час кримінального процесу взаємоприйнятного рішення між потерпілим і

правопорушником за посередництва компетентної особи – медіатора, та вказала, що кожна країна-учасниця повинна намагатися сприяти медіації в кримінальних справах для правопорушень, які вона вважатиме відповідними для такого заходу. Кожна країна-учасниця має гарантувати, що будь-яка угода між жертвою та правопорушником, досягнута під час такої медіації в кримінальних справах, може бути прийнята до уваги.

Окрім того, цим рішенням з 22 березня 2006 р. кожну країну-учасницю було зобов'язано направити в Генеральний Секретаріат Ради Європи та в Комісію текст положень, якими вводяться у національне законодавство вимоги, викладені у рішенні [292].

Як бачимо, у цьому документі йдеться не про зобов'язання держав-членів запровадити медіацію у кримінальному судочинстві, а про те, що держави повинні «намагатися сприяти медіації», розробити конкретні заходи, закріпити їх у відповідних нормативних актах та ознайомити з ними відповідні органи Ради Європи.

Варто зауважити, що у багатьох країнах процедура медіації застосовувалась і до того, однак законодавчого закріплення у сфері кримінального процесу на належному рівні не знайшла і досі. У різних країнах медіація застосовується по-різному та в різних сферах правовідносин.

В юридичній літературі питання, що стосуються медіації, досліджені достатньо ґрунтовно, зокрема її поняття, історія виникнення, види, форми, учасники, медіаційна процедура тощо. Тому вважаємо, що детально аналізувати вже досліджене немає потреби, однак на деяких проблемних аспектах з точки зору імплементації медіації у кримінальне процесуальне законодавство України варто зупинитися.

Метою медіації є обговорення, усвідомлення й опрацювання складної конфліктної (проблемної) ситуації задля оптимального виходу з неї. В такому обговоренні має бути місце різним поглядам, думкам, часто несумісним, щодо самих подій або варіантів виходу з важкої ситуації. Результатом

успішної медіації є досягнута під час обговорення конкретна угода. Рішення, прийняті в процесі медіації, можуть бути закріплені в угоді лише за умови, якщо кожна зі сторін конфлікту (спору) їх визнає. Головними передумовами медіації є: прагнення сторін на мирне врегулювання конфлікту (спору) та добровільність їх участі в процедурі медіації. Об'єднавши зусилля, аби врегулювати проблему, замість сприйняття опонента як ворога, сторони конфлікту можуть розраховувати на досягнення домовленостей, які передбачають взаємну згоду – консенсус (співробітництво). Досягнувши консенсусу, сторони конфлікту приймають таке рішення, яке дозволяє їм конструктивно будувати подальші взаємовідносини і спільну діяльність [261, с. 102].

Насамперед, зупинимось на тому, як медіаційні проєкти знайшли своє відображення у кримінальному процесуальному законодавстві низки країн далекого та ближнього зарубіжжя і наскільки ефективно вони діють.

Експериментальні програми медіації з використанням добровольців-медіаторів розпочали свою роботу, як було зазначено, на початку 1970-х рр. в декількох великих містах у США. Вони виявилися настільки успішними, що сотні таких же програм були проведені по всій країні протягом двох наступних десятиліть, і на сьогодні така практика по використанню медіації залишається досить поширеною в Сполучених Штатах.

Судова практика США орієнтована на те, щоб більшість спорів вирішувалася добровільно до судового засідання, а суддя може перервати суд і порадити сторонам попрацювати з медіатором. Без медіаторів у сфері економіки, політики, бізнесу в цій країні не проходить жоден серйозний переговорний процес, випускаються журнали, що висвітлюють проблеми медіації («Щоквартальний журнал з медіації»). Створено Національний інститут дозволу диспутів, який займається розробкою нових методів медіації, діють приватні та державні служби медіації. Великий вплив має Американська арбітражна асоціація (American Arbitration Association), яка

затвердила свої Правила третейського розгляду (арбітражу) та медіації, що використовуються, в тому числі, при розгляді внутрішніх суперечок [192].

Загалом медіація в США має дуже широку сферу застосування, разом з тим кожен штат має власну специфіку із застосування медіаційних процедур. З певною часткою умовності можна сказати, що найбільший ступінь інституціоналізації медіація отримала в сфері сімейного та іпотечного права (стягнення/викупи за іпотекою), особливо в сфері сільського господарства (сільгоспугідь), і в сфері банкрутства. Медіація широко використовується для врегулювання цивільних, комерційних, трудових, публічно-правових спорів, а також застосовується в кримінальному судочинстві. При цьому медіація розвивається як позасудова процедура, медіація при суді та судова медіація [438].

Єдиного федерального закону про медіацію у США немає. Кожен штат встановив власне правове регулювання цього інституту, при цьому діють також федеральні програми і проєкти по медіації. Особливу увагу законодавці приділяють правилам і стандартам, які регулюють питання конфіденційності та юридичних привілеїв в медіації. Таких правил, якими визначається, яка саме інформація може бути розголошена при медіації без небезпеки її подальшого розповсюдження, у різних штатах налічується більше 250.

З метою їх уніфікації у 2001 р.і був розроблений та прийнятий «Типовий акт про медіацію» (The Uniform Mediation Act). Зазначений акт був підготовлений Національною конференцією членів Комісії з єдиних законів штатів у співпраці з Секцією з врегулювання спорів Американської асоціації адвокатів (прийнятий в 2001 р., доповнений у 2003 р.). Наразі Типовий закон про медіацію прийняли тільки 10 із 50 штатів і один федеральний округ, інші ж розглядають можливість його прийняття [122].

У зв’язку з відсутністю єдиного федерального закону про медіацію, не є можливим окреслити єдине визначення поняття «медіації». Як приклад, можна звернутися до ст. 2 (1) Типового закону про медіацію 2001 р., згідно з

яким медіацією є «процес, в якому медіатор надає допомогу в комунікації і переговорах між сторонами з метою сприяння в досягненні добровільної угоди щодо їх спору». Стаття 1775.1 (a) Каліфорнійського Кодексу цивільного процесу визначає медіацію як «процес, в якому нейтральна особа або особи надають допомогу в комунікації між сторонами з метою сприяння в досягненні взаємоприйнятної угоди». Нормативно-правові акти Флориди та Техасу використовують схожі концепції визначення медіації, хоча текстуально визначення медіації дещо відрізняються.

Можна також відзначити Федеральний Акт про альтернативне врегулювання від 1998 р. (The Federal Alternative Dispute Resolution Act 1998), який наказує федеральним окружним судам прийняти місцеві правила, якими визначається можливість альтернативного врегулювання спору, а також встановлюється, що суди повинні заохочувати і сприяти застосуванню альтернативного вирішення спорів у кожному окрузі. Такі правила були прийняті в усіх округах США [539].

Питання допуску до медіативної практики та акредитації медіаторів також по-різному регулюються в різних штатах. На федеральному рівні єдині правила акредитації/сертифікації відсутні, при цьому в окремих сферах при окремих департаментах (Департаменти праці, морського флоту) існують свої системи сертифікації медіаторів.

У Каліфорнії відсутня єдина система акредитації/сертифікації медіаторів на рівні всього штату, проте місцеві суди встановлюють мінімальні вимоги до підготовки медіаторів, їх досвіду у сфері експертних знань в якості умов для включення до реєстру при суді, для ведення медіації в рамках програм з медіації при суді (п. 10.781 Правил суду Каліфорнії). Для того, щоб бути включеним до реєстру суду, медіатор повинен взяти на себе зобов’язання дотримуватися застосовних етичних вимог і встановлених місцевим судом правил. Часто реєстри медіаторів складаються судами не окремо, а спільно з місцевими асоціаціями адвокатів і приватними організаціями в сфері альтернативного вирішення спорів [438].

Процес (процедура) медіації детально не регламентується законодавчими актами штатів або федерації. При цьому медіація, що проводиться при суді, за направленням суду, на відміну від приватної позасудової медіації, частково регулюється правилами цивільного процесу та місцевими правилами судів. Наприклад, у Флориді, певні аспекти, в тому числі правила проведення медіації, яка проводиться за наказом суду, регламентуються ст. 44.102 (1) Статутів Флориди і спеціальними правилами судового процесу (наприклад, цивільного, сімейного та ін.), які при цьому частково можуть бути змінені угодою сторін. Аналогічна ситуація в Нью-Йорку (ч. 146, 137 Єдиних правил Комерційного відділення Правил Головного адміністративного судді).

Основними документами, що регламентують процедуру медіації, є угоди між сторонами, а також між сторонами і медіатором про проведення медіації, і/або наказ суду. У разі проведення позасудової медіації основну роль відіграє угода сторін, яка визначає процес проведення медіації, призначення медіатора, оплату його послуг, питання конфіденційності і т. ін. Тут важливу роль відіграють застосовувані відповідно до угоди правила медіації, затверджені спеціалізованою організацією в сфері альтернативного вирішення спорів або медіації. Крім того, істотне значення можуть мати стандарти поведінки медіаторів, які розробляються і приймаються організаціями різного рівня. Якщо угода сторін і медіатора не містить посилань на правила медіації певної організації альтернативного вирішення спорів, медіатор самостійно визначає хід ведення процесу.

У разі проведення медіації при суді різні аспекти медіації можуть регулюватися як угодою про медіацію, так і наказом суду. При цьому наказом суду можуть визначатися як окремі питання (наприклад, якщо сторони не змогли домовитися про кандидатуру медіатора, він призначається судом (Техас, Каліфорнія), так і всі питання, пов’язані з процедурою (в разі, коли медіація проводиться за приписом суду, наказ суду замінює текст угоди

про проведення процедури медіації). У разі, коли медіація проводиться за направленням суду, суд встановлює також і терміни її проведення.

Медіація може бути застосована на етапі процедур, що передують судовому розгляду. Так, перед початком судового розгляду під час досудової конференції суддя обговорює зі сторонами стан їх спору (наприклад, з метою розуміння того, наскільки сильна ескалація конфлікту) та озвучує способи врегулювання спору. Навіть в тих випадках, коли у суду відсутнє право імперативно направити сторони на медіацію, сторони часто погоджуються на цю процедуру, якщо суддя відкрито заохочує, а також пропонує застосувати медіацію.

У багатьох штатах у судів є право як пропонувати, так і направляти справи на медіацію, в низці випадків роблячи це у вигляді судового наказу, обов'язкового для сторін. Часто порядок направлення на медіацію і ступінь обов'язковості такого напряму регулюється правилами конкретного суду. Таким чином, практика пропозиції медіації може відрізнятися всередині одного штату. Там, де у суду відсутнє право зобов'язати сторони брати участь у медіації, медіація може бути настійно рекомендована [438].

У Великобританії також відсутній єдиний законодавчий акт, який регулює застосування медіації. Історично медіація розвивалася і продовжує розвиватися багато в чому завдяки приватним ініціативам, при цьому спостерігається і активний вплив суддівського співтовариства, який спільно з державними ініціативами також спрямований на просування медіації. При цьому інститут медіації регулюється окремими частинами законодавства, а також формується за допомогою судової практики. У зв'язку із зазначеною специфікою досить складно отримати цілісне уявлення про правове регулювання медіації в Великобританії. У зв'язку з відсутністю законодавства про медіацію, немає одностайності у законодавчому визначення медіації. Визначення медіації так само не вироблено судовою практикою.

У Сполученому Королівстві за допомогою медіації врегульовуються такі види правових спорів: сімейні, цивільні, комерційні (в тому числі патентні суперечки і суперечки в сфері торговельних знаків), транскордонні, корпоративні, спори у справах незначної складності, деякі види публічно-правових спорів (які розглядаються трибуналами) і кримінально-правові спори за участю неповнолітніх.

Цікаво відзначити, що згідно з інформацією Міністерства юстиції Великобританії, під час урегулювання спорів у справах незначної складності, значна кількість медіацій по їх розгляду проводиться за допомогою електронних засобів (до 96 % – по телефону і т.п.).

Медіація завжди є добровільною процедурою. У деяких випадках діє система направлення на медіацію, проте вона полягає у тому, що медіатор спілкується зі сторонами на предмет застосування медіації. Суди можуть рекомендувати звернутися до альтернативного врегулювання спору або іншим чином сприяти в застосуванні сторонами такого врегулювання, але не можуть своїм рішенням зобов’язати сторони брати участь у медіації [51].

Аналізуючи законодавство Аргентини, можна дійти висновку, що медіація в цій країні існує у двох видах, зокрема, є судовою і позасудовою. Судова медіація проводиться на будь-якій стадії судового процесу після подання позову. Відповідно до ст. 3 Закону провінції Сан-Луїс «Про медіацію» від 16 грудня 2009 р. № 1У-0700-2009 проведення процедури медіації є обов’язковим щодо таких спорів: цивільних, комерційних і трудових спорів фізичних осіб; спорів, у яких сторони прагнуть уникнути витрат; цивільні позови про відшкодування шкоди, що виникають із розгляду кримінальних справ; усі майнові питання, що виникають у сімейних спорах, а також інші, пов’язані з ними питання; провадження у справах про позбавлення володіння; а також випадки, коли суддя вважає, що проведення процедури медіації є доцільним для вирішення конфлікту. Стаття 4 зазначеного Закону містить перелік ситуацій, щодо яких процедура медіації не проводиться, до них належать розгляд кримінальних правопорушень,

пов’язаних з порушенням громадського порядку; спори щодо роздільного проживанням подружжя, визнання шлюбу недійсним, встановлення споріднення, опіки й усиновлення; спори, пов’язані із запобіжними заходами, попередніми розслідуваннями та доказами, отриманими до суду; процедури визнання неспроможності та банкрутства; а також усі суперечки, що стосуються громадського порядку [550].

Схоже врегулювання процедури медіації закріплене у Законі провінції Ріо-Негро «Про медіацію» від 12 липня 2004 р. № 3847. Приватну позасудову медіацію здійснюють приватні медіатори або центри медіації [550].

В Європі також досить давня історія застосування процедур медіації при вирішенні спорів. Так, у Бельгії медіація має місце у кримінальному провадженні. Спочатку її почали використовувати у справах за участю неповнолітніх, а згодом вже і дорослих осіб. Запровадження процедур медіації у справах неповнолітніх бере свій початок у 1980-х роках. Перший офіційний пілотний проєкт з медіації у кримінальних справах щодо дорослих було започатковано Генеральним прокурором Фландрії 1 жовтня 1991 р. в 7 районних судах, що відносяться до апеляційного суду м. Гента. Цей проєкт одержав позитивну оцінку від адвокатів, потерпілих, правопорушників і засобів масової інформації і, згодом, на пропозицію федерального уряду, бельгійський парламент 10 лютого 1994 р. ухвалив Закон «Про регулювання процедури медіації у кримінальних справах». Закон ввів нову статтю у Кримінально-процесуальний кодекс Бельгії, яка дозволила прокурору закривати кримінальні справи за певних умов і зробив медіацію альтернативою кримінальному процесу.

Крім медіації на етапі попереднього розслідування справи, коли прокурор передає справу на програму відновного правосуддя, в Бельгії існує ще три види медіації: медіація на етапі порушення справи поліцією, «Медіація для виправлення шкоди» та медіація у в’язницях. Навесні 1993 р. дослідницька група з пенології та віктимології Католицького університету Льовена ініціювала дослідницький проект під назвою «Медіація для

виправлення шкоди», який було спрямовано на потерпілих від серйозних насильницьких злочинів. Власне, це дослідження стало основою для практики з медіації у Льовені між потерпілими та дорослими правопорушниками ще до винесення судового рішення по справі. З часом, на підставі наказу федерального міністра юстиції, схожі проєкти були ініційовані у 8 з 13 фламандських районів.

У 2005 р. у Бельгії було прийнято Закон «Про медіацію» від 22 червня 2005 р., відповідно до якого процес медіації у серйозних справах («Медіація для виправлення шкоди») може бути розпочатий на прохання особи, яка має безпосередній інтерес у кримінальній справі. І це прохання не обмежується будь-якою стадією процесу та може бути подано протягом усього кримінального процесу. Медіація після винесення вироку або виконання покарання не виключається [141, с. 60−61].

Широко та ефективно застосовується медіація у кримінальному провадженні Федеративної Республіки Німеччина, основи якої з'явилися у ФРН із переорієнтуванням із класичної системи призначення покарань на більше врахування інтересів потерпілого. Наслідком прагнень німецьких правників покращити становище потерпілого та забезпечити більш ефективне відшкодування заподіяних йому збитків стало прийняття Законів «Про відшкодування шкоди потерпілим» від 11 травня 1976 р. та «Про захист потерпілих» від 18 грудня 1986 р. З прийняттям останнього було законодавчо закріплено інститут «ТОА» (Täter-OpferAusgleich) – «досягнення компромісу між винуватою особою та потерпілим» та внесення у зв'язку з цим відповідних змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів [74, с. 89−90].

До цього часу ТОА діяв на рівні модельних проєктів зацікавлених у ньому кіл. Ці проєкти були спрямовані спочатку на кримінальні справи за участю неповнолітніх, а згодом і дорослих осіб. У межах проєктної діяльності у правову систему були інстальовані посередницькі установи, які,

за згодою органів юстиції, здійснювали медіаційне провадження у справах про нетяжкі злочини та злочини середньої тяжкості [559, с. 67].

У § 46а КК ФРН було передбачено, що «якщо винуватий прагне дійти компромісу з потерпілим, відшкодував заподіяні ним збитки повністю або більшою частиною, або має серйозні наміри зробити це, то суд може покарання пом'якшити або, якщо санкція статті не передбачає покарання у вигляді позбавлення волі більше, як на один рік, або грошовий штраф у розмірі 360 денних ставок[3], звільнити від нього повністю» [560, с. 26].

Своєю чергою, відповідно до § 155а КПК ФРН прокуратура і суд у кожній стадії провадження повинні перевірити можливість досягнення угоди між обвинуваченим і потерпілим. У разі її наявності вони повинні цьому сприяти. Без згоди потерпілого угода не може бути укладена [375, с. 198]. Що стосується застосування ТОА у провадженні за участю неповнолітніх осіб (до 18 років) чи молоді (осіб до 21 року), то у § 45 Закону «Про відправлення правосуддя у справах молоді» від 4 серпня 1953 р. міститься положення, згідно з яким у порівнянні з санкціями, які може накласти суддя, потрібно надавати перевагу інституту ТОА. Окрім того, згідно з § 10 цього Закону суд може в якості виховного заходу зобов'язати неповнолітнього обвинуваченого намагатися укласти угоду з потерпілим [548].

Як відмічається в німецькій літературі, процедура ТОА в Законі не врегульована детально, очевидно законодавець переслідував мету дати більше простору для врегулювання конфліктів і досягнення компромісу при їх вирішенні на рівні земель. Так чи інакше прокуратура чи суд не вправі самостійно провести примирення між потерпілим та обвинуваченим, а повинні залучити для цього відповідні органи.

Такими органами для дорослих обвинувачених слугують представники так званої «судової допомоги», соціальна служба юстиції та уповноважені на це інші особи, які вправі виконувати медіаційні функції [559, с. 81−82].

[3]**Примітка авт.:**відповідно до § 40 КК ФРН грошовий штраф призначається у вигляді денних ставок – суми, яку підсудний отримував або міг би отримати за один день з урахуванням його матеріального стану. В грошах така сума обчислюється в розмірі від 1 до 5 тисяч євро за одну денну ставку.

Судову допомогу у вигляді надання суду різного роду інформації здійснюють представники різних, як правило, соціальних служб. Вони не виступають учасниками кримінального провадження, проте можуть бути допитані як свідки [437, с. 131].

Згадані «інші особи» здійснюють свої функції в межах різних ТОА-проєктів та є підготовленими фаховими медіаторами. У провадженнях за участю неповнолітніх чи молодих людей саме вони виступають посередниками як представники судової допомоги, виконуючи таким чином додаткову функцію, або виключно лише в якості медіаторів. У справах за участю дорослих осіб вони можуть брати участь лише за їх згодою.

Згідно з § 2 Законом «Про сприяння посередництву та іншим процедурам позасудового врегулювання конфліктів» від 21 липня 2012 р. медіатор повинен забезпечити розуміння сторонами принципів та ходу медіаційного процесу та факт того, що вони добровільно беруть участь у медіації. Посередник однаково зобов’язаний всіма сторонами. Він сприяє спілкуванню між сторонами та забезпечує залучення сторін до медіації належним та справедливим чином. Він може вести окремі переговори зі сторонами зі всіх сторін. Треті сторони можуть бути включені до медіації лише за згодою всіх сторін.

Сторони можуть припинити посередництво в будь-який час. Медіатор може припинити медіацію, особливо якщо він вважає, що незалежного спілкування або домовленостей між сторонами не очікується.

У разі домовленості посередник працює над тим, щоб сторони уклали угоду зі знання фактичної ситуації та зрозуміли її зміст. Він повинен повідомити сторони, які беруть участь у медіації без консультації спеціалістів, що угоду можуть перевірити зовнішні консультанти, якщо це їм необхідно. За згодою сторін досягнута угода може бути задокументована в остаточній угоді [547].

Наведений § 46 КК ФРН регулює призначення покарання і містить дві можливості для проведення медіації. У першому випадку під час медіації

сторони заключають угоду, умовою якої є відшкодування шкоди і щире каяття правопорушника. Потерпілий може зменшити розмір відшкодування до мінімуму, але вибачення перед потерпілим є обов'язковою вимогою для правопорушника. У другому випадку правопорушник повинен відшкодувати тільки матеріальну шкоду в повному обсязі та визнати наслідки скоєного, однак ця компенсація повинна бути значною і зроблена внаслідок особистих зусиль правопорушника. Далі суд може врахувати результати медіації під час прийняття рішення та винесення вироку і зменшити покарання підсудному. Дані положення поширюються на всі злочини, вчинені проти особи [141, с. 63].

Варто закцентувати увагу на тому, що другий випадок кореспондується зі ст. 46 КК України, згідно з якою «особа, яка вперше вчинила злочин невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості, крім корупційних злочинів, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона примирилася з потерпілим та відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду» [200]. Правда, у ФРН КПК дозволяє звільнити від кримінальної відповідальності особу лише у разі, якщо «санкція статті не передбачає покарання у вигляді позбавлення волі більше, як на один рік, або грошовий штраф в розмірі 360 денних ставок» [560, с. 26]. В інших випадках суд може покарання пом'якшити.

Однак варто звернути увагу на те, що така норма у КПК ФРН була закріплена ще у 1986 р., а Закон «Про сприяння посередництву та іншим процедурам позасудового врегулювання конфліктів», який дозволив реалізовувати інститут ТОА за допомогою професійних медіаторів, прийнятий лише 21 липня 2012 р.

З урахуванням аналізу відповідних норм КК та КПК ФРН можна дійти висновку, що при застосуванні інституту ТОА та медіації у Німеччині:

– органи кримінального переслідування вправі припинити таке переслідування, якщо публічні інтереси не вимагають його продовження (§§ 153a, 153b КПК ФРН);

– у випадку його продовження від призначення покарання може відмовитися суд або хоча б його пом’якшити (§§ 46, 46а КПК ФРН);

– спонукання до досягнення компромісу може бути ініційовано судом відносно неповнолітніх в якості виховного заходу (§10 абзац 1 п.7 Закону «Про відправлення правосуддя у справах молоді»);

– право на досягнення компромісу діє і під час відбування покарання засудженим чи при застосуванні санкції, не пов’язаної з позбавленням волі.

З наведеного можна зробити висновок, що така система є досить гнучкою та ефективною, оскільки діє в усіх стадіях кримінального процесу; рішення про застосування «ТОА» може бути прийнято не лише судом, а й органами кримінального переслідування, що дає можливість не затягувати процес; спрямована на відшкодування заподіяної шкоди потерпілому з боку обвинуваченого чи засудженого, а не з боку держави; ефективно слугує ресоціалізації злочинця, спонукає його до розкаяння та недопущення вчинення ним нових злочинів [374, с. 158].

Не останнє місце, як відзначив німецький правник Ульріх Франке, за інститутом «ТОА» займають соціально-педагогічні аспекти, адже безпосередня конфронтація обвинуваченого з потерпілим, з його травмами та страхами, дає йому зрозуміти, що при вчиненні злочину ідеться не лише про його власні інтереси [74].

В Австрії посередництво між потерпілим і злочинцем стало альтернативою у кримінальному провадженні у 1985 р. в межах так званої «диверсії» (Diversion) – відмови від кримінального переслідування за наявності для цього передумов (сплата грошового внеску, виконання суспільних робіт, проходження випробувального терміну) [437, с. 219].

Аналіз досвіду запровадження такої можливості засвідчив, що в даному випадку йшлося значною мірою про правопорушення, що ґрунтуються на конфлікті в соціальній сфері (у подружніх стосунках, у сім’ї, у відносинах з сусідами, на роботі). Незважаючи на те, що покарання та засудження винного є пріоритетним в офіційному (публічному) судовому процесі, позасудове

врегулювання правопорушень стосується керування конфліктом і відшкодування заподіяної злочином шкоди. Переговори про справедливе вирішення конфлікту за допомогою посередника та розробка стратегій майбутньої поведінки сторін є основою медіаційної процедури [551].

Сторони не зобов'язуються до врегулювання конфлікту, однак їм пропонується можливість здійснення медіації. Тому, власне, процесу медіації передує передмедіативний етап з метою надання їм інформації про правову ситуацію та хід провадження, вивчення інтересів і намірів потерпілого та обвинуваченого і забезпечення їх подальшої комунікації. У ході цього процесу медіатори часто спочатку зустрічаються індивідуально з кожною зі сторін і збирають їх разом, як тільки будуть виконані відповідні умови. При проведенні медіації є безліч різних методів компенсації шкоди та врегулювання конфлікту.

Повноваження ініціювання медіації покладається на прокуратуру, проте судді також можуть ініціювати врегулювання конфлікту до закінчення основного слухання. По відношенню до неповнолітніх медіація можлива у разі вчиненні злочину, за який передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк до п'яти років (що відповідає 10-ти рокам позбавлення волі у провадженні щодо дорослих осіб). Якщо медіація відбувається на стадії судового розгляду, то суд вправі перейти і ці встановлені КК верхні межі.

У 1995 р. в Австрії була заснована Федеральна асоціація з медіації (ÖBM). Налічуючи близько 2400 кваліфікованих членів, вона є найбільшою спеціалізованою посередницькою організацією в Європейському Союзі. Посередництво в процесі врегулювання спору у кримінальному провадженні у її рамках здійснюється по всій Австрії через посередницькі асоціації Neustart [557].

Відповідно до § 204 КПК Австрії «прокуратура може відмовитися від кримінального переслідування за вчинення кримінального правопорушення, якщо воно безпосередньо зачіпає інтереси конкретної особи, обвинувачений визнає свою вину та готовий її загладити, зокрема шляхом відшкодування

шкоди, заподіяної діянням, або іншим чином сприяє відшкодуванню наслідків діяння, та за потреби взяти на себе зобов'язання, які свідчать про його готовність утримуватися надалі від поведінки, яка призвела до вчинення злочину.

Потерпілий та його представник беруть участь у намаганнях відшкодування шкоди за їх бажанням. Урегулювання такого конфлікту залежить від згоди потерпілого та з обов'язковим урахуванням його законних інтересів.

Прокурор може вимагати від регулятора конфлікту повідомити потерпілого, обвинуваченого та їх представників про можливість укладення угоди, а також особисто підтримує їх зусилля щодо компенсації завданої шкоди. У цьому випадку прокурор тимчасово відмовляється від переслідування.

Регулятор конфлікту має повідомити про медіаційну угоду та перевірити її виконання. Він повинен скласти підсумковий звіт про те, що обвинувачений виконав свої зобов'язання хоча б настільки, наскільки, зважаючи на його поведінку, можна припустити, що він буде продовжувати виконувати домовленості, або про те, що вже не можна очікувати, що врегулювання буде досягнуто» [437].

Істотними елементами медіації австрійські правники вважають:

– добровільну участь конфліктуючих сторін у позасудовому процесі;

– нейтральність і неупередженість посередника (медіатора);

– намагання домогтися швидкого та небюрократичного залагодження конфлікту;

– придатність посередника виступати в ролі «юридичного експерта» [556].

У Швейцарії, навпаки, медіація широко застосовується у цивільних, сімейних трудових та інших спорах, однак не знайшла свого закріплення у кримінальному процесуальному законодавстві цієї держави, хоч певні приватні асоціації, які надають посередницькі послуги, діють в окремих

кантонах на рівні пілотних проєктів. Немає у конфедерації також і Закону «Про медіацію».

Так, приватна асоціація в кантоні Цюріх під назвою «Konsens» пропонувала процедуру посередництва у кримінальному провадженні протягом трьох років. Кожен, хто став жертвою злочину або вчинв злочин у кантоні Цюріх, мав альтернативу кримінальному провадженню – якщо умови є відповідними і якщо всі учасники погоджуються. Посередники успішно здійснювали посередництво майже у всіх випадках, але виникали труднощі з фінансуванням. Спеціалісти отримували внески з фонду лотереї, фінансувалися Міністерством юстиції, із церковних пожертв або приватних фондів. Пробне випробування коштувало майже 1 мільйон швейцарських франків і асоціація не змогла продовжувати збирати кошти, незважаючи на успішну роботу [546].

Національна рада (законодавча палата парламенту Швейцарії) виступила проти запровадження медіації у кримінальному процесі, хоч посередництво дало б прокурору можливість сприяти мировому вирішенню конфлікту між потерпілим і злочинцем. Рада кантонів пристала на пропозицію Федеральної ради, яка підтримувала ідею медіації, і хотіла залишити її на кантонах, щоб запровадити посередництво у кримінальному процесі. Тим часом Федеральна рада також відмовилася від свого плану, так як досвід кантону Цюріх показав, що витрати на посередництво виявилися надто високими [540].

Наразі медіація зазвичай можлива лише у провадженнях за участю неповнолітніх. Так, у кантоні Фрібур суддя може запропонувати стороні процедуру посередництва у будь-який час та доручити Управлінню з питань посередництва у справах неповнолітніх або, можливо, присяжному посереднику організацію її проведення. Якщо досягнуто згоди, суддя згодом припиняє зупинене кримінальне провадження. Посередництво в справах щодо неповнолітніх є безкоштовним [543].

Аналізуючи зазначене вище, варто зауважити, що дослідження практики застосування медіації у країнах близького зарубіжжя показує, що застосування цього інституту у кримінальному судочинстві перебуває, як і в Україні, загалом на стадії становлення, хоча окремі держави вже зробили чимало кроків у цьому напрямі.

Так, у Вірменії імпульсом, який слугував початку серйозного обговорення і поширення медіації, став Указ Президента Вірменії від 30 червня 2012 р., основною метою якого є забезпечення відповідності правової та судової системи Республіки Вірменія стандартам сучасної правової держави. Зокрема, щодо медіації вказується, що варто сприяти поширенню альтернативних способів вирішення спорів у Вірменії і що під час підготовки нового КПК необхідно вивчити також можливість передбачення альтернативного виду кримінальної відповідальності, зокрема медіації.

Також була розроблена Програма заходів на 2012−2016 рр. «Про правові та судові реформи Республіки Вірменія», де велике значення надається розвитку альтернативних суду форм вирішення спорів, зокрема, медіації.

Таким чином, було дано поштовх для подальшого впровадження цього інституту в правову систему Вірменії, і є всі необхідні передумови для прийняття законопроєкту про медіацію, який дозволить створити правовий простір для подальшого поширення та розвитку цього методу альтернативного вирішення спорів у Республіці Вірменія [258]. Наразі такий закон ще не прийнято.

Термін «медіація» у КПК Грузії вперше з’явився у 2010 р. внаслідок внесених до нього відповідних поправок. Ці поправки дозволили розробити альтернативні кримінальному переслідуванню заходи впливу у вигляді програми, яка пізніше стала відома як «Програма медіації і попередження неповнолітніх». Завдяки цьому прокурор отримав дискреційне повноваження у певних випадках стосовно неповнолітнього, який вперше вчинив тяжкий

або середньої тяжкості злочин, за відсутності публічного інтересу у кримінальному переслідуванні, прийняти рішення про невідкриття кримінального переслідування або про припинення розпочатого переслідування. До внесення зазначених поправок право на звільнення від кримінального покарання мав лише суд.

Після прийняття рішення про включення неповнолітнього в програму, прокурор передає справу неповнолітнього соціальному працівнику, який, зі свого боку, розробляє біопсихосоціальний портрет неповнолітнього На підставі розробок визначається, виконання яких саме зобов'язань позитивно впливає на неповнолітнього та забезпечує його виправлення. Після цього відбувається примирення правопорушника з потерпілим, яке досягається шляхом медіації, та містить елементи відновного правосуддя. Медіацію проводять співробітники Міністерства юстиції з числа підготовлених педагогів і психологів. Сторони домовляються про умови угоди, в тому числі про відповідальність і зобов'язання неповнолітнього. Договір підписують неповнолітній, його батьки, прокурор, соціальний працівник і потерпілий. Згідно з умовами договору неповнолітньому повинні бути надані відповідні сервіси і на нього покладаються певні зобов'язання, зокрема по виконанню соціально позитивних робіт, зобов'язання перед потерпілим і суспільством, також обмеження щодо вчинення певних дій.

У випадку, коли потерпілий відмовляється від участі в медіації та утримується від контакту з неповнолітнім, програма здійснюється лише частково, неповнолітній звільняється від кримінальної відповідальності, але без медіації. За виконанням умов угоди слідкує соціальний працівник.

За даними Міністерства юстиції Грузії, лише за перший рік програмою скористались більше 100 неповнолітніх, з них лише у чотирьох випадках було вчинено злочин повторно, що свідчить про реальні позитивні результати програми. Спочатку програма була впроваджена у п'яти містах Грузії, а з 2012 р. нею було охоплено всю країну [133].

Досить ефективно законодавство про медіацію діє в Республіці Казахстан. Відповідно до ст. 9 Закону Казахстану «Про медіацію» від 28 січня 2011 р. процедуру медіації має право проводити медіатор, тобто незалежна фізична особа, яка притягається сторонами для проведення медіації на професійній і непрофесійній основі відповідно до вимог цього Закону. Поряд з медіаторами, які здійснюють свою діяльність на непрофесійній основі, медіацію можуть проводити обрані зборами (сходом) місцевої громади для цих цілей члени місцевої громади, які мають великий життєвий досвід, авторитет та бездоганну репутацію (ст. 15 Закону).

Окремо в ст. 24 вказаного Закону регулюються особливості укладення угоди за медіаційною процедурою у кримінальному судочинстві.

Так, «укладення сторонами договору про медіацію не зупиняє провадження у кримінальній справі. Факт участі в медіації не може слугувати доказом визнання провини учасником судочинства, який є стороною медіації.

Якщо при проведенні медіації одна зі сторін є неповнолітнім, участь педагога чи психолога, чи законних представників неповнолітнього є обов'язковою.

Медіація у кримінальному судочинстві повинна бути здійснена у встановлені кримінально-процесуальним законом строки досудового і судового провадження.

Відмова від підписання угоди про врегулювання конфлікту не може погіршити становище учасника судочинства, який є стороною медіації.

При припиненні медіації, яка проводиться в рамках кримінального процесу, сторони зобов'язані негайно направити органу, що веде кримінальний процес, у провадженні якого перебуває кримінальна справа:

1) у разі підписання угоди про врегулювання конфлікту – зазначену угоду;

2) в інших випадках – письмове повідомлення про припинення медіації» [135].

Угода про врегулювання конфлікту, досягнута сторонами при проведенні медіації в ході кримінального процесу, являє собою угоду про врегулювання конфлікту шляхом загладжування заподіяної потерпілому шкоди і примирення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, з потерпілим. Зазначена угода невідкладно надсилається органу, що веде кримінальний процес, в провадженні якого перебуває кримінальна справа, і в випадках, передбачених КПК Республіки Казахстан, є обставиною, що виключає або дозволяє не здійснювати кримінальне переслідування [135].

У Республіці Молдова Законом № 137 от 21 серпня 2015 р. «Про медіацію» також передбачена можливість урегулювання кримінально-правових спорів. Угода, яку досягають сторони за підсумками медіації, іменується мировою угодою, незалежно від того, укладена вона була в суді чи поза судом. Дана угода може бути виконана в примусовому порядку шляхом звернення до суду за його затвердженням і приведенням до виконання або шляхом звернення до нотаріуса за виконавчим написом [136].

Однак, застосування медіації в Молдові не набуло широкого розповсюдження, як того очікували законодавці. Як відзначають молдовські правники, в Республіці Молдова спостерігається великий розрив між кількістю зареєстрованих медіаторів і тих, хто працює за фахом. За даними Міністерства юстиції, на сьогоднішній день в країні зареєстровано 881 посередник, але фактично працює 171. Крім того, із загального числа фахівців з медіації 21 тимчасово призупинив свою діяльність.

Однією з основних причин ситуації, що склалася, фахівці називають відсутність стійкого інтересу до примирливих послуг і непоінформованість населення. Як зазначає медіатор Діана Чобану, в Молдові громадяни вдаються до медіації дуже рідко з багатьох причин. За її словами, деякі з тих, хто міг би бути зацікавлений в таких послугах, взагалі не знають про їх існування.

Зі слів медіаторів, останнім часом кількість успішних медіаційних процесів у Молдові зросла. Проте, найчастіше сторони ніяк не можуть

домовитися. Причина, на думку експертів, полягає в недосконалості законодавства і відсутності ефективних важелів впливу на тих, хто ухиляється або порушує умови угоди.

Фахівці з медіації очікують, що незабаром будуть зроблені подальші законодавчі кроки по врегулюванню посередницьких дій, і з їх впровадженням кількість успішних медіаційних процесів істотно зросте. Водночас багато експертів вважають очевидним, що на молдавському ринку примирливі послуги приживуться нескоро. Незважаючи на поступове зростання інтересу до цього виду послуг, переважна більшість фахівців впевнені, що говорити про масове звернення громадян до послуг посередників ще рано [436].

У російському кримінально-процесуальному законодавстві медіація не закріплена, КПК РФ не містить норм про можливість використання посередників для досягнення примирення між сторонами, не регулює питання участі державних органів у цій діяльності. Проте медіація в кримінальному судочинстві є предметом жвавої дискусії в наукових колах як альтернатива традиційному кримінальному переслідуванню.

Законодавець РФ бачить місце медіації у правовому регулюванні виключно в рамках цивілістики, чому свідчить Федеральний закон від 27 липня 2010 р. № 193-ФЗ «Про альтернативну процедуру врегулювання спорів за участю посередника (процедура медіації)» [487], відповідно до ст. 1 якого медіація застосовується до спорів, які виникають з цивільних правовідносин, зокрема у зв’язку із здійсненням підприємницької та іншої економічної діяльності, а також спорів, що виникають з трудових правовідносин і сімейних правовідносин [118].

Але не можна сказати, що в КПК РФ немає передумов до медіативних процедур, так як ст. 25 КПК встановлює положення про те, що суд, а також слідчий за згодою керівника слідчого органу або дізнавач за згодою прокурора вправі на підставі заяви потерпілого або його законного представника припинити кримінальне провадження стосовно особи,

підозрюваної або обвинуваченої у вчиненні злочину невеликої або середньої тяжкості, у випадках, передбачених ст. 76 КК РФ, якщо ця особа примирилася з потерпілим і відшкодувала заподіяну йому шкоду. В даному випадку роль медіаторів виконують адвокати. Однак у адвоката мета – відстоювати інтереси свого довірителя, що не узгоджується з призначенням медіатора – незалежного, неупередженого третього учасника переговорів.

У кримінальному процесі є значне коло справ, по яких обвинувачений і потерпілий вступають в переговори з метою досягнення певного компромісу. Це пов'язано з наявністю такої пом'якшуючої покарання обставини, як «добровільне відшкодування майнової шкоди та моральної шкоди, завданих в результаті вчинення злочину, інші дії, спрямовані на загладжування шкоди, заподіяної потерпілому» (п. «к» ч. 1 ст. 61 КК РФ).

Розгляд кримінальних справ у порядку, передбаченому гл. 40 КПК РФ (за згодою обвинуваченого з пред'явленим йому обвинуваченням в особливому порядку) також характеризується елементами досягнення компромісу при їх вирішенні, оскільки обвинувачений і потерпілий на законних підставах самостійно регулюють взаємні вимоги. Але обов'язковою умовою тут виступає добровільна згода потерпілого (ч. 1 ст. 314 КПК РФ). Таке волевиявлення потерпілий висловлює, якщо шкода, заподіяна злочином, йому відшкодована.

Кримінально-процесуальний кодекс РФ допускає переговори обвинуваченого з потерпілим з метою згладжування кримінально-правового конфлікту по значній кількості кримінальних справ з метою: а) припинення розгляду справи за примиренням сторін; б) пом'якшення покарання винному у зв'язку з відшкодуванням потерпілому спричиненої шкоди. Ці справи виступають тією необхідною основою, на якій можлива регламентація процедури медіації в кримінальному судочинстві [263, с. 59−60; 466].

Примирення конфліктуючих сторін способами, подібними з медіацією, є національною особливістю й Узбекистану. Однак медіація, як така, в Узбекистані тільки зароджується. 1 січня 2019 р. набрав чинності Закон

Республіки Узбекистан «Про медіацію», ухвалений 3 липня 2018 р. Закон передбачає здійснення діяльності медіатора як на професійній, так і непрофесійній основі. Діяльність медіатора, відповідно до Закону, не є підприємницькою та на професійній основі може здійснюватися платно або безоплатно, коли на непрофесійній основі – проводиться безоплатно. Варто зазначити, що процедура медіації у кримінальному провадженні на даний час не застосовується [137].

1 липня 2020 р. набрав чинності Закон «Про медіацію» від 29 березня 2019 р. в Азербайджані, що визначає цілі та принципи застосування медіації, закріплює основні підходи до процедури медіації та встановлює правове становище медіаторів. Закон заснований на принципах Типового закону UNCITRAL про медіацію і керівних принципах CEPEJ. У кримінальних процесуальних відносинах він також не застосовується [132].

Не застосовується у кримінальному судочинстві процедура медіації також і в Білорусі, де за такою процедурою врегульовуються спори, які виникли із цивільних правовідносин, зокрема у сфері підприємницької та господарської діяльності, а також спори, які виникли у сфері трудових і сімейних правовідносин [134].

Не можна сказати, що широко та ефективно застосовується процедура медіації у кримінальному провадженні й України. Ще 1 серпня 2008 р. Генеральний прокурор України у Листі № 09/1-233вих-08-236окв «Щодо використання процедур примирення у кримінальному провадженні та розширення альтернативи кримінальному переслідуванню» звернув увагу на те, що поряд із розробкою законодавчого закріплення відновного правосуддя в Україні здійснюється практичне застосування медіації у кримінальних справах. З 2003 р. успішно діють експериментальні проєкти з використання медіації між потерпілими і правопорушниками – на підставі угод про співпрацю між неурядовими організаціями та судами застосування відновних процедур проводиться в 11 регіонах. Розробником програм відновного правосуддя та ініціатором їх запровадження виступає Благодійна організація

«Український центр порозуміння». Генеральною прокуратурою України, Національною академією прокуратури України та Благодійною організацією «Український центр порозуміння» за фінансової підтримки Швейцарської агенції з розвитку та співробітництва виконується пілотний проєкт «Підтримка реформи системи кримінальної юстиції України: впровадження прийомів медіації у діяльність органів прокуратури» [235]. У листі прокурорам за місцем знаходження громадських організацій, які здійснюють посередництво на стадії досудового провадження у кримінальних справах, було рекомендовано налагодити між ними співпрацю, роз'яснювати потерпілим і обвинуваченим у справах про злочини невеликої тяжкості та необережні злочини середньої тяжкості положення ст. ст. 45 і 46 КК України та незалежно від категорії злочину – п. 2 ч. 1 ст. 66 КК України, їх право на примирення самостійно чи за допомогою посередників (медіаторів) і можливі наслідки вирішення кримінальних справ у разі досягнення примирення та відшкодування заподіяних злочином збитків [203, с. 823]. Як бачимо, спроби залучити посередників до вирішення кримінально-правових спорів розпочалися ще задовго до прийняття чинного КПК України, в якому законодавчо закріплено провадження на підставі угод у кримінальному провадженні.

Водночас варто констатувати, що робота уряду та Верховної Ради України щодо запровадження медіації в Україні не стоїть на місці. Запровадження медіації в Україні включено до плану дій щодо підвищення позиції України в рейтингу Світового банку «Ведення бізнесу» («Doing Business») (п. 23), затвердженого Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 04 грудня 2019 р. № 1413-р. Міністром юстиції України 07 серпня 2019 р. підписано від імені України Конвенцію Організації Об'єднаних Націй про Міжнародні угоди щодо врегулювання спорів за результатами медіації (Сінгапурська конвенція про медіацію). Програмою діяльності Кабінету Міністрів України, прийнятою Постановою Уряду від 29 вересня 2019 р. № 849 та схваленою Постановою Верховної Ради України

від 04 жовтня 2019 р. № 188-IX, передбачено ціль 12.2 «Сторона договору захищена від його невиконання». Одним з механізмів досягнення вказаної цілі відповідно до положень зазначеної Програми є створення, зокрема, ефективної системи медіації, що має значно розвантажити судову систему на користь інструментів, до яких у сторін договору буде довіра [56].

Наразі чимало провідних вітчизняних вишів юридичного спрямування здійснюють підготовку фахівців за сертифікатними програмами з медіації та управління конфліктами, які є частиною навчальних програм магістрів і бакалаврів. До них належать, зокрема, Національний університет «Києво-Могилянська академія», Національний університет імені Ярослава Мудрого, Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича. Громадське об'єднання «Національна асоціація медіаторів України» створює умови для підвищення кваліфікації українських медіаторів, в тому числі організовує заходи з обговорення кращих практик та обміну досвідом між вітчизняними фахівцями, працює над залученням іноземного досвіду. Під егідою асоціації ведеться обговорення стандартизації навчання медіаторів в Україні [274].

Одеською обласною групою медіації, що має двадцятирічний досвід впровадження медіації в Україні та юридичною компанією «Пріоріс» з досвідченими фахівцями в галузі права та альтернативного вирішення конфліктів, заснована Громадська спілка «Українська академія медіації». Спілка безпосередньо бере участь в організації та проведенні просвітницьких заходів щодо впровадження медіації; бере участь у розробці нормативно-правових актів з питань позасудового вирішення конфліктів (спорів); сприяє організації та проводить семінари, лекції, тренінги, конференції, симпозіуми, дослідження та конкурси у сфері медіації; розробляє та реалізує програми обміну і стажувань медіаторів за кордоном; розробляє та реалізує програми безкоштовної допомоги по альтернативному (позасудовому) вирішенню суперечок шляхом медіації; співпрацює з професійними співтовариствами в галузі права, з центральними і місцевими органами державної влади та місцевого самоврядування, взаємодіє з національними та іноземними

громадськими організаціями, міжнародними фондами й неурядовими організаціями, а також з іншими об’єднаннями, діяльність яких не суперечить законодавству України [477].

Намагання запровадження інституту медіації на законодавчому рівні після прийняття чинного КПК України мали місце наприкінці 2015 р. Так, експертна група народних депутатів за ініціативою Альони Шкрум (VIII скликання) розробила проєкт Закону про медіацію № 3665, який розглядався парламентом понад три роки. Недоліком, на нашу думку, було те, що він не містив чіткої дієвої процедури визнання і виконання умов медіаційної угоди, лише декларуючи її обов’язковість для сторін та надаючи право судового захисту «у встановленому законодавством порядку», встановлював 30-річний віковий ценз для охочих практикувати медіацію. Однак після тривалого аналізу та внесення поправок законопроєкт врешті-решт було відхилено та знято з розгляду [350].

Інша ініціатива прийняти медіаційне законодавство походить від народного депутата України Юрія Мірошниченка (VIII скликання) шляхом лобіювання законопроєкту про діяльність у сфері медіації № 10425 від 05 липня 2019 р. Насправді цей законопроєкт має мало спільного з визнаними світовими принципами, міжнародними стандартами й кращими практиками у сфері медіації й породжує додатковий тягар на ще навіть не сформований професійний ринок медіації, оскільки спрямований на його обмеження. Так, пропонувалося створення органів самоврядування – ради медіаторів – з повноваженнями сертифікації та контролю. Така пропозиція багато в чому являє собою аналогію Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Збережено попередню пропозицію про 30-річний віковий ценз, передбачено несумісність медіації з іншою діяльністю та запропоновано виділення коштів на регулярній основі для підтримки діяльності органів самоврядування. Потреба в останніх видається сумнівною з огляду на відсутність на українському ринку значної кількості кваліфікованих медіаторів. Спірною виявляється новела про обов’язковість

медіації, що суперечить її природі як альтернативного способу врегулювання спорів, яку сторони обирають виключно дискреційно і за спільною згодою. Зараз цей законопроєкт опрацьовується в комітеті Верховної Ради України [534].

28 грудня 2019 р. новий законопроєкт Закону України «Про медіацію» за № 2706 було внесено на розгляд Верховної Ради України Кабінетом Міністрів України за ініціативою О. В. Гончарука. Комітет з питань правової політики вирішив рекомендувати цей проєкт прийняти в першому читанні за основу. Головне науково-експертне управління у своєму висновку від 14 лютого 2020 р. вказало на низку суттєвих недоліків цього документа [56]. Наразі цей законопроєкт також не прийнятий.

19 травня 2020 р. Кабінетом Міністрів України на розгляд Верховної Ради внесено проєкт Закону України «Про медіацію» № 3504, який 15 липня цього року прийнято у першому читанні.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, громадська спілка «Українська академія медіації», громадська організація «Асоціація сімейних медіаторів України», Всеукраїнська громадська організація «Асоціація адвокатів України», громадська спілка «Спілка українських підприємців», агентство медіації Decision Lab, медіатори CMG (Commercial Mediation Group), Конфедерація роботодавців України, Нотаріальна палата України, а також ТОВ «АЗ ЮРИДИЧНА ГРУПА» вважають, що Законопроєкт створює рамкові умови для розвитку медіації у динаміці, що враховує потреби українського суспільства, і покликаний сформувати довіру суспільства до альтернативних позасудових способів урегулювання спорів, хоча і висловили низку зауважень до нього [60].

У вказаному законопроєкті пропонується визначити правові засади впровадження та проведення процедури врегулювання конфліктів (спорів) за взаємною згодою сторін конфлікту та за участю посередника (медіатора), принципи та порядок проведення медіації, а також правовий статус медіатора. Важливим кроком є визначення статусу медіатора в Україні,

зокрема умови набуття статусу медіатора, зміст його прав та обов'язків, а також відповідальності за порушення вимог закону про медіацію. Одним з ключових положень Законопроєкту є визначення прав та обов'язків сторін медіації і загальна регламентація процедури медіації від її ініціювання до моменту припинення.

Згідно зі ст. 2 проєкту Закону України «Про медіацію» медіація може застосовуватися у будь-яких конфліктах (спорах), які виникають у цивільних, сімейних, трудових, господарських, адміністративних правовідносинах, а також кримінальних провадженнях під час укладання угод про примирення між потерпілим і підозрюваним, обвинуваченим та в інших сферах суспільних відносин.

Згідно зі ст. 9 законопроєкту медіатором може бути фізична особа, яка має вищу освіту та пройшла базову підготовку у сфері медіації в Україні або за її межами. Сторони медіації, державні органи та органи місцевого самоврядування можуть встановлювати додаткові вимоги до медіаторів, яких вони залучають або послугами яких користуються, у тому числі щодо віку, освіти, досвіду роботи [352].

Згідно з розділом ІІІ Проєкту «медіація проводиться під керівництвом медіатора (медіаторів) з дотриманням вимог цього Закону, договору про проведення медіації, правил проведення медіації та етики медіатора.

Медіація починається з моменту укладення сторонами медіації договору про проведення такої процедури. За відсутності письмового договору про проведення медіації вважається, що медіація починається з моменту, коли сторони вчинили дії, необхідні для початку медіації (ст. 15 Проєкту). Однак, законопроєктувальник не зазначив, які саме дії повинні вчинити сторони, що є необхідними для початку медіації. Цей аспект, а саме момент, з якого починається медіація, є надзвичайно важливим для всіх сторін медіації та виступає своєрідним гарантом захисту їхніх інтересів, дотримання принципів проведення процедури медіації та, у певних випадках,

дозволяє притягнути до відповідальності недобросовісного медіатора, який порушив свої обов'язки.

Договір про проведення медіації укладається між сторонами конфлікту (спору) та медіатором (медіаторами). У договорі про проведення медіації зазначаються: 1) дата і місце укладення договору; 2) відомості про медіатора (медіаторів), сторони медіації, а також організацію, що забезпечує проведення медіації (за наявності); 3) строки та місце проведення медіації; 4) мова проведення медіації; 5) предмет конфлікту (спору); 6) права та обов'язки учасників медіації; 7) правила проведення медіації; 8) умови та порядок оплати винагороди медіатора (медіаторів) та відшкодування витрат на організацію та проведення медіації; 9) умови конфіденційності медіації та наслідки їх недотримання учасниками медіації; 10) відповідальність медіатора (медіаторів) та сторін медіації за порушення умов договору про проведення медіації; 11) порядок та підстави для припинення медіації; 12) інші умови, визначені медіатором (медіаторами) та сторонами медіації».

До КПК України цим проєктом пропонується низка змін. Зокрема, запропоновано частину другу статті 65 КПК, якою регулюється питання з приводу того, хто не може бути допитаний в якості свідка, доповнити пунктом 8-1, відповідно до якого не можуть бути допитані в такій якості «медіатори про відомості, що стали їм відомі та/або одержані ними під час проведення медіації». Експерти Головного науково-експертного управління, які дали свій висновок з приводу цього законопроєкту, вважають, що в чинному КПК України вже врегульовано коло осіб, які не можуть бути допитані у якості свідків, що брали участь в укладенні та виконанні угоди про примирення в кримінальному провадженні, – про обставини, які стали їм відомі у зв'язку з участю в укладенні та виконанні угоди про примирення (п. 8 ч. 2 ст. 65 КПК України) [57].

На нашу думку, внесення таких змін є доцільним і виправданим, оскільки процедура медіації є дещо ширшим явищем при врегулюванні правових конфліктів, ніж звичайне посередництво. Діяльність медіатора

врегульовується законом, він наділений правами та обов'язками, може і повинен володіти конфіденційною інформацією, яку не обов'язково може отримати посередник.

Також запропоновано внести зміни до ч. 1 ст. 469 КПК України у редакції «... Домовленості стосовно угоди про примирення можуть проводитися самостійно потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим, захисником і представником або за допомогою медіатора (медіаторів), іншої особи, погодженої сторонами кримінального провадження (крім слідчого, прокурора або судді)». На думку експертів Головного експертного управління, і ми підтримуємо їхню позицію, такі зміни є недоречними, оскільки положення чинного КПК України вже врегульовують участь цих осіб у процесі участі в домовленостях стосовно угоди про примирення між потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим. Так ч. 1 ст. 469 КПК України оперує терміном «інші особи», до складу яких можна віднести представників медіаційних центрів; осіб, які мають авторитет на певній території (священиків, лікарів, громадських діячів та інших). Зрештою, цим пропозиції щодо внесення змін до КПК України фактично вичерпуються.

На наш погляд, *проведення медіації у кримінальному судочинстві потрібно врегулювати у Законі України «Про медіацію» окремою статтею, якою встановити строки її проведення, особливості проведення медіації у провадженнях стосовно неповнолітніх, відповідальність медіатора у разі розголошення ним конфіденційної інформації* та інші важливі аспекти, яким у державах з більш усталеними правовими традиціями приділяється належна увага. Такої ж думки дотримуються 97,4 % опитаних нами слідчих НП (Додатки Б, В, Г).

Зокрема, частину першу статті другої проєкту Закону «Про медіацію» № 3504 від 19 травня 2020 р. пропонується викласти у такій редакції: *«1. Медіація може застосовуватися у будь-яких конфліктах (спорах), які виникають у цивільних, сімейних, трудових, господарських, адміністративних правовідносинах, а також кримінальних провадженнях*

щодо кримінальних проступків, нетяжких злочинів та у формі приватного обвинувачення під час укладання угод про примирення між потерпілим і підозрюваним, обвинуваченим й у інших сферах суспільних відносин».

Також пропонуємо доповнити параграф п'ятий глави третьої КПК України окремою статтею 72-2 «Медіатор» у такій редакції*: «Медіатором є незалежна фізична особа, яка залучається сторонами для здійснення посередництва при примиренні потерпілого з підозрюваним/обвинуваченим у передбачених КПК випадках».* У наступних частинах доцільно вказати права, обов'язки та відповідальність медіатора.

Редакцію ч. 2 ст. 1 проєкту Закону «Про медіацію» ми вважаємо невдалою (медіатор – незалежна, нейтральна, неупереджена фізична особа, яка проводить медіацію і не має повноважень щодо прийняття рішення по суті конфлікту (спору)), оскільки у ній вказується на принципи діяльності медіатора, уже наведені у ст. 3. На наш погляд, більш вдалою буде така редакція: *«Медіатор – це фізична особа, яка внесена до Реєстру медіаторів, відповідає вимогам цього Закону та залучена сторонами для проведення медіації».*

Варто при цьому відмітити позитивні та прогресивні кроки українського законодавця до реального втілення інституту медіації в життя. Аналіз зарубіжного досвіду його запровадження у практику вирішення конфліктів показує, що в різних країнах такі процеси відбуваються по різному, здебільшого в позитивному аспекті. Хоча така успішна економічно розвинута держава як Швейцарія визнає медіацію недоцільною та невиправданою в економічному плані. На прикладі застосування та втілення в життя процедури медіації у Молдові вбачається її «непопулярність». Така доля може спіткати й наш інститут медіації, оскільки не має інформаційної складової популяризації такої процедури позасудового вирішення конфліктів серед населення та безпосередньо серед учасників судового провадження, не ведеться роз'яснювальна робота серед громадян про переваги медіації в майбутньому серед інших форм вирішення кримінально-правового конфлікту

шляхом посередництва в досягненні компромісу між потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим.

Висновки до розділу 3

У цьому розділі розглянуто угоду про визнання винуватості та угоду про примирення у кримінальному провадженні: сучасні погляди на поняття, сутність і правову природу, актуальні проблеми укладення угод у кримінальному провадженні, імплементація інституту медіації у кримінальне судочинство як одного з перспективних напрямів реалізації права на компроміс сторонами кримінально-правового конфлікту.

Проведене дослідження дало змогу зробити наступні висновки:

1. Вагомим кроком у досягненні компромісу в кримінальному процесі України та реалізації права на компроміс учасниками кримінального провадження стала можливість досягнення угоди про примирення між потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим та угоди між прокурором і підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості.

2. Інститут угод можна розглядати у кримінальному судочинстві з різних позицій: і як прискорення кримінального провадження, і його спрощення, і як прояв диференціації кримінально-процесуальної форми тощо. Однак, доведено, що в основі угоди як про примирення, так і про визнання винуватості, лежить компроміс, в якому закладена зацікавленість сторін. Саме це і складає його внутрішню сутність.

3. Інститут досягнення угоди у кримінальному провадженні є дієвим та ефективним засобом досягнення компромісу між потерпілими особами, підозрюваними, обвинуваченим, а також із державою в особі прокурора як процесуального керівника. Водночас чимало положень КПК України потребують ще подальшого осмислення та вдосконалення. Насамперед, це стосується умов укладення угод, домовленостей, недопустимості тиску на

якусь зі сторін, особливостей співпраці у випадку визнання підозрюваним (обвинуваченим) своєї винуватості, забезпечення безпеки учасників угоди, членів їх сімей та близьких родичів, наявності суперечностей в судовій практиці.

4. Чималої популярності у багатьох країнах близького та далекого зарубіжжя при врегулюванні спорів у кримінальному провадженні набула медіація як альтернатива традиційним механізмам. Широко діють програми примирення у США, Великобританії, Канаді, Норвегії, Фінляндії, Австрії та ФРН, де вони закріплені у національному законодавстві. На рівні пілотних проєктів медіація застосовується у Данії, Швеції, Нідерландах, Ірландії, Іспанії, Італії, Польщі. У Швейцарії ж медіація визнана недоцільною та неефективною в економічному плані.

5. В Україні запровадження інституту медіації у кримінальне судочинство, як і в решті країн пострадянського простору, перебуває на етапі становлення, Закон України «Про медіацію» наразі ще не прийнято, хоча здійснено вже чимало суттєвих та ефективних кроків у напрямі створення ефективних механізмів медіації та підготовки фахових спеціалістів у цій сфері.

6. Проведення медіації у кримінальному судочинстві потрібно урегулювати у Законі України «Про медіацію» окремою статтею, якою встановити строки її проведення, особливості проведення медіації у провадженнях стосовно неповнолітніх, відповідальність медіатора у разі розголошення ним конфіденційної інформації та інші важливі аспекти, яким у державах з більш усталеними правовими традиціями приділяється належна увага.

РОЗДІЛ 4
ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА КОМПРОМІС ПРИ ВИРІШЕННІ ПИТАННЯ ПРО ЗВІЛЬНЕННЯ ОСОБИ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

4.1 Звільнення від кримінальної відповідальності як компромісне вирішення кримінально-правового конфлікту

Інститут досягнення угоди у кримінальному провадженні, а також можливість проведення медіації були закріплені у кримінальному процесуальному законодавстві нашої держави зовсім недавно, що стало поштовхом до подальшого розвитку досягнення компромісу у кримінальному провадженні. Більш давнє законодавче закріплення знайшла своє відображення у законах та нормативних актах ще одна вагома та дієва альтернатива кримінальній відповідальності та покаранню за кримінальне правопорушення – звільнення особи від кримінальної відповідальності.

У вітчизняному кримінальному законодавстві з давніх-давен наявні норми, що пропонують особам, які стали на злочинний шлях, добровільно припинити злочинні дії з обіцянкою звільнення їх від покарання або його істотного пом’якшення. Ще в X ст. найважливіша законодавча пам’ятка Давньоруської держави «Руська Правда» містила окремі норми, що вказують на можливість звільнення від покарання в зв’язку з каяттям [372, с. 57]. Також закріплювалась норма, згідно з якою особа, що незаконно розтратила чужі гроші або товари, могла бути звільнена від відповідальності за цей злочин, якщо відшкодувала завдані збитки (здійснення таких виплат могло здійснюватися і з розтермінуванням), про що йшлося вище).

У Руській Правді передбачалася норма, яку можна вважати аналогом звільнення від кримінальної відповідальності у зв’язку з закінченням строків давності притягнення до кримінальної відповідальності – відповідальність

громади за вбивство, вчинене на її території, яке виключалося, якщо було знайдено лише скелет потерпілого, тобто з дня вбивства минув значний час [13, с. 35].

У добу Польського Королівства звільнення від покарання відбувалося на підставі амністії, тобто акта, яким польський король виявляв свою «ласку» до злочинців. У 1349 р., після війни з Тевтонським орденом, король застосував акт амністії стосовно втікачів з міст, котрі перейшли на бік ворога. Амністія звільняла винного від публічного покарання, але не від обов'язку компенсувати шкоду, заподіяну злочином [34, с. 158−159].

Розгляд законодавчих актів дореволюційної Російської імперії, дія яких поширювалась на частину українських земель, дозволяє дійти висновку, що кримінальне право цього періоду історії ще не мало чіткої систематизації [34, с. 619; 479]. Згідно зі Статутом кримінального судочинства 1864 р. було частково систематизовано підстави звільнення особи від кримінальної відповідальності, а саме встановлено, що судове переслідування не могло бути розпочате, а почате підлягало закриттю у зв'язку зі смертю обвинуваченого, зі строками давності, примирення обвинуваченого з потерпілим у встановлених законом випадках, а також згідно з височайшим указом чи загальним милостивим маніфестом, що дарує прощення. У Статуті вперше застосовано термін звільнення від кримінальної відповідальності, а не від покарання. У Статуті було встановлено, що у справах, у яких дозволяється припинення переслідування у зв'язку з примиренням сторін, суддя обмежується лише дослідженням доказів, представлених сторонами, або ж на ті, які вони вказують. Неприбуття до суду приватного обвинувача чи його повіреного без законних на те підстав вважалося відмовою останнього від кримінального позову та мало за собою наслідком закриття справи. Сферу звільнення від відповідальності було розширено 1864 р. Статутом про покарання, які накладаються мировими суддями, як і в Уложенні 1845 р., умовами звільнення тут було названо примирення винного з потерпілим у справах про деякі проступки проти честі та прав приватних осіб (вказані у

ст. 18 Статуту), а також про крадіжки, шахрайства і привласнення чужого майна, вчинені між подружжям, родичами, дітьми [13, с. 39−40].

Подальший розвиток інституту звільнення від кримінальної відповідальності має місце в радянський період. Звільнення від кримінальної відповідальності ефективно використовувалося вже в перших декретах радянської влади для боротьби з такими небезпечними злочинами, як хабарництво, дезертирство, незаконне володіння зброєю. У ст. № 467 Декрету Раднаркому СРСР «Про хабарництво» від 8 травня 1918 р. було закріплено, що «цей декрет має зворотну силу з тим, однак, що від переслідування за давання хабаря, якщо таке було проведено до видання цього декрету, звільняються ті особи, котрі протягом трьох місяців з дня видання цього декрету заявлять судовій владі про давання ними хабаря» [416]. Надалі це правило не обмежувалося будь-яким строком дії. У ст. 421 Декрету Раднаркому СРСР від 16 серпня 1921 р. «Про боротьбу з хабарництвом» було встановлено, що «особа, яка дала хабар, не підлягає покаранню, якщо вона своєчасно заявить про вимагання хабаря або посприяє розкриттю справи про хабарництво» [417].

Добровільне повернення дезертирів заохочувалося звільненням від суду і покарання в актах радянської влади 1918–1920 рр. Припинення випадків дезертирства шляхом проголошення звільнення від кримінальної відповідальності дезертирів, які розкаялися, виявилося в ті роки досить успішним. У 1921 р. була прийнята норма й про виключення кримінальної відповідальності в разі видачі в установлені строки зброї і вибухових речовин. У 1920-х рр. великого значення набули комісії у справах неповнолітніх, які отримали право вирішувати питання про можливість звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності і передачі або непередачі справи про нього в суд.

Кримінальний кодекс УРСР 1922 р. не передбачав у своїх Загальних частинах заохочення за позитивні посткримінальні дії винного після вчинення злочину. Лише в Особливих частинах цих кодексу була одна стаття

«Давання хабаря» (ст. 114 КК УРСР 1922 р.). Постановою ВЦВК від 8 червня 1927 р. було затверджено нову редакцію КК УРСР, який набув чинності 1 липня 1927 р. Цей Кодекс окрім іншого передбачав можливість звільнення від кримінальної відповідальності за певних умов не лише хабародавця, а й посередника в хабарництві. Зокрема, якщо доведено, що стосовно їх мало місце примушування до хабаря або якщо добровільними і своєчасними заявами вони допоможуть розкрити справу про хабарництво тощо. У такій редакції норми про відповідальність за хабарництво збереглися практично до моменту реформування кримінального законодавства України, що мало місце до кінця 1950-х рр., і прийняття КК УРСР у грудні 1960 р. [293, с. 379].

Аналіз даного етапу становлення інституту звільнення від кримінальної відповідальності свідчить про те, що в цей період історії вже чітко простежуються окремі види звільнення від відповідальності. Як правило, вони містилися в окремих постановах і декретах і застосовувалися залежно від тієї чи іншої соціально-політичної обстановки в країні. Більш чіткою регламентацією інституту звільнення від кримінальної відповідальності є період дії КК УРСР 1961 р. У цей час втілюється в життя не принцип невідворотності покарання, а принцип невідворотності відповідальності, тобто особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене кримінальним законом, хоч і звільнялася від кримінальної відповідальності, але в той же час піддавалася певним заходам громадського впливу, які лежать за межами кримінального права. Тому види звільнення від відповідальності містилися в одному розділі разом з видами звільнення від покарання і розглядалися в рамках єдиного інституту.

Так, у Загальній частині Кодексу передбачалося звільнення від кримінальної відповідальності та покарання за зміною обстановки (ст. 50), звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням заходів адміністративного стягнення, примусових заходів виховного характеру або громадського впливу (ст. 50). У першому випадку особу, яка вчинила діяння, що містить ознаки злочину, можна було звільнити від кримінальної

відповідальності, коли буде визнано, що на час розслідування або розгляду справи в суді внаслідок зміни обстановки вчинене нею діяння втратило характер суспільно небезпечного або ця особа перестала бути суспільно небезпечною. Особу, яка вчинила злочин, можна було також за вироком суду звільнити від покарання, коли буде визнано, що в силу наступної бездоганної поведінки і чесного ставлення до праці цю особу на час розгляду справи в суді не можна вважати суспільно небезпечною. У другому випадку особу, яка вчинила діяння, що містить ознаки злочину, який не являє великої суспільної небезпеки, можна було звільнити від кримінальної відповідальності, якщо буде визнано, що її виправлення і перевиховання можливе без застосування кримінального покарання. У цьому разі відповідно до законодавства України можна було прийняти одне з таких рішень:

1) про притягнення особи до адміністративної відповідальності;

2) про передачу матеріалів справи на розгляд товариського суду;

3) про застосування примусових заходів виховного характеру;

4) про передачу особи на поруки громадській організації або трудовому колективу [201].

У сучасному КК України передбачені такі види звільнення від кримінальної відповідальності:

1) у зв’язку з дійовим каяттям (ст. 45);

2) у зв’язку з примиренням винного з потерпілим (ст. 46);

3) у зв’язку з передачею особи на поруки (ст. 47);

4) у зв’язку із зміною обстановки (ст. 48);

5) у зв’язку із закінченням строків давності (ст. 49);

6) на підставі закону про амністію або акта помилування (ст. ст. 85−86);

7) у зв’язку із застосуванням до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру (ст. 97);

Кримінальним кодексом України передбачено також спеціальні випадки звільнення від кримінальної відповідальності при вчиненні окремих злочинів: «громадянин України добровільно заявив органам державної влади

про злочинний зв’язок з іноземною державою, іноземною організацією або їх представниками та отримане завдання» (ч. 2 ст. 111 КК України), «особа без громадянства або іноземець добровільно заявили органам державної влади про припинення злочинної діяльності, якщо внаслідок цього і вжитих заходів було відвернене заподіяння шкоди інтересам України» (ч. 2 ст. 114 КК України), «керівник підприємства, установи або організації виплатив заробітну плату, стипендію, пенсію чи інші, установлені законами виплати громадянам до притягнення його до кримінальної відповідальності» (ч. 3 ст. 175 КК України), «особа сплатила податки, збори (обов’язкові платежі), а також відшкодувала шкоду, завдану державі їх несвоєчасною сплатою (фінансові санкції, пеня) до притягнення її до кримінальної відповідальності» (ч. 4 ст. 212 КК України), «особа сплатила страхові внески на загальнообов’язкове державне пенсійне страхування, а також відшкодувала шкоду, завдану Пенсійному фонду України їх несвоєчасною сплатою (фінансові санкції, пеня), до притягнення її до кримінальної відповідальності» (ч. 4 ст. 212-1 КК України), «особа добровільно повідомила правоохоронний орган про створення злочинної організації або участь у ній» (ч. 2 ст. 255 КК України), «особа, крім організатора і керівника терористичної групи чи терористичної організації, добровільно повідомила правоохоронний орган про відповідну терористичну діяльність сприяла її припиненню або розкриттю злочинів, учинених у зв’язку зі створенням або діяльністю такої групи чи організації» (ч. 2 ст. 258-3 КК України), «особа добровільно вийшла з воєнізованих або збройних формувань, не передбачених законом, і повідомила про їх існування органи державної влади» (ч. 6 ст. 260 КК України), «особа добровільно здала органам влади зброю, бойові припаси або вибухові пристрої» (ч. 3 ст. 263 КК України), «особа добровільно заявила про незаконне заволодіння транспортним засобом правоохоронним органам і повернула транспортний засіб власнику, й повністю відшкодувала завдані збитки» (ч. 4 ст. 289 КК України), «особа добровільно здала наркотичні засоби, психотропні речовини і вказала

джерело їх придбання або сприяла розкриттю цих злочинів» (ч. 4 ст. 307 КК України), «особа добровільно звернулась до лікувального закладу і розпочала лікування від наркоманії» (ч. 4 ст. 309 КК України), «особа добровільно здала прекурсори, що призначалися для виробництва або виготовлення наркотичних засобів чи психотропних речовин, і вказала джерело їх придбання або сприяла розкриттю цих злочинів» (ч. 4 ст. 311 КК України), «особа добровільно здала отруйні чи сильнодіючі речовини, що не є наркотичними або психотропними чи їх аналогами, або сильнодіючі лікарські засоби та вказала джерело їх придбання або сприяла розкриттю злочинів, пов'язаних з їх незаконним обігом» (ч. 5 ст. 321 КК України), «особа після давання хабаря добровільно заявила про те, що сталося, до порушення кримінальної справи щодо неї» (ч. 3 ст. 369 КК України), «військовослужбовець може бути звільнений від кримінальної відповідальності із застосуванням до нього заходів, передбачених Дисциплінарним статутом Збройних Сил України» (ч. 4 ст. 401 КК України) [500, с. 11−12].

Варто відмітити, що питома вага винесених ухвал про звільнення від кримінальної відповідальності є в Україні доволі великою. Так, у 2014 р. судами першої інстанції закінчено проваджень з винесенням таких ухвал 4099, у 2015 р. − 2867, 2016 р. −2340, 2017 р. − 2986, 2018 р. – 3103, 2019 р. – 2923, 2020 р. − 2680 [423].

Проблемам звільнення від кримінальної відповідальності присвятили свої праці чимало вітчизняних та зарубіжних правників, серед яких Ю. В. Баулін, Л. В. Головко, О. О. Дудоров, О. О. Житний, О. Ф. Ковітіді, О. С. Козак, В. О. Навроцький, С. В. Сахнюк, А. Х. Степанко, В. М. Трубніков, М. І. Хавронюк, В. М. Хомич, П. В. Хряпінький та інші, одні з яких акцентують увагу на кримінально-правових аспектах такого звільнення, інші – на кримінальних процесуальних.

У КПК України, як і в КК України, не дається визначення звільнення особи від кримінальної відповідальності. Однак Пленум ВСУ у постанові

№ 1 від 23 грудня 2005 р. роз'яснив, що звільнення від кримінальної відповідальності – це відмова держави від застосування щодо особи, котра вчинила злочин, установлених законом обмежень певних прав і свобод шляхом закриття кримінальної справи, яке здійснює суд у випадках, передбачених КК України, у порядку, встановленому КПК України [333].

Однак, як слушно відмітив О. В. Баулін, у вітчизняній правовій літературі висловлюються різні думки з приводу розуміння правової природи звільнення особи від кримінальної відповідальності. Дослідники звільнення від кримінальної відповідальності відносять до форм реалізації кримінальної відповідальності, вважають звільнення від кримінальної відповідальності інститутом кримінального права, що диференціює відповідальність; радикальним засобом диференціації кримінальної відповідальності; юридичним фактом, що припиняє кримінальне правовідношення, який звільняє особу від несприятливих правових наслідків, тощо. Оцінюючи ці підходи, не можна не помітити, що висновок про те, що звільнення від кримінальної відповідальності є однією з форм її реалізації, по суті, є суперечливим. Якщо особа звільняється від кримінальної відповідальності (а таке звільнення можливе лише до набрання законної сили обвинувальним вироком суду) і реальна кримінальна відповідальність починається (реалізується) саме із цього моменту, то незрозуміло, як звільнення від такої відповідальності можна віднести до форм її реалізації. У такому разі треба або вважати таку реалізацію з більш раннього періоду (наприклад, як інколи вважають, із дня вчинення злочину, притягнення до кримінальної відповідальності), або визнати, що звільнення особи від кримінальної відповідальності ще не є ані формою, ані стадією реалізації кримінальної відповідальності. Навряд чи можна погодитися і з тим, що звільнення від кримінальної відповідальності є інститутом (засобом) диференціації кримінальної відповідальності. Суб'єктом такої диференціації виступає законодавець. Саме він у нормах, що закріплені в КК України, диференціює ще заздалегідь, до вчинення злочину, потенційну кримінальну

відповідальність щодо різних категорій злочинів і злочинців. Звільнення ж від кримінальної відповідальності – це прерогатива суду, який не тільки не застосовує той масштаб диференціації кримінальної відповідальності, який заклав законодавець, а, навпаки, взагалі відмовляється від покладення на цю особу тих обмежень її прав і свобод, які передбачив законодавець за вчинений нею злочин. Таким чином, суд не диференціює кримінальну відповідальність щодо даної особи, а на підставі закону індивідуалізує підхід до визначення долі особи, яка вчинила злочин, а саме звільняє її від кримінальної відповідальності [25, с. 191−192].

Своєю чергою, звільнення від кримінальної відповідальності вчений вважає «передбаченою законом відмовою держави від застосування до особи, яка вчинила злочин, обмежень її певних прав і свобод, визначених КК України», що співвідноситься з визначенням, викладеному в постанові Пленуму ВСУ № 1 від 23 грудня 2005 р. При цьому О. В. Баулін аргументує, що особа звільняється саме від потенційної відповідальності, адже звільнення від такої відповідальності відбувається до початкового моменту реальної кримінальної відповідальності, а саме до моменту набрання законної сили обвинувальним вироком суду. Немає вироку – немає і реальної кримінальної відповідальності, а отже, особу звільняють від потенційної кримінальної відповідальності. Така відповідальність уже в потенції закріплена в санкції кримінально-правової норми, однак ця потенція не переходить у дійсність, оскільки суд виносить не обвинувальний вирок, а ухвалу про припинення провадження у справі (ст. 288 КПК України). Зазначене дає підстави вважати, що під звільненням від кримінальної відповідальності варто розуміти звільнення особи лише від майбутньої, потенційної відповідальності [25, с. 34−35].

С. В. Сахнюк стверджує, що «відповідно до ч. 1 ст. 2 КК України підставою настання кримінальної відповідальності є не вчинення особою злочину, а вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину. Своєю чергою, суспільно небезпечне діяння, яке містить

склад злочину, відрізняється від злочину лише тим, що його ознаки ще не встановлені судом. Таке діяння набуває статусу злочину процесуальним шляхом – шляхом постановлення обвинувального вироку» [378, с. 280].

Вчений запропонував визначити звільнення від кримінальної відповідальності як особливу форму завершення охоронних кримінально-правових відносин, що полягає у відмові суду від державного осуду особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що містить ознаки певного складу злочину і, як наслідок, від застосування до неї інших заходів кримінально-правового примусу, які мають каральний характер [378, с. 282]. Не можна не помітити, що свою позицію вчений аргументує дослідженням поняття злочину радянських науковців 1970−1980 рр., які намагалися вдосконалити відповідні норми КК 1960 р. [409, с. 18] та, водночас не вважали злочин діянням. З цього приводу, наприклад, О. І. Марцев писав, що це неправильний підхід, оскільки немає конкретики, адже злочин – це не просто дія чи бездіяльність, а посягання чи намір здійснити посягання. Науковець пропонував вважати злочином «злочинне посягання» [123]. Варто пригадати, що ніякого втілення у законодавстві подібні та інші аргументи та пропозиції вчених не знайшли. Відповідно до ст. 14 чинного КК РФ «злочином визнається винне вчинене суспільно небезпечне діяння, заборонене цим Кодексом під загрозою покарання» [469].

Фактично діяння, яке містить в собі склад злочину, і є злочином, хоч закон і дозволяє у передбачених КК випадках звільнити особу від відповідальності за його вчинення. Як відмічається в літературі, кримінальне законодавство виконує свої завдання притаманним йому способом (ч. 2 ст. 1 КК України): визначає коло та види суспільно небезпечних діянь, називає їх злочинами і встановлює за їх вчинення відповідне покарання. Це означає, що кримінальну відповідальність і покарання тягне за собою тільки така суспільно небезпечна дія або бездіяльність, яка повністю підпадає під ознаки складу злочину, що визначені в законі. В цьому полягає найважливіший

принцип кримінального права, відповідно до якого – «немає злочину, немає покарання без зазначення про те в законі» [273, с. 8].

Відповідно до ч. 1 ст. 11 КК України «злочином є передбачене КК суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину». Ця стаття містить загальне визначення поняття злочину, яке включає в себе його соціальну ознаку, – суспільну небезпечність, нормативну ознаку злочину – діяння, що передбачене кримінальним законом, внутрішню ознаку злочину – винність діяння та його носія – суб'єкта злочину. Хоча така ознака злочину, як караність діяння, про яку йдеться в науці кримінального права, не зазначена в тексті ст. 11, але вона випливає із змісту завдання кримінального закону (ч. 2 ст. 1 КК України) щодо визначення ним не лише суспільно небезпечного діяння, але і покарання, які застосовуються до осіб, які їх вчинили [273, с. 18].

У 1986 р. Ю. М. Грошевий пропонував запровадити новий різновид вироку – про звільнення особи від кримінальної відповідальності [96, с. 128], що не було втілено у законі. У цьому випадку, на думку вченого, зникає суперечка щодо того, що саме вчинила особа, яка звільняється від кримінальної відповідальності, – «злочин» чи «суспільно небезпечне діяння, що містить ознаки складу злочину», також проблема встановлення винуватості особи тощо [500, с. 145].

Натомість, різні науковці у пропонованих ними визначеннях звільнення від кримінальної відповідальності вживають у них і «діяння, яке містить склад злочину», і «злочин». Так, П. С. Матишевський вважає, що звільнення від кримінальної відповідальності – це наявність законних підстав та певних умов, які обумовлюють звільнення особи, яка вчинила злочин, від її обов'язку піддатися судовому осуду і перетерпіти покарання [257, с. 219–220]. О. Ф. Ковітіді пише, що, звільнення від кримінальної відповідальності – це відмова держави в передбачених законом випадках від засудження й покарання особи, діяння якої містить склад злочину [177, с. 107]. О. С. Козак під звільненням від кримінальної відповідальності

розуміє здійснювану відповідно до вимог кримінального та кримінально-процесуального законів відмову держави в особі суду від застосування щодо особи, яка вчинила злочин, передбачених КК України обмежень її певних прав і свобод, яка не тягне за собою кримінально-правових наслідків [179].

На нашу думку, «обмеження певних прав і свобод особи» – це надто широке трактування у цьому контексті. Права і свободи учасника кримінального провадження зазнають певних обмежень і при застосуванні запобіжних заходів, і при здійсненні приводу, і при проведенні обшуку тощо. При звільненні від кримінальної відповідальності ідеться про відмову держави і від позбавлення волі чи призначення інших передбачених КК України покарань.

П. В. Хряпінський, дослідивши ознаки, які притаманні звільненню особи від кримінальної відповідальності, дійшов висновку, що ними є: а) відсутність офіційного осуду особи з боку держави у вигляді обвинувального вироку суду; б) офіційна відмова від застосування до особи, яка вчинила злочин, обтяжень кримінально-правового характеру; в) припинення усіх кримінально-правових відносин між державою та звільненою особою. Своєю чергою, він запропонував звільнення особи від кримінальної відповідальності вважати «відмовою держави від офіційного осуду особи, яка вчинила злочин, у вигляді обвинувального вироку суду та застосування обтяжень кримінально-правового характеру у зв’язку з юридичними фактами, передбаченими у КК України, що має наслідком припинення усього комплексу кримінально-правових відносин» [500, с. 146−147].

О. Р. Михайленко висловив міркування, що інститут звільнення від кримінальної відповідальності можна розглядати як поблажливе зважання держави на позитивну посткримінальну поведінку особи, що робить недоцільним встановлення обвинувального вироку та засудження особи, яка вчинила злочин. При звільненні від відповідальності до винної особи не застосовується покарання, вона не обмежується у правах та свободах і

вважається такою, яка не має судимості. Вчинення ж особою нового злочину після звільнення її від кримінальної відповідальності за перший не створює юридичної повторності та рецидиву злочинів. Звільнення від кримінальної відповідальності й закриття кримінальної справи стосується лише нереабілітуючих підстав. Виправдувальний вирок або закриття кримінальної справи з інших підстав є не звільненням від кримінальної відповідальності, а є реабілітацією особи як незаконно притягненої до кримінальної відповідальності [264, с. 50−51].

Російський процесуаліст Л. В. Головко, проаналізувавши позиції зарубіжних і вітчизняних науковців, дійшов висновку, що норми, які передбачають звільнення від кримінальної відповідальності, потрібно вважати «альтернативою кримінальному переслідуванню». Адже, як пише вчений, до повного завершення відповідної кримінальної процесуальної діяльності й визнання особи винуватою призначення покарання просто неправомірне. Оскільки досліджуваний інститут є заміною не стільки покарання, яке може в подальшому і не розпочатися, скільки кримінального переслідування, і полягає в перериванні кримінального процесу до розгляду кримінального провадження по суті [85, с. 251−255]. Підтримують таку позицію й вітчизняні вчені С. Волкотруб, С. Крушинський, В. Луцик, В. Нор, Д. Слінько, В. Трубніков та інші, які вказують, що притягнення до кримінальної відповідальності та покарання осіб, які вчинили невеликої чи середньої тяжкості злочини, далеко не в усіх випадках є оптимальним вирішенням конфлікту держави та особи, яка вчинила такий злочин, досягнення мети кримінального права та процесу. Таким чином, виникає питання альтернативних способів вирішення кримінально-правових конфліктів. Одночасно постають питання щодо гуманності законодавства і правосуддя, ефективності відновлення прав потерпілого, диференціації процесуальної форми, швидкості провадження та процесуальної економії [13, с. 45].

Білоруські процесуалісти В. С. Жигуліч, Л. Л. Зайцева, В. І. Самарін та інші також вказують на те, що «звільнення від кримінальної відповідальності передбачається в кримінальному законі у зв'язку з тим, що в деяких випадках немає сенсу піддавати конкретну особу кримінальній відповідальності, оскільки кримінальна відповідальність, будучи правомірною, визнається недоцільною. Держава реагує на злочинне діяння, не залишаючи його без наслідків, але реагує в іншій, «альтернативній» формі [14, с. 27].

Г. О. Усатий норми, які передбачають звільнення від кримінальної відповідальності, відносить до «компромісних» [482, с. 239−240; 483]. Вчений справедливо вказує, що використання держаними органами, покликаними вести боротьбу зі злочинністю, у своїй діяльності кримінально-правового компромісу – це не тільки оригінальний спосіб боротьби з криміналітетом. Такий нетрадиційний підхід до розв'язання однієї з найгостріших і найзлободенніших проблем сучасності (а саме такою є злочинність) має кілька позитивних моментів. Серед них, по-перше, те, що компроміс виступає своєрідною гарантією найважливіших конституційних прав громадян. Так, ст. 29 Конституції України проголошує, що «кожна людина має право на свободу», відтак можна припустити, що й на свободу вибору поведінки. Кримінальне законодавство, яке передбачає звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка погодилась на взаємовигідні стосунки з державою, надає людині своєрідний шанс на вибір альтернативної (законослухняної) поведінки. По-друге, такі заходи сприятимуть заощадженню державних коштів, адже профілактика злочинів значно дешевша й доцільніша, ніж витрати часу та грошей на пошуки й викриття злочинців [482, с. 239−240].

Подібну думку розвиває і В. А. Шкелебей, яка відмічає, що на відміну від КПК України 1960 р. новий КПК детально не регламентує порядок звільнення від кримінальної відповідальності за різними підставами. При цьому визначається, що особа звільняється від кримінальної відповідальності

у випадках, передбачених законодавством України про кримінальну відповідальність (тобто нормами матеріального права).

Ґрунтуючись на законодавстві про кримінальну відповідальність, можна виокремити декілька груп норм, що допускають компроміс у боротьбі зі злочинністю: 1) норми, які виключають кримінальну відповідальність у разі наявності передбачених ними умов і підстав; 2) норми, які спрямовані на пом'якшення покарання винного в обмін на вчинення ним певних позитивних посткримінальних поступків; 3) норми, що гарантують фіксоване зниження покарання винному в обмін на його позитивні посткримінальні поступки. Тож закриття кримінального провадження у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності через дійове каяття та примирення винного з потерпілим є одним із видів компромісного вирішення кримінально-правового конфлікту. Своєю чергою, кримінально-правовий конфлікт являє собою суперечність між інтересами особи, яка вчинила злочин, з одного боку, та потерпілого (фізичної або юридичної особи), суспільства й держави − з іншого, у сфері гарантування та реалізації суспільних відносин, що охороняються законодавством про кримінальну відповідальність.

В. А. Шкелебей пропонує визначення звільнення від кримінальної відповідальності як компромісної форми вирішення кримінально-правового конфлікту, під яким розуміє «здійснювану, згідно з КК та КПК України, відмову держави від застосування заходів кримінально-правового впливу щодо осіб, які вчинили злочин». Цей акт правосуддя може бути здійснений лише судом на основі матеріалів досудового розслідування в разі: 1) дійового каяття особи (ст. 45 КК України); 2) примирення винного з потерпілим (ст. 46 КК України); 3) передачі особи на поруки (ст. 47 КК України); 4) зміни обстановки (ст. 48 КК України); 5) закінчення строків давності (ст. 49 КК України) [516, с. 171]. Ми підтримуємо таку позицію вченої.

На підставі зазначеного вище доходимо висновку, що інститут звільнення від кримінальної відповідальності можна розглядати як у розрізі

кримінального права, так і кримінального процесу, оскільки застосування кожної закріпленої у законодавстві підстави звільнення від кримінальної відповідальності одночасно регламентується відповідними як матеріальними, так і процесуальними нормами.

Підтримуючи такі позиції, можна констатувати, що в інституті звільнення від кримінальної відповідальності реалізується прагнення держави ефективно і раціонально вести боротьбу зі злочинністю без застосування покарання і взагалі без постановлення судом обвинувального вироку. В цьому інституті одночасно реалізуються принципи економії кримінальної репресії, гуманізму та індивідуалізації відповідальності [273, с. 97].

Таким чином, законодавець у відповідних нормах КПК та КК України передбачив альтернативу кримінальному переслідуванню, в якій у певних випадках закладено компроміс – особа, яка вперше вчинила кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона:

– після вчинення кримінального правопорушення щиро покаялася, активно сприяла розкриттю кримінального правопорушення і повністю відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду (ст. 45 КК України);

– примирилася з потерпілим та відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду (ст. 46 КК України);

– при передачі її на поруки колективу підприємства, установи чи організації протягом року з дня передачі її на поруки виправдає довіру колективу, не ухилятиметься від заходів виховного характеру та не порушуватиме громадського порядку (ст. 47 КК України).

Іншими словами, як підкреслив Пленум ВСУ у постанові № 1 від 23 грудня 2005 р., «підставою такого звільнення може бути певна поведінка особи після вчинення злочину, яку держава заохочує». В інших випадках

звільнення від кримінальної відповідальності може мати місце «з настанням певної події (наприклад, зміна обстановки, закінчення строків давності)» [333]. Сюди ж можна віднести і звільнення на підставі закону про амністію або акта помилування, що не залежить від поведінки чи бажання підозрюваного чи обвинуваченого, а, відповідно, не передбачає і досягнення з ним компромісу.

Варто зауважити, що звільнення від кримінальної відповідальності можливе лише до набрання вироком суду законної сили, а звільненою від покарання чи його відбування може бути лише засуджена особа, оскільки суд, відповідно до ч. 3 ст. 288 КПК України, своєю ухвалою закриває кримінальне провадження та звільняє підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності. Ці кримінально-правові норми відрізняються не тільки їх місцем у кримінальному процесі (до винесення обвинувального вироку або після), а й, насамперед, їх правовою природою. Звісно, особа, яка звільняється від кримінальної відповідальності, звільняється і від покарання, тому звільнення від кримінальної відповідальності завжди охоплює і звільнення від покарання [179, с. 310].

Суди мають розмежовувати передбачені КК України випадки звільнення від кримінальної відповідальності та випадки, коли відповідно до цього Кодексу вона взагалі неможлива, наприклад, у разі: малозначності діяння (ч. 2 ст. 11), вчинення діяння у стані неосудності (ч. 2 ст. 19), недосягнення особою віку кримінальної відповідальності (ст. 22), наявності обставин, що виключають злочинність діяння (розділ VIII Загальної частини), а також випадки, коли особа не підлягає такій відповідальності (ч. 2 ст. 385, ч. 2 ст. 396 КК України). Звільнення особи від кримінальної відповідальності потрібно відмежовувати і від звільнення засудженого від покарання та його відбування на підставі норм розділу XII або ст. ст. 104, 105, 107 Загальної частини КК України [333].

Згідно з ч. 2 та 3 ст. 285 КПК України особі, яка підозрюється, обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення та щодо якої

передбачена можливість звільнення від кримінальної відповідальності у разі здійснення передбачених законом України про кримінальну відповідальність дій, роз'яснюється право на таке звільнення; їй повинно бути роз'яснено суть підозри чи обвинувачення, підставу звільнення від кримінальної відповідальності та право заперечувати проти закриття кримінального провадження з цієї підстави. У разі якщо підозрюваний чи обвинувачений, щодо якого передбачене звільнення від кримінальної відповідальності, заперечує проти цього, досудове розслідування та судове провадження проводяться в повному обсязі в загальному порядку [205].

Таким чином, при звільненні особи від кримінальної відповідальності їй пропонується компроміс: бути звільненою від кримінальної відповідальності у передбачених законом випадках або ж відстоювати свої законні інтереси в суді за загальними правилами, якщо вона вважає, що вона невинувата і може розраховувати на виправдувальний вирок.

4.2 Теоретичні та практичні проблемні питання, що виникають під час застосування звільнення від кримінальної відповідальності

У вітчизняній правовій науці та деяких зарубіжних країн точаться дискусії з приводу правомірності застосування у кримінальному провадженні звільнення від кримінальної відповідальності. Суть дискусії полягає у відповіді на запитання, чи є суб'єкт, якого звільняють від кримінальної відповідальності, винним у вчиненні злочину і, взагалі, чи можна вважати злочином вчинене суб'єктом діяння, за яке його звільнили. Головним аргументом на користь визнання інституту звільнення від кримінальної відповідальності таким, що не відповідає Конституції України, є твердження криміналістів щодо невідповідності його положенням ст. 62 Конституції України, в якій зазначено: «Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не

буде доведено в законному порядку і встановлено вироком суду. Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину. Обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь. Вихідна позиція полягає в тому, що для застосування звільнення особи від кримінальної відповідальності відповідно до чинного законодавства необхідне обов'язкове встановлення того, що ця особа вчинила саме злочин. При цьому законодавче визначення (ст. 11 КК України) передбачає винуватість особи як одну з ознак злочину. Отже, сам по собі факт звільнення особи від кримінальної відповідальності свідчить про визнання особи винуватою і вимагає відповідно до ч. 1 ст. 62 Конституції України винесення обвинувального вироку суду [25, с. 195−196].

Білоруський вчений В. М. Хомич вказує, що питання про процесуальну форму звільнення від кримінальної відповідальності та її співвідношення з принципом презумпції невинуватості залишається невирішеним в науці кримінального процесу і в правових нормах його процесуального закріплення. Наслідки такого стану, який вже довгі роки зберігається, досить істотні (якщо не сказати більше), ніж це може здатися на перший погляд. Це природним чином стримувало і продовжує стримувати розвиток власне процесуального інституту припинення (відмови від) кримінального переслідування, який отримав таке значне поширення на досудових стадіях провадження у кримінальних справах у західноєвропейських країнах [497].

С. С. Яценко взагалі запропонував відмовитися від інституту звільнення від кримінальної відповідальності та виступив за «розширення сфери дії інституту звільнення від покарання, удосконалення інших засобів кримінально-правового регулювання на вчинений злочин, наявність якого встановлено обвинувальним вироком суду» [537, с. 167−168].

Є. В. Осичнюк також вважає, що посилання на вчинення особою злочину можливе виключно за наявності щодо неї обвинувального вироку, а не ухвали суду, оскільки в законодавстві є чимало норм, згідно з якими

громадяни можуть бути обмежені в певних правах на підставі закриття щодо них кримінальної справи за «нереабілітуючими» обставинами. Таким чином, як вважає вчений, склалася парадоксальна ситуація, коли особа на підставі ухвали суду буде вважатися такою, що вчинила злочин, та зазнати певних обмежень у реалізації своїх прав, але на підставі Конституції України як акта найвищої юридичної сили вона водночас має вважатися невинуватою. Для виправлення такого недоліку пропонується впровадження норми, згідно з якою звільнення від відповідальності можливе за вироком, яким громадянин визнається винним й одночасно звільняється від кримінальної відповідальності без призначення будь-якого покарання [290].

У позначеному моменті й укладена процесуальна проблема: якщо суворо дотримуватися принципу презумпції невинуватості стосовно інституту звільнення від кримінальної відповідальності за нереабілітуючими підставами, то його дозвіл неможливо і неприпустимо отримати не тільки на стадії кримінального переслідування, але й на стадії судового розгляду, оскільки вирок, який констатує винність, робить уже безглуздим акт звільнення від кримінальної відповідальності.

В. М. Хомич у цьому контексті вважає, що лише суд на підставі передбаченого КПК України судового розгляду, на заключній його стадії, може прийняти рішення про те, чи винести вирок у конкретному кримінальному провадженні, чи винести ухвалу про звільнення особи від кримінальної відповідальності за наявності для цього підстав, і тоді не буде ніяких протиріч з презумпцією невинуватості. Як пише вчений, «інститут звільнення від кримінальної відповідальності, який традиційно передбачався у вітчизняному (радянському) кримінальному праві на відміну від класичного, західноєвропейського (де він не отримав скільки-небудь помітного розвитку в силу різних причин), вимагав процесуального оформлення, що виражає факт розгляду кримінальної справи по суті. Тобто таке рішення має виноситися судом на основі судового встановлення підстав кримінальної відповідальності (злочинного діяння і вини обвинуваченого в

його вчиненні), з одного боку, і, з іншого боку, при наявності підстав звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності, які передбачені кримінальним законом. В узагальненому вигляді ці підстави звільнення від кримінальної відповідальності виражаються в тому, що вчинений особою злочин і сама особа не являють собою значної суспільної небезпеки, і цілі кримінальної відповідальності можуть бути досягнуті без її покладання на винного. Актом звільнення від кримінальної відповідальності кримінальне провадження розглядається по суті й вимагає особливої процесуальної форми оформлення такого рішення. За логікою правової догматики, звільнення від кримінальної відповідальності при наявності всіх підстав її покладання на обвинуваченого повинно визначатися тільки на заключній стадії судового провадження після видалення суду в нарадчу кімнату, коли встановлена вина особи у вчиненні злочинного діяння і суду, залишається тільки вирішити питання про застосування відповідної кримінальної санкції (заходів кримінальної відповідальності). І ось тут у суду є право за допомогою матеріально-правової індивідуалізації відповідальності, і при можливості досягнення цілей кримінальної відповідальності іншими заходами впливу, звільнити винного в злочині від покладання на нього тягаря кримінальної відповідальності [497].

На нашу думку, враховуючи сучасні бачення, підходи та розуміння звільнення від кримінальної відповідальності у доктрині кримінального права та кримінального процесу, наведені підходи до такого суворого (або догматичного) розуміння презумпції невинуватості позбавляють особу, яка вчинила нетяжке, хоч кримінально каране діяння, визнати себе самою винуватою до винесення вироку судом і розкаятися у вчиненому взагалі. Тим самим вона не може і розраховувати взамін на свою щирість, розкаяння, відшкодування шкоди, обіцянку вести себе надалі законослухняно на відповідні поступки та поблажливість з боку держави, оскільки вступає у дію формальний публічний закон.

З огляду на наведене, ми підтримуємо думку О. В. Бауліна, який зазначав, що суперечність інституту звільнення особи від кримінальної відповідальності Конституції України вбачається в тому, що від кримінальної відповідальності звільняється особа, яка за вчинений злочин не була засуджена обвинувальним вироком суду, а це, мовляв, є порушенням презумпції невинуватості. Однак, говорячи про порушення принципу презумпції невинуватості, потрібно з'ясувати, у чому це порушення полягає. Відомо, що до змісту згаданого принципу прийнято відносити щонайменше дев'ять складових елементів. Видається, що жодна із складових цього принципу не порушується при звільненні особи від кримінальної відповідальності з таких причин: 1) на особу не покладається обов'язок доводити свою невинуватість у скоєному; 2) така особа лише має право доводити наявність підстав для звільнення від кримінальної відповідальності і давати з приводу цього свідчення, відмова від чого не є підставою для визнання її винною; 3) на таку особу знову ж таки не перекладається обов'язок доказування її невинуватості й від неї не можна домагатися свідчень шляхом насильства, погроз та інших незаконних заходів; 4) обвинувачення так само не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях; 5) визнання обвинуваченим своєї вини не може бути покладено в основу обвинувачення, оскільки тут обвинувальний вирок не виноситься взагалі; 6) усі сумніви щодо доведеності вини особи продовжують тлумачитися на її користь; 7) суд не вирішує питання про доведеність участі обвинуваченого у вчиненні злочину, оскільки не постановляє вироку; 8) факт притягнення особи до участі в справі як підозрюваної, обвинуваченої, обрання щодо неї запобіжного заходу і подальше звільнення її від кримінальної відповідальності не розцінюються як докази її винуватості або як покарання; 9) після звільнення особи від кримінальної відповідальності з нею не можна поводитися як із винною, а також публічно, у ЗМІ та будь-яких офіційних документах твердити, що дана

особа є злочинцем. Отже, жодна зі складових презумпції невинуватості при звільненні від кримінальної відповідальності не страждає [25, с. 197−198].

Дотримуються подібної думки і Я. В. Ступник та Й. І. Горінецький, які відмічають, що приписи презумпції невинуватості варто оцінювати, по-перше, як такі, що не входять до механізму реалізації кримінальної відповідальності; по-друге, – як альтернативні покаранню заходи кримінально-правового впливу. Водночас таке звільнення не спростовує визнання винуватості особи, якщо надавати йому значення офіційного підтвердження (констатації) факту вчинення нею кримінального правопорушення [431, с. 74].

Звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення здійснюється судом як на стадії досудового розслідування, так і на стадії судового розгляду до винесення вироку. На стадії досудового розслідування, встановивши на стадії досудового розслідування підстави для звільнення від кримінальної відповідальності та отримавши згоду підозрюваного на таке звільнення, прокурор складає клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності та без проведення досудового розслідування у повному обсязі надсилає його до суду [205].

Як бачимо, прокурор має дискреційні повноваження щодо вирішення питання про закінчення досудового розслідування шляхом складання клопотання про звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності за наявності диспозитивних підстав такого звільнення, передбачених КК України. У цих випадках прокурор оцінює, відповідно: чи втратило діяння суспільну небезпечність; чи особа перестала бути суспільно небезпечною; здатність колективу підприємства, установи, організації здійснити такий виховний вплив на особу, щоб вона виправдала довіру колективу, не ухилялася від заходів виховного характеру та не порушувала громадського порядку; можливість виправлення неповнолітнього без застосування покарання. Наявність цих обставин потребує оцінки прокурором попередньої

та потенційно можливої поведінки підозрюваного у майбутньому для вирішення питання, чи таке звільнення від кримінальної відповідальності сприятиме охороні особи, суспільства та держави від суспільно небезпечних діянь, можливості виправлення особи без застосування покарання, а також індивідуалізації державно-правової реакції на вчинене кримінальне правопорушення.

Відповідно, у наведених вище випадках прокурор, розуміючи недоцільність у силу зміни обстановки або виправлення особи шляхом громадського впливу застосувати до особи заходи кримінальної відповідальності, приймає рішення клопотати про звільнення її від кримінальної відповідальності [92,с. 64].

Законодавець зазначає, що перед направленням клопотання до суду прокурор зобов'язаний ознайомити з ним потерпілого та з'ясувати його думку щодо можливості звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності. Проте він не визначає, як потерпілий може вплинути на перебіг розгляду клопотання. В разі негативного ставлення потерпілого до можливості звільнення від кримінальної відповідальності підозрюваного або обвинуваченого він міг би подати апеляцію на ухвалу суду про закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності, або висловити власну думку безпосередньо у суді (ч. 2 ст. 288 КПК України), проте, як зазначається у п. 8 ч. 1 ст. 287 КПК України, потерпілий повинен вирішити це питання до оформлення клопотання прокурором. Отже, це питання недостатньо врегульоване та уточнене законодавцем [199, с. 529−530].

Варто вказати, що потерпілі особи нерідко заперечують проти звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності, часто необґрунтовано.

Так, згідно зі ст. 45 КК України «особа, яка вперше вчинила кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень, звільняється від кримінальної

відповідальності, якщо вона після вчинення кримінального правопорушення щиро покаялася, активно сприяла розкриттю кримінального правопорушення і повністю відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду» [200]. У даному випадку йдеться про *звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям.*

15 вересня 2017 р. у справі № 357/8006/17 Білоцерківський міськрайонний суд Київської області, розглянувши у відкритому судовому засіданні клопотання обвинуваченої про звільнення від кримінальної відповідальності, обвинувачену у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 125 КК України, ОСОБА_2, ІНФОРМАЦІЯ_1, уродженку ІНФОРМАЦІЯ_2, громадянку України, ІНФОРМАЦІЯ_3, не заміжню, не працюючу, зареєстровану та проживаючу ІНФОРМАЦІЯ_4, раніше не судиму, до кримінальної відповідальності не притягувалася – у зв'язку з дійовим каяттям, – встановив, що органом досудового розслідування ОСОБА_2 обвинувачується у тому, що 06 травня 2017 р. близько 04 години 30 хвилин, перебуваючи в приміщенні ресторану «Фелліні», за адресою: Київська область, м. Біла Церква, бул. Олександрійський, 41, а саме в караоке-залі вищевказаного ресторану, на ґрунті тривалих неприязних відносин зі своєю знайомою ОСОБА_1, ІНФОРМАЦІЯ_5, маючи умисел на спричинення тілесних ушкоджень ОСОБА_1 та передбачаючи відповідні наслідки у виді тілесних ушкоджень, умисно нанесла лівою рукою удар по обличчю ОСОБА_1, а саме в ліву частину нижньої губи.

В результаті умисних дій ОСОБА_2 потерпілій ОСОБА_1 було спричинено тілесне ушкодження у вигляді синця нижньої губи, яке відноситься до категорії легких тілесних ушкоджень.

Під час судового розгляду по суті від обвинуваченої ОСОБА_2 та її захисника надійшли заяви про звільнення обвинуваченої від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям. В обґрунтуванні клопотання зазначається, що обвинувачена повністю визнала свою вину, щиро розкається у вчиненому, активно сприяла розкриттю злочину,

характеризується позитивно, готова відшкодувати завдану матеріальну та моральну шкоду, якщо потерпіла заявить обґрунтовані претензії.

Потерпіла проти задоволення клопотання заперечує та вважає, що обвинувачена має нести встановлену законом кримінальну відповідальність, оскільки з часу вчинення злочину вона жодного разу особисто не підійшла до потерпілої не вибачилася за скоєне, та не намагалася залагодити конфлікт, натомість від її імені потерпілій телефонували знайомі та пропонували кошти, щоб потерпіла відмовилася від обвинувачення. Цивільний позов не заявляла так як вважає, що притягнення обвинуваченої до кримінальної відповідальності буде достатнім для захисту її прав.

Крім того, як видно з матеріалів справи, потерпілою не заявлено претензій щодо відшкодування заподіяної злочином матеріальної та моральної шкоди. В судовому засіданні потерпіла зазначила, що хоча шкода злочином їй була завдана, вона свідомо відмовилася від наданого їй права в силу свого переконання, вважаючи, що притягнення обвинуваченої лише до кримінальної відповідальності буде достатнім способом захисту її порушеного права. Водночас повідомила суду, що під час досудового розслідування від імені обвинуваченої її знайомі пропонували їй кошти, за залагодження конфлікту, однак вона відмовилася. В ході судового розгляду захисник обвинуваченої пропонував примиритися, однак потерпіла відмовилася.

В судовому засіданні обвинувачена публічно вибачилася перед потерпілою за вчинені щодо неї дії, хоча зробила це лише після нагадування суду, що з урахуванням вищевказаного свідчить про те, що обвинувачена з урахуванням отриманого нею виховання та рівня моральних якостей, все ж намагається загладити свою провину перед потерпілою.

З огляду на усі викладені вище обставини суд дійшов висновку, що обвинувачена може бути звільнена від кримінальної відповідальності у зв’язку з дійовим каяттям, на підставі ст. 45 КК України, а кримінальне провадження щодо неї потрібно закрити [485].

На нашу думку, суд у своїй ухвалі поступив вірно, хоч поведінка обвинуваченої не повністю видається щирою, а каяття не зовсім повним. Все ж підстави для звільнення її від кримінальної відповідальності наявні. Потерпіла ж певною мірою перебирає на себе повноваження суду та все одно бажає притягнення особи до кримінальної відповідальності, якої має бути достатньо без заявлення «претензій щодо відшкодування заподіяної злочином матеріальної та моральної шкоди».

Як наголошується в узагальненні судової практики, застосування законодавства про звільнення від кримінальної відповідальності або від кримінального покарання в таких категоріях справ поширеною помилкою судів при прийнятті рішень щодо звільнення особи від відповідальності на підставі ст. 45 КК України є винесення судами рішення без з'ясування: чи мало місце діяння, яке поставлено особі за провину, чи містить воно склад злочину і чи винна особа в його вчиненні. Рішення ухвалюються без дослідження доказів та їх оцінки, суди не перевіряють наявність підстав передбачених Кримінальним кодексом для звільнення від кримінальної відповідальності.

У постановлених рішеннях не наводиться належної мотивації, доказів та умов, з урахуванням яких суд вирішив звільнити особу від кримінальної відповідальності.

Для звільнення особи від кримінальної відповідальності є обов'язковими наявність всіх умов дійового каяття, передбачених ст. 45 КК України, і за відсутності однієї з них, звільнення особи неможливе.

Як відмічають Ю. П. Аленін та Є. Л. Стрельцов, під щирим каяттям розуміється повне визнання особою своєї вини в пред'явленій підозрі, добровільне з'явлення із зізнанням, усвідомлення суспільної небезпеки свого діяння та щирий жаль з приводу скоєного нею кримінального правопорушення. Активне сприяння правоохоронним органам у розкритті правопорушення може полягати у видачі зброї та засобів вчинення злочину, в повідомленні місця скоєння його та знаходження предметів злочину, у

викритті та затриманні інших учасників кримінального правопорушення та в інших діях. Особа може бути звільнена від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям і в тому разі, коли вчиненим правопорушенням не було завдано якої-небудь матеріальної або моральної шкоди, але вона щиро розкаялася й активно сприяла розкриттю кримінального правопорушення [203, с. 563].

Через недотримання вказаних вимог кримінального закону скасовано постанову Дніпровського районного суду м. Києва від 16 липня 2012 р., якою кримінальну справу по обвинуваченню Яцика М.М. та Горбаченка О.М. у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 28, ч. 1 ст. 204 КК України закрито на підставі ст. 45 КК України. Рішення про скасування вказаної постанови Апеляційний суд мотивував тим, що у постанові суд не навів докладних і переконливих мотивів, які б беззаперечно свідчили про те, що Яцик М. М. активно сприяв розкриттю злочину, надав органам дізнання та досудовому слідству допомогу, сприяв викриттю інших учасників злочину. Також поза увагою суду залишено те, що Горбаченко О. М. у своїх показаннях на досудовому слідстві свою вину у вчиненні злочину визнавав частково, заперечував вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб, а тому, на думку колегії суддів, не має підстав вважати, що він щиро розкаявся у вчиненому [524].

Варто також звернути увагу на те, що згідно з приміткою до ст. 45 КК України корупційними кримінальними правопорушеннями відповідно до цього Кодексу вважаються кримінальні правопорушення, передбачені ст. ст. 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також кримінальні правопорушення, передбачені ст. ст. 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368, 368-3-369, 369-2, 369-3 цього Кодексу [200].

Віньковецький районний суд закрив кримінальне провадження та звільнив гр. О. від кримінальної відповідальності за вчинене ним кримінальне правопорушення, передбачене ст. 366-1 КК України, яке

виразилось у неподанні суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави, передбаченої Законом України «Про запобігання корупції», на підставі ст. 45 КК України у зв'язку з дійовим каяттям.

Суд встановив, що відповідно до рішення Деражнянської районної ради, у 2017 р. пенсіонера із Деражні призначили присяжним у місцевому суді. Обійнявши посаду, яка відноситься до посад державної служби (ст. 6 Закону України «Про державну службу») категорії «В», він став суб'єктом декларування. Проте декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави, у встановлені строки не подав.

У підготовчому судовому засіданні обвинувачений свою вину у вчиненні інкримінованого злочину визнав, заявив клопотання про звільнення його від кримінальної відповідальності на підставі ст. 45 КК України у зв'язку із дійовим каяттям і просив закрити кримінальне провадження.

Судом встановлено, що О. вперше вчинив злочин невеликої тяжкості, після його вчинення щиро розкаявся, активно сприяв розкриттю злочину, за станом на час розгляду справи у суді подав відповідні декларації за 2017 р., 2018 р. та за період після звільнення з посади, що підтверджується інформацію з ЄДР декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Враховуючи викладене вище, суд дійшов висновку про можливість закриття кримінального провадження у зв'язку з дійовим каяттям обвинуваченого.

Також згідно з приміткою до ст. 45 КК України злочин, передбачений ст. 366-1 КК України, не належить до переліку корупційних [275].

Звільнення від кримінальної відповідальності передбачено практично у всіх країнах пострадянського простору, хоч і з деякими особливостями, що стало спадком ще попередніх КК радянської епохи. З цих причин детально аналізувати законодавство країн немає потреби, тим більше, що такому аналізу присвячено чимало уваги багатьох фахівців у галузі кримінального права. Варто звернути увагу на те, що, наприклад, законодавець Білорусі

розуміє дійове каяття значно ширше, ніж це бачиться в Україні. Так, згідно зі ст. 88 КК Республіки Білорусь «особа, яка вперше вчинила злочин, що не представляє великої суспільної небезпеки або менш тяжкий злочин, може бути звільнена від кримінальної відповідальності, якщо вона після вчинення злочину добровільно з'явилася з повинною або активно сприяла виявленню і (або) розкриттю злочину, відшкодувала завдані злочином збитки (шкоду), повернула безпідставне збагачення і (або) сплатила дохід, отриманий злочинним шляхом, внесла на депозитний рахунок органу, який веде кримінальний процес, кримінально-правову компенсацію в розмірі п'ятдесяти відсотків заподіяної злочином шкоди, але не менше тридцяти базових величин» [467].

У Казахстані дійове каяття розуміється подібно як і в Україні, однак законодавець запровадив ще одну норму до ст. 65 КК, відповідно до якої «особа, яка вчинила злочин, за винятком тяжкого або особливого тяжкого злочину проти особи, може бути звільнена судом від кримінальної відповідальності, якщо вона активно сприяла запобіганню, розкриттю або розслідуванню злочинів, скоєних організованою групою або злочинним співтовариством (злочинною організацією), викриттю інших співучасників злочинів, вчинених організованою групою або злочинним співтовариством (злочинною організацією)» [468], що співвідноситься з угодою про визнання винуватості в Україні.

Трапляються помили і в застосуванні норми, яка передбачає *звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим* (ст. 46 КК України). Згідно з вимогами цієї статті особа, яка вперше вчинила кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона примирилася з потерпілим і відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду [200].

Положення цієї статті є компенсаторною нормою і спрямовані швидше на відшкодування підозрюваним, обвинуваченим шкоди, що заподіяна

кримінальним правопорушенням. Примирення може бути виражене у формі: а) усної заяви потерпілого, зафіксованої в протоколі слідчим, прокурором; б) письмової заяви, наданої безпосередньо слідчому, прокурору; в) нотаріально завіреної заяви потерпілого, в разі її подачі представником потерпілого. Заява повинна містити: відмову потерпілого від своїх попередніх претензій та вимог до особи, яка вчинила правопорушення; відмову від вимоги притягти цю особу до кримінальної відповідальності; клопотання потерпілого щодо закриття кримінального провадження, розпочатого за його заявою або в його інтересах [203, с. 563].

Примирення винного з потерпілим означає досягнення між ними угоди, в якій фіксується, що потерпілий змирився з своїм кривдником, задоволений вжитими останнім заходами по відшкодуванню завданих збитків або усуненню заподіяної шкоди і внаслідок цього не заперечує проти звільнення винного від кримінальної відповідальності (чи просить про таке звільнення). Примирення має бути добровільним, а не зробленим потерпілим через його залякування з боку особи, яка вчинила злочин, її родичів чи інших осіб. Мотиви примирення можуть бути різними як у потерпілого (прощення, задоволення післязлочинною поведінкою правопорушника, жалість до його малолітніх дітей тощо), так і у винного (розкаяння, сором за вчинене, побоювання майбутнього покарання тощо). Ініціатива примирення може виходити від особи, яка вчинила злочин, потерпілого, сторонніх приватних осіб (родичів, знайомих і т.ін.), а також від правоохоронного органу чи суду [273, с. 100−101].

Помилки, насамперед, зумовлені тим, що інститут звільнення від кримінальної відповідальності за цією підставою багато в чому схожий з укладенням угоди про примирення між потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим, хоч вони є відмінними за своєю юридичною природою та правовими наслідками: у першому випадку особа звільняється від кримінальної відповідальності повністю та щодо неї не виноситься вирок, у

другому ж – виноситься обвинувальний вирок і призначається узгоджене сторонами покарання.

Касаційний кримінальний суд Верховного Суду у своїй постанові від 16 жовтня 2018 р. у справі № 439/1344/17 роз'яснив, що «інститут угод у кримінальному провадженні жодним чином не кореспондується з інститутом звільнення від кримінальної відповідальності, вони є взаємовиключними та потребують розмежування» [329]. Суд встановив, що вироком Бродівського районного суду Львівської області від 09 листопада 2017 р. затверджено угоду про визнання винуватості, укладену 09 жовтня 2017 р. між начальником Бродівського відділу Радехівської місцевої прокуратури та О. Цим вироком О. визнано винуватим у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 309 КК України та призначено йому узгоджене сторонами покарання у виді штрафу в розмірі п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, що становить 850 грн. А також, згідно з другим пунктом резолютивної частини О. звільнено від кримінальної відповідальності на підставі ст. 2 Закону України «Про амністію у 2016 році», а кримінальне провадження закрито. Конституційний суд України нагадав, що Законом України «Про внесення змін до Закону України від 02 червня 2011 року № 3465-VI «Про застосування амністії в Україні» та інших законодавчих актів» до ст. ст. 44, 86 КК України були внесені відповідні зміни, згідно з якими можливість звільнення особи від кримінальної відповідальності внаслідок застосування до неї Закону України про амністію виключається.

Прокурор, керуючись п. 2 ч. 4 ст. 394 КПК України, оскаржив дане судове рішення до суду апеляційної інстанції з підстав, що місцевий суд фактично призначив обвинуваченому менш суворе покарання, ніж узгоджене сторонами угоди. Своєю чергою, Апеляційний суд ухвалою закрив апеляційне провадження за апеляційною скаргою прокурора на вказаний вирок суду першої інстанції.

Зазначена ухвала суду апеляційної інстанції стала предметом касаційного оскарження прокурором.

Аналізуючи матеріали провадження та відповідні норми права, колегія суддів Другої судової палати ККС ВС з доводами касаційної скарги частково погодилася і вказала, що за загальним правилом, у випадку наявності підстав для звільнення від кримінальної відповідальності, з огляду на те, що інститут угод у кримінальному провадженні, як і інститут призначення покарання, у тому числі з урахуванням його особливостей у випадку затвердження угоди (ч. 5 ст. 65 КК України), жодним чином (як в матеріальному, так і в процесуальному аспектах) не кореспондуються з інститутом звільнення від кримінальної відповідальності, є взаємовиключними та потребують розмежування, суд має згідно з п. 3 ч. 7 ст. 474 КПК України відмовити у затвердженні угоди та звільнити особу від кримінальної відповідальності. У цьому аспекті також варто зважати на змістовне навантаження ч. 3 ст. 314 КПК України, яка, передбачаючи відокремлений перелік судових рішень, які суд може прийняти у підготовчому судовому засіданні (окремі з яких по своїй суті є завершальними для судового провадження у суді першої інстанції – затвердження угоди вироком суду (п. 1 ч. 3) та закриття провадження у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності ухвалою суду (п. 2 ч. 3) та спричиняють різні правові наслідки), визначає межі розсуду суду в обсязі наведених в ній процесуальних можливостей. Підміна одного рішення іншим не допускається.

Крім того, відповідно до ст. 472 КПК України «узгоджене покарання та звільнення від його відбування з випробуванням (якщо такі домовленості мали місце та сторони дійшли згоди)» є, окрім іншого, обов'язковими складовими змісту угоди, яке, у випадку затвердження останньої, згідно закріпленої у ст. 475 КПК України імперативної вимоги через використання у нормі словосполучення «призначає узгоджену сторонами міру покарання», має бути призначене судом. Вжите ж у п. 2 ч. 4 ст. 394 КПК України формулювання «призначення судом покарання, менш суворого, ніж узгоджене сторонами угоди», як підстави для оскарження прокурором

вироку на підставі угоди про визнання винуватості, свідчить, що дана норма кореспондує із ст. 475 КПК України, і є гарантією її реалізації.

Враховуючи викладене вище, оскільки суд ухвалив вирок на підставі угоди про визнання винуватості, який за своїм змістом є обвинувальним (ст. 373 КПК України), вказав про призначення узгодженої сторонами міри покарання, одночасно звільнивши особу від кримінальної відповідальності, чим знівелював та, відповідно, не реалізував укладену угоду як таку (за своїм змістом укладення угоди між сторонами свідчить про узгодження умов відповідальності, виконання яких при її затвердженні судом є обов'язковими для сторін та тягне певні правові наслідки в разі їх невиконання), тобто прийняв рішення, яке не передбачене КПК України, то суду апеляційної інстанції під час вирішення питання про відкриття апеляційного провадження за апеляційною скаргою на це рішення, діючи відповідно до принципу верховенства права (ст. 8 КПК України) потрібно було керуватися, крім іншого, приписами ч. 6 ст. 9 КПК України щодо застосування загальних засад кримінального провадження [329].

Як бачимо, у своєму вироку місцевий суд, а потім і апеляційний, допустили фактично подвійну помилку, неправильно застосувавши Закон України «Про амністію» та затвердивши угоду про примирення замість звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності.

Мають місце також випадки формального та, відповідно, неправильного трактування судами ст. 46 КК України. Так, вироком Крюківського районного суду м. Кременчука Полтавської області від 13 травня 2017 р. ОСОБА_1 засуджено за ч. 1 ст. 286 КК України до покарання у виді штрафу в розмірі трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а саме на суму 5100 грн. Засуджена стверджує, що вона зверталася до слідчого, а також судів першої та апеляційної інстанцій із заявами про закриття кримінального провадження щодо ОСОБА_1 у зв'язку з примиренням з потерпілою і відсутністю в неї будь-яких претензій матеріального чи морального характеру, але ці її заяви залишилися без

належного реагування. Про примирення та повне відшкодування шкоди було подано відповідні розписки.

Полтавський апеляційний суд 19 грудня 2018 р. вирок місцевого суду залишив без змін, мотивуючи це тим, що під час розгляду справи в суді першої інстанції ще ніякого відшкодування не відбулося.

Верховний Суд України скасував усі попередні рішення та звільнив ОСОБА_1 від кримінальної відповідальності. Верховний Суд України роз'яснив: те, що під час розгляду провадження судом першої інстанції підстави та умови для звільнення ОСОБА_1 від кримінальної відповідальності за ст. 46 КК України ще не існували (суд до моменту ухвалення вироку не отримав заяву від потерпілої), не позбавляло суд апеляційної інстанції обов'язку дати оцінку тому, чи виникли й існують такі підстави та умови на час апеляційного розгляду. Апеляційний суд може закрити кримінальне провадження як за матеріалами, що надійшли з суду першої інстанції, так і на підставі нових матеріалів, наданих учасниками процесу або витребуваних самим апеляційним судом. У кримінальній справі щодо ОСОБА_1 апеляційний суд, достовірно встановивши обставини, які давали підстави для звільнення останнього від кримінальної відповідальності та закриття кримінального провадження щодо нього, не дав їм належної оцінки [328].

Згідно зі ст. 48 КК України особу, яка вперше вчинила кримінальний проступок або нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень, може бути звільнено від кримінальної відповідальності, якщо буде визнано, що на час кримінального провадження *внаслідок зміни обстановки вчинене нею діяння втратило суспільну небезпечність або ця особа перестала бути суспільно небезпечною* [200].

Передбачений ст. 48 КК України вид звільнення від кримінальної відповідальності потрібно відрізняти від декриміналізації, коли на час розслідування або розгляду справи у суді те чи інше діяння було виключено законом з кола кримінально караних. У таких випадках підлягає

застосуванню правило про зворотну дію в часі закону про кримінальну відповідальність, яке скасовує злочинність діяння (ч. 1 ст. 5 КК України). Суд виносить виправдувальний вирок за відсутністю в діянні особи складу злочину. Натомість ст. 48 КК України, не заперечуючи типову законодавчу оцінку діяння як злочинного, виходить з того, що кримінальна протиправність повинна бути наявною на момент не лише вчинення діяння, а й розслідування і розгляду справи у суді. Під час вчинення діяння воно містило склад конкретного злочину, і ця підстава кримінальної відповідальності на момент вирішення питання про звільнення особи від відповідальності на підставі ст. 48 КК України не усувається, оскільки закон про кримінальну відповідальність залишається незмінним [95, с. 268].

Зміна обстановки може торкатися соціально-економічних або організаційно-господарських змін у масштабі всієї держави, окремого регіону чи конкретного підприємства, установи, організації. Вона може полягати, наприклад, у переході від воєнного часу до мирного, скасуванні надзвичайно стану, прийнятті рішення про термінову розчистку місцевості під водосховище (скажімо, останнє мало місце при розслідуванні чи розгляді в суді справи про незаконну порубку лісу, внаслідок чого передбачене ст. 246 діяння втратило суспільну небезпечність) [273, с. 103].

Звернення до розглядуваного виду звільнення від кримінальної відповідальності – право, а не обов’язок суду, який вирішує питання про застосування ст. 48 КК України у кожному конкретному випадку з урахуванням характеру й ступеня суспільної небезпечності злочину, тяжкості заподіяної ним шкоди, часу, який сплив з часу забороненого КК України діяння, важливості й значущості обставин, які свідчать про зміну обстановки.

У разі, коли суд зробить висновок про те, що, незважаючи на істотну зміну зовнішньої обстановки, суспільна небезпечність вчиненого діяння не відпала або винна особа не перестала бути суспільно небезпечною, звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ст. 48 КК України не допускається. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв’язку зі

зміною обстановки є безумовним у тому сенсі, що воно не ставиться у залежність від подальшої поведінки особи, щодо якої застосовано ст. 48 КК України.

Як вказує О. Грищенко, під зміною обстановки, внаслідок якої особа, яка вчинила злочин, перестає бути суспільно небезпечною, потрібно розуміти об'єктивні зміни умов життєдіяльності такої особи, які позитивно і суттєво впливають на неї і свідчать про те, що вона не вчинятиме кримінально караних діянь у майбутньому (принаймні подібних уже вчиненому). Фактами об'єктивної зміни зовнішньої обстановки, яка оточує винного, можуть визнаватися, зокрема: призов на строкову військову службу; зміна постійного місця проживання і розірвання зв'язків з «кримінальним» оточенням; працевлаштування раніше непрацюючого; тяжка хвороба або нещасний випадок, внаслідок чого особа стала інвалідом; залучення особи до конфіденційної співпраці з правоохоронними органами; закінчення терміну строкової служби військовослужбовця, який вчинив самовільне залишення частини або місця служби; поліпшення сімейних стосунків, ускладнення яких у минулому сприяло вчиненню злочину; створення сім'ї із жертвою злочину [95, с. 270].

У будь-якому випадку прокурор у своєму клопотанні про звільнення особи від кримінальної відповідальності на підставі ст. 48 КК України, як і суд у своїй ухвалі, повен чітко назвати, у чому саме виражається зміна обстановки, яка свідчить на користь винуватої особи, або чому вона перестала бути суспільно небезпечною.

Однак часто до цього важливого питання прокуратура та суди підходять формально. Так, Ухвалою Луцького міськрайонного суду Волинської області від 28 травня 2019 р. звільнено ОСОБА_1 від кримінальної відповідальності за вчинення злочину, передбаченого ст. 198 КК України, на підставі ст. 48 КК України, у зв'язку зі зміною обстановки, а кримінальне провадження щодо нього на підставі п. 1 ч. 2 ст. 284 КПК

України закрито. Ухвалою Волинського апеляційного суду від 17 липня 2019 р. ухвалу місцевого суду залишено без зміни.

Прокурор у своїй касаційній скарзі на обґрунтування своїх вимог зазначив, що суд першої інстанції неправильно звільнив ОСОБА_1 від кримінальної відповідальності, на підставі ст. 48 КК України, у зв'язку зі зміною обстановки, оскільки обставин, в чому полягала зміна обстановки, та чим зумовлена втрата суспільної небезпечності вчиненого ОСОБА_1 злочинного діяння або внаслідок чого останній перестав бути суспільно небезпечною особою, у судовому рішенні не наведено. Стверджував, що апеляційний суд, своєю чергою, не виправив допущених судом першої інстанції порушень і лише формально дав оцінку доводам апеляційної скарги прокурора, ухвала апеляційного суду не відповідає вимогам ст. 419 КПК України.

23 січня 2020 р. ВС своєю постановою, задовольнивши клопотання прокурора, ухвалу Волинського апеляційного суду від 17 липня 2019 р. у справі № 161/1390/19 щодо ОСОБА_1 скасував і призначив новий розгляд у суді апеляційної інстанції [332].

Звільнення від кримінальної відповідальності за ст. 47 КК України (з передачею особи на поруки громадській організації або трудовому колективу) можливе лише за клопотанням колективу підприємства, установи чи організації, членом якого є особа, про передачу її на поруки. Звернення з клопотанням крім колективу можуть ініціювати сам обвинувачений або його родичі, потерпілий, а також прокурор, слідчий чи особа, яка провадить дізнання. Воно має бути оформлене протоколом загальних зборів колективу, який долучається до справи.

За наявності зазначених вище обставин, а також належно оформленого клопотання суд вправі (але не зобов'язаний) звільнити особу від кримінальної відповідальності з передачею її на поруки. Відмова суду в задоволенні клопотання має бути вмотивованою.

Звільнення особи від кримінальної відповідальності на підставі ст. 47 КК України має умовний характер, а саме: ця особа протягом року з дня передачі на поруки повинна виправдати довіру колективу, не ухилятися від заходів виховного характеру та не порушувати громадський порядок.

Кримінально-правовим наслідком виконання особою умов передачі на поруки є остаточне звільнення її від кримінальної відповідальності за вчинений злочин після закінчення зазначеного строку (без ухвалення судового рішення), а наслідком недодержання нею хоча б однієї з наведених умов – притягнення до кримінальної відповідальності за цей злочин [ЗЗЗ].

Норма, встановлена ст. 47 КК України, надає суду додаткові можливості для диференційованого підходу до вирішення питання про відповідальність особи, яка вперше вчинила кримінальний проступок або нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень, та щиро покаялася. Суди, загалом, правильно застосовують кримінальне та кримінальне процесуальне законодавство у даному випадку, про що, можливо, свідчить тривалий час застосування такого виду звільнення від кримінальної відповідальності.

Так, 17 серпня 2019 р. ОСОБА_2 разом з ОСОБА_3 та його сином ОСОБА_4 здійснювали полювання на пернату дичину на території Понінківського лісництва Державного підприємства «Шепетівський лісгосп». При цьому обвинувачений, внаслідок вживання спиртних напоїв, знаходився в стані алкогольного сп’яніння. В результаті останній влучив в ОСОБА_6, хоч і міг це передбачити. В ході судового розгляду обвинувачений в незначній частині визнав заявлені потерпілим позовні вимоги про відшкодування шкоди та погодився виплатити для ОСОБА_6 лише 15729,27 грн майнової та 10 000 грн моральної шкоди, проте фактично не сплатив потерпілому будь-яку суму коштів. Трудовий колектив ДП «Шепетівський лісгосп» висловився щодо звільнення ОСОБА_2 від кримінальної відповідальності за вчинений ним злочин з передачею його на поруки колективу підприємства.

Однак Полонський районний суд Хмельницької області не побачив у поведінці та вчинках обвинуваченого щирого каяття [54]. Також, як зазначено у постанові Верховного Суду від 13 лютого 2018 р. у справі № 161/13242/16-к, передача особи на поруки є правом, а не обов'язком суду і є виправданою лише тоді, коли суд дійде висновку про те, що виправлення конкретної особи, яка вчинила злочин, є можливим без фактичного застосування до неї заходів кримінально-правової репресії. Приймаючи таке рішення, суд виходить також з думки потерпілого та інших учасників справи [332]. Верховний Суд у постанові від 22 березня 2018 р. у справі № 759/7784/15-к роз'яснив, що розкаяння передбачає, окрім визнання особою факту вчинення злочину, ще й дійсне, відверте, а не уявне визнання своєї провини у вчиненому певному злочині, щирий жаль з приводу цього та осуд своєї поведінки, що, насамперед, повинно виражатися в намаганні особи відшкодувати завдані злочином збитки, бажанні виправити наслідки вчиненого [331].

Ураховуючи всі обставини справи, суд відмовив у передачі ОСОБА_2 на поруки трудовому колективу ДП «Шепетівський лісгосп», що є цілком правомірним [54].

Згідно зі ст. 49 КК України *особа звільняється від кримінальної відповідальності,* якщо з дня вчинення нею кримінального правопорушення і до дня набрання вироком законної сили минули такі строки: 1) два роки – у разі вчинення кримінального проступку, за який передбачене покарання менш суворе, ніж обмеження волі; 2) три роки – у разі вчинення кримінального проступку, за який передбачено покарання у виді обмеження волі, чи у разі вчинення нетяжкого злочину, за який передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк не більше двох років; 3) п'ять років – у разі вчинення нетяжкого злочину, крім випадку, передбаченого у п. 2 цієї частини; 4) десять років – у разі вчинення тяжкого злочину; 5) п'ятнадцять років – у разі вчинення особливо тяжкого злочину [200].

Як ми бачимо, у цій нормі йдеться не лише про кримінальний проступок або нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень, як це передбачено для попередніх випадків звільнення від кримінальної відповідальності.

Як відмічається в літературі, перебіг давності зупиняється, якщо особа, яка вчинила злочин, ухилилася від слідства або суду. У цих випадках перебіг давності відновлюється з дня з'явлення особи із зізнанням або її затримання.

У цьому разі особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо з часу вчинення злочину минуло п'ятнадцять років.

Перебіг давності переривається, якщо до закінчення зазначених у частинах першій та другій цієї статті строків особа вчинила новий злочин середньої тяжкості, тяжкий або особливо тяжкий злочин. Обчислення давності в цьому разі починається з дня вчинення нового злочину. При цьому строки давності обчислюються окремо за кожний злочин.

Питання про застосування давності до особи, яка вчинила особливо тяжкий злочин, за який згідно із законом може бути призначено довічне позбавлення волі, вирішується судом. Якщо суд не визнає за можливе застосувати давність, довічне позбавлення волі не може бути призначено і заміняється позбавленням воді на певний строк.

Давність не може розглядатись як вибачення злочинцю за скоєне незалежно від його наступної поведінки. Переривання перебігу строку давності відбувається тоді, коли до закінчення вказаних у законі строків давності особа вчинила новий злочин середньої тяжкості, тяжкий або особливо тяжкий злочин. У такому разі частина строку давності, яка мала місце до вчинення нового злочину, втрачає своє юридичне значення, і обчислення строку давності за перший злочин починається з дня вчинення нового злочину. При цьому строки давності обчислюються окремо за кожний злочин і поглиненню та складанню не підлягають. Перебіг давності не може вважатися перерваним, якщо справа про вчинення нового злочину закрита за недоведеністю злочину.

Якщо до закінчення строку давності особа вчинила новий злочин невеликої тяжкості, перебіг строку давності за попередній злочин триває, а строк давності притягнення до кримінальної відповідальності за новий злочин спливає на загальних підставах.

За загальним правилом перебіг зазначених у Законі строків давності є підставою обов'язкового звільнення від кримінальної відповідальності. Частина 4 ст. 49 КК України встановлює особливий порядок звільнення від кримінальної відповідальності для осіб, які вчинили особливо тяжкі злочини, за які згідно із законом може бути призначено довічне позбавлення волі. У таких випадках питання про застосування цього виду звільнення від кримінальної відповідальності вирішується судом у кожному конкретному випадку з урахуванням характеру і ступеня суспільної небезпеки вчиненого злочину, особи винного та інших обставин [273].

Як відзначив ВС у своїй постанові від 9 квітня 2019 р., виходячи з положень п. 1 ч. 2 ст. 284, ч. 3 ст. 285, ч. 4 ст. 286, ч. 3 ст. 288 КПК України, якщо під час здійснення судового провадження за обвинувальним актом сторона кримінального провадження звертається до суду з клопотанням про звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності у зв'язку з закінченням строків давності, суд має невідкладно розглянути таке клопотання й, у випадку встановлення передбачених у ст. 49 КПК України підстав і відсутності заперечень з боку обвинуваченого закрити кримінальне провадження, звільнивши особу від кримінальної відповідальності.

Якщо ж обвинувачений, щодо якого передбачено звільнення від кримінальної відповідальності, заперечує проти цього, судове провадження проводиться в повному обсязі в загальному порядку. В цьому разі, якщо обвинувачений визнається винуватим у вчиненні кримінального правопорушення, суд ухвалює обвинувальний вирок, призначає покарання і на підставі ч. 5 ст. 74, ст. 49 КК України може звільнити від нього засудженого.

Верховний Суд України встановив, що за вироком Солом'янського районного суду м. Києва від 17 липня 2017 р., залишеним без змін апеляційним судом, ОСОБА_1 було засуджено за ч. 1 ст. 366 КК України до покарання у виді обмеження волі на строк 1 рік з позбавленням права обіймати посади, пов'язані з організаційно-розпорядчими функціями, на строк 1 рік. На підставі ст. 75 вказаного Кодексу ОСОБА_1 звільнено від відбування покарання з випробуванням з іспитовим строком тривалістю 1 рік і покладено на нього виконання обов'язків, передбачених ст. 76 КК України.

На підставі ст. ст. 49, 74 цього Кодексу суд звільнив ОСОБА_1 від відбування покарання у зв'язку з закінченням строків давності притягнення до кримінальної відповідальності й водночас закрив кримінальне провадження щодо останнього. Своєю чергою, обвинувачений заперечував проти закриття кримінального провадження за нереабілітуючою підставою та просив винести виправдувальний вирок [327].

Таким чином, засуджений заперечував свою винуватість у службовому підробленні й наполягав на ухваленні виправдувального вироку, місцевий суд розглянув справу в повному обсязі, визнав обвинуваченого винним у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 366 КК України, призначив йому покарання і на підставі ст. ст. 49, 74 КК України звільнив його від відбування у зв'язку з закінченням строків давності притягнення до кримінальної відповідальності.

Водночас суд, не зазначивши правової підстави, закрив кримінальне провадження. Таким чином, у вироку місцевий суд прийняв взаємовиключні рішення, чим істотно порушив вимоги ст. ст. 370, 374 КПК України.

Питання щодо *застосування амністії* як підстави звільнення від кримінального покарання в науці кримінального права майже не виникали, однак як підстави звільнення від кримінальної відповідальності наявні і сьогодні [279, с. 69].

Відповідно до Закону України «Про застосування амністії в Україні» від 1 жовтня 1996 р. амністія – це повне або часткове звільнення від

відбування покарання осіб, визнаних винними у вчиненні кримінального правопорушення, або кримінальні справи стосовно яких розглянуті судами, але вироки стосовно цих осіб не набрали законної сили (ст. 1).

Рішення про застосування чи незастосування амністії приймається судом стосовно кожної особи індивідуально після ретельної перевірки матеріалів особової справи та відомостей про поведінку засудженого за час відбування покарання (ст. 3) [346].

Однак не можна стверджувати, що особа, звільнена від кримінальної відповідальності на підставі закону про амністію, виправиться та не вчинить у майбутньому нових злочинів. Масовість застосування амністії не такою мірою враховує індивідуальні особливості особи та вчиненого злочину, як при застосуванні звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дієвим каяттям, у зв'язку з передачею особи на поруки, у зв'язку із зміною обстановки [279, с. 69].

У перекладі з грецького амністія (amnestia) означає «прощення», «забуття» [49, с. 8]. Іншими словами, це волевиявлення держави в односторонньому порядку, без очікувань надалі належної, законослухняної поведінки з боку підозрюваного, обвинуваченого чи засудженого.

У зв'язку з цим не можна вести мову про те, що у звільненні від кримінальної відповідальності на підставі закону про амністію містяться елементи компромісу. Не дивлячись на те, що «рішення про застосування чи незастосування амністії приймається судом стосовно кожної особи індивідуально», це лише означає, що суд не може прийняти рішення стосовно всіх амністованих [279, с. 69].

Акт помилування взагалі стосується звільнення від покарання вже засуджених осіб.

Т. Ніколаєнко, проаналізувавши акти про амністію та про помилування, дійшла висновку, що:

– амністія та помилування є актами прощення осіб, які вчинили злочин;

– вони передбачені Конституцією України та є прерогативою вищих органів державної влади;

– вони є нормативними актами, що не скасовують і не змінюють положень КК України, не декриміналізують певні діяння, не скасовують і не змінюють вирок суду та не ставлять під сумнів його законність.

Проте амністія та помилування мають свої специфічні ознаки, що розмежовує їх та індивідуалізує:

– застосування амністії регламентується Законом України «Про застосування амністії в Україні», помилування – Положенням про порядок здійснення помилування;

– акти про амністію оголошуються законом України, а помилування здійснюється на підставі Указу Президента України;

– акти про амністію видає законодавець, акти про помилування – Глава держави;

– положення акта про амністію має загальний характер: поширюється на коло неперсоніфікованих суб'єктів, діє у часі безперервно. Акт про помилування має персоніфікований характер: є правозастосовним актом, що містить владні приписи, адресовані конкретній особі, з одноразовим його застосуванням;

– на підставі акта про амністію особа може бути звільнена від кримінальної відповідальності та покарання, а на підставі акта про помилування – лише від кримінального покарання;

– акт про амністію поширюється не на всіх осіб, які вчинили злочин, а право на помилування може бути реалізоване будь-яким засудженим;

– акти амністії, як правило, видаються на ознаменування видатних подій, а помилування цього не передбачає [279, с. 69, 71].

Підсумовуючи наведене, хочемо надати авторське визначення звільнення від кримінальної відповідальності та пропонуємо Розділ IX КК України доповнити окремою статтею такого змісту: *«Звільнення від кримінальної відповідальності – це компромісна форма вирішення*

кримінально-правового конфлікту, передбачена Кримінальним та Кримінальним процесуальним кодексами України, що полягає у відмові суду від імені держави застосовувати заходи кримінально-правового впливу щодо осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, у передбачених законом випадках».

Така дефініція, на наш погляд, є цілком точною та лаконічною, оскільки не потрібно конкретизувати, що йдеться про кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень; особа після вчинення кримінального правопорушення щиро покаялася, активно сприяла розкриттю кримінального правопорушення і повністю відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду; звільнення від кримінальної відповідальності здійснюється виключно судом; на стадії досудового розслідування прокурор складає клопотання про таке звільнення та не проводить досудове розслідування у повному обсязі тощо.

Висновки до розділу 4

Цей розділ присвячено дослідженню питань звільнення від кримінальної відповідальності як компромісного вирішення кримінально-правового конфлікту, проблемним питанням теорії та практики, які виникають під час застосування звільнення від кримінальної відповідальності.

Проведене дослідження дозволяє зробити наступні висновки:

1. Правову природу звільнення особи від кримінальної відповідальності потрібно розуміти як інститут кримінального права, що диференціює відповідальність; радикальний засіб диференціації кримінальної відповідальності; юридичний факт, що припиняє кримінальне правовідношення, який звільняє особу від несприятливих правових наслідків;

альтернативу кримінальному переслідуванню; як компромісне вирішення кримінально-правового конфлікту.

2. Ґрунтуючись на законодавстві про кримінальну відповідальність, можна виокремити декілька груп норм, що допускають компроміс у боротьбі зі злочинністю: 1) норми, які виключають кримінальну відповідальність у разі наявності передбачених ними умов і підстав; 2) норми, які спрямовані на пом'якшення покарання винного в обмін на вчинення ним певних позитивних посткримінальних поступків; 3) норми, що гарантують фіксоване зниження покарання винному в обмін на його позитивні посткримінальні поступки. При звільненні особи від кримінальної відповідальності їй пропонується компроміс: бути звільненою від кримінальної відповідальності у передбачених законом випадках або ж відстоювати свої законні інтереси в суді за загальними правилами, якщо вона вважає, що вона невинувата і може розраховувати на виправдувальний вирок.

3. У вітчизняній правовій науці, та й у деяких зарубіжних країнах, точаться дискусії з приводу правомірності застосування у кримінальному провадженні звільнення від кримінальної відповідальності. Суть дискусії полягає у відповіді на запитання, чи є суб'єкт, якого звільняють від кримінальної відповідальності, винним у вчиненні злочину і, взагалі, чи можна вважати злочином вчинене суб'єктом діяння, за яке його звільнили. На нашу думку, звільнення від кримінальної відповідальності ніяким чином не суперечить засаді презумпції невинуватості та міжнародним стандартам з захисту прав людини.

4. Вважаємо, що звільнення від кримінальної відповідальності – це компромісна форма вирішення кримінально-правового конфлікту, передбачена Кримінальним та Кримінальним процесуальним кодексами України, що полягає у відмові суду від імені держави застосовувати заходи кримінально-правового впливу щодо осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, у передбачених законом випадках.

ВИСНОВКИ

Проведене дисертаційне дослідження дозволило здійснити теоретичне узагальнення та нове вирішення наукової проблеми, що має важливе значення для теорії і практики кримінального процесу. На основі комплексного аналізу проблем нормативно-правового та правозастосовного характеру сформульовано й обґрунтовано концепцію реалізації права на компроміс у кримінальному процесі. Розроблено пропозиції, спрямовані на вдосконалення кримінального процесуального законодавства України у частині практики застосування механізмів реалізації права на компроміс. До найбільш вагомих наукових результатів дослідження належать такі:

1. Доведено, що механізми досягнення компромісу при вирішенні конфліктів (спорів) як у цивільних відносинах, так і у разі вчинення злочинів притаманні нашому законодавству ще з часів Київської Русі. У нормах права того часу прослідковувалась перевага приватного начала над публічним і відбулося зародження інституту «угод у кримінальному провадженні» шляхом досягнення компромісу між потерпілим, обвинуваченим і державою. Акцентовано увагу на тому, що така угода носила тристоронній усний характер: з одного боку був обвинувачений, з іншого – потерпілий, а з третього – влада (князь). При цьому, пріоритетом у реагуванні держави на вчинення злочину було не покарання особи, а відновлення порушеного злочином балансу прав та охоронюваних інтересів потерпілої особи, державних устоїв і самого злочинця, який може ресоціалізуватися в суспільстві без подальших для неї наслідків, розкаявшись і відшкодувавши шкоду. Визначено, що судовий процес в Українській козацькій державі вважався виключно особистою справою сторін з підпорядкуванням їх керівній ролі суду, а приватне начало мало завжди перевагу над публічним.

Обґрунтовано, що такі пам’ятки української держави, як «Руська Правда» та «Права, за якими судиться малоросійський народ», ілюструють ментальність і духовність нашого народу, яка знайшла свій вираз через тогочасні процедури застосування мирних, компромісних механізмів при

вирішенні таких складних питань, як конфлікт, пов’язаний з вчиненням кримінального правопорушення.

Визначено, що розуміння правової природи права на компроміс у теперішньому його розумінні почало формуватися у другій половині XX ст. та законодавчо частково було закріплене з прийняттям КПК України 2012 р. Активно впроваджуючи у сучасний кримінальний процес механізми реалізації права на компроміс з акцентом на захист прав та охоронюваних законом інтересів, ми не запозичуємо, а запроваджуємо притаманне нам, як нації, право на компроміс у кримінальному процесі, яке «призабулося» з плином часу.

2. Встановлено, що комплексного наукового дослідження реалізації права на компроміс у кримінальному процесі не проводилося. Значна частина наукових досліджень окремих аспектів права на компроміс здійснювалася до реформування кримінального процесуального законодавства, що обумовило аналіз цієї проблеми на підставі вивчення зарубіжного досвіду, або без вивчення правозастосовної практики (за відсутності такої).

Окремі питання компромісних процедур у кримінальному провадженні були предметом наукових досліджень вже після імплементації нового законодавства і, відповідно, напрацювання практики його застосування. Однак наукових досліджень, які б були присвячені безпосередньому дослідженню права на компроміс та його реалізації у кримінальному судочинстві, у теорії кримінального процесу України немає.

Обґрунтовано твердження про інтеграцію наукових досліджень реалізації права на компроміс у кримінальному судочинстві в інші сфери юридичної діяльності та акцентовано увагу на міждисциплінарному характері цієї проблеми. Визначено, що наукові розробки механізмів реалізації права на компроміс були зроблені в межах теорії та історії держави і права, історії політичних і правових учень, кримінального права та кримінології, кримінально-виконавчого права, філософії права, юридичної психології. Під час дослідження реалізації права на компроміс у

кримінальному процесі України як самостійного кримінального процесуального вчення потрібно керуватися наявним науковим доробком як методологічною основою, що забезпечить всебічне та повне дослідження права на компроміс у кримінальному процесі.

3. Визначено, що реалізація права на компроміс у кримінальному процесі через його компромісні процедури належить до числа складних системних об'єктів дослідження. Складність, багатоаспектність і соціальний характер компромісних процедур (механізмів реалізації права на компроміс) передбачає необхідність їх комплексного та всебічного вивчення. Дослідницька стратегія, покладена в основу комплексного підходу, передусім, ґрунтується на таких методологічних принципах, як формулювання загальної теоретичної концепції; розробка наскрізних понять і категорій, що забезпечують єдність підходу до об'єкта дослідження. Методологічні основи, які забезпечують досягнення запланованих результатів наукового дослідження проблематики права на компроміс та його процедур у кримінальному процесі, узгоджуються з сучасним рівнем розвитку теорії кримінального процесу.

4. Обґрунтовано, що міжнародні стандарти реалізації права на компроміс у кримінальному судочинстві – це закріплені у загальновизнаних нормах міжнародних актів обов'язкового і рекомендаційного характеру загальні положення, принципи міжнародного права, відповідно до яких реалізується право учасників кримінального провадження на досягнення компромісу, а також обов'язки органів державної влади, службових та інших осіб щодо забезпечення реалізації зазначеними особами такого права. Встановлено, що важливу роль у реалізації права на компроміс у кримінальному судочинстві відіграють міжнародно-правові акти Організації Об'єднаних Націй, Європейського Союзу та Ради Європи, в яких закріплені основні принципи та гарантії реалізації цього права.

Доведено, що до основних міжнародно-правових принципів реалізації права на компроміс у кримінальному провадженні відносяться:

добровільність; співробітництво і рівність сторін; інформативна згода сторін на участь у процедурах примирення; конфіденційність; доступність; допустимість примирення на будь-якій стадії кримінального судочинства; нейтралітет, незалежність, неупередженість, справедливість, компетентність і кваліфікація посередника. Встановлено, що основними аспектами дії принципу добровільності реалізації права на компроміс у кримінальному судочинстві є: взаємна домовленість, волевиявлення сторін, відсутність зовнішнього тиску та зобов'язання до примирення, інформування сторін про ці правила до початку процедури примирення. Визначено додаткові міжнародно-правові засади реалізації права на компроміс у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх – підвищений правовий захист, найменше втручання, спеціалізація та індивідуалізація.

Кримінальними процесуальними гарантіями реалізації права на компроміс у кримінальному судочинстві, закріпленими на міжнародному рівні, є: отримання юридичних консультацій щодо процедури примирення; інформування учасників про основні аспекти відновних процедур; недопустимість примушування або схиляння до участі в процесах примирення чи згоди з їх результатами; забезпечення можливості повернення до розгляду кримінального провадження у загальному порядку у випадку недосягнення домовленості між сторонами; застосування кримінальних процесуальних санкцій до недобросовісної сторони у випадку невиконання нею взятих на себе зобов'язань. Визначено умови унеможливлення примушування або схиляння за допомогою недобросовісних засобів до участі в процесах примирення або згоди з їх результатам, ними є: 1) презумпція невинуватості у разі згоди порушника на застосування альтернативних способів вирішення кримінально-правового конфлікту; 2) недопустимість використання відомостей, повідомлених порушником під час процедури примирення, як доказів вини у подальшому судовому провадженні; 3) доступність правосуддя та справедливого судового розгляду у випадку недосягнення компромісу.

5. Акцентовано, що кримінальне судочинство може відповідати своєму призначенню при наявності в ньому ефективного юридичного механізму подолання та усунення протиріч. Аналіз співвідношення категорій «конфлікт» і «протиріччя» свідчить, що категорія «конфлікт» має суб'єктивно-об'єктивний характер, а категорія «протиріччя» – об'єктивний, суб'єктивного характеру вона набуває у разі виникнення передумови конфлікту. Визначено, що суттю правового конфлікту є протистояння, що реалізується у правовій площині та має чітко виражений онтологічний, аксіологічний та праксеологічний характер, спрямований на удосконалення ціннісних і пізнавально-діяльнісних проявів правової реальності. Визначено доцільність використання у межах дисертаційного дослідження поняття «правовий конфлікт», а не «юридичний конфлікт». Запропоновано класифікувати правовий конфлікт за галузями права.

Обґрунтовано, що під кримінально-правовим конфліктом потрібно розуміти конфлікт інтересів, охоронюваних кримінальним законом, який виник між особою, яка вчинила кримінальне правопорушення, державою та жертвою протиправного діяння. Наголошено, що передумовою виникнення права на компроміс у кримінальному процесі України є саме конфлікт, що виник в результаті вчинення кримінального правопорушення. Кримінально-правовий конфлікт завжди є первинним по відношенню до кримінально-процесуального, однак останній не позбавлений своєї самостійності, як вид правового конфлікту. Кримінально-правовий конфлікт завжди виникає в минулому, а кримінально-процесуальний – як у сьогоденні, так і в майбутньому.

Виокремлено ознаки кримінально-процесуального конфлікту: виникає і розвивається в рамках кримінальних процесуальних правовідносин між учасниками кримінального провадження; має негативний характер і широку розповсюдженість; можливе управління конфліктами та їх вирішення з використанням владних повноважень; виникає при наявності протилежних процесуально значущих інтересів учасників кримінального провадження або

способів захисту цих інтересів; виступає в якості протидії, що має юридично значущі наслідки. Доведено, що кримінально-процесуальний конфлікт – це самостійний вид правових конфліктів, який виражається у зіткненні протилежно спрямованих, несумісних позицій учасників кримінального провадження, що ґрунтується на правовому протиріччі, розв'язати яке можливо за допомогою правових засобів із застосуванням як формальних, так і неформальних процедур (переговорів), передбачених кримінальним процесуальним законом. Підтримано класифікацію кримінально-процесуальних конфліктів за наступними критеріями: сферами прояву, масштабами, тривалістю, напруженістю, суб'єктами кримінальних процесуальних конфліктних відносин, причинами виникнення, комунікативною спрямованістю, наслідками та формами зіткнення.

6. Визначено, що у країнах Західної Європи поняття компромісу втратило абстрактно-теоретичний характер і набуло інструментального змісту як засіб досягнення практичних цілей, зокрема імплементації усталеної практики Європейського суду з прав людини в національні правові системи.

Одним із видів правового компромісу за галузевою класифікацією є компроміс у кримінальному провадженні (кримінально-процесуальний компроміс), який є таким способом вирішення кримінально-правового конфлікту, який досягається шляхом взаємодопустимих поступок сторін обвинувачення та захисту. Обґрунтовано, що кримінально-процесуальний компроміс – це один з різновидів правового компромісу, який характеризується бажанням сторін з «доброї» власної волі вирішити кримінально-правовий конфлікт при певних рівних умовах, взаємних поступках і вигоді у кримінальному провадженні. Розмежування кримінально-правового та кримінально-процесуального компромісів проявляється через форми їх реалізації у кримінальному та кримінальному процесуальному праві відповідно. Ці два види правового компромісу

перебувають у тісному взаємозв’язку, як наслідок взаємодії кримінального та кримінального процесуального законодавства.

7. Доведено, що під правом на компроміс у кримінальному процесі потрібно розуміти право на отримання цінностей, благ поновлюючого характеру, якому кореспондує обов’язок винуватої у вчиненні кримінального правопорушення особи вчинити відновну дію як для потерпілої особи, так загалом для держави й суспільства задля відновлення порушеного кримінально караним діянням суспільного спокою, безпеки та правового порядку. Формами реалізації права на компроміс у кримінальному провадженні є: звільнення від кримінальної відповідальності у зв’язку з примиренням винного з потерпілим, угоди про примирення та про визнання винуватості, медіація. Акцентовано увагу на поєднанні як кримінальної процесуальної, так і цивільної складової правової природи права на компроміс, що зумовлює поєднання імперативних і диспозитивних начал. Обґрунтовано, що для кримінального процесуального права взагалі, а права на компроміс зокрема, важливою домінантою та фактором є індивідуалізація, тому носіями права на компроміс у кримінальному провадженні є потерпіла особа та підозрюваний (обвинувачений).

Визначено, що під межами реалізації права на компроміс потрібно розуміти умови, за яких буде можливим законне застосування такого права у кримінальному провадженні або ж умови, за яких його реалізація буде неможливою. Основними критеріями допустимості меж права на компроміс є: 1) перелік кримінальних правопорушень, на які воно поширюється; 2) коло винних осіб, які підпадають під його дію; 3) закріплені в законі вимоги, в обмін на виконання яких особа звільняється від кримінальної відповідальності або їй пом'якшується покарання. Вказано на необхідність відмежування від компромісу у кримінальному судочинстві «узгоджувальних» або подібних до них процедур, коли учасники кримінального провадження доходять згоди з тих чи інших питань, які, однак, не впливають суттєво на хід самого процесу та не змінюють його.

8. Обґрунтовано, що в КПК України 2012 р. запроваджено прагматичний тип кримінального процесу, який надав можливість особі реалізувати об'єктивне право на компроміс через інститути звільнення від кримінальної відповідальності, кримінального провадження на підставі угод, і в, майбутньому, медіації. Основними рисами прагматичного типу кримінального процесу є доцільність, діалогічність і конвенціоналізм. Прагматичний тип кримінального процесу може бути як приватно-прагматичним, так і публічно-прагматичним. Формами приватно-прагматичного виду є: застосування інститутів як звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим, угода про примирення між потерпілим і підозрюваним (обвинуваченим) та інститут медіації у кримінальному судочинстві (у разі запровадження). Формами публічно-прагматичного виду процесу є угода про визнання винуватості.

9. Обґрунтовано, що під альтернативним вирішенням юридичних конфліктів розуміється сукупність різноманітних правозастосовних процедур, що не відносяться до так званого «традиційного» правозастосовного процесу, проте розвиваються в межах системи права та є одним з напрямів розвитку і вдосконалення сучасного юридичного процесу. Альтернативне вирішення спорів у кримінальному провадженні передбачає активне використання сторонами юридичного конфлікту (захисту та обвинувачення) стратегії компромісу і (або) стратегії співпраці в управлінні юридичним конфліктом, що є особливо цінним задля узгодження їхніх інтересів. Ознаками альтернативного врегулювання спорів потрібно вважати: 1) добровільність; 2) конфіденційність; 3) формальність; 4) економічність; 5) універсальність; 6) диверсифікованість; 8) можливість он-лайн урегулювання спорів.

Визначено, що сутність категорії «альтернативні способи вирішення спорів» варто розглядати у вузькому та широкому значеннях. У вузькому значенні – це сукупність неформальних позасудових процедур, спрямованих

на вирішення або врегулювання спорів без залучення державних юрисдикційних органів, у широкому – також і процедури, інтегровані в судове провадження, які вважаються альтернативою загальному порядку вирішення спорів у суді. Акцентовано на широкому спектрі альтернативних способів вирішення спорів: одні побудовані за принципом квазісудових процедур (третейський суд, арбітраж), інші – зосереджені навколо примирення сторін (медіація, консиліація, колаборативні процедури), або мають рекомендаційну природу (незалежна оцінка фактів, попередня нейтральна оцінка).

10. Обґрунтовано, що інститут угоди у кримінальному судочинстві можна розглядати з різних позицій: і як прискорення кримінального провадження, і його спрощення, і як прояв диференціації кримінальної процесуальної форми, як механізм реалізації права на компроміс тощо. Однак, в основі угоди, як про примирення, так і про визнання винуватості лежить компроміс, в якому закладена зацікавленість сторін. Саме це і становить його внутрішню сутність.

Запропоновано авторське визначення угоди про визнання винуватості – це угода, що укладається між прокурором і підозрюваним чи обвинуваченим, предметом якої є беззастережне визнання останнім своєї винуватості у вчиненні кримінального правопорушення, обов’язки щодо співробітництва у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою, якщо відповідні домовленості мали місце, в обмін на узгоджене покарання та його призначення, або на його призначення та звільнення від його відбування з випробуванням, а також на передбачені законом наслідки укладення та затвердження угоди».

Виокремлено два різновиди угоди про визнання винуватості: 1) угода про визнання винуватості у провадженні щодо кримінальних проступків, нетяжких і тяжких злочинів; 2) угода про співробітництво в усіх категоріях кримінальних проваджень. Запропоновано угоду про співробітництво у кримінальному провадженні виділити окремо та врегулювати процесуальний

порядок укладення такої угоди, її зміст, наслідки укладення та затвердження угоди, порядок судового провадження на підставі такої угоди і наслідки її невиконання. Визначено, що потребують законодавчого врегулювання заходи безпеки по відношенню до підозрюваного чи обвинуваченого, з яким укладено угоду про співробітництво, членів їх сімей та близьких родичів.

11. Запропоновано авторське визначення угоди про примирення – це угода, яка укладається між потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим та за їх ініціативою у провадженні щодо кримінальних проступків, нетяжких злочинів та у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення, предметом якої є відшкодування заподіяної протиправним діянням шкоди або вчинення інших дій, не пов’язаних з відшкодуванням шкоди, які підозрюваний чи обвинувачений зобов’язані вчинити на користь потерпілого, в обмін на узгоджене покарання та його призначення або на його призначення та звільнення від відбування з випробуванням, а також на передбачені законом наслідки укладення і затвердження угоди.

12. Визначено положення КПК України, що стосуються механізму досягнення угод у кримінальному провадженні, які потребують подальшого осмислення і вдосконалення. Насамперед, це стосується умов укладення угод, домовленостей, недопустимості тиску на якусь зі сторін, особливостей співпраці у випадку визнання підозрюваним (обвинуваченим) своєї винуватості, забезпечення безпеки учасників угоди та членів їх сімей і близьких родичів, наявності суперечностей в судовій практиці. Запропоновано в угоді про примирення, окрім сторін та інших необхідних даних, вказувати також й ініціаторів укладення такої угоди.

13. Встановлено, що процедура медіації є популярною *у* багатьох країнах. Широко діють програми примирення у США, Великобританії, Канаді, Норвегії, Фінляндії, Австрії та ФРН, де вони закріплені у національному законодавстві. На рівні пілотних проєктів медіація застосовується у Данії, Швеції, Нідерландах, Ірландії, Іспанії, Італії, Польщі.

У Швейцарії ж медіація визнана недоцільною та неефективною в економічному плані.

З’ясовано, що в Україні запровадження у кримінальне судочинство інституту медіації перебуває на етапі становлення. Обґрунтованою, що запровадження у кримінальне судочинство інституту медіації потребує прийняття Закону України «Про медіацію», де потрібно встановити строки її проведення, особливості проведення медіації у провадженнях стосовно неповнолітніх, відповідальність медіатора у разі розголошення ним конфіденційної інформації та інші важливі аспекти, яким у державах з більш усталеними правовими традиціями приділяється належна увага.

14. Виокремлено такі групи норм, що допускають компроміс у боротьбі з кримінальними правопорушеннями: норми, які виключають кримінальну відповідальність у разі наявності передбачених ними умов і підстав; норми, які спрямовані на пом'якшення покарання винуватого в обмін на вчинення ним певних позитивних посткримінальних поступків; норми, що гарантують фіксоване зниження покарання винуватому в обмін на його позитивні посткримінальні поступки. При звільненні особи від кримінальної відповідальності їй пропонується компроміс: бути звільненою від кримінальної відповідальності у передбачених законом випадках або ж відстоювати свої законні інтереси в суді за загальними правилами, якщо вона вважає, що невинувата і може розраховувати на виправдувальний вирок.

Визначено, що інститут звільнення особи від кримінальної відповідальності розглядається як: інститут кримінального права, що диференціює відповідальність; радикальний засіб диференціації кримінальної відповідальності; юридичний факт, який припиняє кримінальне правовідношення, що звільняє особу від несприятливих правових наслідків; альтернатива кримінальному переслідуванню; компромісне вирішення кримінально-правового конфлікту, механізм реалізації права на компроміс у кримінальному процесі.

Обґрунтовано, що звільнення від кримінальної відповідальності – це компромісна форма вирішення кримінально-правового конфлікту, передбачена Кримінальним і Кримінальним процесуальним кодексами України, що полягає у відмові суду від імені держави застосовувати заходи кримінально-правового впливу щодо осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, у передбачених законом випадках.

15. Акцентовано увагу на наявності дискусій з приводу застосування у кримінальному провадженні звільнення від кримінальної відповідальності. Аргументовано, що звільнення від кримінальної відповідальності не суперечить засаді презумпції невинуватості та міжнародним стандартам з прав людини. Визначено відмінність між звільненням від кримінальної відповідальності у зв’язку з примиренням винного з потерпілим та угодою про примирення, які полягають в тому, що у першому випадку особа звільняється від кримінальної відповідальності повністю та щодо неї не виноситься вирок, у другому – виноситься обвинувальний вирок та призначається узгоджене сторонами покарання.

16. Сформульовано низку пропозицій щодо внесення змін і доповнень до чинного КПК України з питань, що стосуються розширення прав підозрюваного, обвинуваченого (ч. 3 ст. 42 КПК України); окремого закріплення у законі угоди про співробітництво (ст. 468 КПК України); змісту угоди про примирення (ст. 471 КПК України); віднесення до учасників кримінального провадження медіатора (запропоновано доповнити параграф п'ятий глави третьої КПК України окремою статтею 72-2); урегулювання застосування заходів безпеки щодо підозрюваного чи обвинуваченого, з яким укладено угоду про співробітництво (запропоновано доповнити КПК України окремими нормами). Також запропоновано пропозиції до проєкту Закону «Про медіацію» № 3504 від 19 травня 2020 р у частині врегулювання проведення медіації у кримінальному судочинстві окремою статтею, стосовно конкретизації поширення медіації у кримінальному провадженні (запропоновано доповнити ч. 1 ст. 2 проєкту), щодо дефініції поняття «медіатор» (запропоновано нову редакцію ч. 2 ст. 1 проєкту).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абшилава Г. В. Согласительные процедуры в уголовном судопроизводстве Российской Федерации: дисс. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Москва, 2015. 210 с.

2. Автономов А. С. Международные стандарты в сфере отправления правосудия. Москва : Новый учебник, 2007. 332 с.

3. Агейчева Н. Н. Досудебное соглашение о сотрудничестве. Особый порядок принятия судебного решения. URL : http://www.prokuror-tula.ru/prosecutors-office/explanation/tula-prosecutor/36046/ (дата звернення: 18.04.2019).

4. Азаров Ю. І., Климчук М. П. Здійснення провадження на підставі угод про визнання винуватості. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права.* 2014. № 12. С. 274–278.

5. Актуальні проблеми теорії держави та права. Частина 1. Актуальні проблеми теорії держави : навч. посіб. / С. Тимченко, С. Бостан, С. Легуша та ін. Київ : КНТ, 2007. 315 с.

6. Александренко О. В., Титко А. В. Інститут угоди про примирення у кримінальному процесі України. *Юридична наука.* 2013. № 2. С. 95–103.

7. Алексеев С. С. Восхождение к праву. Поиски и решения. Москва : Изд-во НОРМА, 2001. 752 с.

8. Алеш Залар. Комплексний аналіз поточного контексту, бар'єрів та можливостей для розвитку медіації з рекомендаціями щодо розвитку та впровадження медіації в Україні. URL : https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2019/11/New-Justice_Comprehensive_Analyses_on_-Mediation_-for_Ukraine_Ales_Zalar_UKR.pdf (дата звернення: 14.07.2020).

9. Аликперов Х. Д. Освобождение от уголовной ответственности в связи с примирением с потерпевшим. *Законность.* 1999. № 6. С. 11–13.

10. Аликперов Х. Д., Зейналов М. А., Курбанова К. Ш. Допустим ли компромисс в борьбе с преступностью? *Уголовное право.* 2001 № 3. С. 91–96.

11. Аликперов Х. Д. Актуальные проблемы допустимости компромисса в борьбе с преступностью. *Актуальные проблемы прокурорского надзора.* Москва, 2009. № 4. С. 7–35.

12. Аликперов Х. Д. Понятие норм уголовного законодательства, допускающих компромисс в борьбе с преступностью. Баку : Элм, 1992. 61 с.

13. Альтернативні способи вирішення спорів у кримінальному провадженні / Волкотруб С. Г., Крушинський С. А., Луцик В. В. та ін. ; за ред. У. Гелльманна, В. В. Луцика. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2015. 204 с.

14. Альтернативное разрешение споров в уголовном процессе : учеб.-метод. пособ. / Л. Л. Зайцева и др. ; под ред. У. Хелльманна, С. А. Балашенко, Л. Л. Зайцевой. Минск : Изд. центр БГУ, 2015. 223 с.

15. Антонюк Н. Загальні види звільнення від кримінальної відповідальності у судовій практиці. *Судебно-юридическая газета.* 2020. URL : https://sud.ua/ru/news/blog/186492-zagalni-vidi-zvilnennya-vid-kriminalnoyi-vidpovidalnosti-u-sudoviy-praktitsi (дата звернення: 20.12.2020).

16. Арабаджиева О. В., Гомонов Н. Д. Юридический конфликт: природа и особенности. *Вестник МГТУ.* 2006. Т. 9. № 1. С. 142–147.

17. Аракелян Р. Ф. Європейські стандарти як парадигма розбудови інституту медіації в кримінальному процесуальному законодавстві України. *Юридична наука.* 2015. № 11(53). С. 194–195.

18. Аракелян Р. Ф. Впровадження інституту медіації в кримінальне процесуальне законодавство України: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Ірпінь, 2019. 331 с.

19. Бабкін В. Нарис історії розвитку загальної теорії держави і права, філософії та енциклопедії права. Антологія української юридичної думки. В 6-ти т. Т. 1. Київ, 2002. 568 с.

20. Баев О. Я. Конфликты в деятельности следователя (вопросы теории). Воронеж : Изд-во Воронежского университета, 1981. 160 с.

21. Бандурка О. М., Блажівський Є. М., Бурдоль Є. П. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг.

ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. Харків: Право, 2013. Т. 1. 768 с.

22. Басиста І. В. Практичні проблеми укладення угод про примирення у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства.* 2017. № 1. С. 11–19.

23. Басиста І. В. Прогалини чинного КПК щодо унормування кримінального провадження на підставі угод. *Науковий вісник Львівського державного університету імені Івана Франка.* 2013. № 4. С. 297–309.

24. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності : монографія. Київ : Атіка, 2004. 296 с.

25. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності. *Вісник Асоціації кримінального права України.* 2013. № 1 (1). С. 185–207.

26. Бахновский А. В. «Сделка с правосудием» : нравственно-правовой аспект. *Альманах современной науки и образования (Тамбов).* 2008. № 6. С. 23–26.

27. Белкин Р. С. Курс советской криминалистики. В 3-х т. Т. 3. Москва : Академия МВД СССР, 1979. 309 с.

28. Берн Э. Игры, в которые играют люди: психология человеческих взимоотношений. Люди, которые играют в игры: психология человеческой судьбы. Пер.сангл. / общ. ред. Мацковского М. С. Ленинград : Лениздат, 1992. 400 с.

29. Біцай А. В. Організаційно-правові засади участі адвоката в медіації : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Київ, 2015. 246 с.

30. Бобровник С. В. Институционализация компромисса и конфликта в праве. *Государство и право.* 2012. № 1. С. 104–107.

31. Бобровник С. В. Компроміс і конфлікт у праві: теоретико-методологічне дослідження : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2013. 431 с.

32. Бобровник С. В. Компроміс у праві : сутність та критерії класифікації. *Часопис Київського університету права.* 2011. № 2. С. 9–13.

33. Бобровник С. В. Правовий компроміс і правовий конфлікт як ціннісні виміри права. *Альманах права.* 2012. Вип. 3. С. 109–113.

34. Бойко І. Й. Історія правового регулювання цивільних, кримінальних та процесуальних відносин в Україні (IX−XX ст.) : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів. Львів : Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2014. 904 с.

35. Бояров В. І. Питання застосування угоди про визнання вини в кримінальному судочинстві. *Вісник Запорізького національно університету : зб. наук. статей. Серія: Юридичні науки.* Запоріжжя, 2005. № 1. С. 193–195.

36. Бояров В. І. Скорочена процедура судового слідства та угода про визнання вини: проблемні питання нового Кримінально процесуального кодексу України. *Часопис цивільного та кримінального судочинства.* 2012. № 4 (7). С. 150–154.

37. Боярская А. Б. Доказывание в упрощенных судебных производствах уголовного процесса России: дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Москва, 2016. 220 с.

38. Бровко Н. І., Сімакова С. І. Інститут кримінальних проступків як механізм спрощеного порядку досудового розслідування. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2020. № 3. С. 298–301. URL : www.lsej.org.ua 3_2020 (дата звернення: 04.11.2020).

39. Булыгин А. Б. Основания рассмотрения уголовного дела и особенности доказывания в ходе судебного разбирательства в порядке гл. 40 КПК РФ: дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Екатеренбург, 2013. 232 с.

40. Ван Несс Д. Восстановительное правосудие и международные права человека. Восстановительное правосудие / под. общ. ред. И. Л. Петрухина. Москва : МОО Центр «Судебно-правовая реформа», 2003. С. 12–32.

41. Варпаховская Е. М. Международно-правовые стандарты в области защиты прав жертв преступлений. Акад. Генпрокуратуры РФ, Иркутский юрид. ин-т. Иркутск : Изд-во Иркутского юридического института (фил.) Академия Генпрокуратуры Российской Федерации, 2008. 179 с.

42. Василенко А. С. Медиация и другие программы восстановительного правосудия в уголовном процессе стран англосаксонского права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Москва, 2013. 176 с.

43. Васильев А. С. Теория государства и права : учебник. Харьков : Одиссей, 2007. 480 с.

44. Васильева Е. Г. Уголовный процесс: догматико-аксиологическое исследование : монография. Москва : Юрлитинформ, 2013. 584 с.

45. Васильченко А. А. Взаимосвязь уголовно-правовых и уголовно-процессуальных правовых отношений : монография. Москва : Ось-89, 2006. 208 с.

46. Ващенко Л. О. Тлумачний словник української мови: близько 10 000 слів. Київ : Довіра, 2012. 485 с.

47. Ведєрніков Ю. А., Папірна А. В. Теорія держави і права : навч. посіб. Київ : Знання, 2008. 333 с. URL : https://pidru4niki.com/18340719/pravo/ponyattya_zmist_subyektivnogo_prava#:~:text (дата звернення: 16.03.2018).

48. Веклич В. Методи дослідження прав і свобод людини та громадянина. *Віче : Теоретичний і громадсько-політичний журнал.* Київ : Верховна Рада України, 2009. № 22. С. 4–6.

49. Велика українська юридична енциклопедія. У 20 т. Т. 17. Кримінальне право / В. Я. Тацій (відп. ред.) та ін. 2017. 1064 с.

50. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.

51. Великобритания. Федеральный институт медиации. URL : http://fedim.ru/mediatsiya-v-mire/evropa/velikobritaniya (дата звернення: 12.05.2020).

52. Верещак В. М. Судовий компроміс у кримінальному судочинстві. *Вісник Верховного Суду України.* 2000. № 1. С. 41–43.

53. Вирок Кремінського районного суду Луганської області від 6 лют. 2013 р. у справі № 414/169/13-к (провадження № 1-кп/414/12/2013). URL : https://ips.ligazakon.net/document/SO9976 (дата звернення: 14.11.2020).

54. Вирок Полонського районного суду Хмельницької області від 26 берез. 2020 р. у справі № 681/1701/19. URL : https://protocol.ua/ua/sud_oznakoyu_shchirogo (дата звернення: 14.11.2020).

55. Висновок № 6 (2004) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо справедливого суду в розумний строк та ролі судді в судових процесах з урахуванням альтернативних засобів вирішення спорів. URL : https://court.gov.ua/ userfiles/visn6_2004.pdf (дата звернення: 14.11.2020).

56. Висновок Головного науково-експертного управління ВРУ до проєкту Закону України від 28 груд. 2019 р. № 2706 «Про медіацію». URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67831 (дата звернення: 14.11.2020).

57. Висновок Головного науково-експертного управління ВРУ до проєкту Закону України від 19 трав. 2020 р. № 3504 «Про медіацію». URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68877 (дата звернення: 14.11.2020).

58. Висновок до проєкту Закону України від 20 черв. 2018 р. № 8457 «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві». Народний депутат ВРУ С.О. Гудзинський. URL : https://ips.ligazakon.net/ document/XH6IX00A?an=3&scop=48&fcop=27468 (дата звернення: 15.11.2020).

59. Висновок Комітету з питань правової політики ВРУ до проєкту Закону України від 28 груд. 2019 р. № 2706 «Про медіацію». URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67831 (дата звернення: 15.11.2020).

60. Висновок Комітету з питань правової політики ВРУ до проєкту Закону України від 19 трав. 2020 р. № 3504 «Про медіацію». URL :

http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68877 (дата звернення: 16.11.2020).

61. Вишневская А. В. Медиация как технология регулирования конфликта. Медиация. *Новый подход к разрешению конфликтов (Дайджест)*. Пермь, 2009. С. 10–28.

62. Відновне правосуддя: неможливе – можливо. *Правовий клуб PRAVOKATOR Львів.* URL : http://pravokator.club/news/vidnovne-pravosuddya-nemozhlyve-mozhlyvo (дата звернення: 16.11.2020).

63. Вінник О. М. Теоретичні аспекти правового забезпечення реалізації публічних і приватних інтересів в господарських товариствах : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.04. Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ, 2004. 631 с.

64. Владимирова М. О., Хохлов В. А. Комментарий к Федеральному закону «Об альтернативной процедуре урегулирования споров с участием посредника (процедуре медиации)». Москва, 2011. 80 с.

65. Власова Г. П. Деякі проблемні аспекти укладення угоди між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості. *Правове життя сучасної України :* матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (16−17 трав. 2013 р.). Одеса, 2013. Т. 2. С. 453–455.

66. Власова Г. П. Спрощення кримінального судочинства України: історія, теорія, практика : монографія. Ірпінь : Нац. ун-т ДПС України, 2014. 424 с.

67. Власова Г. П. Сутність і завдання спрощеного кримінального судочинства. *Актуальні проблеми держави і права.* 2011. Вип. 57. С. 511−516.

68. Волков В. П., Дамаскин О. В. Проблемы обеспечения конституционной законности избирательного процесса в интересах укрепления российской государственности. Москва. РЦОИТ Крона, 2009. 262 с.

69. Волчецкая Т. С. Криминалистическая ситуалогия: моногр. ; под ред. проф. Н. П. Яблокова. Москва. Калининградский унивеситет. Калининград, 1997. 248 с.

70. Вопленко Н. Н. Очерки общей теории права: монография. Волгоград, 2009. 898 с.

71. Гайворонська І. М. Примирення сторін кримінального конфлікту за Литовськими статутами. *Університетські наукові записки Хмельницького університету управління і права*. 2009. С. 24–27.

72. Гайдаенко-Шер Н. И. Обязательная медиация: опыт Италии. *Третейский суд.* 2011. № 1. С. 156–165.

73. Гайдаенко-Шер Н. И. Альтернативные механизмы разрешения споров как инструмент формирования благоприятной среды для предпринимательской деятельности (опыт России и зарубежных стран) : монография / отв. ред. Н. Г. Семилютина. Москва : ИЗиСП, ИНФРА-М, 2016. 248 с.

74. Галаган О. І., Савченко В. А. Захист прав і свобод суб'єктів кримінального судочинства в Україні та ФРН : навч. посіб. для студ. ВНЗ. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2011. 206 с.

75. Гараева Г. Ф. Европейские правовые стандарты как фактор гармонизации международного и национального механизма защиты прав человека. *Международное и национальное правосудие: теория, история, практика :* Материалы междунар. науч.-практ. конф. (20 мая. 2010 г.). СПб., 2010. С. 210–213.

76. Герасіна Л. М., Панов М. І. Проблеми правової конфліктології : феноменологічний, гносеологічний та праксеологічний аналіз. Харків : Прапор, 2004. 112 с.

77. Гилинский Я. Девиантология: социология преступности, наркотизма, проституции, самоубийств и других «отклонений». 2-е изд., испр. и доп. СПб. : Изд-во Р. Асланова «Юрид. цент Пресс», 2007. 280 с.

78. Гірник А. М. Резаненко В. Ф. Світоглядні та етико-правові засади медіації в Китаї. *Наукові записки.* 2013. Т. 149. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота. С. 27–31.

79. Глинська Н. В Концептуальні засади визначення та забезпечення стандартів доброякісності кримінальних процесуальних рішень : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00. 09. Харків, 2015. 469 с.

80. Головюк І. В., Андрусенко С. В. Проблемні аспекти участі прокурора у судовому провадженні на підставі угод. *Вісник кримінального судочинства.* 2015. № 2. С. 16–22.

81. Головюк І. В. Кримінально-процесуальні функції: теоретико-методологічні засади і практика реалізації : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2016. 602 с.

82. Головюк І. В. Укладення угод про визнання винуватості: окремі питання у контексті оновлення законодавства. URL : https://barristers.org.ua/news/ukladennya-ugod-pro-vyznannya-vynuvatosti-okremi-pytannya-u-konteksti-onovlennya-zakonodavstva (дата звернення: 17.11.2020).

83. Головизнин М. В. Особый порядок принятия судебного решения при заключении досудебного соглашения о сотрудничестве: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Москва, 2012. 250 с.

84. Головинский М. М. Досудебное соглашение о сотрудничестве: нормативно-правовое регулирование и практика применения: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Владимир, 2011. 240 с.

85. Головко Л. В. Альтернативы уголовному преследованию в современном праве. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. 544 с.

86. Головко Л. В. Альтернативы уголовному преследованию как форма процессуальной дифференциации: Современные тенденции развития : дисс. … докт. юрид. наук : 12.00.09. Москва, 2003. 463 с.

87. Головко Л. В. Институт уголовно-правовой медиации и его перспективы в Российской Федерации. *Закон.* 2009. № 4. С. 127–135.

88. Гончаренко В. Д. Тернистий шлях до незалежності. *Вісник академії правових наук України.* 1996. № 7. С. 3–14.

89. Гончаренко В. Д., Рогожин А. І., Святоцький О. Д. Хрестоматія з історії держави і права України. Т. 1. З найдавніших часів до початку XX ст. : навч. посіб. У 2 т. Київ : Ін Юре, 1997. 464 с.

90. Горохов С .В. Понятие и классификация конфликтов в деятельности судьи при разбирательстве уголовных дел. *Вестник ВГУ.Серия : Право.* 2010. № 2. С. 311–321.

91. Гриненко А. В. Методология уголовно-процессуальной науки. *Государство и право.* 2003. № 9. С. 54–60.

92. Гринюк В. О. Доцільність як засада реалізації функції обвинувачення у кримінальному провадженні України. *Актуальні питання політики.* 2016. Вип. 57. С. 60–70.

93. Гринюк В. О. Функція обвинувачення в кримінальному судочинстві України: правові, теоретичні та практичні проблеми реалізації : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. 480 с.

94. Гринюк В. О. Функція обвинувачення в кримінальному провадженні України: теорія та практика : монографія. Київ : Алерта, 2016. 360 с.

95. Грищенко О. Фікція в законодавчій конструкції звільнення від кримінальної відповідальності у зв’язку з зміною обстановки. *Підприємництво, господарство і право.* 2019. № 3. С. 268–272.

96. Грошевой Ю. М. Профессиональное правосознание судьи и социалистическое правосудие : монография. Харьков : Изд-во при ХГУ ИО «Вища школа», 1986. 185 с.

97. Губська О. А. Угода про визнання вини у кримінальному процесі: досвід та практика застосування. URL : http://kaas.gov.ua/law-197library/articles/g/225-ugoda-pro-viznannya-vini-u-kriminalnomu-protsesi-dosvid-ta-praktika-zastosuvannya.html (дата звернення: 13.11.2020).

98. Гусарєв С. Д., Тихомиров О. Д. Юридична деонтологія. Київ : Знання, 2005. 655 с.

99. Гуськова А. П., Емельянов В. А., Юрченко Л. В. Уголовно-процессуальные вопросы организации ювенального судопроизводства в современной России. Оренбург : Изд-во центр ОГАУ, 2009. 214 с.

100. Ґасс Ш. Деякі спостереження щодо незалежності суду, як вона презентована у міжнародних документах та досвіді. *Вісник Центру суддівських студій.* 2007. № 10. С. 25–32.

101. Давыденко Д. Л. Вопросы юридической терминологии в сфере «альтернативного урегулирования споров». *Третейский суд.* 2009. № 1. С. 40–53.

102. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского язика. В. 4 т. Москва : Гос. изд-во иностр. и нац. словарей. Т. 4. 1955. 1955. 683 с.

103. Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою, затверджена Генеральною Асамблеєю ООН 29 листоп. 1985 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_114#Text (дата звернення: 07.11.2018).

104. Деревянкін С. Л. Публічність та диспозитивність у кримінальному судочинстві : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Харківський нац. ун-тет внутр. справ. Харків, 2005. 215 с.

105. Дирдін М. Є., Кукуюк О. В. Практичні аспекти кримінального провадження на підставі угод. *Міжнарародний юридичний вісник: збірник наук. праць Національного університету державної податкової служби України.* 2016. Вип. 1 (3). С. 29–34.

106. Директива № 2008/52/ЄС Європейського парламенту і Ради про деякі аспекти посередництва (медіації) в цивільних та комерційних справах. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a95#Text (дата звернення: 14.11.2020).

107. Дмитриев А. В. Конфликтология : учеб. пособ. Москва : Гардарики, 2000. 320 с.

108. Дніпров О. С. Парадигма виконавчої влади в Україні: адміністративно-правовий аспект : дис. … докт. юрид. наук : 12.00.07. Нац. ун-тет «Львівська політехніка». Львів, 2019. 498 с.

109. Добровольська О. Г. Проблеми інституту кримінального провадження на підставі угод. *Право і суспільство.* 2013. № 5. С. 150–154.

110. Добровольська О. Г. Провадження на підставі угод і компромісів у кримінальному процесі України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішних справ.* 2014. № 2. С. 299–304.

111. Добровольська О. М. Кримінальне провадження на підставі угоди про визнання винуватості відповідно до нового КПК України. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки».* Том 26 (65). 2013. № 1. С. 367–372.

112. Добровольський Д. М. Незалежність як засада організації та діяльності органів прокуратури : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.10. Одеса, 2017. 232 с.

113. Доспулов Г. Г. Психология допроса на предварительном следствии. Москва : Юрид. лит., 1976. 112 с.

114. Другий Волинський статут Великого князівства Литовського 1566 року. URL : http://litopys.org.ua/statut2/st1566.htm (дата звернення: 19.04.2017).

115. Дубов Г. О. Плюралізм правової методології: зміст, особливості інтерпретацій та умов формування юридичної науки на сучасному етапі розвитку. *Часопис Київського університету права.* 2011. № 1. С. 48–51.

116. Дубовик О. І. Розвиток відновного правосуддя в міжнародному законодавстві. *Актуальні проблеми держави і права.* 2014. Вип. 74. С. 322−325.

117. Дубовик О. І. Теоретико-правові аспекти відновного правосуддя. *Право і громадянське суспільство.* 2015. № 2. С. 4–21.

118. Дубровин В. В. Медиация в уголовном судопроизводстве России. URL : https://mgimo.ru/upload/iblock/fa7/%Дубровин%20В.В._Тезисы1.pdf (дата звернення: 14.11.2020).

119. Дудина Н. А. Порядок производства при заключении досудебного соглашения о сотрудничестве как процессуальная форма деятельного раскаяния : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Томск, 2015. 212 с.

120. Дудченко В.В. Тенденції антиформалізму та цінностей у сучасній юриспруденції. *Наукові праці НУ «ОЮА».* 2012. С. 225–234.

121. Дьомін Ю. Інститут угод у кримінальному провадженні: важливі аспекти правозастосування. *Вісник Національної академії прокуратури України.* 2013. № 4. С. 11–19.

122. Единообразний акт о медиации 2001 г. США. URL : http://mediators.ru/rus/about_mediation/foreign_ law/usa/text1 (дата звернення: 14.11.2020).

123. Епифанова Е. В. Преступление как правовая категория в науке и законодательстве России: история развития и история современного состояния : монография / под ред. д.ю.н., проф. В.В. Момотова. Москва : Изд-во «Юрлитинформ», 2013. URL : https://books.google.com.ua/books?id=IFllAw AAQBAJ&pg=PT223&lpg= PT223&dq (дата звернення: 24.06.2018).

124. Ермишина Н. С. Европейские стандарты в области прав человека и их роль в обеспечении прав личности в российском уголовном процессе : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Саратов, 2012. 234 с.

125. Європейський кодекс поведінки для медіаторів. URL : http://ec.europa.eu/civiljustice/adr/adr_ec_code_conduct_en.pdf (дата звернення: 22.07.2020).

126. Жданюк А. В. Підготовка майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності : дис. ... канд. пед. наук : 12.00.04. ВНЗ «Ун-т ім. Альфреда Нобеля». Дніпро, 2018. 349 с.

127. Жеребин В. С. Правовая конфликтология : курс лекций. В 3 ч. Ч. 1. Владимир : Владимир. гос. ун-тет., 1998. 127 с.

128. Забуга Е. Е. Медиация как альтернативная форма уголовного преследования несовершеннолетних : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Омск, 2014. 261 с.

129. Загайнова С. К. Роль суда в развитии практики медиации в России на современном этапе. *Российский юридический журнал.* 2016. № 6. С. 78–84.

URL : https://cyberleninka.ru/article/n/rol-suda-v-razvitii-praktiki-mediatsii-v-rossii-na-sovremennom-etape (дата звернення: 05.01.2019).

130. Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2015. 392 с.

131. Задоя К. П. Спрощене кримінальне провадження щодо кримінальних проступків за Кримінальним процесуальним кодесом України 2012 року та законодавством європейських держав. Вісник *кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 29–39.

132. Закон Азербайджанской Республики «О медиации» от 29 марта 2019 г. URL : https://mediation-eurasia.pro/zakonodatelstvo/zakon-azerbajdzhana-o-mediacii (дата звернення: 18.02.2020).

133. Закон Грузии от 18 сент. 2019 г. «О медиации». URL : https://mediation-eurasia.pro/%D0%B1%D0%B5% D0%B7%D1%80%D1%83% D0%B1%D1%80%D0%B8%D0%BA%D0%B8/zakon-gruzii-omediaci/https://zakon-gruzii-o-mediaci (дата звернення: 18.02.2020).

134. Закон Республики Беларусь № 58-З от 26 июня 2013 г. «О медиации». URL : https://mediation-eurasia.pro/zakonodatelstvo/zakon-respubliki-belarus-58-z-o-mediacii (дата звернення: 18.02.2020).

135. Закон Республики Казахстан № 401-IV ЗРК от 28 янв. 2011 г. «О медиации». URL : https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30927376# pos= 302;-29 (дата звернення: 18.02.2020).

136. Закон Республики Молдова № 137 от 21 авг. 2015 г. «О медиации». URL : https://mediation-eurasia.pro/zakonodatelstvo/zakon-respubliki-moldova-137-o-mediaci (дата звернення: 18.02.2020).

137. Закон Республики Узбекистан от 12 июня 2018 г. «О медиации». URL : https://lex.uz/docs/3805229 (дата звернення: 18.02.2020).

138. Законы уголовные / сост. В. Н. Новиковымъ и Д. С. Постоловскимъ. С.-Петербургъ : Типография М. М. Стасюлевича, 1910. 749 с.

139. Запрудский Ю. Г. Социальный конфликт : политологический анализ. Изд-во Ростов. ун-та.Ростов-н/Д., 1992. 256 с.

140. Захарченко П. П. Історія держави і права України : підручник. Київ : Атіка, 2005. 368 с. URL : http://sites.znu.edu.ua/ua_statehood_history/sereda/ Microsoft_Word_-_zakharchenko_p__-storVya_derzhavi_V_prava_ukra_ni.pdf (дата звернення: 13.04.2017).

141. Землянська В. В. Відновне правосуддя в кримінальному процесі України : посібник. Київ : Вид. Захаренко В.О., 2008. 200 с.

142. Зер Х. Восстановительное правосудие: новый взгляд на преступление и наказание / пер. с англ. ; общ. ред. Л. М. Карнозовой ; коммент. Л. М. Карнозовой и С. А. Пашина. Москва : МОО Центр «Судебно-правовая реформа», 2002. 328 с.

143. Зеркин Д. П. Основы конфликтологии. Ростов на-Дону : Феникс, 1998. 480 с.

144. Зорин Р. Г. Криминалистические и уголовно-процессуальные аспекты допустимости компромисса в уголовном судопроизводстве. URL : http://www.rusnauka.com (дата звернення: 18.02.2020).

145. Иванов А. А. Теоретические и организационно-правовые аспекты реализации института досудебного соглашения о сотрудничестве в российском уголовном процессе : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Нижний Новгород, 2013. 265 с.

146. Ильин И. О сущности правосознания. Москва : Рарогъ, 1993. 235 с.

147. Исполинов А. С. Вопросы взаимодействия международного и внутреннего права в решениях Конституционного Суда Российской Федерации. *Российский юрид. журнал.* 2017. № 1. С. 73–93.

148. Іванов В. М., Іванова О. В. Юридична конфліктологія : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : МАУП, 2004. 224 с.

149. Іскендерова Г. Т. Участь прокурора в кримінальному провадженні на підставі угод. *Науковий вісник Херсонського державного університету.* 2014. С. 50–51.

150. Історія держави і права України: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.: у 2 т. / В. Я. Тацій, А. И. Рогожин, В. Д. Гончаренко та ін. Київ : Ін Юре, 2003. Т. 1. 656 с.

151. Історія України : джерельний літопис / упоряд. В. І. Червінський та ін. / за ред. В. І. Червінського, М. І. Обушного. Київ : Дирекція ФВД, 2008. URL : https://biblio.lib.kherson.ua/ruska-pravda.htm (дата звернення: 07.08.2018).

152. Калиниченко А. Теоретичні аспекти судового компромісу в кримінальному судочинстві України. *Підприємництво, господарство і право.* 2016. № 3. С. 147–152.

153. Калиновский К. Б. Уголовное судопроизводство как сфера использования положений конфликтологии. *Юридическая мысль*. 2002. № 1. С. 111–119.

154. Калінін М. Онтологічні підстави типологізації та класифікації правового конфлікту. *Наше право.* 2015. № 5. С. 24–29.

155. Канюка І. М. Принцип процесуальної економії у кримінальному судочинстві України : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса, 2015. 200 с.

156. Канюка І. М., Савченко В. А., Савчук Р. М., Харевич В. М. Принцип процесуальної економії у кримінальному судочинстві України : монографія. Івано-Франківськ, 2020. 115 с.

157. Каракаська декларація від 15 груд. 1980 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_964#Text (дата звернення: 16.04.2019).

158. Каркач П. М. Прокурор у судовому провадженні (процесуальні та криміналістичні аспекти) : навч. посіб. Харків : Право, 2014. 184 с.

159. Карнозова Л. М. Уголовная юстиция и гражданское общество. Опыт парадигмального анализа. Москва : Р. Валент, 2010. 480 с.

160. Качалова О. В. Ускоренное производство в российском уголовном процессе : дис. …канд. юрид. наук : 12.00.09. Москва, 2016. 482 с.

161. Кезин А. В. Идеалы научности. Философия и методология науки. Москва : Прогрес, 1996. 320 с.

162. Керимов Д. А. Методология права : предмет, функции, проблемы философии права. 4-е изд. Москва : СГУ, 2008. 521 с.

163. Керівні принципи для кращого виконання наявних рекомендацій про медіацію в сімейних справах і медіацію в цивільних справах (Європейська комісія з питань ефективності правосуддя (ЄКЕП-CEPEJ), Страсбург, 7 груд. 2007 р., CEPEJ (2007) 14). *Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства.* Київ, 2015. С. 472–480.

164. Керівні принципи для кращого виконання наявної Рекомендації про медіацію в кримінальних справах (Європейська комісія з питань ефективності правосуддя (ЄКЕП-CEPEJ) Страсбург, 7 груд. 2007 р. CEPEJ (2007) 13). *Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства.* Київ, 2015. С. 489–496.

165. Керівні принципи, що стосуються ролі осіб, які здійснюють судове переслідування, прийняті шостим Конгресом ООН із профілактики злочинності та поводження з правопорушниками 7 верес. 1990 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_859#Text (дата звернення: 14.05.2019).

166. Кириллова Н. П. Процессуальные функции профессиональных участников состязательного судебного разбирательства уголовных дел в суде первой инстанции : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. СПб., 2008. 50 с.

167. Кисельова Т. Правове регулювання відносин із надання послуг медіації у зарубіжних країнах. *Право України.* 2011. № 11–12. С. 225–236.

168. Кищенков А. В. Упрощенные производства: проблемы теории, законодательного регулирования и правоприменения : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Владивосток, 2010. 31 с.

169. Кісліцина І. О. Роль прокурора у кримінальному провадженні на підставі угод про визнання винуватості: питання теорії і практики : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.10. Нац. ун-тет «Одеська юридична академія». Одеса, 2018. 232 с.

170. Кісліцина І. О. Роль прокурора у кримінальному провадженні на підставі угод про визнання винуватості: питання теорії і практики : автореф. дис. … канд.. юрид. наук : 12.00.10. Нац. ун-тет «Одеська юридична академія». Одеса, 2018. 23 с.

171. Кобликов А. С. Законность – конституционный принцип советского уголовного судопроизводства. Москва : Юрид. лит., 1979. 200 с.

172. Ковалев А. А. Международная защита прав человека. Москва : Статут, 2013. 591 с.

173. Ковалев Р. Р. Правовое регулирование досудебного соглашения о сотрудничестве на стадии предварительного расследования : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Москва, 2014. 193 с.

174. Коваль А., Коваль К. Використання захисником прийомів психологічного та медіаційного характеру з метою врегулювання кримінально-правового конфлікту. *Слово національної школи суддів України.* № 1 (14). 2016. С. 105–114.

175. Коваль О. Альтернативні способи врегулювання кримінально-правових відносин. *Підприємництво, господарство і право.* № 10. 2016. С. 139–143.

176. Ковітіді О.Ф. Звільнення від кримінальної відповідальності за нормами Загальної частини КК України : навч. посіб. Сімферополь : ВД «Квадранал», 2005. 224 с.

177. Кожокарь И. П. Правовой консенсус: общетеоретический анализ : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Саратов, 2005. 223 с.

178. Козак В. Чи стане медіація ефективною та затребуваною альтернативою судовому вирішенню спорів. *Закон і бізнес.* 07.09 – 13.09.2019. URL : https://zib.com.ua/ua/138079-v_ukraini_prosuvatimut_ mehanizmi_ mediacii_ v_kriminalnih_spra.html (дата звернення: 18.02.2020).

179. Козак О. С. Відмежування звільнення від кримінальної відповідальності від інших кримінально-правових інститутів та угоди про примирення. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2013. № 3. С. 310.

180. Козявин А. А. Социальное назначение и функции уголовного судопроизводства : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Москва, 2006. 27 с.

181. Кокорев Л. Д. Общественные и личные интересы в уголовном судопроизводстве / под ред. Л.Д. Кокорева. Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1984. 159 с.

182. Колесник В. В. Досудебное соглашение о сотрудничестве сторон в уголовном процессе Российской Федерации: доктрина, законодательная техника, толкование и практика : дис….канд. юрид. наук : 12.00.09. Ростов на Дону, 2013. 238 с.

183. Колодчин В. В. Повноваження прокурора в судовому провадженні у першій інстанції : монографія. Харків : ТОВ Оберіг, 2016. 228 с.

184. Комлев Ю.Ю. Интегративная криминология как основа методологической триангуляции при изучении преступности. *Вестник Казанского юридического института МВД.* 2017. № 1. С. 6−13.

185. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. Ст. 141. Ред.: 01 січ. 2020 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80 (дата звернення: 11.07.2018).

186. Конфлікт. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%BD% D1%84%D0%BB%D1% 96%D0% BA%D1%82 (дата звернення: 17.07.2019).

187. Конфліктологія : підручник / Г. Ю. Васильєв, Л. М. Герасіна, П. П. Осіповата ін. Нац. юрид. академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2002. 256 с.

188. Костенко Н. С. Досудебное соглашение о сотрудничестве в уголовном процессе: правовые и организационные вопросы заключения и реализации : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Челябинск, 2013. 238 с

189. Костенко Н. С. Некоторые актуальные проблемы применения досудебного соглашения о сотрудничестве. *Актуальные проблемы права России и стран СНГ – 2010 :* матер. XII междунар. науч.-практ. конф. с элементами науч. школы. Челябинск, 2010. С. 109–113.

190. Костицький М. В. Деякі питання методології юридичної науки. *Науковий вісник Академії внутрішніх справ.* 2013. № 1. С. 3–11.

191. Костицький М. В. Філософські та наукознавчі проблеми юриспруденції (як науково-практичного комплексу) та окремих галузей юридичної науки. *Філософські та методологічні проблеми права.* 2013. № 1–2 (5–6). С. 3–10.

192. Кохан Г. Чи потрібна медіація Україні? *Юридичний радник.* № 2 (74), квітень 2014. URL : http://yurradnik.com.ua/stati/d1-87-d0-b8-d0-bf-d0 (дата звернення: 22.11.2020).

193. Кравчук В. Угода про визнання вини як засіб підвищення ефективності діяльності прокуратури у сфері кримінального процесу (іноземний досвід та пропозиції для України). *Вісник Національної академії прокуратури України.* 2011. № 1. С. 115–120.

194. Кравчук В. М. Роль компаративістики у дослідженні конституційно-правового статусу суддів. *Порівняльне правознавство: сучасний стан та перспективи розвитку : зб. наук. праць* / за ред. Ю. С. Шемшученка, В. П. Тихого, М. М. Цимбалюка, І. С. Грищенка. Львів : Львів. держ. ун.-т внутр. справ, 2012. С. 404–406.

195. Краснопольська Л. П. Інститут угод про визнання вини в кримінальному провадженні України. *Право.* Вип. 28. 2015. Серія 18. «Економіка і право». С. 167–176.

196. Креативність загальнотеоретичної юриспруденції : монографія/ Ю.М. Оборотов, В.В. Завальнюк, В.В. Дудченко та ін. / за ред. Ю.М. Оборотова. Одеса : Фенікс, 2015. 488 с.

197. Криволапчук О. В. Юридичний конфлікт як елемент процесу функціонування та модернізації правової системи суспільства. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична.* Львів : ЛьвДУВС, 2009. Вип. № 3. С. 1–9.

198. Кримінальне право України : Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, Л. М. Кривоченко та ін. / за ред. проф. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 3-те вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2007. 495 с.

199. Кримінальне процесуальне право України : навч. посіб. / Р. І. Благута, Ю. В. Гуцуляк, О. М. Дуфенюк та ін. / за заг. ред. А. Я. Хитри, Р. М. Шехавцова. Львів : ЛьвДУВС, 2017. 774 с.

200. Кримінальний кодекс України № 2341-III від 05 квіт. 2001 р. *Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 (дата звернення: 25.10.2018).

201. Кримінальний кодекс України. (Кодекс введено в дію з 1 квіт. 1961 р. Законом Української РСР від 28 груд. 1960 р.). URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KD0006.html (дата звернення: 25.10.2018).

202. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Харків : Право, 2013. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Tatsii_Vasyl/Kryminalnyi_kodeks_Ukrainy_Naukovo-praktychnyi_komentar_u_dvokh_tomakh_Tom_1_Zahalna_chastyna (дата звернення: 25.10.2018).

203. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар / відп. ред. : С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. Харків : Одіссей, 2013. 1104 с.

204. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар. У 2-х т. Т. 2 / О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, Є.П. Бурдоль та ін. / за заг. ред. В.Я. Тація та ін. Харків : Право, 2012. 664 с.

205. Кримінальний процесуальний кодекс України № 4651-VI від 13 квіт. 2012 р. *Верховна Рада України.* URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (дата звернення: 25.12.2020).

206. Кримінально-процесуальний кодекс № 1001 від 28 груд. 1960 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05 (дата звернення: 25.10.2018).

207. Кримінально-процесуальний кодекс УСРР (1922 р.). URL : https://lawbook.online/derjavi-prava-istoriya/kriminalno-protsesualniy-kodeks-usrr-64887.html (дата звернення: 27.10.2018).

208. Крівцова В. М. Юридичний конфлікт як феномен правової дійсності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Харків, 2005. 214 с.

209. Крусян А. Методологія сучасного українського конституціоналізму. *Юридичний вісник.* 2012. № 2. С. 4–13.

210. Кубрикова М. Є. Актуальные вопросы института досудебных соглашений о сотрудничестве : дис. …канд. юрид. наук : 12.00.09. Челябинск, 2013. 266 с.

211. Кувалдина Ю. В. Ретроспектива развития упрощенных форм производства в уголовном процессе России. *Юридический аналитический журнал.* Изд-во «Самарский университет». 2003. № 4. С. 97–113.

212. Кувалдина Ю. В. Компромисс как способ разрешения уголовно-правовых конфликтов в России: монография. Москва : Русайнс, 2014. 252 с.

213. Кувалдина Ю. В. Предпосылки и перспективы развития компромиссных способов разрешения уголовно-правовых конфликтов в России : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Самара, 2011. 272 с.

214. Кудін С. В. Поняття кримінального штрафу за Руською правдою та Литовським статутом. *Право України.* 2000. № 11. С. 141–144.

215. Кудрявцев В. Н. Юридический конфликт. *Государство и право.* № 9. С. 13–17.

216. Кузбагаров А. Н. Примирение сторон как составляющая систем цивилистического процесса и исполнительного производства. *Тенденции развития гражданского процессуального права России : сб. науч. ст.* СПб. : Юрид. центр Пресс, 2008. С. 229–236.

217. Кузнецов В. Н. Теория компромисса. Москва : Книга и бизнес, 2010. 588 с.

218. Кузьмічов В. С., Курта Є. О. Компроміс на досудовому слідстві (криміналістичний аспект) : монографія. Київ : КНТ, 2007. 136 с.

219. Куликова М. М. Участие родителей несовершеннолетних в качестве законных представителей в уголовном процессе. *Судья.* 2015. № 7. С. 47–50.

220. Курганская М. Я. Профессионально-личностные компетенции медиатора, и его роль в процессе внесудебного урегулирования споров. *Вопросы российского и международного права.* 2019. Том 9. № 7. С. 158-169. URL : http://publishing-vak.ru/file/archive-law-2019-7/19-kurganskaya.pdf (дата звернення: 28.10.2020).

221. Курс советского уголовного процесса. Общая часть / Алексеев В.Б. и др. /под ред. : Бойкова А.Д., Карпеца И.И. Москва : Юрид. лит., 1989. 640 с.

222. Курта Є. О. Компроміс на досудовому слідстві: поняття, види, криміналістичні прийоми досягнення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2005. 17 с.

223. Курта Є. О. Компроміс на досудовому слідстві: поняття, види, криміналістичні прийоми досягнення : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2005. 188 с.

224. Курта Є. О. Поняття компромісу на досудовому слідстві. *Вісник Запорізького юридичного інституту МВС України.* 2003. № 4. С. 311–318.

225. Курта Є. О., Фролов О. В. Укладання компромісу як умова виконання завдань кримінального провадження. *Часопис Національного університету «Острозька академія».* Серія «Право». 2014. № 1(9). С. 1–11. URL : http://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n1/14kyozkp.pdf (дата звернення: 26.05.2019).

226. Кучинська О. П. Роль принципів кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2013. 37 с.

227. Кучинська О., Артюхова К. Угоди у кримінальному процесі України та Сполучених Штатів Америки. *Юридичний вісник.* 2014. № 2. С. 313–318.

228. Лапаева В. В. Социология права: в поисках новой парадигмы. *Государство и право.* 1992. № 7. С. 19–26.

229. Лаптев П. А. Международно-правовые процедуры и контрольные механизмы в области защиты прав человека и охраны частной жизни. URL :

http://www.libertarium.ru/libertarium/immunity_doc4 (дата звернення: 23.12.2019).

230. Лебедев Н. Ю. Концептуальные основы криминалистической теории преодоления конфликтов, возникающих в ходе предварительного расследования : дис. ... доктор. юрид. наук : 12.00.09. Алтайский гос. ун-тет. Барнаул, 2017. 406 с.

231. Леляк О. Кримінальне провадження на підставі угоди про визнання винуватості. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України.* 2016. № 3. С. 147–155.

232. Леляк О. О. Участь захисника під час укладення угоди про визнання винуватості: право чи обов'язок? *Вісник прокуратури.* 2015. № 2(164). С. 49–56.

233. Леляк О. О. Угода про визнання винуватості у кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Нац. акад. прокуратури України. Київ, 2015. 228 с.

234. Лемешко О. Компромісні норми про звільнення від кримінальної відповідальності. *Юрист України.* 2003. № 2. С. 28–30.

235. Лист Генерального прокурора від 01 серп. 2008 р. № 09/1-233 вих-08-236окв «Щодо використання процедур примирення у кримінальному провадженні та розширення альтернативи кримінальному переслідуванню». URL : https://issuu.com/uccg/docs/31_rekomend_genprokur_zastosuvan_ mediaciyi _jan09 (дата звернення: 25.10.2018).

236. Литвин О. В. Кримінально-процесуальне доказування у стадії судового розгляду : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2016. 214 с.

237. Лобойко Л. М. Щодо впровадження процедури медіації у кримінальне-процесуальне законодавство України. *Проблеми кримінального права, процесу та криміналістики :* матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 9 жовт. 2009 р.). Одеса : Б. в., 2009. С. 455–456.

238. Ложкін Г. В. Психологія конфлікту : теорія і сучасна практика : навч. посіб. Київ : ВД «Професіонал», 2006. 416 с.

239. Лотоцький М. В. Угода про визнання винуватості: процесуальний порядок укладення. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України.* 2013. Вип. 31. С. 288–298.

240. Лошкобанова Я. В. Обеспечение прав и законных интересов подозреваемого, обеспечение прав и законных интересов подозреваемого, обвиняемого и потерпевшего при заключении досудебного соглашения о сотрудничестве : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Краснодар, 2015. 228 с.

241. Лукьяновская О. В., Мельниченко Р. Г. Основы юридической конфликтологии и медиации. ФГОУ ВПО «Волгоградская академия государственной службы». Волгоград : Изд-во ФГОУ ВПО ВАГС, 2011. 96 с.

242. Лупенко Д. Участь прокурора у кримінальному провадженні на підставі угод: проблеми та перспективи. *Новели Кримінального процесуального кодексу України 2012 року : зб. статей.* Київ, 2012. Ч. 2. С. 65–70.

243. Любченко Я. П. Альтернативні способи вирішення правових спорів: теоретико-правовий аспект : автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2018. 21 с.

244. Любченко Я. П. Сутність альтернативних способів вирішення правових спорів. *Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць.* Одеса, 2017. Вип. 79. С. 66–72.

245. Мадіссон В. Правова конфліктологія та юридичний конфлікт у приватних правовідносинах. *Право України.* 2003. № 9. С. 39–44.

246. Майманова Р. В. Особый порядок судебного разбирательства: магист. дисс. по напр. подг. : 40.04.01. Барнаул, 2016. 93 с.

247. Макарейко Н. В. Государственное принуждение как средство компромисса. *Материалы Пятых Бабаевских чтений «Компромисс в праве: теория, практика, техника».* Т. 2. Н. Новгород, 2014. С. 118–501.

248. Макаров А. П. Сделка о признании вины: новация УПК Украины. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия: Юридические науки.* 2013. № 1. Т. 26 (65). С. 414–418.

249. Маляренко В. Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 512 с.

250. Мандриченко Ж. В. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2007. 194 с.

251. Манжул І. В. Визначення методів пізнання в науковій літературі. *Бюлетень Міністерства юстиції України.* 2012. № 11. С. 11–17.

252. Манова Н. С. Теоретические проблемы уголовно-процессуальных производств и дифференциации их форм : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Москва, 2005. 443 с.

253. Маркелов А. Г. Идея доказательственного компромисса при прекращении уголовного дела в связи с примирением сторон. *Вестник Воронежского института МВД России.* 2019. № 2. С. 237–242.

254. Маркелов А. Г., Саливаров В. Я. Уголовный процесс как доказательственный компромисс при прекращении уголовного дела или уголовного преследования в связи с назначением меры уголовно-правового характера в виде судебного штрафа. *O economia et Jus.* Вып. 4. С. 48–54.

255. Марко С. І., Паславський С. І. Проблеми укладення угоди про визнання винуватості у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2013. Вип. 4. С. 383-391.

256. Марченко М. Н. Теория государства и права : учебник. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2004. 640 с.

257. Матишевський П. С. Кримінальне право України : Загальна частина : підручник. Київ : А.С.К., 2001. 352 с.

258. Медиация в Армении: правовое поле и перспективы. Ресурсный центр медиации. URL : http://mediators.ru/rus/cis_mediation/armenia/ articles/ text1 (дата звернення: 14.04.2020).

259. Медиация в системе правосудия Грузии. Ресурсный центр медиации. URL : http://mediators.ru/rus/about/activities/moscow_july2012/materials/Georgia (дата звернення: 14.04.2020).

260. Медиация как инструмент разрешения конфликтов в Республике Беларусь. URL : http://vmp.by/publications/mediacia_alternative_dispute_resolution_belarus (дата звернення: 14.04.2020).

261. Медіація у професійній діяльності юриста : підручник / Т. Білик, Р. Гаврилюк та ін. / за ред. Н. Крестовської, Л. Романадзе. Одеса : Екологія, 2019. 456 с.

262. Микитин Ю. І. Відновне правосуддя у кримінальному процесі: міжнародний досвід та перспективи розвитку в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Нац. акад. прокуратури України. Київ, 2010. 19 с.

263. Минаева В. Д. Медиация в уголовном судопроизводстве. *Международный научный журнал «Символ науки».* 2017. № 7. С. 59–60.

264. Михайленко О. Удосконалення системи підстав і порядку звільнення особи від кримінальної відповідальності. *Вісник прокуратури.* 2003. № 2. С. 50–51.

265. Михайлов П. Сделки о признании вины – не в интересах потерпевших. *Российская юстиция.* 2001. № 5. С. 35–37.

266. Михайловская И. Б. Цели, функции и принципы российского уголовного судопроизводства (уголовно-процессуальная форма). Москва : ТК Велби ; Проспект, 2003. 144 с.

267. Мінімальні стандартні правила ООН щодо відношення заходів, не пов’язаних із тюремним ув’язненням, від 14 груд. 1990 р. URL : http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_907 (дата звернення: 18.04.2019).

268. Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх, від 29 листоп. 1985 р. URL : http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_211 (дата звернення: 18.04.2019).

269. Молибога М. П. Функції та методи тлумачення права. *Бюлетень Міністерства юстиції України.* 2010. № 11. С. 109–114.

270. Москаленко О. В. Принцип диспозитивності у кримінальному процесі України. *Збірник науковий праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди «Право».* 2016. № 24. С. 164–168.

271. Мурадьян Э. М. Истина как проблема судебного права. Москва : Юристь, 2004. 311 с.

272. Назаров В. В. Виникнення кримінально-процесуальних конфліктів та способи їх усунення на стадії попереднього розслідування : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Нац. акад. внутр. справ України. Київ, 2000. 18 с.

273. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. 4-те вид., переробл. та доповн. / Відп. ред. С. С. Яценко. Київ : А.С.К., 2005. 848 с.

274. Національна асоціація медіаторів України. Де навчають медіаторів. URL : http://namu.com.ua/ua/info/mediation/where-to-study (дата звернення: 14.04.2020).

275. Невчасне декларування: суд закрив кримінальне провадження через дійове каяття обвинуваченого. 4 жовт. 2019 р. *Судова влада України.* URL : https://ics.gov.ua/archive/795198 (дата звернення: 14.04.2020).

276. Неледва Н. В., Гловюк І. В. Угода про визнання винуватості: сучасний стан та перспективи вдосконалення. Кримінальний процесуальний кодекс 2012 р.: ідеологія та практика правозастосування: колективна монографія. Одеса: Видавничий дім: Гельветика, 2018. 1148 с.

277. Нестор Н. В. Запровадження медіації в кримінальному процесі України: проблеми теорії та практики : монографія. Київ : Алерта, 2018. 182 с.

278. Никаноров С. А. Процессуальное положение прокурора в сокращенных процедурах уголовного судопроизводства : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Киев, 2015. 212 с.

279. Ніколаєнко Т. Амністія та помилування як підстава для звільнення від кримінальної відповідальності та покарання. *Кримінальне право.* 2009. № 10. С. 68–71.

280. Новак Р. В. Інститут угод як прояв диференціації кримінально-процесуальної форми. *Вісник Вищої Ради юстиції.* 2013. № 3. С. 74–86.

281. Новак Р. В. Кримінальне провадження на підставі угод в Україні : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харківський нац. ун-тет ім. Н.В. Каразіна. Харків, 2015. 214 с.

282. Новікова М. М. Інститут правового компромісу у механізмі менеджменту юридичного конфлікту. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутр. справ.* 2014. №2. С. 30−37.

283. Нор В. Т. Сучасний науково-практичний посібник «Процесуальні документи у кримінальному провадженні. Зразки. Роз'яснення». *Вісник кримінального судочинства.* 2015. № 1. С. 290–291.

284. Нуссбергер А. Консенсус как элемент аргументации Европейского Суда по правам человека. *Международное правосудие.* 2013. № 1. С. 17–22.

285. О медиации в Узбекистане. URL : https://mediation-eurasia.pro/mediacija-v-strane/uzbekistan (дата звернення: 14.04.2020).

286. Ожегов С. И. Словарь русского язика. Москва : Русский язык, 1978. 880 с.

287. Ойгензихт В. А. Альтернатива в гражданском праве. Душанбе : Ирфон, 1991. 176 с.

288. Окрема думка судді Верховного Суду України Пошви Б. М. стосовно постанови Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 31 берез. 2016 р. № 5–27 кс 16. URL : https://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/6b6c1e2e6ad3e2fcc225 (дата звернення: 19.05.2019).

289. Олексюк М. М., Орлов С. Ф. Юридичний конфлікт: суть і місце у сучасній конфліктології. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.* 2014. № 2. С. 439–448.

290. Осичнюк Є. В. Новий КПК – старі плями. URL : http://blog.liga.net/user/eosychnyuk/article/9646.aspx (дата звернення: 11.07.2019).

291. Основні принципи ООН щодо програм реституційного правосуддя в питаннях кримінального правосуддя (ECOSOC Res 2000/14 і. Res 2002/12. URL : https://ips.ligazakon.net (дата звернення: 14.04.2020).

292. Основоположне рішення Ради Європейського Союзу «Про місце жертв злочинів у кримінальному судочинстві» від 15 берез. 2001 р. (2001/220/JHA). URL : https://issuu. com/uccg/docs/16_fr_decision_ukr (дата звернення: 10.09.2019).

293. Павленко С. О. Основні етапи боротьби з хабарництвом: історичний аспект. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.* 2013. № 2. С. 373–382.

294. Павлов В. И. Юридические конфликты: теоретико-методологические аспекты разрешения в процессе применения права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Минск, 2005. 143 с.

295. Панов М. І., Гуторова Н. О. Методологічні засади дослідження проблем Особливої частини кримінального права. *Проблеми законності : академ. зб. наук. пр.* / відп. ред. : В. Я. Тацій. Харків : Право, 2009. Вип. 100. С. 291–304.

296. Паризький І. В. Застосування компромісів при вирішенні конфліктів під час досудового розслідування : дис…. канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2011. 203 с.

297. Паризький І. В. Поняття та сутність компромісів у кримінальному судочинстві. *Підприємництво, господарствово і право.* 2010. № 8. С. 174–177.

298. Парфенов А. В. Понятие правового компромисса. Юридическая наука и практика. *Вестник Нижегородской академии МВД России.* № 3 (35). С. 14–19.

299. Парфенов А. В. К вопросу о классификации правового компромисса. Юридическая наука и практика. *Вестник Нижегородской академии МВД России.* № 3 (47). С. 39–44.

300. Парфило О. А. Передумови появи інституту компромісу в сучасному кримінальному процесі України. *Українська державність: становлення, досвід, проблеми : зб. наук. статей за матеріалами XII Харків. політол. читань.* Харків, 2001. С. 97–99.

301. Парфило О. А. Примирення винного з потерпілим – компроміс у кримінальному процесі. *Підприємництво, господарство і право.* 2002. № 5. С. 94–98.

302. Парфило О. А. Роль кримінально-процесуального компромісу в забезпеченні розкриття, розслідування і профілактики злочинів. *Використання сучасних досягнень криміналістики у боротьбі зі злочинністю :* матер. міжвуз. наук.-практ. конф. студентів, курсантів і слухачів, (м. Донецьк, 12 квіт. 2002 р.). Донецьк, 2002. С. 78–81.

303. Парфило О. А. Щодо визначення поняття кримінально-процесуального компромісу. *Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю на етапі реформування кримінального судочинства :* матер. всеукр. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 14–15 трав. 2002 р.). Юрид. ін-т МВС України Запоріжжя, 2002. Ч. 2. С. 62–65.

304. Паславський С. І. Практична доцільність укладання угоди про визнання винуватості для сторони захисту. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: «Юридичні науки».* 2014. № 3. С. 182–187.

305. Паславський С. І. Угода про визнання винуватості: беззастережне визнання чи обов'язок про співпрацю? *Право і суспільство.* 2014. № 4. С. 262–267.

306. Пачковський Ю. Ф., Коваліско Н. В., Городняк І. В. Соціологія : підручник. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2011. 418 с.

307. Пентєгов В. А. Інститут звільнення від кримінальної відповідальності як компроміс права у боротьбі зі організованою злочинністю. *Тероризм і боротьба з ним : Аналітичні розробки, пропозиції наукових та практичних працівників Президенту України, Верховній Раді України, Уряду України, органам центральної та місцевої виконавчої влади.* Київ : Т. 19. С. 450–456.

308. Перегуда Є. В., Авдєєнко О. Д., Дьомкін П. О. Соціологія : навч. посіб. Київ : КНУБА, 2012. 140 с.

309. Перепадя О. В. Кримінально-правові аспекти примирення між особою, яка вчинила злочин, та потерпілим (порівняльний аналіз законодавства України та ФРН) : автореф. дис. … канд.. юрид. наук : 12.00.08. Ін-тут держ. і права ім. В.М. Корецького. Київ. 2003. 18 с.

310. Перякина М. П. Международные основы производства по уголовным делам в отношении несовершеннолетних лиц. *Вестник Восточно-Сибирского института МВД России.* 2016. № 1(76). С. 59–68.

311. Петренко С. Згода потерпілого при укладенні угоди про визнання винуватості: практичні узагальнення прокурора. «Протокол». Український інтернет-ресурс. 09 січ. 2019 р. URL : https://protocol.ua/ua/zgoda_poterpilogo_pri. ukladenni/ugodi.pro.viznannya_vinuvatosti_praktichni_uzagalnennya_prokurora (дата звернення: 03.06.2019).

312. Петренко С. Методи наукового дослідження у сфері права інтелектуальної власності. *Питання інтелектуальної власності : збірник наук. праць.* Випуск 4. 2006. С. 115–140.

313. Петрова Л. В. Фундаментальні проблеми методології права : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.12. Харків, 1998. 36 с.

314. Петрова О. В. Проблема сохранения процессуальных гарантий при применении программ восстановительного правосудия : доклады и сообщения на конференции «Уголовная юстиция: связь времен». Международная ассоциация содействия правосудию. URL : http://www.iuaj.net/node/451 (дата звернення: 19.07.2020).

315. Петрунин А. М. Диалог как социально-нравственная норма в отношениях оппонентов. *Закон и право.* 2006. № 10. С. 43−45.

316. Петрухин И. Л. Прокурорский надзор и судебная власть : учеб. пособ. Москва : Проспект, 2001. 88 с.

317. Питання медіації. Солом’янська РДА. URL : http://solor.gov.ua/ business/19/4591 (дата звернення: 14.04.2020).

318. Повзик Є. В. Правові наслідки визнання підозрюваним, обвинуваченим своєї вини (порівняльно-правове дослідження) : дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2013. 229 с.

319. Повноваження прокурора у кримінальному провадженні на підставі угод : метод. рек. / С. М. Малихіна, Ю. П. Смокович, В. К. Гуцуляк та ін. Київ : НДІ Нац. акад. прокуратури, 2013. 101 с.

320. Подковенко Т. О. Медіація: міжнародно-правові стандарти. *Актуальні проблеми правознавства.* Вип. 4 (12). 2017. С. 47–54.

321. Політичний словник. За ред. В. К. Врублевського, А. В. Кудрицького, В. М. Мазура, А. В. Мяловицького. Київ : Головна редакція української радянської енциклопедії, 1982. 655 с.

322. Поляков, М. П., Смолин А. Ю. Принцип процессуальной экономии в уголовном судопроизводстве : монография. Нижегород. акад. МВД России. Н. Новгород, 2011. 152 с.

323. Попаденко Е. В. Уголовно-правовой конфликт: понятие и способы преодоления. *Проблемы совершенствования юридической техники и дифференциации ответственности в уголовном праве и процессе : сб. науч. статей.* Вып. 1. / Отв. ред. Л.Л. Кругликов. Ярославль : ЯрГУ, 2006. С. 115–120.

324. Попов Г. Х. Проблемы теории управления. Москва, 1970. 207 с.

325. Попова И. А., Полстовалов О. В. Тактико-криминалистическое обеспечение компромиссных процедур в уголовном судопроизводстве : учеб. пособ. Москва : ГД РФ, 2012. 176 с.

326. Постанова Верховного Суду від 06 груд. 2018 р. (справа № 756/11661/17, провадження № 51-4582км18). URL : http://reyestr. court.gov.ua/ Review/78496216 (дата звернення: 17.07.2019).

327. Постанова Верховного Суду від 09 квіт. 2019 р. (справа № 760/18016/15-к, провадження 51- 846 км 18). URL : http://reyestr.court. gov.ua/ Review/81047523 (дата звернення: 24.09.2019).

328. Постанова Верховного Суду від 13 серп. 2019 р. (справа № 537/1772/17, провадження № 51-1493км19). URL : http://reyestr.court.gov.ua/Review/83721718 (дата звернення: 24.01.2020).

329. Постанова Верховного Суду від 16 жовт. 2018 р. у справі № 439/1344/17, провадження № 51-6922 км 18. URL : https://protocol.ua/ua/institut_ugod_u_kriminalnomu_provadgenni_godnim_chinom (дата звернення: 17.07.2019).

330. Постанова Верховного Суду від 16 січ. 2019 р. (справа № 439/397/17, провадження № 13-66кс18). URL : https://protocol.ua/ua/vp_vs_diyshla_visnovku_shcho_u_vipadku_zapodiyannya_kriminalnim_pravoporushennyam_shkodi_u_viglyadi_smerti_poterpilogo_zvilnennya_vid_kriminalnoi_vidpovidalnosti (дата звернення: 17.07.2019).

331. Постанова Верховного Суду від 22 берез. 2018 р. (справа № 759/7784/15-к, провадження № 51-2607 км 18). URL : https://protocol.ua/ru/postanova_kks_vp_vid_22_03_2018_roku_u_spravi_759_7784_15_k (дата звернення: 17.07.2019).

332. Постанова Верховного Суду від 23 січ. 2020 р. (справа № 161/1390/19, провадження № 51-5089км19). URL : https://protocol.ua/ru/postanova_kks_vp_vid_23_01_2020_roku_u_spravi_161_1390_19 (дата звернення: 28.06.2020).

333. Постанова Верховного Суду України № 1 від 23 груд. 2005 р. «Про практику застосування судами законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності». URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/vb001700-05#Text (дата звернення: 17.07.2019).

334. Постанова Верховного Суду України № 13 від 02 лип. 2004 р. «Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів». URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/vb001700-07#Text (дата звернення: 17.07.2019).

335. Постанова Верховного Суду України № 5-27кс16 від 31 берез. 2016 р. у справі за заявою заступника Генерального прокурора України про перегляд ухвали колегії суддів судової палати у кримінальних справах

Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 8 груд. 2015 р. URL : https://sudpraktika.wordpress. com/%D1%81%D1%82% D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F-286 (дата звернення: 17.07.2019).

336. Постанова пленуму Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ від 11 груд. 2015 р. № 13 «Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод». URL : https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-15 (дата звернення: 17.07.2019).

337. Почепцов Г. Теорія комунікації. Київ : Вид. центр «Київський університет», 1999. 308 с.

338. Пояснительная записка к Рекомендации № R (99) 19, подготовленная Комитетом экспертов, с поправками, внесенными в нее Европейским комитетом по проблемам преступности. URL : http://mediators.ru/rus/about_mediation/international_law/eu_council_1 (дата звернення: 16.03.2019).

339. Права, за якими судиться малоросійський народ. 1743 : Наук. видання / Відп. ред. акад. Ю.С. Шемшученко; упорядн. та авт. нарису К.А. Вислобоков. Київ : АТ «Книга», 1997. 547 с.

340. Права, за якими судиться малоросійський народ. Український Кодекс 1743 р. / Яковлів А. Записки НТШ. Т.4 (159). Мюнхен, 1949. URL : https://lawbook.online/derjavi-prava-istoriya/dodatok-prava-yakimi-suditsya-malorosiyskiy-66328.html (дата звернення: 12.11.2018).

341. Правда руська. Тексти на основі 7 списків та 5 редакцій. Склав та підготував до друку проф. С. Юшков. Київ : ВУАН, 1935. Редакція IV. С. 137−144. URL : http://litopys.org.ua/oldukr2/oldukr51.htm (дата звернення: 12.11.2018).

342. Предупреждение преступности и уголовное правосудие. Доступ к юридической помощи в уголовном процессе. URL : https://www.unodc.org/documents/e4j/CPCJ/CPCJ_ Module_3_Russian_ FINAL. pdf (дата звернення: 11.04.2019).

343. Принципы и руководящие положения Организации Объединенных Наций, касающиеся доступа к юридической помощи в системах уголовного правосудия: резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей, 28 марта 2013 г., A/RES/67/187. URL : https://ips.ligazakon.net/document/MU13168 (дата звернення: 14.08.2019).

344. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення механізмів забезпечення завдань кримінального провадження : Закон України № 1950-VIII від 16 берез. 2017 р. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2017. № 17. Ст. 204. URL : https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/1950-19?lang=ru (дата звернення: 18.09.2019).

345. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07 груд. 2017 р. № 2229-VIII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/2229-19 (дата звернення: 23.02.2019).

346. Про застосування амністії в Україні : Закон України від 01 жовт. 1996 р. № 392/96-ВР. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 26.08.2019).

347. Про накладення на прокурора відділу нагляду за додержанням законів територіальними органами поліції при провадженні досудового розслідування та підтриманням державного обвинувачення управління нагляду у кримінальному провадженні прокуратури Вінницької області Іщука М.Ю. дисциплінарного стягнення : Рішення Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів № 511дп-18 від 21листоп. 2018 р. URL : https://www.kdkp.gov.ua/ decision/2018/11/21/77 (дата звернення: 16.08.2019).

348. Про основні принципи застосування програм відновного правосуддя у кримінальних справах: Резолюція 2000/14 Економічної і соціальної ради ООН від 27 лип. 2000 р. URL : http://www.un.org/ru/ecosoc/docs/2002/r200212.pdf (дата звернення: 18.05.2020).

349. Проєкт Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 08 черв. 2018 р. № 8457 / Внесено

на розгляд ВРУ народними депутатами А.А. Кожем'якіним, А.Ю. Геращенко, В.Ф. Сташуком, Я.В. Макевичем та ін. URL : http://search.ligazakon.ua/l_ doc2. nsf/link1/JH6IX00A.htl (дата звернення: 14.11.2020).

350. Проєкт Закону України «Про медіацію» від 17 груд. 2015 р. № 3665 (дата розгляду – 17.12.2015 р.). URL : http://search.ligazakon.ua/l_ doc2.nsf/link1/ JH2TT00A.html (дата звернення: 19.10.2020).

351. Проєкт Закону України «Про медіацію» від 17 груд. 2015 р. № 3665 (дата розгляду – 26.02.2019 р.). URL : http://search.ligazakon.ua/l_ doc2.nsf/link1/ JH2TT00V.html (дата звернення: 19.10.2020).

352. Проєкт Закону України «Про медіацію» від 19 трав. 2020 р. № 3504. URL : http://w1.c1.rada. gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68877 (дата звернення: 19.10.2020).

353. Проєкт Закону України «Про медіацію» від 28 груд. 2019 р. № 2706 (дата розгляду – 28.12.2019 р.). URL : http://search.ligazakon.ua/l_ doc2.nsf/link1/ JI01110A.html (дата звернення: 19.10.2020).

354. Прокопенко В. В. Науково-практичний коментар до ст. 471 Кримінального процесуального кодексу України. URL : http://jurists.org.ua/criminal-law/4699-naukovo-praktichniy-komentar-do-st-471-krimnalnogo-procesualnogo-kodeksu-ukrayini.html (дата звернення: 13.12.2019).

355. Психология межличностного познания. Под ред. А. А. Бодалева. Москва : Педагогика, 1981. 224 с.

356. Пушкар П. В. Угода про визнання вини у сучасному кримінальному процесі: порівняльно-правове дослідження : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Академія Адвокатури України. Київ, 2005. 18 с.

357. Рамкове рішення Ради ЄС «Про місце жертв злочинів у кримінальному судочинстві» від 15 берез. 2001 р. URL : https://issuu. com/uccg/docs/16_fr_decision_ukr (дата звернення: 19.10.2020).

358. Ребер А. Большой толковый психологический словарь: в 2 т. Москва : Вече, 2000. Т. 1. 2000. 592 с.

359. Резолюція Економічної і Соціальної ради ООН 2002/12 від 24 лип. 2002 р. «Основні принципи застосування програм реституційного правосуддя в кримінальних справах». URL : ttps://www.unodc.org/ documents/justice-and-prison-reform/R_ebook.pdf (дата звернення: 03.04.2019).

360. Резолюція ПАРЄ № 2245 (2018) «Укладання угод у кримінальному провадженні: необхідність мінімальних стандартів для систем відмови від судового розгляду». URL : https://www.echr.com.ua/document/rezolyuciya-parye-2245-2018 (дата звернення: 19.10.2020).

361. Рекомендация № R (86) 12 Комитета министров Совета Европы государствам-членам относительно мер по недопущению и сокращению чрезмерной рабочей нагрузки на суды. URL : http://www1.umn.edu/humanrts/russian/euro/RRec(86)12.html (дата звернення: 19.10.2020).

362. Рекомендації щодо міжнародного співробітництва в галузі запобігання злочинності та кримінального правосуддя в контексті розвитку, затверджені резолюцією Генеральної Асамблеї ООН № 45/107 14 груд. 1990 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_832#Text (дата звернення: 01.06.2019).

363. Рекомендація № 6 R (87) 18 від 17 верес. 1987 р. Комітету міністрів державам-членам «Щодо спрощення структури системи кримінальної юстиції. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_339 (дата звернення: 06.04.2019).

364. Рекомендація № R (85) 11 Комітету міністрів державам-членам «Щодо положення потерпілого в рамках кримінального права та кримінального процесу» від 28 черв. 1985 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_127 (дата звернення: 06.04.2019).

365. Рекомендація № R (99) 19 від 15 верес. 1999 р. Комітету міністрів Ради Європи державам-членам. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_828 (дата звернення: 06.04.2019).

366. Рекомендація Rec (2005) 9 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо захисту свідків та осіб, які співпрацюють з

правосуддям. Ухвалено Комітетом Міністрів Ради Європи на 924 засіданні заступників міністрів 20 квіт. 2005 р. URL : https://supreme. court.gov.ua/ userfiles/Rec_2005_9_2005_04_20.pdf (дата звернення: 06.04.2019).

367. Рибалко В. О. Оцінне поняття «суспільний інтерес» як підстава для відмови у затвердженні угод про примирення і визнання винуватості. *Науковий вісник.* 2014. № 2. С. 356–366.

368. Рішення Європейського суду з прав людини від 27 січ. 2011 р. у справі «Бортнік проти України» (заява № 39582/04). URL : https://zakon. rada.gov.ua/laws/show/974_674 (дата звернення: 08.07.2019).

369. Рішення Європейського суду з прав людини від 29 квіт.2014 р. справі «Natsvlishvili та Togonidze проти Грузії» (заява № 9043/05). URL : https://courses.ed-era.com/assets/courseware/9e4ce7973e27c/asset-Gogitidze.pdf (дата звернення: 08.07.2019).

370. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Товариства з обмеженою відповідальністю «Торговий Дім «Кампус Коттонклаб» щодо офіційного тлумачення положення частини другої статті 124 Конституції України (справа про досудове врегулювання спорів) від 9 лип. 2002 р. № 15-рп/2002. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ v015p710-02 (дата звернення: 08.07.2019).

371. Романенко М. А. Альтернативные формы разрешения правовых конфликтов: выбор оптимальной модели. *Вестник АГТУ.* 2005. № 5 (28). С. 244–251.

372. Российское законодательство X-XX веков : в 9-ти томах. Т. 1. Законодательство Древней Руси / отв. ред. членкор. АН СССР, доктор ист. наук проф. В. Л. Янин. 1984. 430 с.

373. Ряшко О. В., Шабанов М. А. Проблемні питання та особливості кримінального провадження у формі приватного обвинувачення. *Науковий вісник Львівського державного університету внутр. справ.* 2015. № 2. С. 322–330.

374. Савченко В. А. Процесуальне становище потерпілого у кримінальному судочинстві Федеративної Республіки Німеччина. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2006. № 3. С. 158.

375. Савченко В. А., Соловій Я. І., Фелик В. І., Юрчишин В. Д. Основи кримінального процесу Федеративної Республіки Німеччина: навч. посіб. Харків : Право, 2017. 372 с.

376. Саєнко Г. Ю. Провадження на підставі угод у кримінальному процесі України : дис.. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2017. 243 с.

377. Саркисян Т. Б. Согласительные процедуры в уголовном процессе и их использование на стадии предварительного расследования : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Краснодар, 2012. 201 с.

378. Сахнюк С. В. Юридична природа звільнення від кримінальної відповідальності. *Часопис Київського університету права.* 2015. № 4. С. 279−284.

379. Сачко О. В. Європейські стандарти верховенства права та доктринальні проблеми провадження на підставі угод у кримінальному судочинстві. *Прикарпатський юридичний вісник.* Випуск 3 (24). 2018. С. 151−157.

380. Саюшкина О. В. Реализация прав и законных интересов участников по особенной процедуре судебного рассмотрения: глава 40 УПК РФ : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Екатеринбург, 2016. 224 с.

381. Свиридюк Н. П. Філософсько-правові засади конфліктів у сфері професійної діяльності юриста : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.12. Національний університет внутрішніх справ. Київ, 2010. 202 с.

382. Семків Т. Удосконалення забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України.* 2017. № 3. С. 119–128.

383. Сеник О. М. Загальна теорія правового конфлікту : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2013. 22 с.

384. Сеник О. М. Загальна теорія правового конфлікту : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Львівський держ. ун-т внутр. справ. Львів, 2013. 215 с.

385. Середа Г. Особливості угоди про визнання винуватості в кримінальному провадженні. *Вісник національної академії прокуратури України.* 2012. № 2. С. 5–9.

386. Сєвєрова Є. С. Представництво за римським приватним правом та його рецепція у сучасному цивільному праві України : дис. ... канд.юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2003. 194 с.

387. Сиза Н. П., Аленін Ю. П., Гловюк І. В. Правосуддя в кримінальному провадженні: доктринальне визначення поняття та функціональний аналіз. Кримінальний процесуальний кодекс 2012 р.: ідеологія та практика правозастосування : колективна монографія. Одеса : Вид. дім: Гельветика, 2018. 1148 с.

388. Сіроткіна М. В. Втілення відновного правосуддя у кримінальне судочинство України. *Розбудова правової держави в Україні: реалії та перспективи:* матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 29 трав. 2020 р.). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 201–204.

389. Сіроткіна М. В. Звільнення від кримінальної відповідальності як альтернатива кримінальному переслідуванню. *Юридична Україна.* 2020. № 9(213). С. 33–40.

390. Сіроткіна М. В. Звільнення особи від кримінальної відповідальності та його співвідношення із засадою презумпції невинуватості. *Юридична Україна*. 2020. № 8(212). С. 44–50.

391. Сіроткіна М. В. Концептуальні підходи, сутність та класифікація систем альтернативного вирішення юридичних конфліктів (спорів) у кримінальному провадженні. *Visegrad journal on human right.* 2020. № 4. С. 116–124.

392. Сіроткіна М. В. Методологічні підходи щодо класифікації правового конфлікту. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2020. № 7. С. 380–382.

393. Сіроткіна М. В. Міжнародні стандарти участі посередника у процедурі примирення у кримінальному судочинстві. *ReOS*. 2020. № 6. С. 80−85.

394. Сіроткіна М. В. Міжнародно-правові гарантії права на компроміс у кримінальному судочинстві. *Наше право.* 2020 № 3. С. 139–145.

395. Сіроткіна М. В. Поняття та зміст правового компромісу у кримінальному процесі: концептуальні підходи. *Часопис Київського університету права.* 2020. № 3. С. 280–284.

396. Сіроткіна М. В. Поняття та зміст угоди про примирення у кримінальному судочинстві України. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки».* 2020. № 11 (33). Т. 2. С. 34–39.

397. Сіроткіна М. В. Правове регулювання механізму укладення угод як засобу досягнення компромісу у кримінальному судочинстві України: історичний аспект. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Журнал. Серія Право.* 2020. № 9 (21). С. 119–129.

398. Сіроткіна М. В. Предмет та зміст угоди про співпрацю між підозрюваним (обвинуваченим) та прокурором у кримінальному судочинстві України. *Міжнародний науковий журнал «Верховенство права».* 2018. № 1. С. 214–220.

399. Сіроткіна М. В. Укладення та затвердження угоди про визнання винуватості у кримінальному провадженні: проблеми правозастосовчої практики в Україні. *Журнал східноєвропейського права.* 2020. № 82. С. 115–123.

400. Сіроткіна М. В. Щодо сутності кримінально-правового та кримінально-процесуального конфліктів. *Право иа.* 2016. № 3. С. 204–209.

401. Сіроткіна М. В. Щодо сутності та змісту правового конфлікту у кримінальному провадженні. *Наше право.* 2019. № 1. С. 232–237.

402. Сіроткіна М. Застосування процедури медіації у кримінальному процесі Австрії, ФРН та Швейцарії. *Вісник пенітенціарної асоціації України.* 2020. № 3 (13). С. 106–114.

403. Сіроткіна М. Ініціювання укладення угоди про примирення в кримінальному провадженні. *Підприємництво, господарство і право.* 2020. № 8. С. 291–296.

404. Сіроткіна М. Передумови застосування альтернативних способів вирішення кримінально-правових та кримінально-процесуальних конфліктів. *Слово Національної школи суддів України.* 2020. № 3(32). С. 147–157.

405. Сіроткіна М. Поняття та класифікація кримінально-процесуального компромісу. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму.* 2020. № 3–4. С. 54–61.

406. Сіроткіна М. Принципи добровільності та конфіденційності в системі міжнародних стандартів реалізації права на компроміс у кримінальному судочинстві. *Підприємництво, господарство і право.* 2020. №10. С. 280–285.

407. Сіроткіна М. Угода про визнання винуватості у кримінальному провадженні як одна з компромісних форм вирішення правового конфлікту. *Юридичний вісник.* 2020. № 2. С. 166–171.

408. Скакун О. Ф. Теорія держави та права : підручник. Київ : Алерта ; КМТ; ЦУЛ, 2009. 520 с.

409. Скибицкий В. В. Освобождение от уголовной ответственности и отбывания наказания : монографія. Київ : Наукова думка, 1987. 184 с.

410. Скотт Д. Г. Сила ума. Способы разрешения конфликтов. Санкт-Петербург : СПИКС, 1994. 430 с.

411. Скрябін О. М. Захисник у кримінальному процесі: нормативно-правове дослідження : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Запоріжжя, 2017. 455 с.

412. Словарь русского языка : около 53 000 сл. / С. И. Ожегов ; общ. ред. Л. И. Скворцов. 24-е изд., испр. Москва : ОНИКС 21 век : Мир и Образование, 2005. 895 с.

413. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. Київ : Українська радянська енциклопедія, 1974. 865 с.

414. Словник української мови : в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970−1980. URL : http://ukrlit.org/slovnyk/slovnyk_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh/% D1%81%D1%82% D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%82. (дата звернення: 10.10.2018).

415. Смолькова И. В. Конфликт в уголовном процессе: способы разрешения. Матер. 59-й ежегодной науч. конф. профессорско-препод. состава, докторантов, аспир. и студ., (27 марта – 1 апреля 2000 г.). Иркутск, 2000. С. 71–78.

416. Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства. № 35. От 18 (5) мая 1918 г. Отдел первый. Статья № 467. Декрет Совета Народных Комиссаров. О взяточничестве. URL : http://istmat. info/node/29479 (дата звернення: 08.10.2018).

417. Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства. № 60 от 21 окт. 1921 г. № 421. Декрет Совета Народных Комиссаров. О борьбе со взяточничеством. 16 авг. 1921 г. URL : http://istmat.info/node/46517 (дата звернення: 08.10.2018).

418. Соловьева И. Ю. Применение медиативных технологий судьей при отправлении правосудия. *Практика медиации в России: проблемы, трудности, решения.* С. 103–108.

419. Сопронюк І. О. Принцип процесуальної економії у кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2011. 227 с.

420. Спесивов Н. В. Сущность международных стандартов прав человека. *Ученые записки Орловского гос. ун-та. Серия: гуманит. и социальн. науки.* 2015. № 1 (64). С. 265–627. URL : https://cyberleninka.ru/article/n/ suschnost-mezhdunarodnyh-standartov-prav-cheloveka (дата звернення: 06.10.2019).

421. Спиркин А. Г. Философия : учеб. 2-е изд. Москва : Гардарики, 2006. 736 с.

422. Сплавская Н. В. Сущность уголовно-правового компромисса и его возможности. *Государство и право в XXI веке.* № 2. С. 48–54.

423. Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження URL : https://court.gov.ua/inshe/sudova_statistika (дата звернення: 02.02.2021).

424. Становлення медіації в Україні: як знаходити компроміс без суду. Українське право. 22 груд. 2015 р. URL : https://ukrainepravo.com/news/ukraine/ stanovlennya-med-ats-v-ukra-n-yak-znakhoditi-komprom-s-bez-sudu (дата звернення: 07.03.2020).

425. Старыгина П. С. Альтернативные способы разрешения правовых конфликтов: проблемы практического применения. *Марийский юридический вестник.* 2016. № 2(17). С. 80–82.

426. Степанов П. Л. Закриття кримінальних справ у зв'язку з дійовим каяттям : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2008. 220 с.

427. Степанова И. А. Соглашения об альтернативных методах урегулирования конфликтов: характеристика основных видов и предпосылок их востребованности. *Вестник РУДН. Серия: Юридические науки.* 2018. Т. 22. № 4. С. 547–564.

428. Стойко Н.Г. Уголовный процесс западных государств и России: сравнительное теоретико-правовое исследование англо-американской и романо-германской правовых систем : дис. ... докт. юрид. наук. СПб., 2009. 374 с.

429. Стратій О. В. Психолого-правові особливості кримінального провадження на підставі угод : дис. … канд. юрид. наук : 19.00.06. Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2015. 226 с.

430. Стройкова А. С. Гарантии прав обвиняемого на предварительном следствии : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ростов-на-Дону, 2005. 141 с.

431. Ступник Я. В., Горінецький Й. І. Проблеми забезпечення відповідності інституту звільнення від кримінальної відповідальності конституційній та міжнародно-правовій презумпції невинуватості. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* 2015. Вип. 35. Ч. І. Том 3. С. 70–75.

432. Стяжкина Л. А. Альтернативные способы разрешения споров. *Молодой ученый.* 2019. № 29. С. 106–110.

433. Субботина И. Г. Нравственные начала предварительного расследования : Учеб. пособ. Иркутск : Изд-во БГУЭП, 2003. 156 с.

434. Судова влада України. Апеляційний суд Полтавської області. Узагальнення судової практики здійснення кримінального провадження на підставі угод за 2015 рік. URL : https://pla.court.gov.ua/sud1690/20/uzagal_sud_prakt/ugodakpk (дата звернення: 09.04.2019).

435. Сурмін Ю. П. Майстерня вченого: підруч. для науковця. Київ : Навч.-метод. центр «Консорціум з удосконалення менеджмент-освіти в Україні», 2006. 302 с.

436. Суружиу В. Медиация в Молдове: модно, но не популярно. URL : https://noi.md/ru/analitika/mediaciya-v-moldove-modno-no-ne-populyarno (дата звернення: 11.07.2020).

437. Сучасний кримінальний процес країн Європи : монографія / В.В. Луцик, В.А. Савченко, В.І. Самарін та ін. ; за ред. В.В. Луцика, В.І. Самаріна. Харків : Право, 2018. 792 с.

438. США. Федеральный институт медиации. URL : http://fedim.ru/mediatsiya-v-mire/severnaya-amerika-i-karibsky-bassein/ssha (дата звернення: 09.07.2020).

439. Тарасюк К. В. Застосування угод про визнання винуватості у контексті нового Кримінального процесуального кодексу України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутр. справ.* 2013. № 1. С. 629–637.

440. Татаров О. Ю. Досудове провадження в кримінальному процесі України: теоретико-правові та організаційні засади (за матеріалами МВС). *Бюлетень Міністерства юстиції України.* 2012. № 8. С. 103–105.

441. Тацій В. Я. Вибрані статті, виступи, інтерв'ю. Харків : Право, 2010. 936 с.

442. Темніков О. В. Про деякі практичні переваги та законодавчі вади застосування інституту угод в кримінальному провадженні. *Юридичний бюлетень.* 2016. Вип. 3. С. 139–152.

443. Теория государства и права : учеб. для юрид. вузов и фак-тов / С.С. Алексеев, С.И. Архипов, В.М. Корельский и др. Москва, 1998. 350 с.

444. Терских А. И. Уголовно-правовой компромисс: понятие и социальная сущность. *Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия: Право.* № 40 (257). С. 84–89.

445. Тертишник В. М. Компроміс у кримінальному процесі. *Підприємництво, господарство і право.* 2002. № 11. С. 107–112.

446. Тертишник В. М. Компроміс у кримінальному процесі. Запровадження інститутів дійового каяття та мирової угоди. *Вісник прокуратури.* 2002. № 4. С. 39–47.

447. Тертышная О. А. Уголовно-процессуальный механизм досудебного соглашения о сотрудничестве : дис. …канд. юрид. наук : 12.00.09. Воронеж, 2014. 206 с.;

448. Тертышник В. М. Без суда и следствия: острые углы судебно-правовой реформы. *Держава.* 2000. № 41. С. 87–95.

449. Типовой закон ЮНСИТРАЛ «О международной коммерческой согласительной процедуре» и Руководство по принятию и применению. URL : http://www.uncitral.org (дата звернення: 06.08.2019).

450. Тихомиров Ю. А. Коллизионное право : учебн. и науч.-практ. пособ. Москва, 2003. 310 с.

451. Тихомиров Ю. А. Курс сравнительного правоведения. Москва : НОРМА, 1996. 432 с.

452. Тітко І. А. Захист інтересів учасників угод у кримінальному провадженні: питання теорії і практики. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2014. Серія «Право». Випуск 28. Том 3. С. 128–133.

453. Тітко І. А. Нормативне забезпечення та практика реалізації приватного інтересу в кримінальному процесі України : автореф. дис. …

докт. юрид. наук : 12.00.09. Нац. юрид. акад. імені Ярослава Мудрого. Харків, 2016. 36 с.

454. Тітко І. А. Нормативне забезпечення та практика реалізації приватного інтересу в кримінальному процесі України : монографія. Харків : Право, 2015. 448 с.

455. Трекке А. С. Кримінальне провадження на підставі угоди про визнання винуватості : дис. … канд.. юрид. наук : 12.00.09. Відкритий міжнар. ун-тет розвитку людини «Україна» ; Ун-тет ДФС України. Ірпінь, 2018. 247 с.

456. Трихліб К. О. Консенсус – основа еволюційного тлумачення прав і свобод людини. *Міжнародні організації та міжнародне право XXI століття: етапи становлення, сучасний стан та перспективи розвитку :* матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 19 лют. 2016 р.). Харків, 2016. С. 176−180.
URL : http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/13416/1/Trykhlib_176-180.pdf (дата звернення: 18.07.2019).

457. Трофименко В. М. Теоретичні та правові основи диференціації кримінального процесу України : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Нац. юрид. ун.-т ім. Я. Мудрого. Харків, 2017. 415 с.

458. Туляков В. О. Новітні методи у дослідженнях науки кримінального права. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє :* матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 трав. 2017 р.) У 2-х т. Т. 2 / відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 195–198.

459. Туркота С. С. Правовий компроміс у кримінальному судочинстві. *Право України.* 2001. № 12. С. 69–71.

460. Турман Н. Поняття та значення угоди про примирення у кримінальному процесі України. *Підприємництво, господарство і право.* 2017. № 12. С. 273–277.

461. Турман Н. Процесуальний статус та роль медіаторів при укладенні угод у кримінальному провадженні. *Підприємництво, господарство і право.* 2016. № 4. С. 113–117.

462. Турман Н. О. Генеза угоди про примирення у кримінальному процесі України. *Право і суспільство.* № 2. Ч. 3. 2018. С. 200–205.

463. Тюрін Г. Є. Організаційно-правові основи участі прокурора у кримінальному провадженні на підставі угод : монографія. Харків : Право, 2015. 288 с.

464. Тюрін Г. Є. Організаційно-правові основи участі прокурора у кримінальному провадженні на підставі угод : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2017. 250 с.

465. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 04 июля 2014 г. № 231-V ЗРК. URL : https://zakon.uchet.kz/rus/docs/K1400000231 (дата звернення: 09.04.2020).

466. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации от 18 дек. 2011 г. № 174-ФЗ (ред. от 27.12.2019, с. изм. от 30.01.2020). URL : http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34481 (дата звернення: 09.04.2020).

467. Уголовный кодекс Республики Беларусь от 09 июля 1999 г. № 275-З. URL : https://xn----ctbcgfviccvibf9bq8k.xn--90ais (дата звернення: 09.04.2020).

468. Уголовный Кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 г. № 226-V ЗРК. URL : https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31575252 (дата звернення: 09.04.2020).

469. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13 черв. 1996 р. № 63-ФЗ. (Ред. от 31.07.2020). URL : http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_ 10699 (дата звернення: 09.04.2020).

470. Удалова Л. Д., Паризький І. В. Застосування компромісів при вирішенні конфліктів під час досудового розслідування : навч. посіб. Київ : «Видавничий дім «Скіф», 2012. 184 с.

471. Удалова Л. Д., Савицький Д. О., Рожнова В. В., Ільєва Т. Г. Функція судового контролю у кримінальному процесі : монографія. Київ : Центр учб. л-ри, 2015. 176 с.

472. Узагальнення практики здійснення судами здійснення судами кримінального провадження на підставі угод за 2015 рік. *Апеляційний суд Полтавської області.* URL : https://pla.court.gov.ua/sud1690/20/ uzagal_sud_ prakt/ugodakpk (дата звернення: 10.04.2020).

473. Узагальнення практики здійснення судами міста Києва судового провадження на підставі угод за друге півріччя 2013 року – перший квартал 2014 року. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/9_mis_2018_ 2019_ pokaznyky.pdf (дата звернення: 16.07.2019).

474. Узагальнення судової практики здійснення кримінального провадження на підставі угод (розглянуто та затверджено на нараді суддів судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ). Лист від 22 січ. 2014 р. *Закон і бізнес.* № 28 (1170) 12.07–18.07.2014 і № 29 (1171) 19.07–25.07.2014. URL : https://zib.com.ua/ua/print/92557uzagalnennya_vssu_sudovoi_praktiki_zdiysnenn ya_kriminalnogo_.html (дата звернення: 16.07.2019).

475. Указ Президента України від 15 лют. 2008 р. № 311/2008 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів». URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/311/2008 (дата звернення: 16.07.2019).

476. Указ Президента України від 20 трав. 2015 р. № 276/2015 «Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015−2020 роки». URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/276/2015 (дата звернення: 17.04.2019).

477. Українська академія медіації. Інформація щодо медіації. URL : http://mediation.ua/pro-nas (дата звернення: 11.07.2020).

478. Українська мала енциклопедія : 16 кн. : у 8 т. / проф. Є. Онацький. Накладом Адміністратури УАПЦ в Аргентині. Буенос-Айрес, 1963. Т. 6, кн. XII : Літери По–Риз. С. 1461–1588.

479. Уложение об наказанияхъ уголовныхъ и исправительныхъ 1885 года. Изд. Н.С. Таганцевым. Изд. 9-е, персмотр. с доп. С.-Петербургъ, 1898 г. 918 с. URL : https://rusneb.ru/catalog/000199_000009_003545634/viewer/? page=925 (дата звернення: 04.09.2018).

480. Усатий Г. О. Компроміс як засіб вирішення кримінально-правового конфлікту : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 1999. 167 с.

481. Усатий Г. О. Конфлікти у кримінальному праві: пошук нової парадигми. *Вісник Академії адвокатури України.* 2015. Т. 12. № 2. С. 82–87.

482. Усатий Г. О. Концепція компромісу у кримінально-правовій політиці України. *Наукові записки НаУКМА.* 1999. Т. 9 (2) : Спец. випуск. С. 239–240.

483. Усатий Г.О. Кримінально-правовий компроміс : монографія. Київ : Атіка, 2001. 128 с.

484. Устав уголовного судопроизводства от 20 нояб. 1864 г. URL : https://constitution.garant.ru/history/act1600-1918/3137 (дата звернення: 17.04.2019).

485. Ухвала Білоцерківського міськрайонного суду Київської області від 15 вересня 2017 р. у справі № 357/8006/17 (провадження № 1-кп/357/1044/17). URL : https://protocol.ua/ru/zvilnennya_vid_kriminalnoi_ vidpovidalnosti_ u_zv_yazku_z_diyovim_kayattyam_1 (дата звернення: 13.08.2019).

486. Ухвала Менського районного суду Чернігівської області від 12 березня 2013 р. Про відмову у затвердженні угоди про примирення у справі № 738/308/13-к (провадження № 1-кп/738/17/2013). URL : https://ips. ligazakon.net/document/SO9981 (дата звернення: 13.08.2019).

487. Федеральный закон «Об альтернативной процедуре урегулирования споров с участием посредника (процедуре медиации)» от

27.07.2010 № 193-ФЗ. URL : http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_103038 (дата звернення: 14.05.2019).

488. Фещук А. В. Англійсько-український юридичний словник. Київ : Наукова книга, 2008. 1084 с.

489. Философский энциклопедический словарь. Москва : Сов. энциклопедия, 1983. 840 с.

490. Філософія права : навч. посіб. / О. О. Бандура, С. А. Бублик, М. Л. Заінчковський, І. М. Кондратьєв та ін. ; ред. : М. В. Костицький, Б. Ф. Чміль; Нац. акад. внутр. справ України. Київ : Юрінком Інтер, 2000. 336 с.

491. Францифоров Ю. В. Противоречия уголовного судопроизводства : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Н. Новгород, 2007. 80 с.

492. Францифоров Ю. В. Противоречия уголовного судопроизводства. *Публичное и частное право.* 2011. № 1 (9). С. 113–132.

493. Фрыгина Н. И. Факторы превращения когнитивного конфликта в межличностный в условиях группового общения : автореф. дис... канд. психол. наук : 19.00.05. Москва, 1980. 22 с.

494. Хаванова И. А. К вопросу об альтернативных способах разрешения налоговых споров в США и Канаде. *Финансовое право.* 2015. № 9. С. 30–35.

495. Хавронюк М. І. Деякі проблеми угоди про визнання винуватості. *Юридичний вісник України.* 2012. № 29. С. 6–7.

496. Холодило П. В. Кримінальне провадження на підставі угод про визнання винуватості : дис. … канд.. юрид. наук : 12.00.09. Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2017. 296 с.

497. Хомич В. М. Институт освобождения от уголовной ответственности и институт прекращения (отказа от) уголовного преследования требуют разной правовой формы процессуального разрешения. Судебная практика в контексте принципов законности и права : сб. науч. тр. / редкол.: В.М. Хомич (гл. ред.) [и др.]. Минск : Тесей. 2006. С. 339–349. URL : http://www.lawinstitute.bsu.by/upload/image/Biblio/chomich_1/13.pdf (дата звернення: 05.09.2019).

498. Хотинська-Нор О. З. Теорія і практика судової реформи в Україні : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ : Алерта, 2016. 428 с.

499. Хрестоматия альтернативного разрешения споров : учеб.-метод. материалы и практ. рекомендации / сост. Г. В. Севастьянов. СПб. : Редакция журнала «Третейский суд», 2009. 528 с.

500. Хряпінський П. В. Звільнення від кримінальної відповідальності у кримінальному праві України. *Збірник наукових праць Ірпінської фінансово-юридичної академії (економіка, право)*. Вип. 2. 2013. С. 141–148.

501. Худоба Н. В. Загальна характеристика австрійського Кримінально-процесуального кодексу 1873 року. URL :http://www.rusnauka.com/16_NPRT_2009/Pravo/47413.doc.htm (дата звернення: 17.09.2019).

502. Худойкина Т. В. Юридический конфликт (теоретико-прикладное исследование) : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.01. Нижегор. акад. МВД России. Н. Новгород, 2002. 55 с.

503. Цвєтков В. Державне управління: теорія, методологія, практика. *Вісник Академії правових наук України.* 2002. № 2 (33)-3(34). С. 254–272.

504. Цивільне право : підручник : у 2 т. / В.І. Борисова, Л.М. Баранова, Т.І. Бєгова та ін. ; за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. Т. 2. Харків : Право, 2011. 816 с.

505. Цюрупа М. В. Основи конфліктології та теорії переговорів : навч. посіб. Київ : Кондор, 2004. 172 с.

506. Черданцев А. Ф. Теория государства и права : учеб. для вузов. Москва : Юрайт, 2000. 422 с.

507. Чумак К. Укладення угоди про примирення: підстави, зміст, сторони. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України.* 2016. № 4(12). С. 186–195.
URL : http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/chasopys/ua/pdf/12-2016/ chumak.pdf (дата звернення: 01.06.2019).

508. Шамликашвили Ц. А. Медиация как современная тенденция развития правовой помощи и юридического консультирования. *Вестник Московского университета. Серия 11. Право.* 2011. № 5. С. 8–17.

509. Шардаков И. Н. К вопросу о справедливом правовом компромиссе между Европейским судом по правам человека и конституционным судом Российской Федерации. *Образовательная система: вопросы продуктивного взаимодействия наук в рамках технического прогресса.* 2019. С. 175–182.

510. Шейко В. М., Кушнаренко Н. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності : підручник. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Знання Прес, 2002. 295 с.

511. Шило О. Г., Повзик Є. В. Деякі питання здійснення кримінального провадження на підставі угоди про визнання винуватості. *Досудове розслідування: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення :* матер. пост. діючого наук.-практ. семінару, (м. Харків, 17 жовт. 2014 р.). Харків : Право, 2014. Вип. 6. С. 122–126.

512. Шинкар Т. І. Альтернативні способи вирішення юридичних конфліктів (спорів) в адміністративному судочинстві. *Наукові записки Львівського університету бізнесу і права : зб. наук. праць з юридичних наук.* 2017. Вип. 15. С. 219–226.

513. Шинкар Т. І. Застосування медіації в адміністративному судочинстві: вітчизняний та зарубіжний досвід : дис. … канд.. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2017. 220 с.

514. Шинкарук В. І. Філософський енциклопедичний словник. Київ : Абрис, 2002. 742 с.

515. Шкелебей В. А. Компромісний спосіб вирішення кримінально-правового конфлікту. 2013. С. 171. URL : https://www.google. com.ua/ url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=2ahUKEwi0_e3p9sHoAhWs_CoKHfO5Ap0QFjAAegQIAhAB&url=http%3A%2F%2Fwww.irbis-nbuv.gov.ua%2Fcgi-bin%2Firbis_nbuv%2Fcgiirbis_64.exe%3FC21COM%3D2%26I21DBN%3DUJRN%26P21DBN%3DUJRN%26IMAGE_FILE_DOWNLOAD%3D1%26Image_file_name%3DPDF%2FNvnudpsu_2013_4_27.pdf&usg=AOvVaw1ABIFnCMXyM1liQanGYVi (дата звернення: 16.10.2019).

516. Шкелебей В. А. Процесуальні засади звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв’язку з дійовим каяттям та примиренням винного з потерпілим у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2013. 206 с.

517. Штаркс Г. М. Социальное противоречие. Москва : Мысль, 1977. 158 с.

518. Штепан П. Альтернативные способы разрешения споров. URL : http://www.law.edu.ru/doc/document. asp?docid=1129449 (дата звернення: 18.10.2019).

519. Шумило М. Є. Реабілітація в кримінальному процесі України. Харків : РВФ «Арсіс ЛТД», 2001. 317 с.

520. Шумова К. А. Принципы медиации дис. … канд. юрид. наук : 12.00.15. Саратовская гос. юрид. акад. Саратов, 2015. 199 с.

521. Шустова М. С. Альтернативные способы и технологии разрешения юридических споров (конфликтов) в российской практике. *Философия права.* № 3 (76). 2016. С. 88–93.

522. Щедровицкий Г. П. Проблемы методологии системного исследования. Москва, 1964. 48 с.

523. Эдилова П. В. Соглашение о сотрудничестве с обвинением в уголовном процессе : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Москва, 2017. 245 с.

524. Юрдига О. С. Узагальнення судової практики застосування законодавства про звільнення від кримінальної відповідальності або від кримінального покарання. Апеляційний суд м. Києва. 1.09.2013 р. URL : https://zakononline.com.ua/documents/show/143779___143779 (дата звернення: 15.05.2019).

525. Юридическая конфликтология / Отв. ред. В. Н. Кудрявцев. Москва : РАН ; Центр конфликтологических исследований, 1995. 316 с.

526. Юридична енциклопедія : в 6 т. Т. 3 : К – М / НАН України. Ін-т держави і права імені В. М. Корецького ; голова редкол. Ю. С. Шемшученко ; редкол. : М. П. Зяблюк, В. Д. Горбатенко. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2001. 792 с.

527. Юридична енциклопедія: в 6 т. редкол. : Ю. С. Шемшученко. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1998–2004. Т. 6 : Т–Я. 2004. 768 с.

528. Юркова Г. В. Реалізація завдань швидкого і повного розкриття злочину в досудових стадіях : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2001. 211 с.

529. Юрченко Р. О процедуре медиации в Республике Казахстан. URL : https://tengrinews.kz/zakon/verhovnyiy_sud_respubliki_kazahstan/mediatsiya/id-T1100000401 (дата звернення: 10.03.2020).

530. Юхно О. О. Актуальні проблеми компромісу в досудовому розслідуванні при застосуванні нового Кримінального процесуального кодексу України. *Закон и жизнь.* 2012. № 8. С. 17–22.

531. Яблочков Т. М. Судебное решение и спорное право. *Вестник гражданского права.* № 7. 1916. С. 26–62.

532. Ягофаров С. М. Международные стандарты по правам человека в сфере российского уголовного судопроизводства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Челябинск, 2005. 195 с.

533. Янина Я. Ю. Теоретические и практические аспекты применения компромиссов для разрешения конфликтов предварительного следствия : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Калининград, 2007. 24 с.

534. Ярошенко С., Синиця А. Медіація в ІР. «Юрист & Закон». 19 серп. 2019 р. URL : https://evris.law/uk/stattja-mediacija-v-ir (дата звернення: 23.04.2020).

535. Ясиновський І. Г. Імплементація процедури медіації в українське законодавство: теоретико-правовий аналіз : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2016. 295 с.

536. Яцеленко Б. В. Противоречия уголовно-правового регулирования : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Москва, 1997. 361 с.

537. Яценко С. Чи відповідає Конституції України інститут звільнення від кримінальної відповідальності. *Право України.* 2011. № 9–10. С. 167–168.

538. Ященко А. М. Примирення з потерпілим у механізмі кримінально-правового регулювання : дис. канд. юрид. наук : 12.00.08. Київський нац. ун-тет ім. Т. Г. Шевченка. Київ, 2006. 221 с.

539. Alternative Dispute Resolution Act of 1998. URL : https://www.transportation.gov/civil-rights/pl-105-315-28-usc-651-alternative-dispute-resolution-act-1998 (дата звернення: 16.07.2020).

540. Auch weiterhin keine Mediatoren bei Strafprozessen. *Pilatus Today.* URL : https://www.pilatustoday.ch/diverse-news/-auch-weiterhin-keine-mediatoren-bei-strafprozessen-136906178 (дата звернення: 18.07.2020).

541. Barona-Vilar S. ADR Mechanisms and Their Incorporation into Global Justice in the Twenty-First Century: Some Concepts and Trends. URL : http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2403142 (дата звернення: 19.07.2020).

542. Baumann J. Grundbegriffe und Verfahrens prinzipien des Strafprozeßrechts. Stuttgart :W. Kohlhammer Verlag, 1969. 123 s.

543. Besonderheiten im Kanton Freiburg. URL : http://www.mediation-fr.ch/cms/mediation/besonderheitenfreiburg/im-straf-und-jugendstrafverfahren.html (дата звернення: 11.08.2020).

544. Brookes D., McDonough I. The Differences between Mediation and Restorative Justice. *Practice.* 2006. 24 p. URL : http://www.restorative justicescotland.org.uk/MedvsRJ–P.pdf (дата звернення: 18.07.2020).

545. Carment D., Rowlands D. Formal Models of Mediation and Intervention: A Stocktaking and Analysis of the Implications for Policy. URL : http://http–server.carleton.ca/~dcarment/papers/models_mediation_theory_policy.pdf. 39 p. (дата звернення: 05.03.2020).

546. Eine Alternative zum Strafverfahren. *NZZ.* 2019. URL : Neue Zürcher Zeitung. https://www.nzz.ch/articleDK62A-1.9757?reduced=true (дата звернення: 18.07.2020).

547. Gesetz zur Förder und der Mediation und anderer Verfahren der außergerichtlichen Konflikt beilegungvom 21.07.2012. URL : https://dejure.org/BGBl/2012/BGBl._I_S._1577 (дата звернення: 14.08.2020).

548. Jugend gerichts gesetz (JGG) von 4 August 1953 (BGBl. 1 S. 751). URL : https://www.gesetze-im-internet.de/jgg/__10.html (дата звернення: 18.07.2020).

549. Kostovski V The Netherlands: ECHR Judgment, 20 Nov 1989. URL : http://hudoc.echrcoe.intsites/eng/pages/searchaspx#{dmdocnumber.[695492],itemid:[001-57615} (дата звернення: 19.07.2020).

550. Ley de la provinciade Río Negro № 3847 demediación (Sancionada – 24.06.2004; Promulgada – 12.07.2004). *Boletín Oficial.* 15.07.2004. № 4219. URL : http://www.jusrionegro.gov.ar/inicio/mediacion/ley3847_mediacion.php (дата звернення: 22.07.2020).

551. Mediation im Strafrecht. URL : https://www.mediation.at/contents/ 3859/ mediation-im-strafrecht (дата звернення: 16.07.2020).

552. Menkel-Meadow C. Mothers and Fathers of Invention : The Intellectual Founders of ADR. Ohio St. J. on Disp. Resol. 2000. № 16. P. 1.

553. National Conference on the Causes of Popular Dissatisfaction with the Administration of Justice, The Pound Conference / A. Leo Levinand Russell R. Wheelereds. 1976. 377 p.

554. Nußberger A. Auf der Suchenacheine europäischen Konsens – zur Rechts prechungdes Europä isch en Gerichtshofs für Menschenrechte. *Rechts wissenschaft.* 2012. № 2. S. 197–211. URL : http://www.rechtswissenschaft. nomos.de/fileadmin/rechtswissenschaft/doc/Aufsatz_ReWiss_12_02.pdf (дата звернення: 20.02.2020).

555. Pondy L. R. Organizational Conflict: Concepts and Models. Administrative Science Quarterly. 1967. Vol. 12. P. 296–320.

556. Qerimi Islam. Mediation in Österreich. URL : https://www.polizei-newsletter.de/documents/2013_Qerimi_Mediation_in_Osterreich.pdf (дата звернення: 18.07.2020).

557. Recht Easy. Tatausg leich. URL : https://www.rechteasy.at/wiki/tatausgleich (дата звернення: 18.07.2020).

558. Schmidhäuser. *Festschrift für Eberhard Schmidtzum 70. Geburtstag.* 1962. S. 511.

559. Schroth Klaus. Die Recht edes Opfers im Strafprozess. C.F. Müller Verlag. Heidelberg, 2005. 338 s.

560. Strafgesetzbuch. 40 Aufl. Verlag C.H. Beck. München. Texteimdtv, 2005. 309 s.

561. Strafprozessordnung Österreichs 1873. URL : www.koeblergerhard.de› Fontes›StPOOE1873 (дата звернення: 05.02.2018).

ДОДАТКИ

Додаток А

Пропозиції щодо внесення змін і доповнень до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів

1. Частину 3 статті 42 КПК України доповнити пунктом 19 та викласти його у наступній редакції: «укласти угоду про визнання винуватості та про примирення із потерпілим у передбачених законом випадках».

2. Частину 1 статті 468 КПК України доповнити пунктом 3 та викласти його у такій редакції:

«1. У кримінальному провадженні можуть бути укладені такі види угод:

1) угода про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим;

2) угода між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості – у провадженнях щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої чи середньої тяжкості, тяжких злочинів;

3) угода між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про співробітництво – у всіх категоріях проваджень при сприянні розкриттю і розслідуванню злочинів, щодо особливо тяжких злочинів, віднесених до підслідності Національного антикорупційного бюро України, а також вчинених за попередньою змовою групою осіб, організованою групою чи злочинною організацією або терористичною групою».

3. Доповнити статтю 468 частиною другою у такій редакції: *2. «Угода про визнання винуватості – це угода, укладена між прокурором та*

підозрюваним чи обвинуваченим шляхом досягнення компромісу в обмін на узгоджене пом'якшення покарання».

4. Доповнити статтю 468 частиною третьою у такій редакції: *Угода про примирення – це угода, укладена між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим, за їх ініціативою, шляхом досягнення компромісу в частині компенсації заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди в обмін на узгоджене пом'якшення покарання».*

5. Статтю 471 КПК України викласти у такій редакції: *«1. В угоді про примирення зазначаються її сторони, хто був ініціатором укладення угоди, формулювання підозри чи обвинувачення* та його правова кваліфікація із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність, істотні для відповідного кримінального провадження обставини, розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, строк її відшкодування чи перелік дій, не пов'язаних з відшкодуванням шкоди, які підозрюваний чи обвинувачений зобов'язані вчинити на користь потерпілого, строк їх вчинення, узгоджене покарання та згода сторін на його призначення або на призначення покарання та звільнення від його відбування з випробуванням, наслідки укладення та затвердження угоди, передбачені статтею 473 цього Кодексу, наслідки невиконання угоди.

В угоді зазначається дата її укладення та вона скріплюється підписами сторін».

6. Параграф п'ятий глави третьої КПК України доповнити окремою статтею 72-2 «Медіатор» і викласти її у такій редакції: *«Медіатором є незалежна фізична особа, яка залучається сторонами для здійснення посередництва при примиренні потерпілого із підозрюваним/обвинуваченим у передбачених КПК випадках».* У наступних частинах слід вказати права, обов'язки та відповідальність медіатора.

7. Доповнити КПК України окремою статтею під назвою *«Заходи безпеки по відношенню до підозрюваного чи обвинуваченого, з яким укладено угоду про співробітництво»* та викласти її у такій редакції:

«1. При необхідності забезпечити безпеку підозрюваного чи обвинуваченого, з якими укладено угоду про співробітництво, його близьких родичів та членів сім'ї, застосовуються заходи безпеки, передбачені Законом України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві».

2. На підозрюваного чи обвинуваченого, з якими укладено угоду про співробітництво, його близьких родичів та членів сім'ї розповсюджуються всі заходи державного захисту потерпілих, свідків та інших учасників кримінального судочинства, передбачені Законом».

8. Розділ IX КК України доповнити окремою статтею, у якій закріпити дефініцію звільнення від кримінальної відповідальності, в такій редакції:

«Звільнення від кримінальної відповідальності – це компромісна форма вирішення кримінально-правового конфлікту, передбачена Кримінальним та Кримінальним процесуальним кодексами України, що полягає у відмові суду від імені держави застосовувати заходи кримінально-правового впливу щодо осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, у передбачених законом випадках».

9. Частину першу статті другої проєкту Закону «Про медіацію» № 3504 від 19 травня 2020 року викласти у такій редакції: «1. Медіація може застосовуватися у будь-яких конфліктах (спорах), які виникають у цивільних, сімейних, трудових, господарських, адміністративних правовідносинах, *а також кримінальних провадженнях щодо кримінальних проступків, нетяжких злочинів та у формі приватного обвинувачення під час укладання угод про примирення між потерпілим та підозрюваним, обвинуваченим* й у інших сферах суспільних відносин».

10. Частину другу статті першої проєкту Закону «Про медіацію» № 3504 від 19 травня 2020 року викласти у такій редакції: *«Медіатор – це фізична особа, яка внесена до Реєстру медіаторів, відповідає вимогам цього Закону та залучена сторонами для проведення медіації».*

Додаток Б

Зведена відомість
результатів анкетування слідчих підрозділів Національної поліції
за темою дисертаційної роботи
(слідчих відділів, відділень ГУНП Київської, Житомирської, Івано-Франківської, Львівської, Дніпропетровської областей)

1. Ваше місце роботи:

а) СУ ГУНП в області – 15 %
б) слідчий відділ – 24,4 %
в) слідче відділення – 60,6 %

2. Ваша посада:

а) слідчий – 76,7 %
б) старший слідчий – 33,3 %
в) слідчий в особливо важливих справах – 0 %

3. Стаж практичної роботи:

а) до 1-го року – 7,5 %
б) 1-3 роки – 32,1 %
в) 3-5 років – 30,3 %
г) 5-10 років – 20,8 %
д) 10-20 років – 9,3 %
е) понад 20 років – 0 %

4. Чи вважаєте Ви ефективним розв'язання кримінально-правового конфлікту за допомогою компромісних процедур (досягнення угоди, медіація тощо)?

а) так – 61 %
б) ні – 17 %
в) складно відповісти – 22 %

5. На Вашу думку, інститут угод у кримінальному провадженні більшою мірою є:

а) формою прискорення кримінального процесу – 03 %
б) спрощенням процедури судового розгляду – 10 %
в) проявом диференціації – 32 %
г) компромісним вирішенням спору – 55 %

6. Чи варто, на Вашу думку, у КПК законодавчо закріпити визначення понять угод у кримінальному провадженні?

а) так – 72 %
б) ні – 28 %

в) складно відповісти – 0 %

7. На Вашу думку, чи доцільно у ст. 469 КПК закріпити обов'язок прокурора інформувати підозрюваного (обвинуваченого) про можливість укладення угоди про визнання винуватості у передбачених КПК випадках?

а) так – 7 %
б) ні – 37 %
в) складно відповісти – 56 %

8. Чи буде доцільно, на Вашу думку, ч. 3 ст. 42 КПК України (права підозрюваного, обвинуваченого) доповнити окремим пунктом щодо роз'яснення підозрюваному (обвинуваченому) права на досягнення угоди у передбачених КПК випадках?

а) так – 90 %
б) ні – 08 %
в) складно відповісти – 02 %

9) Чи є, на Вашу думку, необхідним на законодавчому рівні окремою нормою закріпити у КПК можливість укладення угоди про співробітництво?

а) так – 65 %
б) ні – 35 %
в) складно відповісти – 0 %

10. Чи у достатній мірі, на Вашу думку, у Законі врегульовані заходи безпеки осіб, які уклали угоду про визнання винуватості у провадженнях про особливо тяжкі злочини, їх родичів і членів їх сім'ї?

а) так – 21,8 %
б) ні – 88,0 %
в) складно відповісти – 02 %

11. На Вашу думку, чи достатньою мірою захищені права потерпілого при досягненні угоди про визнання винуватості?

а) так – 20,5 %
б) ні – 64,0 %
в) складно відповісти – 15,5 %

12. Чи завжди Ви дотримуєтесь вимоги КПК щодо обов'язку роз'яснення права на примирення?

а) так – 21,8 %
б) ні – 88,0 %
в) складно відповісти – 02 %

13. Чи може, на Вашу думку, прокурор відмовити у прийнятті угоди про примирення?

а) так – 10,8 %
б) ні – 78,0 %
в) складно відповісти – 12 %

14. Чи буде доцільним, на Вашу думку, в угоді при примирення вказувати також ініціаторів укладення угоди?

а) так – 84,2 %
б) ні – 15,0 %
в) складно відповісти – 0 %

15. Домовленості про примирення можуть вестися і за допомогою «іншої особи». Як Ви розумієте таке трактування?

а) будь-які особи – 54,0 %
б) будь-які особи, узгоджені сторонами – 44,0 %
в) професійні медіатори – 02,0 %

16. Чи вважаєте Ви, що при звільненні особи від кримінальної відповідальності порушується засада презумпції невинуватості?

а) так – 25 %
б) ні – 70 %
в) інше – 05 %

17. На Вашу думку, чи достатньо захищені права потерпілого при звільненні особи від кримінальної відповідальності?

а) так – 80,7 %
б) ні – 13,2 %
в) складно відповісти – 06,1 %

18. Чи вважаєте Ви медіацію одним із дієвих способів вирішенні кримінально-правового конфлікту?

а) так – 63,3 %
б) ні – 27,2 %
в) складно відповісти – 08,5 %

19. Чи варто, на Вашу думку, процедуру медіації у кримінальному процесі врегулювати окремою статтею (статтями), окрім норм спеціального закону та підзаконних актів, що будуть регламентувати в майбутньому цю компромісну процедуру?

а) так – 97,4 %
б) ні – 02,6 %
в) складно відповісти – 0 %

Додаток В

Зведена відомість

результатів анкетування прокурорів за темою дисертаційної роботи

(обласних прокуратур Київської, Житомирської, Івано-Франківської, Львівської, Дніпропетровської областей; окружних прокуратур Білоцерківської, Бориспільсьської, Броварської, Житомирської, Коростенської, Івано-Франківської, Коломийської, Галицької, Франківської, Центральної окружної прокуратури міста Дніпра)

1. Чи вважаєте Ви ефективним розв'язання кримінально-правового конфлікту за допомогою компромісних процедур (досягнення угоди, медіація тощо)?

а) так – 80 %
б) ні – 15 %
в) складно відповісти – 05 %

2. На Вашу думку, інститут угод у кримінальному провадженні більшою мірою є:

а) формою прискорення кримінального процесу – 05 %
б) спрощенням процедури судового розгляду – 10 %
в) проявом диференціації – 25 %
г) компромісним вирішенням спору – 60 %

3. Чи варто, на Вашу думку, у КПК законодавчо закріпити визначення понять угод у кримінальному провадженні?

а) так – 72 %
б) ні – 28 %
в) складно відповісти – 0 %

4. На Вашу думку, чи варто у ст. 469 КПК закріпити обов'язок прокурора інформувати підозрюваного (обвинуваченого) про можливість укладення угоди про визнання винуватості у передбачених КПК випадках?

а) так – 90 %
б) ні – 10 %
в) складно відповісти – 0 %

5. Чи буде доцільно, на Вашу думку, ч. 3 ст. 42 КПК України (права підозрюваного, обвинуваченого) доповнити окремим пунктом щодо роз'яснення підозрюваному (обвинуваченому) права на досягнення угоди у передбачених КПК випадках?

а) так – 95 %
б) ні – 03 %
в) складно відповісти – 02 %

6) Чи є, на Вашу думку, необхідним на законодавчому рівні окремою нормою закріпити у КПК можливість укладення угоди про співробітництво?

а) так – 60 %
б) ні – 30 %
в) складно відповісти – 10 %

7. Чи у достатній мірі, на Вашу думку, у Законі врегульовані заходи безпеки осіб, які уклали угоду про визнання винуватості у провадженнях про особливо тяжкі злочини, їх родичів і членів їх сім'ї?

а) так – 30 %
б) ні – 50 %
в) складно відповісти – 20 %

8. На Вашу думку, чи достатньою мірою захищені права потерпілого при досягненні угоди про визнання винуватості?

а) так – 20,5 %
б) ні – 64,0 %
в) складно відповісти – 15,5 %

9. Чи завжди Ви дотримуєтесь вимоги КПК щодо обов'язку роз'яснення права на примирення?

а) так – 100 %
б) ні – 0 %
в) складно відповісти – 0 %

10. Чи може прокурор, на Вашу думку, відмовити у прийнятті угоди про примирення?

а) так – 30 %
б) ні – 30 %
в) складно відповісти – 40 %

11. Чи буде доцільним, на Вашу думку, в угоді при примирення вказувати також ініціаторів укладення угоди?

а) так – 62, 3 %
б) ні – 15,0 %
в) складно відповісти – 27,7 %

12. Домовленості про примирення можуть вестися і за допомогою «іншої особи». Як Ви розумієте таке трактування?

а) будь-які особи – 20 %
б) будь-які особи, узгоджені сторонами – 70 %
в) професійні медіатори – 10 %

13. Чи вважаєте Ви, що при звільненні особи від кримінальної відповідальності порушується засада презумпції невинуватості?

а) так – 0 %
б) ні – 95 %
в) інше – 05 %

14. На Вашу думку, чи достатньо захищені права потерпілого при звільненні особи від кримінальної відповідальності?

а) так – 12 %
б) ні – 63,2 %
в) складно відповісти – 24,8 %

15. Чи вважаєте Ви медіацію одним із дієвих способів вирішенні кримінально-правового конфлікту?

а) так – 50 %
б) ні – 10 %
в) складно відповісти – 40 %

16. Чи варто, на Вашу думку, процедуру медіації у кримінальному процесі врегулювати окремою статтею (статтями), окрім норм спеціального закону та підзаконних актів, що будуть регламентувати в майбутньому цю компромісну процедуру?

а) так – 45 %
б) ні – 15 %
в) складно відповісти – 40 %

Додаток Г

Зведена відомість
результатів анкетування адвокатів
за темою дисертаційної роботи

1. Чи вважаєте Ви ефективним розв'язання кримінально-правового конфлікту за допомогою компромісних процедур (досягнення угоди, медіація тощо)?

а) так – 75 %
б) ні – 20 %
в) складно відповісти – 5 %

2. На Вашу думку, інститут угод у кримінальному провадженні більшою мірою є:

а) формою прискорення кримінального процесу – 05 %
б) спрощенням процедури судового розгляду – 15 %
в) проявом диференціації – 10 %
г) компромісним вирішенням спору – 70 %

3. Чи варто, на Вашу думку, у КПК законодавчо закріпити визначення понять угод у кримінальному провадженні?

а) так – 90 %
б) ні – 10 %
в) складно відповісти – 0 %

4. На Вашу думку, чи варто у ст. 469 КПК закріпити обов'язок прокурора інформувати підозрюваного (обвинуваченого) про можливість укладення угоди про визнання винуватості у передбачених КПК випадках?

а) так – 50%
б) ні – 20 %
в) складно відповісти – 30 %

5. Чи буде доцільно, на Вашу думку, ч. 3 ст. 42 КПК України (права підозрюваного, обвинуваченого) доповнити окремим пунктом щодо роз'яснення підозрюваному (обвинуваченому) права на досягнення угоди у передбачених КПК випадках?

а) так – 90 %
б) ні – 08 %
в) складно відповісти – 02 %

6) Чи є, на Вашу думку, необхідним на законодавчому рівні окремою нормою закріпити у КПК можливість укладення угоди про співробітництво?

а) так – 25 %
б) ні – 25 %
в) складно відповісти – 50 %

7. Чи у достатній мірі, на Вашу думку, у Законі врегульовані заходи безпеки осіб, які уклали угоду про визнання винуватості у провадженнях про особливо тяжкі злочини, їх родичів і членів їх сім'ї?

а) так – 25 %
б) ні – 25 %
в) складно відповісти – 50 %

8. На Вашу думку, чи достатньою мірою захищені права потерпілого при досягненні угоди про визнання винуватості?

а) так – 40 %
б) ні – 10 %
в) складно відповісти – 50 %

9. Чи може прокурор, на Вашу думку, відмовити у прийнятті угоди про примирення?

а) так – 25 %
б) ні – 25 %
в) складно відповісти – 50 %

10. Чи буде доцільним, на Вашу думку, в угоді при примирення вказувати також ініціаторів укладення угоди?

а) так – 40 %
б) ні – 10 %
в) складно відповісти – 50 %

11. Домовленості про примирення можуть вестися і за допомогою «іншої особи». Як Ви розумієте таке трактування?

а) будь-які особи – 25 %
б) будь-які особи, узгоджені сторонами – 70 %
в) професійні медіатори – 05 %

12. Чи вважаєте Ви, що при звільненні особи від кримінальної відповідальності порушується засада презумпції невинуватості?

а) так – 05 %
б) ні – 90 %
в) інше – 05 %

13. На Вашу думку, чи достатньо захищені права потерпілого при звільненні особи від кримінальної відповідальності?

а) так – 10 %
б) ні – 70 %
в) складно відповісти – 20 %

14. Чи вважаєте Ви медіацію одним із дієвих способів вирішенні кримінально-правового конфлікту?

а) так – 10 %
б) ні – 10 %
в) складно відповісти – 80 %

15. Чи варто, на Вашу думку, процедуру медіації у кримінальному процесі врегулювати окремою статтею (статтями), окрім норм спеціального закону та підзаконних актів, що будуть регламентувати в майбутньому цю компромісну процедуру?

а) так – 15 %
б) ні – 10 %
в) складно відповісти – 85 %

Додаток Д

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
Проректор
Харківського національного університету
внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України

_____ Л.В. Могілевський

«20» січня 2021 року

АКТ
впровадження результатів дисертаційного дослідження Сіроткіної Марії В'ячеславівни на тему: «Теорія та практика реалізації права на компроміс у кримінальному процесі України», поданого на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність, у навчальний процес Харківського національного університету внутрішніх справ

Комісія у складі: голови – завідувача кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства, доктора юридичних наук, професора О.О. Юхна та членів комісії: заступника декана факультету № 1 з навчально-методичної роботи, кандидата юридичних наук, доцента В.О. Невядовського, доцента кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства, доктора юридичних наук, доцента Пчеліної О.В., доцента кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства, доктора юридичних наук, доцента Т.Г. Фоміної, професора кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства, кандидата юридичних наук, доцента Г.І. Глобенка склали цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження кандидата юридичних наук Сіроткіної Марії В'ячеславівни на тему: «Теорія та практика реалізації права на компроміс у кримінальному процесі України» на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність, містять теоретичні положення, практичні пропозиції та рекомендації і можуть використовуватися в навчальному процесі при викладанні навчальних дисциплін «Кримінальний процес», «Складання процесуальних документів на стадії досудового розслідування», «Прийняття процесуальних рішень у кримінальному провадженні», «Досудове розслідування».

Рекомендовано до використання такі публікації М.В. Сіроткіної:

1. Сіроткіна М.В. Впровадження програм відновного правосуддя у світі: зарубіжний досвід. *Правова держава*. 2009. Вип. 20. С. 361-368.

2. Сіроткіна М.В. Щодо сутності кримінально-правового та кримінально-процесуального конфліктів. *Право.ua.* 2016. № 3. С. 204-209.

3. Сіроткіна М.В. Предмет та зміст угоди про співпрацю між підозрюваним (обвинуваченим) та прокурором у кримінальному судочинстві України. *Верховенство права.* 2018. № 1. С. 214-220.

4. Сіроткіна М.В. Щодо сутності та змісту правового конфлікту у кримінальному провадженні. *Наше право*. 2019. № 1. С. 232-237.

5. Сіроткіна М.В. Поняття та види кримінально-процесуального конфлікту. *Наукові записки.* Серія: Право. 2019. Вип. 6. Спецвипуск. Том 2. С. 27-32.

6. Сіроткіна М. Застосування процедури медіації у кримінальному процесі Австрії, ФРН та Швейцарії. *Вісник пенітенціарної асоціації України.* 2020. № 3. С. 106-114.

7. Сіроткіна М.В. Укладення та затвердження угоди про визнання винуватості у кримінальному провадженні: проблеми правозастосовчої практики в Україні. *Журнал східноєвропейського права*. 2020. № 82. С. 115-123.

8. Сіроткіна М.В. Поняття та зміст угоди про примирення у кримінальному судочинстві України. *Інтернаука:* міжнародний науковий журнал. Серія: Юридичні науки. 2020. № 11. Т. 2. С. 34-39.

9. Сіроткіна М.В. Правове регулювання механізму укладення угод як засобу досягнення компромісу у кримінальному судочинстві України: історичний аспект. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького.* Серія Право. 2020. № 9. С. 119-129.

10. Сіроткіна М.В. Міжнародно-правові гарантії права на компроміс у кримінальному судочинстві. *Наше право*. 2020. № 3. С. 139-145.

11. Сіроткіна М. Ініціювання укладення угоди про примирення в кримінальному провадженні. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 8. С. 291-296.

12. Сіроткіна М. Принципи добровільності та конфіденційності в системі міжнародних стандартів реалізації права на компроміс у кримінальному судочинстві. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 10. С. 280-285.

13. Сіроткіна М. Передумови застосування альтернативних способів вирішення кримінально-правових та кримінально-процесуальних конфліктів. *Слово Національної школи суддів України*. 2020. № 3. С. 147-157.

14. Сіроткіна М.В. Поняття та зміст правового компромісу у кримінальному процесі: концептуальні підходи. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 3. С. 280-284.

15. Сіроткіна М.В. Звільнення особи від кримінальної відповідальності та його співвідношення із засадою презумпції невинуватості. *Юридична Україна.* 2020. № 8. С. 44-50.

16. Сіроткіна М.В. Звільнення від кримінальної відповідальності як альтернатива кримінальному переслідуванню. *Юридична Україна*. 2020. № 9. С. 33-40.

17. Сіроткіна М. Угода про визнання винуватості у кримінальному провадженні як одна з компромісних форм вирішення правового конфлікту. *Юридичний вісник*. 2020. № 2. С. 166-171.

18. Сіроткіна М.В. Методологічні підходи щодо класифікації правового конфлікту. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 7. С. 380-382.

19. Сіроткіна М. Поняття та класифікація кримінально-процесуального компромісу. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*. 2020. № 3-4. С. 54-61.

20. Сіроткіна М.В. Міжнародні стандарти участі посередника у процедурі примирення у кримінальному судочинстві. *Recht der Osteuropäischer Staaten*. 2020. № 6. С. 80-85.

21. Сіроткіна М.В. Концептуальні підходи, сутність та класифікація систем альтернативного вирішення юридичних конфліктів (спорів) у кримінальному провадженні. *Visegrad journal on human right*. 2020. № 4. С. 116-124.

22. Сіроткіна М.В. Реалізація права на повне відшкодування шкоди, завданої злочином шляхом механізмів відновного правосуддя. *Від громадянського суспільства - до правової держави:* тези доповідей IV міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 24 квітня 2009 року). Харків: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2009. С. 386-388.

23. Сіроткіна М.В. Проблемні питання інституту угод у кримінальному провадженні. *Протидія злочинності: теорія та практика:* матеріали V Міжвузівської науково-практичної конференції студентів, курсантів, аспірантів та молодих учених (м. Київ, 18 жовтня 2013 року). Київ: Національна академія прокуратури України, 2013. С. 420-427.

24. Сіроткіна М.В. Роль та значення компромісу при вирішенні кримінально-правового конфлікту. *Протидія злочинності: теорія та практика:* матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 19 жовтня 2016 року). Київ: Національна академія прокуратури України, 2016. С. 511-512.

25. Сіроткіна М.В. Втілення відновного правосуддя у кримінальне судочинство України. *Розбудова правової держави в Україні: реалії та перспективи:* матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 29 травня 2020 року). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 201-204.

26. Сіроткіна М.В. Ініціювання укладення угоди про примирення як крок до правового компромісу. *Актуальні проблеми юридичної науки та практики в XXI столітті:* матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Рівне, 16-17 жовтня 2020 року). Рівне: Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 203-205.

27. Сіроткіна М.В. Щодо співпраці у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою: проблемні питання застосування та перспективи подальшого розвитку. *Актуальні питання розвитку державності та правової системи в сучасній Україні:* тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 30-31 жовтня 2020 року). Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2020. С. 177-180.

28. Сіроткіна М.В. Щодо проблемних питань визначення правової кваліфікації вчиненого кримінального правопорушення та узгодженого покарання при укладанні та затвердженні угод. *Legal science, legislation and law enforcement practice: regularities and development trends:* International scientific and practical conference's proceedings (Lublin, Poland, October 30-31, 2020). Lublin: Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2020. P. 364-368.

29. Сіроткіна М.В. Укладення угоди як спосіб вирішення кримінально-правового спору в Україні: історичний погляд. *Правова система України: сучасний стан та актуальні проблеми:* збірник матеріалів восьмої Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 13 листопада 2020 року). Івано-Франківськ: Видавник Голіней О.В., 2020. С. 102-106.

Голова комісії **О.О. Юхно**

Члени комісії: **В.О. Невядовський**

О.В. Пчеліна

Т.Г. Фоміна

Г.І. Глобенко

Додаток Е

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
Директор
Івано-Франківського юридичного інституту
Національного університету «Одеська
юридична академія»
_____доц. Р.М. Савчук
«30» березня 2021 року

АКТ
впровадження результатів дисертаційного дослідження Сіроткіної Марії Вячеславівни на тему: «Теорія та практика реалізації права на компроміс у кримінальному процесі України», поданого на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність, у навчальний процес Івано-Франківського юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія»

Комісія у складі: голови – завідувача кафедри кримінального процесу та криміналістики, доктора юридичних наук, професора С.О. Ковальчука, доцента кафедри кримінального процесу та криміналістики, кандидата юридичних наук, доцента В.А. Савченка, доцента кафедри кримінального процесу та криміналістики, кандидата юридичних наук, доцента С.В. Томина, склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження кандидата юридичних наук Сіроткіної Марії Вячеславівни на тему: «Теорія та практика реалізації права на компроміс у кримінальному процесі України» на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність, містять теоретичні положення, практичні пропозиції та рекомендації і можуть використовуватися в навчальному процесі при викладанні навчальних дисциплін «Кримінальний процес», «Судове провадження», «Права людини у сфері кримінальної юстиції», а також рекомендовані до вивчення під час самостійної роботи студентів.

Рекомендовано до використання та вивчення такі публікації М.В. Сіроткіної:

1. Сіроткіна М.В. Впровадження програм відновного правосуддя у світі: зарубіжний досвід. *Правова держава*. 2009. Вип. 20. С. 361-368.
2. Сіроткіна М.В. Щодо сутності кримінально-правового та кримінально-процесуального конфліктів. *Право.ua.* 2016. № 3. С. 204-209.
3. Сіроткіна М.В. Предмет та зміст угоди про співпрацю між підозрюваним (обвинуваченим) та прокурором у кримінальному судочинстві України. *Верховенство права.* 2018. № 1. С. 214-220.

4. Сіроткіна М.В. Щодо сутності та змісту правового конфлікту у кримінальному провадженні. *Наше право*. 2019. № 1. С. 232-237.

5. Сіроткіна М.В. Поняття та види кримінально-процесуального конфлікту. *Наукові записки.* Серія: Право. 2019. Вип. 6. Спецвипуск. Том 2. С. 27-32.

6. Сіроткіна М. Застосування процедури медіації у кримінальному процесі Австрії, ФРН та Швейцарії. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2020. № 3. С. 106-114.

7. Сіроткіна М.В. Укладення та затвердження угоди про визнання винуватості у кримінальному провадженні: проблеми правозастосовчої практики в Україні. *Журнал східноєвропейського права*. 2020. № 82. С. 115-123.

8. Сіроткіна М.В. Поняття та зміст угоди про примирення у кримінальному судочинстві України. *Інтернаука:* міжнародний науковий журнал. Серія: Юридичні науки. 2020. № 11. Т. 2. С. 34-39.

9. Сіроткіна М.В. Правове регулювання механізму укладення угод як засобу досягнення компромісу у кримінальному судочинстві України: історичний аспект. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького.* Серія Право. 2020. № 9. С. 119-129.

10. Сіроткіна М.В. Міжнародно-правові гарантії права на компроміс у кримінальному судочинстві. *Наше право*. 2020. № 3. С. 139-145.

11. Сіроткіна М. Ініціювання укладення угоди про примирення в кримінальному провадженні. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 8. С. 291-296.

12. Сіроткіна М. Принципи добровільності та конфіденційності в системі міжнародних стандартів реалізації права на компроміс у кримінальному судочинстві. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 10. С. 280-285.

13. Сіроткіна М. Передумови застосування альтернативних способів вирішення кримінально-правових та кримінально-процесуальних конфліктів. *Слово Національної школи суддів України*. 2020. № 3. С. 147-157.

14. Сіроткіна М.В. Поняття та зміст правового компромісу у кримінальному процесі: концептуальні підходи. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 3. С. 280-284.

15. Сіроткіна М.В. Звільнення особи від кримінальної відповідальності та його співвідношення із засадою презумпції невинуватості. *Юридична Україна.* 2020. № 8. С. 44-50.

16. Сіроткіна М.В. Звільнення від кримінальної відповідальності як альтернатива кримінальному переслідуванню. *Юридична Україна*. 2020. № 9. С. 33-40.

17. Сіроткіна М. Угода про визнання винуватості у кримінальному провадженні як одна з компромісних форм вирішення правового конфлікту. *Юридичний вісник*. 2020. № 2. С. 166-171.

18. Сіроткіна М.В. Методологічні підходи щодо класифікації правового конфлікту. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 7. С. 380-382.

19. Сіроткіна М. Поняття та класифікація кримінально-процесуального компромісу. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*. 2020. № 3-4. С. 54-61.

20. Сіроткіна М.В. Міжнародні стандарти участі посередника у процедурі примирення у кримінальному судочинстві. *Recht der Osteuropäischer Staaten*. 2020. № 6. С. 80-85.

21. Сіроткіна М.В. Концептуальні підходи, сутність та класифікація систем альтернативного вирішення юридичних конфліктів (спорів) у кримінальному провадженні. *Visegrad journal on human right*. 2020. № 4. С. 116-124.

22. Сіроткіна М.В. Реалізація права на повне відшкодування шкоди, завданої злочином шляхом механізмів відновного правосуддя. *Від громадянського суспільства - до правової держави:* тези доповідей IV міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 24 квітня 2009 року). Харків: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2009. С. 386-388.

23. Сіроткіна М.В. Проблемні питання інституту угод у кримінальному провадженні. *Протидія злочинності: теорія та практика:* матеріали V Міжвузівської науково-практичної конференції студентів, курсантів, аспірантів та молодих учених (м. Київ, 18 жовтня 2013 року). Київ: Національна академія прокуратури України, 2013. С. 420-427.

24. Сіроткіна М.В. Роль та значення компромісу при вирішенні кримінально-правового конфлікту. *Протидія злочинності: теорія та практика:* матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 19 жовтня 2016 року). Київ: Національна академія прокуратури України, 2016. С. 511-512.

25. Сіроткіна М.В. Втілення відновного правосуддя у кримінальне судочинство України. *Розбудова правової держави в Україні: реалії та перспективи:* матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 29 травня 2020 року). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 201-204.

26. Сіроткіна М.В. Ініціювання укладення угоди про примирення як крок до правового компромісу. *Актуальні проблеми юридичної науки та практики в XXI столітті:* матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Рівне, 16-17 жовтня 2020 року). Рівне: Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 203-205.

27. Сіроткіна М.В. Щодо співпраці у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою: проблемні питання застосування та перспективи подальшого розвитку. *Актуальні питання розвитку державності та правової системи в сучасній Україні:* тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 30-31 жовтня 2020 року). Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2020. С. 177-180.

28. Сіроткіна М.В. Щодо проблемних питань визначення правової кваліфікації вчиненого кримінального правопорушення та узгодженого покарання при укладанні та затвердженні угод. *Legal science, legislation and law enforcement practice: regularities and development trends:* International scientific and practical conference's proceedings (Lublin, Poland, October 30-31, 2020). Lublin: Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2020. P. 364-368.

29. Сіроткіна М.В. Укладення угоди як спосіб вирішення кримінально-правового спору в Україні: історичний погляд. *Правова система України: сучасний стан та актуальні проблеми:* збірник матеріалів восьмої Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 13 листопада 2020 року). Івано-Франківськ: Видавник Голіней О.В., 2020. С. 102-106.

Голова комісії **проф. С.О. Ковальчук**

Члени комісії: **доц. В.А. Савченко**

доц. С.В. Томин

Додаток Ж

ВЕРХОВНИЙ СУД
КАСАЦІЙНИЙ КРИМІНАЛЬНИЙ СУД
вул. П. Орлика, 4, м. Київ, 01043, код ЄДРПОУ 41721784

АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ

Комісія у складі: заступника керівника апарату – керівника секретаріату Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду Хім'яка Ю.Б., керівника департаменту аналітичної та правової роботи Верховного Суду Бабанли Р.Ш., начальника відділу єдності правових позицій правового управління (ІІІ) департаменту аналітичної та правової роботи Верховного Суду Загиней-Заболотенко З.А. склала цей акт про те, що комісією розглянуто окремі результати дисертаційного дослідження здобувачки Київського національного університету імені Тараса Шевченка Сіроткіної Марії Вячеславівни на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – «кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» на тему: «Теорія та практика реалізації права на компроміс у кримінальному процесі України».

Комісія вважає, що отримані в результаті зазначеної дисертації наукові результати, які стосуються проблем реалізації права на компроміс у кримінальному судочинстві, є доцільними та належним чином обґрунтованими і можуть бути враховані під час здійснення Касаційним кримінальним судом у складі Верховного Суду своїх повноважень, а також в процесі аналітичної діяльності, яка здійснюється департаментом аналітичної та правової роботи Верховного Суду.

Заступник керівника апарату –
керівник секретаріату
Касаційного кримінального суду
у складі Верховного Суду,
кандидат юридичних наук **Ю. Б. Хім'як**

Керівник департаменту
аналітичної та правової роботи
Верховного Суду,
доктор юридичних наук **Р. Ш. Бабанли**

Начальник відділу єдності правових
позицій правового управління (ІІІ)
департаменту аналітичної та правової роботи,
доктор юридичних наук **З. А. Загиней-Заболотенко**

ВЕРХОВНИЙ СУД
Касаційний кримінальний суд
113/0/158-21 від 18.02.2021

Додаток И

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ

Комітет з питань правової політики

01008, м. Київ-8, вул. М. Грушевського, 5, тел.: 255-35-84

№ 04-26/18-2021/58771 (402706) "23" лютого 2021 р.

АКТ

впровадження результатів дисертаційного дослідження

Сіроткіної Марії Вячеславівни у законотворчу діяльність

Комісія у складі: голови Комітету Верховної Ради України з питань правової політики Костіна А.Є., голови підкомітету з питань організації та діяльності адвокатури, органів надання правової допомоги Комітету Ватраса В.А., керівника секретаріату Комітету Колісника І.В. склала цей акт з приводу того, що комісією розглянуто результати дисертаційного дослідження Сіроткіної М.В. на тему: «Теорія та практика реалізації права на компроміс у кримінальному процесі України», подане на здобуття науково-освітнього ступеня доктора юридичних наук у галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право» (12.00.09 - кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність) у вигляді науково обгрунтованих пропозицій щодо вдосконалення положень законодавства стосовно форм реалізації права на компроміс у кримінальному процесі України.

Аналіз представленого дисертаційного дослідження дає підстави стверджувати, що надані пропозиції виконані на високому методологічному рівні, присвячені актуальній проблемі, є науково обгрунтованими, мають теоретичне та практичне значення та можуть бути використані для вдосконалення нормативно-правових актів України, зокрема Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів.

Акт видано для подання за місцем вимоги.

Голова Комітету **А.Є. КОСТІН**

Голова підкомітету **В.А. ВАТРАС**

Керівник секретаріату Комітету **І.В. КОЛІСНИК**

Підписи Костіна А.Є., Ватраса В.А., Колісника І.В. підтверджую
Управління кадрів
Апарату Верховної Ради України
«23» 02 2021 р.

Апарат Верховної Ради України
04-26/18-2021/58771 від 23.02.2021
402706

Додаток К

DOMINANTA
Legal Group

ТОВАРИСТВО З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ «ПРАВОВА ГРУПА «ДОМІНАНТА»
вул. Воздвиженська, 10-Б, офіс 17, місто Київ, 04071, Україна
тел.: +38 (044) 425-06-11
e-mail: office@lg-d.com

LIMITED LIABILITY COMPANY LEGAL GROUP DOMINANTA
Vozdvyzhens'kastreet, 10-B, apt. 17, Kyiv, 04071, Ukraine
phone: +38 (044) 425-06-11
e-mail: office@lg-d.com

Акт
про впровадження у практичну діяльність
ТОВ «ПРАВОВА ГРУПА «ДОМІНАНТА»
результатів дисертаційного дослідження *Сіроткіної Марії Вячеславівни*
на тему:
"Теорія та практика реалізації права на компроміс у кримінальному процесі України"

Цим актом засвідчується, що результати дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук **Сіроткіної Марії Вячеславівни** на тему: "Теорія та практика реалізації права на компроміс у кримінальному процесі України" будуть використовуватись у практичній діяльності ТОВ « Правова Група «Домінанта» при здійсненні захисту та представництва осіб у кримінальному провадженні.

Дисертація **Сіроткіної Марії Вячеславівни містить** науково обґрунтовані та практично виважені пропозиції щодо практики реалізації чинного кримінального процесуального законодавства, а також для законотворчої діяльності.

Керуючий партнер
Шамрай А.В.

"24" листопада 2020 року

Додаток Л

JN LEGAL
ATTORNEYS AT LAW

JN LEGAL LLC.
Registration №: 41607883
Adress: 16 Tarasa Shevchenka lane, Kyiv, Ukraine, 01001

ТОВ «ДЖЕЙ ЕН ЛІГАЛ»
Ідентифікаційний код: 41607883
Місцезнаходження: 01001, м. Київ, провулок Тараса Шевченка, 16

Акт

про впровадження у практичну діяльність
ТОВ «ДЖЕЙ ЕН ЛІГАЛ»
результатів дисертаційного дослідження Сіроткіної Марії Вячеславівни
на тему:
"Теорія та практика реалізації права на компроміс у кримінальному процесі України"

Цим актом засвідчується, що результати дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук Сіроткіної Марії Вячеславівни на тему: "Теорія та практика реалізації права на компроміс у кримінальному процесі України" будуть використовуватись у практичній діяльності ТОВ «ДЖЕЙ ЕН ЛІГАЛ» при здійсненні захисту та представництва осіб у кримінальному провадженні.

Дисертація Сіроткіної Марії Вячеславівни містить науково обґрунтовані та практично виважені пропозиції щодо практики реалізації чинного кримінального процесуального законодавства, а також для законотворчої діяльності.

Директор
Левітас Я.І.

"01" грудня 2020 року

Додаток М

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія

2. Сіроткіна М. В. Право на компроміс у кримінальному процесі України: теорія і практика : монографія. Київ: Талком, 2020. 432 с.

Статті у наукових фахових виданнях України

2. Сіроткіна М. В. Впровадження програм відновного правосуддя у світі: зарубіжний досвід. *Правова держава*. 2009. Вип. 20. С. 361–368.

3. Сіроткіна М. В. Щодо сутності кримінально-правового та кримінально-процесуального конфліктів. *Право иа.* 2016. № 3. С. 204–209.

4. Сіроткіна М. В. Щодо сутності та змісту правового конфлікту у кримінальному провадженні. *Наше право*. 2019. № 1. С. 232–237.

5. Сіроткіна М. В. Поняття та види кримінально-процесуального конфлікту. *Наукові записки*. Серія : Право. 2019. Вип. 6. Спецвипуск. Т. 2. С. 27–32.

6. Сіроткіна М. В. Застосування процедури медіації у кримінальному процесі Австрії, ФРН та Швейцарії. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2020. № 3(13). С. 106–114.

7. Сіроткіна М. В. Укладення та затвердження угоди про визнання винуватості у кримінальному провадженні: проблеми правозастосовної практики в Україні. *Журнал східноєвропейського права*. 2020. № 82. С. 115–123.

8. Сіроткіна М. В. Правове регулювання механізму укладення угод як засобу досягнення компромісу у кримінальному судочинстві України: історичний аспект. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського ун-ту права імені Короля Данила Галицького.* Серія Право. 2020. № 9 (21). С. 119−129.

9. Сіроткіна М. В. Міжнародно-правові гарантії права на компроміс у кримінальному судочинстві. *Наше право*. 2020. № 3. С. 139–145.

10. Сіроткіна М. В. Ініціювання укладення угоди про примирення в кримінальному провадженні. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 8. С. 291–296.

11. Сіроткіна М. В. Принципи добровільності та конфіденційності в системі міжнародних стандартів реалізації права на компроміс у кримінальному судочинстві. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 10. С. 280–285.

12. Сіроткіна М. В. Передумови застосування альтернативних способів вирішення кримінально-правових та кримінально-процесуальних конфліктів. *Слово Національної школи суддів України*. 2020. № 3 (32). С. 147–157.

13. Сіроткіна М. В. Поняття та зміст правового компромісу у кримінальному процесі: концептуальні підходи. *Часопис Київського ун-ту права*. 2020. № 3. С. 280−284.

14. Сіроткіна М. В. Звільнення від кримінальної відповідальності як альтернатива кримінальному переслідуванню. *Юридична Україна*. 2020. № 9 (213). С. 33–40.

15. Сіроткіна М. В. Звільнення особи від кримінальної відповідальності та його співвідношення із засадою презумпції невинуватості. *Юридична Україна.* 2020. № 8 (212). С. 44–50.

16. Сіроткіна М. В. Угода про визнання винуватості у кримінальному провадженні як одна з компромісних форм вирішення правового конфлікту. *Юридичний вісник*. 2020. № 2. С. 166–171.

17. Сіроткіна М. В. Методологічні підходи щодо класифікації правового конфлікту. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 7. С. 380–382.

18. Сіроткіна М. В. Поняття та класифікація кримінально-процесуального компромісу. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*. 2020. № 3−4. С. 54–61.

Статті у наукових періодичних виданнях
інших держав з юридичного напряму

19. Сіроткіна М. В. Предмет та зміст угоди про співпрацю між підозрюваним (обвинуваченим) та прокурором у кримінальному судочинстві України. *Верховенство права:* Міжнар. наук. журнал. 2018. № 1. С. 214–220.

20. Сіроткіна М. В. Міжнародні стандарти участі посередника у процедурі примирення у кримінальному судочинстві. *ReOS*. 2020. № 6. С. 80−85.

21. Сіроткіна М. В. Поняття та зміст угоди про примирення у кримінальному судочинстві України. *Інтернаука: Міжнар. наук. журнал.* Серія: «Юридичні науки». 2020. № 11(33). Т. 2. С. 34–39.

22. Сіроткіна М. В. Концептуальні підходи, сутність та класифікація систем альтернативного вирішення юридичних конфліктів (спорів) у кримінальному провадженні. *Visegrad journal on human right*. 2020. № 4. С. 116–124.

23. Sirotkina M., Lomakina O., Shkarnega O. Topical aspects of DCFTA implementation in the judicial proceedings. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2021. Vol. 7 № 1 January. P. 127–133.

Тези доповідей, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

24. Сіроткіна М. В. Реалізація права на повне відшкодування шкоди, завданої злочином шляхом механізмів відновного правосуддя. *Від громадянського суспільства − до правової держави*: тези доп. IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 24 квіт. 2009 р.). Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2009. С. 386–388.

25. Сіроткіна М. В. Проблемні питання інституту угод у кримінальному провадженні. *Протидія злочинності: теорія та практика*: матеріали V Міжвуз. наук.-практ. конф. студентів, курсантів, аспірантів та молодих учених (Київ, 18 жовт. 2013 р.). Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2013. С. 420–427.

26. Сіроткіна М. В. Роль та значення компромісу при вирішенні кримінально-правового конфлікту. *Протидія злочинності: теорія та практика*: матеріали VII Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 19 жовт. 2016 р.). Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2016. С. 511–512.

27. Sirotkina Mariia V. Institution of Agreements as One of Ways of Compromise Solution of Criminal and Legal Conflict under Ukrainian Legislation. *Procesowo-kryminalistyczna problematyka udzialu pokrzywdzonego w postepowaniu karnym*: V Miedzynarodova Konferencia Naukowa pt. (Wroclaw, 22 listopad 2016). Wroclaw, 2017. S. 19−20.

28. Сіроткіна М. В. Втілення відновного правосуддя у кримінальне судочинство України. *Розбудова правової держави в Україні: реалії та перспективи*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 29 трав. 2020 р.). Одеса: Вид. дім «Гельветика», 2020. С. 201–204.

29. Сіроткіна М. В. Ініціювання укладення угоди про примирення як крок до правового компромісу. *Актуальні проблеми юридичної науки та практики в XXI столітті*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Рівне, 16−17 жовт. 2020 р.). Рівне: Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 203–205.

30. Сіроткіна М. В. Щодо співпраці у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою: проблемні питання застосування та перспективи подальшого розвитку. *Актуальні питання розвитку державності та правової системи в сучасній Україні*: тези доповідей Міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 30–31 жовт. 2020 р.). Запоріжжя : ЗНУ, 2020. С. 177–180.

31. Сіроткіна М. В. Щодо проблемних питань визначення правової кваліфікації вчиненого кримінального правопорушення та узгодженого покарання при укладанні та затвердженні угод. *Legal science, legislation and law enforcement practice: regularities and development trends: conference proceedings of International scientific and practical conference* (Lublin, the Republic of Poland, October 30−31, 2020). Lublin : Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2020. P. 364–368.

32. Сіроткіна М. В. Укладення угоди як спосіб вирішення кримінально-правового спору в Україні: історичний погляд. *Правова система України: сучасний стан та актуальні проблеми:* збірник матеріалів VIII Всеукр. наук.-практ. конф. (Івано-Франківськ, 13 листоп. 2020 р.). Івано-Франківськ: Вид. Голіней О.В., 2020. С. 102–106.

Публікації, які додатково відображають наукові результати дисертації:

33. Сіроткіна М. В. Затримання та взяття під варту: рекомендації, практика застосування та досвід / За заг. ред. Н. О. Верещінської, А. Г. Алєксєєва. К., 2007. 216 с.

34. Нескороджена Л. Л., Щербак С. В., Сіроткіна М. В. Цивільний позов, моральна шкода та її компенсація у кримінальному та цивільному судочинстві: теорія і практика : наук.-практ. посіб. Київ : Фурса С.Я. ; КНТ, 2008. 416 с.

35. Сіроткіна М. В. Компенсація моральної шкоди в кримінальному судочинстві України: монографія. Івано-Франківськ: Прикарп. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2009. 145 с.

36. Вільгушинський М. Й., Сіроткіна М. В. Право близьких родичів потерпілого на відшкодування моральної шкоди у кримінальному судочинстві України: проблеми та способи вирішення. *Прикарпатський юридичний вісник: зб. наук. праць.* Івано-Франківськ. 2011. Вип. 1. С. 215−224.

37. Фулей Т. І., Сіроткіна М. В. Затримання та взяття під варту: особливості застосування : навч.-метод. посіб. Київ : АДЕФ-Україна, 2011. 158 с.

38. Кучинська О. П., Сіроткіна М. В. Методичні рекомендації до навчального курсу для суддів по темі «Затримання та взяття під варту: особливості застосування». Київ : Нац. школа суддів України, 2012. 39 с.

39. Вільгушинський М. Й., Сіроткіна М. В. Погоджувальне правосуддя у кримінальній юстиції України: актуальні проблеми

впровадження та застосування. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2012. № 6. С. 97–112.

40. Бабанли Р. Ш., Сіроткіна М. В. Доведеність вини поза розумним сумнівом у кримінальному процесі України: особливості розуміння та правозастосування. *Адвокат*. Київ : Експрес-поліграф, 2013. № 10. С. 19–21.

41. Сіроткіна М. В. Щодо проблемних питань укладення угод в кримінальному провадженні. *Адвокат*. Київ : Експрес-поліграф, 2014. № 3. С. 32–36.

42. Процесуальні документи у кримінальному провадженні. Зразки. Роз'яснення : наук.-практ. посіб. / Городовенко В. В., Гринюк В. О., Кучинська О. П., Погорецький М. А., Сіроткіна М. В. та ін. Київ : Юрінком Інтер, 2015. 545 с.

43. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України: у 4-х т. / за ред. О.В. Стовби. Харків : Видавнича агенція «Апостиль», 2018. Т. IV. 416 с.